

— ГЛИНЯНІ НОГИ — ТЕРПІ ПРАТЧЕТ —

◆ ТЕРПІ ПРАТЧЕТ ◆

◆ | ГЛИНЯНІ НОГИ | ◆

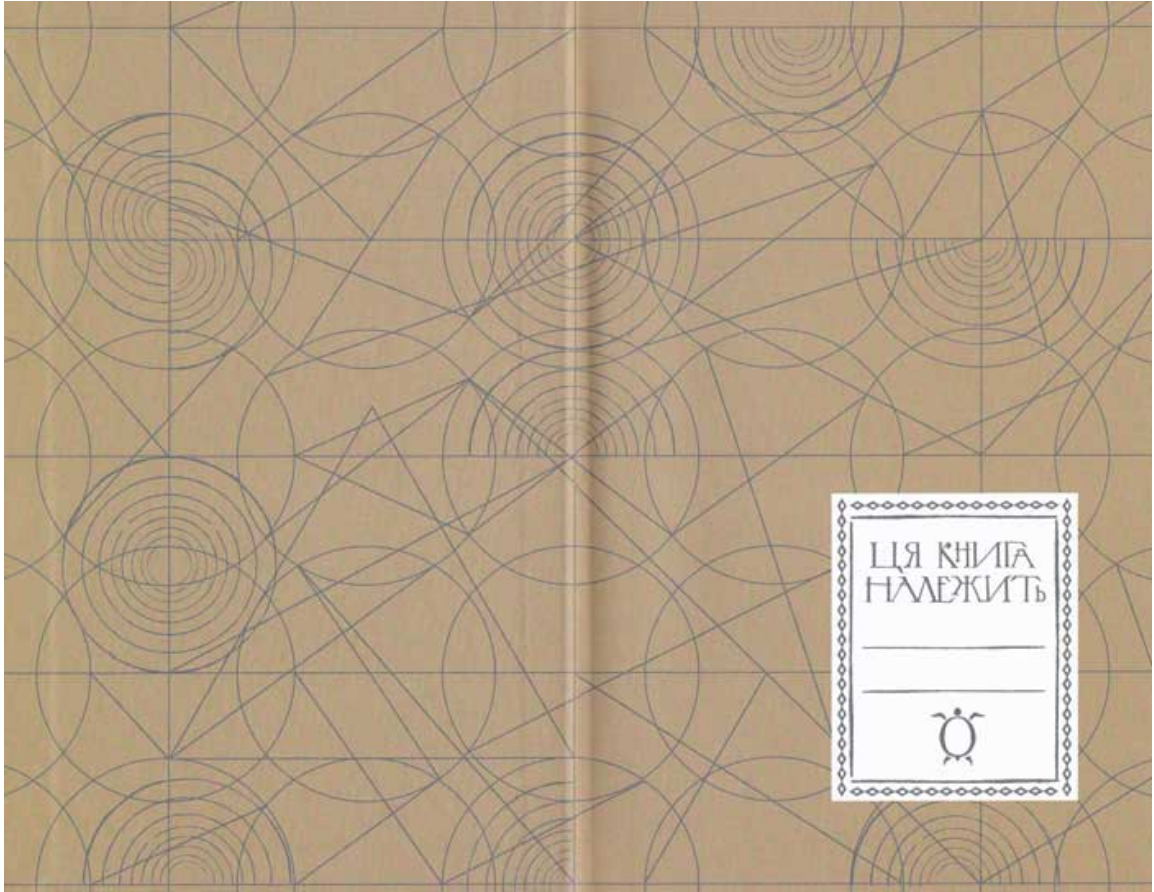
— ГЛИНЯНІ НОГИ — ТЕРРІ ПРАТЧЕТ —

◆ ТЕРРІ ПРАТЧЕТ ◆

◆ | ГЛИНЯНІ НОГИ | ◆

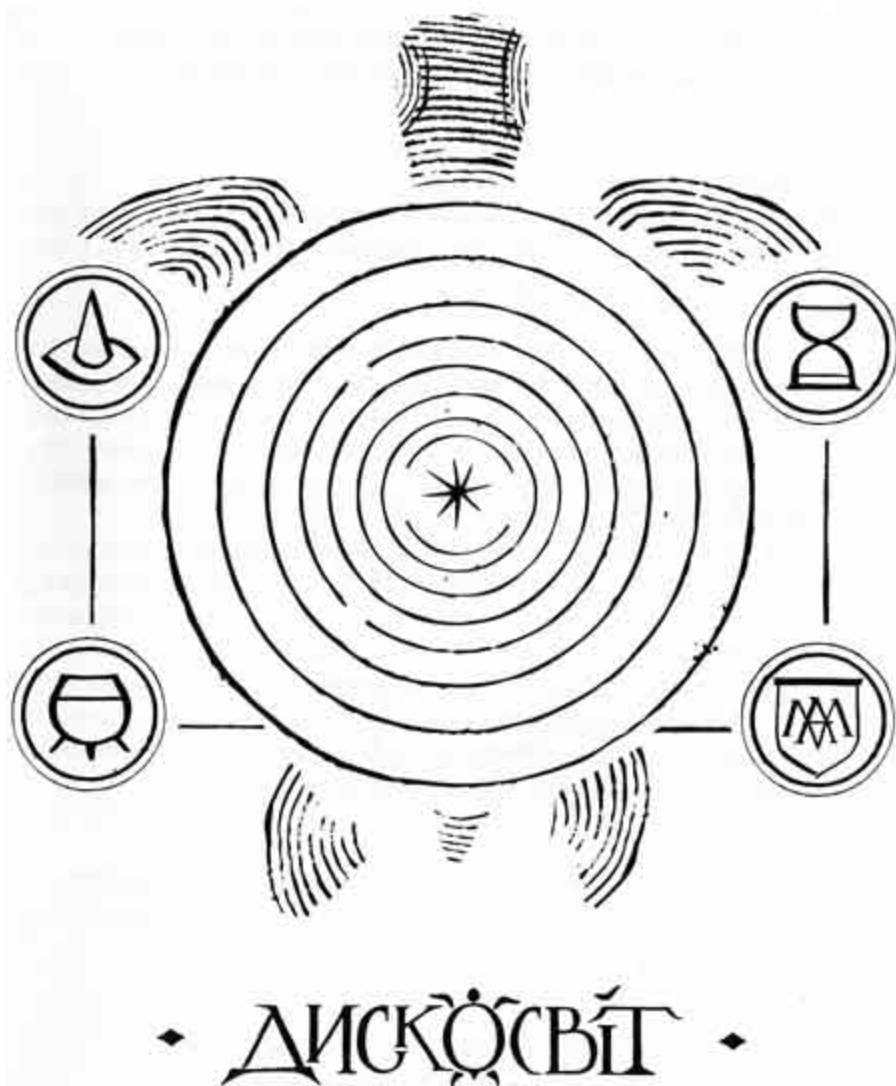

ЭТА КНИГА
НАЛЕЖИТЪ

Террі Пратчетт

Глиняні ноги

ТЕРРІ ПРАТЧЕТТ

ГЛИНЯНІ НОГИ

РОМАН

ЦИКЛ
"ВАРТА"

— 3 —

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО СТАРОГО ЛЕВА
2020

Стояла тепла весняна ніч; кулак загнував у двері з такою силою, що погнулися петлі.

Чоловік, що відчинив двері, визирнув на вулицю. Від річки плив туман, та й ніч була хмарна. З тим же успіхом він міг би дивитися крізь білий оксамит.

Але потім йому здалося, що на віддалі, за потоком світла, який виливався на дорогу з дверного отвору, видніють якісь розмиті постаті. Багато постатей, які пильно за ним спостерігали. Йому здалося, що, можливо, там були ледь помітні світляні цяточки...

Втім, щодо постаті, яка стояла просто перед ним, помилитися було неможливо. Вона була величезною, темно-червоною і на вигляд була наче людська фігура, ліплена з глини дитиною. Очі її були як дві жарини.

— Ну? Що треба в цю пору ночі?

Голем простягнув йому шиферну дощечку, на якій було написано:

КАЖУТЬ, ВАМ ПОТРІБЕН ГОЛЕМ.

Ну звісно: големи ж не вміють розмовляти.

— Ха. *Потреба є. А от можливості* — немає. Де я тільки не питаю, але за цих безумних цін, які за вас нині правлять...

Голем стер слова на дощечці і написав:

ДЛЯ ВАС — СТО ДОЛАРІВ.

— То ти продаєшся?

НІ.

Голем відступив убік. На світло ступив інший голем.

Чоловік у дверях ясно бачив, що це — також голем. Але він не був схожий на ті звичайні неоковирні глиняні штуки, що час від часу трапляються на очі. Цей сяяв, як щойно відполірована статуя, досконало виліплена аж до деталей одягу. Він нагадував старовинні зображення королів, з гордовитою поставою й величною зачіскою. Власне, на його голові було навіть наліплено невеличку корону.

— Сто доларів? — з підозрою перепитав чоловік. — І що ж із ним не так? Хто це його продає?

З НИМ УСІ ГАРАЗД. ДОСКОНАЛИЙ У ВСЬОМУ. ДЕВ'ЯНОСТО ДОЛАРІВ.

— Схоже на те, що хтось хоче якнайшвидше його позбутися...

ГОЛЕМ МАС ПРАЦЮВАТИ. ГОЛЕМУ ПОТРІБЕН ГОСПОДАР.

— Так, звісно, але ж розказують всяке... Про големів, які дуріють і починають виготовляти забагато предметів, усяке таке...

ВІН НОРМАЛЬНИЙ. ВІСІМДЕСЯТ ДОЛАРИВ.

— Він на вигляд... новенький, — чоловік постукав пальцями по лискучих грудях. — Але ж більше ніхто не створює големів, тому й ціни тримаються куди вище за можливості малого бізнесу... — він зупинився. — Хтось *почав* виробляти їх знову?

ВІСІМДЕСЯТ ДОЛАРИВ.

— Я чув, жерці заборонили виготовляти їх ще багато років тому. Можна нарватися на великі неприємності.

СІМДЕСЯТ ДОЛАРИВ.

— Хто за таке взявся?

ШІСТДЕСЯТ ДОЛАРИВ.

— Він продає їх Альбертсону? Або, там, Шпакеру і Вільямсу? Попит на големів зараз величезний, а вони мають гроші, щоб інвестувати в нову фабрику...

П'ЯТДЕСЯТ ДОЛАРИВ.

Чоловік обійшов нового голема навколо.

— Людина ж не може просто сидіти й дивитися, як її підприємство банкрутує через демпінгові ціни конкурентів. Я хочу сказати...

СОРОК ДОЛАРИВ.

— Релігія — це fajно, але ж богів цікавить не фінплан, а фіміам, еге ж? Гм-м-м... — чоловік підняв погляд на безформний силует голема в тіні. — Там було написано «тридцять доларів», так?

ТАК.

— Завжди полюбляв оптові розцінки. Почекай секунду, — він зайшов усередину і повернувся з пригорщею монет. — Ти продаси когось із них тим покидькам?

НІ.

— Чудово. Перекажи своєму босу, що з ним приємно мати справу. Заходь сюди, Сонячний Джиме.

Білий голем ступив до фабрики. Щось тихо зашипіло. По тому, злегка похитуючись, важкі великі постаті рушили геть.

Незабаром жебрак за рогом, в надії простягнувши руку по подаяння, із неймовірним подивом виявив, що зненацька збагатився на цілих тридцять доларів. □

Дискосвіт розвернувся на осяйному тлі космосу, плавно-плавно обертаючись на спинах чотирьох велетенських слонів, розташованих на спині Великого А'Туїна, зоряної черепахи. Повільно пропливали континенти, увінчані погодними системами, які, своєю чергою, плавно оберталися в протилежному напрямку, ніби партнери по вальсу, що кружляють одне проти одного у вирі танцю. Мільярди тонн географії неквапно котилися небесами.

Люди зневажають такі дурниці, як географія та метеорологія — і не лише тому, що стоять на першій і мокнуть під другою. Ці дисципліни не надто схожі на справжню науку.^[2] Географія — це просто уповільнена фізика з кількома встромленими в неї деревами, а метеорологія повна неймовірно фешенебельного хаосу та плутанини. А літо — це не просто такий час. Це ще й таке місце. Літо — це створіння, яке здатне рухатися; взимку воно любить перебиратися на південь.

Пори року рухаються навіть на Дискосвіті, з його крихітним сонцем, яке крутиться круг нього, поки він повільно обертається навколо вертикальної осі. В Анк-Морпорку, найбільшому і найвеличнішому з міст, літо турнуло весну й отримало стусана в спину від осені.

Географічно кажучи, в самому місті великої різниці між ними не було, хоча пізньої весни нечистоти на поверхні річки часто набували приємного смарагдово-зеленого забарвлення.

Тумани весни змінювалися осінніми туманами, і як перші, так і другі змішувалися з випарами й димом чарівницьких кварталів та майстерень алхіміків, доки не починало здаватися, що все це перетворилося на окрему, густу й задушливу, форму життя.

А час ішов собі.

Осінній туман притискався до опівнічних шибок.

По сторінках розірваного надвоє рідкісного тому релігійних есе проклав собі дорогу струмочок крові.

«І навіщо було це робити», — подумав отець Трубчек.

Наступна його думка зводилася до того, що калічити його самого теж було не слід. Але такими речами отець Трубчек зазвичай переймався мало. Люди загоюють рани, а книжки — ні. Тремкою

рукою він спробував зібрати сторінки, але знову важко відкинувся назад.

Кімната крутилася.

Розчохнулися двері. Підлога зарипіла під важкими кроками — принаймні було чутно по черзі кроки та звук, ніби щось тягнуть.

Крок. Звук. Крок. Звук.

Отець Трубчек спробував сфокусувати погляд.

— *Ти?* — прохрипів він.

Кивок.

— Позбирай... книги...

Старий жрець дивився, як не дуже пристосовані до цього пальці збирають книжки й складають їх акуратними стопками.

Новоприбулий підібрав зі всіяної уламками під логи перо, акуратно написав щось на клаптику паперу, скатав його і обережно вклав між губ отця Трубчека.

Вмираючий жрець спробував усміхнутися.

— Ми влаштовані не так, — кволо вимовив він, і маленький циліндр заворушився в його вустах, ніби остання сигарета перед стратою. — У... нас... свій... ш...

Вклякла перед ним навколішки фігура деякий час дивилася, а потім, дуже обережно і повільно, нахилилася вперед і закрила йому очі.

Його милість командор Семюел Ваймз (Міська варта Анк-Морпорка) насупився до дзеркала й почав голитися.

Бритва — це меч свободи. Гоління — це акт повстання.

Тепер хтось постійно готував йому ванну (щодня! аж не вірилося, що людська шкіра здатна витерпіти таке до себе ставлення). І хтось упорядковував його одяг (і який одяг!). А хтось готував йому їжу (і яку їжу! він знав, що набирає вагу). А ще хтось навіть начищав його черевики (і які черевики! не розвалюхи на картонних підшвах, а солідні, ідеального розміру черевики зі справжньої лисучої шкіри). Завжди був хтось, готовий зробити за нього майже все, але є речі, які чоловік мусить робити самостійно, і одна з них — гоління.

Він знав, що вельможна Сибіл не дуже це схвалювала. Її батько не голив свого обличчя жодного разу в житті. Для цього він мав спеціального слугу. Ваймз відбивався заявами, що надто багато років

провів на нічних вулицях, аби почуватися щасливим, коли хтось тримає лезо в районі його горлянки, — але *справжня*, прихована, причина полягала в тому, що він ненавидів саму концепцію поділу світу на тих, хто голить, і тих, кого голять. Або на тих, хто носить лискучі черевики, і тих, хто зчищає з них бруд. Щоразу, коли він бачив, як дворецький Віллікінз складає його, Ваймзів, одяг, він придушував у собі нестерпне бажання відвісити копняка по лискучому заду дворецького як по уособленню зневаги до людської гідності.

Бритва м'яко пройшла по відрослій за ніч щетині.

Учора він був на якомусь офіційному обіді. Він уже не міг пригадати, з якого приводу той влаштували. Здавалося, на ці речі він витрачає все своє життя. Арка, жінки хихотять, молодики в задніх шеренгах галасують на шикуванні. І, як завжди, він повертався через оповите туманами місто додому в компанії мерзенного настрою.

Вдома він помітив світло з-під кухонних дверей, почув звуки розмови та сміх, і увійшов. Там був Віллікінз, а також — старий, який відповідав за котел, старший садівник, та ще хлопчак, що протирав ложки й запалював свічки. Вони грали в карти. На столі стояли пивні пляшки.

Він підтягнув собі стілець, кинув кілька жартів і попросився в гру. Вони були... гостинними. У певному сенсі. Але в міру гри Ваймз зауважив, що всесвіт навколо нього перетворюється на кристал. Він був так само доречний тут, як пружина в пісочному годиннику. Ніхто не сміявся. Вони називали його «ваша милосте» і постійно прочищали горло. Все було дуже... акуратно.

Врешті-решт він пробубонів вибачення і ступив за двері. Коли він дійшов до середини коридору, йому здалося, що він почув коментар, після якого... ну, можливо, це був просто смішок. Але це *могло* бути й хихотіння.

Бритва акуратно обійшла круг носа.

Ха. Пару років тому людина на кшталт Віллікінза пустила б його на кухню хіба лише зі співчуття. І то спочатку змусила б роззутися.

— *То ось яке в тебе тепер життя, ваша милосте командоре Семюел Ваймз. Мент-вискочка для великих цабе і велике цабе для всіх інших, еге ж?*

Він нахмурився своєму відображенню.

Він починав зі самісіньких низів, що є, то є. А тепер він мав три м'ясні страви на день, хороші черевики, тепле ліжко по ночах і, на додачу, ще й дружину. Стара добра Сибіл — щоправда, нині вона схильна забагато говорити про порт'єри, але сержант Колон сказав, що таке буває з дружинами й має біологічні причини, тож є абсолютно нормальним.

Насправді він добряче прив'язався до своїх старих дешевих черевиків. У них він міг читати вулицю, такі тонкі були там підошви. Доходило до того, що він навіть найтемнішої ночі міг зрозуміти, в якій частині міста перебуває, просто за відчуттям бруківки. А, гаразд...

Дзеркало для гоління Сем Ваймз мав дещо дивне. Воно було злегка опуклим, тож відображало значно більшу частину кімнати, ніж могло би пласке, і давало змогу чудово бачити будівлі та сад за вікном.

Гм-м-м. На маківці починає рідішати. Справа явно йде до лисини. Менше буде мороки з зачіскою — але, з іншого боку, більше обличчя вмивати...

У дзеркалі промайнув якийсь відблиск.

Він відскочив і пригнувся.

Дзеркало розлетілося на друзки.

Звідкись з-за розбитого вікна почувся тупіт ніг, а потім — тріск і скрик.

Ваймз випростався. Він виловив з миски для гоління найбільший уламок дзеркала і притулив його до стіни, сперши на чорну арбалетну стрілу, яка звідти стирчала.

Він завершив гоління.

Потому подзвонив у дзвіночок для виклику дворецького. Віллікінз матеріалізувався поруч.

— Ваша милосте?

Ваймз промив бритву.

— Нехай хлопець зганяє по скляра, добре?

Погляд дворецького метнувся до вікна, а тоді — до розбитого дзеркала.

— Так, ваша милосте. А рахунок, ваша милосте, знову відправити Гільдії найманців?

— Разом із моїми компліментами. І по дорозі нехай зазирне до тієї крамниці на П'ятисемидворах та візьме мені нове дзеркало для гоління. Тамтешній гном знає, які мені подобаються.

— Так, ваша милосте. А я негайно піду візьму совок і щітку. Чи поінформувати мені про інцидент її милість, ваша милосте?

— Ні. Вона завжди каже, що я сам винен, бо їх провокую.

— Дуже добре, ваша милосте.

Він дематеріалізувався.

Сем Ваймз витер обличчя і спустився сходами до малої вітальні, де відчинив шафку і вийняв з неї новенький арбалет, весільний подарунок Сибіл. Сем Ваймз звик до старих арбалетів Варти, які мали мерзенну звичку стріляти назад у найскрутніший момент, але це була зроблена на замовлення річ від фірми «Бурлі й Міцнорук», з ложем із промасленого горіха. Йому сказали, що кращого годі й шукати.

Потім він вибрав тонку сигару і вийшов у сад.

З драконятника чулась якась шарпанина. Ваймз зайшов і зачинив за собою двері. Арбалета він прихилив до дверей.

Лемент і вереск посилюлися. Над товстими стінками загонів для молодняка вистрибували язички полум'я.

Ваймз нахилився над найближчим загonom. Він підняв дракончика-дівчинку, яка тільки нещодавно вилупилася з яйця, і почухав їй підборіддя. Коли вона в захваті пахнула полум'ям, він прикурив і затагнувся. Потому випустив кільце диму в напрямку фігури, яка звисала зі стелі.

— Доброго ранку, — сказав він.

Фігура почала несамовито вигинатися. Дивом утримавши контроль над м'язами, вона зуміла в падінні схопитися ногою за балку, але підтягтися була вже не в змозі. Про подальше ж падіння не могло бути й мови. Під нею захоплено стрибали туди-сюди й вивергали полум'я з дюжину крихітних дракончиків.

— Е... доброго ранку, — сказала висяча фігура.

— Знову випогодилося, — повідомив Ваймз, підіймаючи відро з вугіллям. — Хоча, гадаю, пізніше туман повернеться.

Він узяв маленький шматок вугілля і кинув його дракончикам. Ті негайно почали колотнечу.

Ваймз узяв інший шматок. Юний дракон, якому цей шматок дістався, вже мав помітно довше й гарячіше полум'я.

— Думаю, — мовив юнак, — мені не вдасться переконати вас дозволити мені спуститися?

Ще один дракончик спіймав шматок вугілля і відригнув вогненною кулею. Юнак відчайдушно вигнувся, намагаючись її уникнути.

— Вгадай, — відгукнувся Ваймз.

— По зрілих роздумах я починаю підозрювати, що обрати дах було з мого боку глупством, — сказав Найманець.

— Можливо, — погодився Ваймз.

Пару тижнів тому він витратив кілька годин на те, щоб підпиляти каркас і акуратно збалансувати черепиці.

— Треба було мені перелізти через стіну і скористатися чагарником.

— Напевне, — сказав Ваймз. У чагарнику він поставив ведмежі капкани.

Він взяв іще вугілля.

— Гадаю, ти не скажеш мені, хто тебе винайняв?

— Боюся, ні, ваша милосте. Ви ж знаєте правила.

Ваймз серйозно кивнув.

— Минулого тижня нам довелося привести на допит до Патриція сина вельможної Селашіль, — сказав він. — *A teneo* у нас є парубок, якому необхідно зрозуміти, що «ні» не означає «так, прошу».

— Можливо, ваша милосте.

— А ще ж була та справа з сином вельможного Іржавського. Не можна, знаєш, стріляти в слуг за те, що вони не так тебе взувають. Це надто брудний прийом. Йому доведеться навчитися відрізняти праве від лівого, як роблять усі інші. І правоту від неправоти.

— Я вас почув, ваша милосте.

— Схоже, наша розмова зайшла в глухий кут, — констатував Ваймз.

— Схоже на те, ваша милосте.

Ваймз прицільно кинув шматок вугілля бронзово-зеленому дракончику, який спритно його спіймав. Жар у загоні посилювався.

— Чого я не розумію, — сказав Ваймз, — то це чому ви, хлопці, як правило, намагаєтесь вбити мене тут або на службі. Я маю на увазі, я ж багато ходжу пішки, чи не так? Чого б вам не спробувати застрелити мене на вулиці?

— Що? Ваша милосте, як звичайним розбійникам?

Ваймз кивнув. Гільдія найманців мала свого роду поняття честі — нехай навіть чорне і збочене.

— У скільки мене оцінили?

— Двадцять тисяч, ваша милосте.

— Мало би бути побільше, — зауважив Ваймз.

— Згоден.

«Якщо цей Найманець повернеться до гільдії, так і буде», — подумав Ваймз. Свої власні життя Найманці цінували досить високо.

— Дай-но подумати, — проказав Ваймз, вивчаючи кінчик своєї сигари. — Гільдія бере п'ятдесят відсотків. Отже, тобі залишається десять тисяч доларів.

Найманець, схоже, замислився над цими словами, а потім сягнув до пояса і досить незграбно кинув мішечка Ваймзові, який його спіймав. Ваймз підняв із землі арбалета.

— Мені здається, — сказав він, — що людина, якій потрібно звідси вийти, цілком може дістатися дверей, отримавши не більше ніж поверхневі опіки. Якщо вона швидка. Наскільки ти швидкий?

Відповіді не було.

— Звичайно, ця людина має бути у відчаї, — додав Ваймз, прилаштувуючи арбалет на столі для корму й витягаючи з кишені шворку. Він прив'язав її до цвяха, а інший кінець причепив до арбалетної тятиви. Потім, обережно ставши збоку, спустив курок.

Тятива трішечки зсунулася.

Найманець, спостерігаючи догори дригом, здавалося, перестав дихати.

Ваймз кілька разів затягнувся сигарою так, що її кінчик розжарівся, як пекло. Після чого вийняв її з рота і спер на стримувальну шворку таким чином, щоб їй лишилося куритися лише з дюйм, перш ніж затліє і шворка.

— Я залишу двері незамкненими, — сказав він. — Я ніколи не був нерозсудливою людиною. З інтересом спостерігатиму, як швидко ти вмієш просуватися до цілі^[3].

Він кинув дракончикам решту вугілля і вийшов.

Скидалося на те, що в Анк-Морпорку настає черговий день, повний різних подій; і це ж він тільки-тільки розпочався.

Коли Ваймз дістався будинку, він почув «пш-ш-ш», потім — «кляц», а потім — як хтось дуже швидко біжить до декоративного ставка. Він усміхнувся.

Віллікінз уже чекав на нього з його пальто.

— Не забудьте, пане Семюеле, об одинадцятій у вас зустріч із його високістю.

— Так, так, — сказав Ваймз.

— А о десятій ви маєте зустрітися з геральдистами. Її милість була цілком недвозначною, ваша милосте. Її точні слова були такими: «Скажіть йому, щоб цього разу не намагався відкараскатися», — ваша милосте.

— Ох, добре.

— І ще її милість сказали: «Будь ласка, спробуй нікого не засмутити».

— Перекажіть їй, що я постараюся.

— І — ваш портшез подано, ваша милосте.

Ваймз зітхнув.

— Дякую. Там у декоративному ставку сидить чоловік; виловіть його і дайте йому чашку чаю, будь ласка. Я думаю, це перспективний хлопець.

— Звичайно, ваша милосте.

Портшез. О так, портшез. Це був весільний подарунок Патриція.

Правитель Ветінарі знав, що Ваймз полюбляє ходити міськими вулицями пішки, і, що було цілком притаманно цьому чоловікові, подарував йому те, що не давало такої змоги.

Портшез чекав назовні. Двоє носіїв вичікувально виструнчилися.

Його милість Семюел Ваймз, командор Міської варти, знову збунтувався. Може, він і *справді* мусив користуватися цією триклятою штукою, але...

Він подивився на переднього носія і махнув великим пальцем на портшез.

— Залазь, — наказав він.

— Але, ваша ми...

— Такий чудовий ранок, — урвав його Ваймз, знову скидаючи пальто. — Я сам поведу.

Любі мамо й тату...

У капітана Анк-Морпоркської Міської варти Моркви був вихідний. Він мав узятися за рутину. По-перше, поснідати в якому-небудь кафе неподалік. По-друге, написати листа додому. Листи додому завжди

завдавали йому певного клопоту. От листи від його батьків завжди були цікавими, в них було повно статистичних даних щодо видобутку та чудових новини про нові шахти й перспективні пласти. Він же міг би написати хіба що про вбивства й таке інше.

Якусь мить він жував кінчик олівця.

Ну, це знову був цікавий тиждень (писав він). Я крутився скрізь як муха зсиньою дупою і Шо Ви Думали! Ми відкриваємо ще один Відділок на Балацькій вулиці, біля Затінків, тому тепер їх у нас неменше чотирьох включаючи Лялечки і Довгий Мур, а я тут єдиний Капітан тому кручуся цілий день. Особисто я часом скучаю по духу дружби старих часів коли були тіки я і Ноббі і Сержант Колон, алеж, зараз, століття Летючої Лисиці. Сержант Колон збирається у відставку вкінці місяця, він каже що пані Колон хоче що б він купив ферму, він каже знетерпінням чекає на спокійне життя в селі і щоб бути Близьким до Природи, я впевнений ви бажаєте йому удачі. Мій друг Ноббі все той же Ноббі тільки ще більше чим був.

Морква неуважно взяв з тарілки зі сніданком напівз'їдену баранячу котлету і простягнув її під стіл. Почулося «ням!».

«Хайтам як, повертаючись до роботи, у певнений, що говорив вам про Особливості Канатної Вулиці, хоча вони все ще базуються в Псевдополь-Ярді, але людям не подобається коли поліцейські носять уніформи, але Командор Ваймз каже що злочинці теж носять уніформи тому всі хай ідуть наф*г».

Морква замислився. Те, що навіть після майже двох років життя в Анк-Морпорку він усе ще не почувався запанібрата з виразом «наф*г», багато говорило про капітана Моркву.

Командор Ваймз каже що раз є таємні злочини, то, треба щоб були й таємні поліцейські...

Морква замислився знову. Він любив свою форму. Іншого одягу він і не мав. Ідея про замаскованих Вартових була... ну, немислимою. Це було б ніби стати тими піратами, які плавають під фальшивими прапорами. Ніби стати шпигунами. Проте він сумлінно продовжив:

...і я у певнений, що Командор Ваймз знає що каже. Він каже що ми не будемо робити старомодну поліцейську роботу і ловити тільки тих нещасних які надто дурні щоб зуміти втекти!! Так і так це означає на багато більше роботи і нових людей у Варті.

Чекаючи, поки сформується нова фраза, Морква взяв з тарілки сосиску й опустив руку з нею під стіл.

Знову почулося «ням».

Поруч заметушився офіціант.

— Ще порцію, пане Морква? За рахунок закладу. Безкоштовну їжу Моркві пропонували всі до єдиного ресторани та кафе Анк-Морпорка. Власники кожного з них мали тверду й приємну впевненість у тому, що він завжди наполяже на оплаті.

— Ні, справді, було дуже смачно. Так, ось... двадцять пенсів, решти не треба, — сказав Морква.

— Як ваша юна панна? Я сьогодні її не бачив.

— Ангва? О, вона... у справах, знаєте, неподалік. Втім, я обов'язково перекажу їй, що ви питали.

Гном радісно вклонився і поквапився далі.

Морква написав ще кілька сумлінних рядків, а тоді дуже тихо сказав:

— Її кінь з возом і досі біля пекарні Бронескибки?

З-під столу долинуло скавчання.

— Справді? Дивно. Продукцію порозвозили вже давно, а борошно й крупу зазвичай привозять не раніше обіду. Візник і досі там сидить?

Хтось тихо гавкнув.

— І для розвозу цей кінь має надто добрий вигляд. А ще візники під час простою зазвичай вішають коням на шиї торбу з кормом. І сьогодні — останній четвер місяця. Тобто у Бронескибки сьогодні день розрахунків з робітниками.

Морква поклав олівця і чемно помахав рукою, привертаючи увагу офіціанта.

— Пане Буре, можна чашку жолудевої кави? З собою.

У Музеї гномського хліба на Карусельній неабияк хвилювався пан Гопкінсон, куратор музею. Окрім усього іншого, причиною такого хвилювання було те, що його щойно вбили. Але в цей момент він схильний був розглядати це як нехай і дошкульну, та все ж другорядну деталь.

Його забили хлібиною. Навіть для найгірших людських пекарень такий хліб типовим не назвеш, а гномський хліб як знаряддя нападу має взагалі неймовірні властивості. Гноми розглядають пекарство як частину мистецтва війни. Коли вони випікають кам'яні булочки^[4], нікому не до сміху.

— Погляньте-но на цю вм'ятину, — говорив Гопкінсон. — Скоринку практично *проламано!*

— ЯК І ВАШОГО ЧЕРЕПА, — сказав Смерть.

— Так, так, — кинув Гопкінсон тоном людини, яка цінує черепи по пенні за десяток, але чудово розуміє непересічну цінність хорошої хлібної колекції. — Але чим поганий звичайний кийок? Чи навіть молот? Я б знайшов, якби попросили.

Смерть, який і сам був особистістю не без певних маній, зрозумів, що перед ним — справжній одержимий. Покійний пан Гопкінс мав писклявий голос і носив окуляри на чорній стрічці — його привид зараз мав на собі їхній духовний аналог, — а це завжди було ознакою свідомості, схильної протирати шафи навіть із зовнішнього боку дна та сортувати канцелярські скріпки за розміром.

— Це справді дуже кепсько, — заявив пан Гопкінсон. — А ще й невдячно — після того як я допоміг їм із піччю. Я відчуваю, що мені таки доведеться подати скаргу.

— ПАНЕ ГОПКІНСОН, ВИ ВПОВНІ РОЗУМІЄТЕ, ЩО МЕРТВІ?

— Мертвий? — проджерготів куратор. — О, ні. Я не маю можливості бути мертвим. Не зараз. Зараз просто не той момент. Я ще навіть не склав каталог кексів.

— ТИМ НЕ МЕНШЕ.

— Ні-ні. Вибачте, але так просто не піде. Вам доведеться зачекати. Я дійсно не можу зараз братися за такі дурниці.

Смерть збентежився. Більшість людей, коли помирали, після початкової розгубленості відчували певне полегшення. З них звалювався вантаж, який вони підсвідомо несли за життя. Впав другий космічний черевик.^[5] Найгірше сталося, і тепер вони могли змиритися зі своїм, метафорично кажучи, подальшим життям. Мало хто сприймав це як просту прикрість, якої можна позбутися, якщо досить довго скаржитися.

Рука пана Гопкінса пройшла крізь стільницю.

— Ой.

— БАЧТЕ?

— Це страшенно невчасно. Хіба ви не могли перенести справу на більш вдалий час?

— ТІЛЬКИ ДОМОВИВШИСЬ ІЗ ВАШИМ УБИВЦЕЮ.

— Схоже, з організованістю у вас справи кепські. Я бажаю подати скаргу. Я плачу податки врешті-решт.

— Я НЕ ПОДАТОК, Я СМЕРТЬ. Я З'ЯВЛЯЮСЯ ТІЛЬКИ ОДИН РАЗ.

Привид пана Гопкінса почав танути.

— Просто я завжди намагався все планувати раціональним чином...

— ГАДАЮ, КРАЩЕ ПРИЙМАТИ ЖИТТЯ ТАКИМ, ЯКИМ ВОНО Є.

— Це звучить вкрай безвідповідально...

— У МЕНЕ ЦЕ ЗАВЖДИ СПРАЦЬОВУВАЛО.

Портшез спинився біля Псевдополь-Ярду. Ваймз полишив носіїв паркуватися і, знову вдягнувши пальто, увійшов.

Свого часу — причому ніби вчора — штаб-квартира Варти стояла практично порожньою. Там можна було побачити хіба що старого сержанта Колона, який куняв у своєму кріслі, та ще прання капрала Ноббса, яке сушилося перед грубою. А потім все зненацька помінялося...

Сержант Колон уже чекав на нього з папкою в руках.

— Маю рапорти з відділків, ваша милосте, — сказав він, дрібнучучи поруч із Ваймзом.

— Щось особливе?

— Троха дивне вбивство, ваша милосте. В одному з тих старих будинків на Босяцькому мості. Один старий жрець. Я мало що про це

знаю. Патруль сказав тіки, шо на це варто поглянути.

— Хто його знайшов?

— Констебль Візит, ваша милосте.

— О боги.

— Так точно, ваша милосте.

— Постараюся сьогодні вранці туди дістатися. Ще щось?

— Капрал Ноббс хворий, ваша милосте.

— О, *це-то* я знаю.

— Я маю на увазі, *на лікарняному*, ваша милосте.

— Тепер це не похорон бабусі?

— Ні, ваша милосте.

— Між іншим, скількох бабусь він поховав цього року?

— Сімох, ваша милосте.

— Дивна вони родина, ці Ноббси.

— Так точно, ваша милосте.

— Фреде, ви не мусите постійно називати мене «ваша милосте».

— У вас гості, ваша милосте, — повідомив сержант, багатозначно вказуючи поглядом на лавку в приймальні. — Щодо тої роботи алхіміком.

Гном на лавці нервово усміхнувся Ваймзові.

— Добре, — сказав Ваймз. — Я прийму у себе в кабінеті.

Він сягнув під пальто і витягнув сумку з грошима Найманця.

— Фреде, внесіть це у Фонд удів і сиріт, гаразд?

— Звісно. О, чудова робота, ваша милосте. Ще кілька таких приємних несподіванок, і незабаром ми зможемо забезпечити ще більше вдів.

Сержант Колон повернувся до свого столу, потайки витягнув шухляду й дістав звідти книгу, яку читав останнім часом. Вона називалася «Парування у тваринництві». Назва його дещо непокоїла — ви ж чули ці історії про дивних людей на селі, — але виявилось, що це всього лише книжка про те, як розводити корів, свиней та овець.

Тепер він міркував, де б знайти книжку, яка навчила б їх читати.

Нагорі Ваймз обережно відчинив двері свого кабінету. Гільдія найманців завжди грала за правилами. З цього погляду щодо тих вилупків можна було не сумніватися. Випадково вбити когось стороннього вважалось жахливим несмаком. Не враховуючи всього іншого, за таке позбавляли платні. Тож про якісь пастки в його кабінеті

не могло бути й мови, адже щодня туди заходило й виходило звідти аж надто багато народу. Та навіть попри це, обережність зайвою не була. Ваймз *умів* наживати заможних ворогів, які могли дозволити собі найняти вбивцю. Цим убивцям мало пощастити тільки раз — Ваймзові ж везіння потрібне було на постійній основі.

Він ковзнув до кімнати й визирнув у вікно. Він любив працювати з відчиненим вікном, навіть коли надворі було холодно. Йому подобалося чути шум міста. Але будь-хто, хто спробував би піднятися або спуститися до цього вікна, мусив би подолати всі ті незакріплені черепиці, ненадійні скоби та підступні ринви, що їх зуміла породити Ваймзова винахідливість.

А ще він поставив унизу декоративний парканчик із загострених металевих рейок. Це було симпатично, але насамперед — гостро.

Тож поки що в рахунку вів Ваймз.

Почувся боязкий стукіт у двері.

Стукіт викликали суглоби пальців гнома-претендента. Ваймз впустив його, зачинив двері й сів за свій стіл.

— Отже, — заговорив він. — Ви алхімік. У вас руки поїдено кислотою і немає брів.

— Так точно, ваша милосте.

— Нечасто в цій сфері зустрічаєш Гнома. На загальну думку, ваш народ зазвичай гарує в дядечковій ливарні абощо.

«*Ваш народ*», — зауважив по думки Гном.

— Ніяк не можу опанувати металургію.

— Гном, який не може опанувати металургію? Це щось унікальне.

— Таки рідкість, ваша милосте. Але на алхімії я знаюся досить непогано.

— Член гільдії?

— Вже ні, ваше милосте.

— Навіть так? І як же ви покинули гільдію?

— Через дах, ваша милосте. Але я не сумніваюся, що розумію, де саме припустився помилки.

Ваймз відкинувся на стільці.

— В алхіміків постійно що-небудь вибухає. Ніколи не чув, щоб за це виганяли з гільдії.

— Це тому що раніше ні в кого не вибухала Рада гільдії, ваша милосте.

— Що, *вся*?

— Більша частина, ваша милосте. Принаймні всі найменш стійкі її частини.

Ваймз усвідомив, що машинально відчиняє нижню шухляду столу. Він зачинив її й натомість погортав папери на столі.

— Як вас звати, друже?

Гном ковтнув слину. Це явно була та мить, якої він чекав із жахом.

— Малодупко, ваша милосте.

Ваймз навіть погляду не підняв.

— А, так. Тут же написано. Звідси випливає, що ви — з гірських районів Убервальду, так?

— Звідки... так точно, ваша милосте, — з деяким подивом відповів Малодупко. Зазвичай люди у гномських кланах не орієнтувалися.

— Констебль Ангва теж звідти, — сказав Ваймз. — Так... тут сказано, що звать вас... не можу розібрати Фредів почерк... е...

Робити було нічого.

— Смішинка, ваша милосте, — сказав Смішинка Малодупко.

— Смішинка, е? Приємно стикнутися з пошаною до традиційних імен. Смішинка Малодупко. Чудово.

Малодупко пильно спостерігав. На обличчі Ваймза не здригнувся жоден м'яз.

— Так точно. Смішинка Малодупко, — повторив гном. Вираз обличчя Ваймза не змінився ні на йоту. — А мого батька звали Живчик, Живчик Малодупко, — додав він так, як от торкаються хворого зуба, аби відчути, чи сильно болітиме.

— Справді?

— А... а *його* батька звали Носатик Малодупко.

На Ваймзовому обличчі не виникло ані натяку, ані крихти натяку на усмішку. Він просто відсунув папери вбік.

— Гарзд, Малодупку: ми тут просто робимо свою роботу й отримуємо зарплатню.

— Так точно.

— Ми, Малодупку, не влаштовуємо вибухів.

— Так точно. Я не підриваю *все підряд*. Дещо тільки плавиться.

Ваймз побарабанив пальцями по столу.

— Що можете сказати про трупи?

— Та їх тільки трохи оглушило, ваша милосте.

Ваймз зітхнув.

— Послухайте. Я знаю, як бути копом. Це означає просто ходити та розмовляти. Але існує багато речей, яких я не знаю. Приходиш на місце злочину, а на підлозі — якийсь сірий порошок. Що це? Я не знаю. Але ви, хлопці, знаєте, як намішати його з чим-небудь у реторті й з'ясувати, що це. Або, наприклад на мертвому тілі немає ніяких ушкоджень. Чи не було тут отруєння? Схоже, нам потрібен той, хто знатиме, як тоді змінився б колір печінки. Мені потрібен хтось, хто може поглянути в попільничку й сказати, який сорт сигар я курю.

— Тонкі «Панателла»^[6] від Зілляштана, — машинально відповів гном.

— О боги!

— Ви лишили пачку на столі, ваша милосте.

Ваймз поглянув.

— Гаразд, — сказав він. — Отже, іноді відповідь знайти легко. Але іноді — ні. Іноді ми навіть не знаємо, чи правильне питання поставили.

Він підвівся.

— Не можу сказати, Малодупку, що дуже люблю Гномів. Проте тролів чи людей я недолюблюю теж, тому, гадаю, це нормально. Що ж, ви — єдиний претендент на цю посаду. Тридцять доларів на місяць, п'ять доларів на день додатково у відрядженні, я розраховую, що ви працюватимете не за страх, а за совість, є таке містичне створіння «понаднормово», хоча ніхто не бачив навіть його слідів, якщо офіцери-тролі обізвуть вас щегнегризом, їх звільнять, якщо ви обізвете їх каменяками, звільнять *вас*, ми — одна велика родина, і після того як ви відвідаєте пару наших родинних дискусій, ви побачите, наскільки ми схожі, ми працюємо в команді й нерідко придумуємо методи та правила на ходу, половину часу ми навіть не впевнені, що саме каже закон, тож має бути цікаво, формально ви матимете чин капрала, тільки не намагайтеся віддавати накази справжнім поліцейським, ви на місячному випробувальному терміні, як тільки буде час, візьмемося за вашу підготовку, а тепер знайдіть іконограф і зустріньмося на Босяцькому мосту о... прокляття... нехай через годину. Мушу зайти до цих триклятих геральдистів. Утім, мертві рідко стають ще мертвішими. Сержанте Щєбінь!

Хтось важко прочвалав коридором під акомпанемент рипіння підлоги, і двері до кабінету відчинив троль.

— Так точно.

— Це — капрал Малодупко. Капрал Смішинка Малодупко, чийого батька звали Живчик Малодупко. Видайте йому поліцейський жетон, приведіть до присяги, покажіть, що тут, де і як. Прекрасно. Капрале?

— Постараюся тримати честь мундира, ваша милосте, — промовив гном.

— Добре, — жваво відгукнувся Ваймз. Він подивився на Щебеня. — Між іншим, сержанте, я тут маю рапорт про те, що вчора ввечері якийсь троль в уніформі прицвяхував за вуха до стіни одного з Хризопразових поплічників. Нічого такого не чули?

Троль наморщив свого величезного лоба.

— А там написано, що він продавав троленятм цілі пакунки слєбу?

— Ні. Там написано, що він саме збирався почитати молитов по своїй спочилій матусі, — сказав Ваймз.

— А може, Твердяк там каже, що бачив жетона поліцейського троля?

— Ні, але там сказано, що поліцейський троль погрожував запхати Твердяку жетон туди, де той не заблещить, — відповів Ваймз.

Щебінь серйозно кивнув.

— Це ж треба так ото не жаліти зусиль, коб' лише поламати жетона, — сказав він.

— Між іншим, — проказав Ваймз, — і як же ви так здогадалися, що це був саме Твердяк?

— Осяяння, ваша милосте, — відповів Щебінь. — Я подумав: який такий виродок продає слєб троленятм і має бути за це прибитий за вуха... і, ваша милосте, бінго. То мені само сяйнуло.

— Не сумніваюся.

Смішинка Малодупко переводив погляд з одного невиразного обличчя на інше. Вартові перед ним продовжували дивитися в очі одне одному, от тільки розмовляли так, неначе кожен із них читав невидимий для інших текст.

Потім Щебінь повільно похитав головою.

— То, певне, самозванець, ваша милосте. Шоломи типу наших дістати неважко. З моїх тролів ніц такого ніхто не зробив би. То ж би

було перевищення повноважень, ваша милосте.

— Радий це чути. Але, з огляду на ситуацію, хотів би, щоби ви перевірили шафки офіцерів-тролів. Питання зацікавило Кремнієву антидифамаційну лігу.

— Так точно. Якщо вже я побачу, що це хтось із моїх, то так його притисну, як тонна цегли не притисне, ваша милосте.

— Чудово. Що ж, капрале Малодупку, ви вільні. Про вас подбає сержант Щебінь.

Малодупко завагався. Все це було якось неприродно. Цей чоловік ані разу не згадав ні про сокири, ні про золото. Він навіть не сказав чогось на кшталт «У Варті ви зростете над собою!». Все це неабияк виводило Малодупка з рівноваги.

— Е-е-е... Я ж *таки* сказав вам, як мене звати, авжеж, ваша милосте?

— Ну. Ось записано, — підтвердив Ваймз. — Смішинка Малодупко. Правильно ж?

— Е... Саме так. Гарзд, ваша милосте, дякую вам. Ваймз послухав, як обоє йдуть геть коридором. Потому акуратно зачинив двері й накинув собі на голову пальто, аби ніхто не почув його реготу.

Смішинка Малодупко!

Смішинка підстрибом біг за тролем на ім'я Щебінь. Управління Варти почало наповнюватися народом. Ставало ясно, що Варта бралася за *найрізноманітніші* питання — і вирішення багатьох із них вимагало крику.

Перед високим столом сержанта Колона стояло двоє тролів у формі, а поміж ними — дещо менший троль. Вигляд він мав досить засмучений. Також цей його вигляд включав балетну пачку та пару приклеєних до спини марлевих крилець.

— ...тому мені випадково відомо, що тролі не мають *жодних* казок про зубних фей, — промовляв сержант Колон. — І точно вже не про фею під іменем (він зиркнув у записи) «Клац-Клац»^[7]. То як нам тепер бути з тим, що ми називаємо неліцензованим пограбуванням зі зломом?

— Вважати, що тролі не вірять у зубних фей, — це расові упередження, — буркнув (чи буркнула) «Клац-Клац».

Один із тролів-конвоїрів висипав на стіл сержанта вміст принесеного із затриманим мішка. На папери ринув потік срібла різного номіналу.

— А це все ти знайшов у троленят під подушками, так? — поцікавився сержант Колон.

— Дяка їхнім щедрим сердечкам, — пролунало у відповідь.

За сусіднім столом стомлений гном сперечався з вампіром.

— Слухайте, — говорив гном, — це *не* вбивство. Ви ж уже мертвий, правда?

— Він повстромляв їх прямо в мене!

— Ну, мене відряджали опитати управителя, і він заявив, що це була випадковість. Сказав, що геть нічого не має проти вампірів. Він стверджує, що просто ніс три коробки олівців середньої гостроти з гумками-стирачками і випустив їх з рук, наступивши на ваш плащ.

— Не розумію, чому я не можу працювати, де хочу!

— Так, але... на олівцевій фабриці?

Щебінь згори вниз поглянув на Малодупка і вищирився.

— Ласкаво просимо в жите у великому місті, Малодупку, — сказав він. — То є цікаве ім'я.

— Справді?

— Більшість гномів си мають імена штибу «Скелеваг» чи «Міцнорук».

— Невже?

Щебінь не належав до чуйних індивідів, але надрив у голосі Малодупка протяв навіть його.

— А зрештов, хороше ім'я, — промовив він.

— Що таке «слеб»? — спитав Смішинка.

— То є суміш нашатирю з радієм. Спричиняє файний дзвін у голові, але плавить тролеві мізки. То є велика проблема в горах, а якісь виродки намагають си робити то тута в місті, і ми намагаємся знайти, як то сюди потрапило. Пан Ваймз поклав на мене, — Щебінь зосередився, — кам-па-нію з роз-яс-нення гро-мадсь-кост-ті про те, що буде з виродками, які продають це малим...

Він махнув у бік великого й досить неоковирно виконаного плаката. Там писалося:

«Слеб: проста скажи „АрргхарргхбуудьласкаанінініУФ“».

Троль штовхнув двері.

— Це — стара комірчина, яку ми більше не використовуємо, то можеш варити тутка свої варива, тільки перш мусиш тутка прибратися, бо тхне воно, як в туалеті, но це єдине місце, яке у нас поки що є.

Він відчинив ще одні двері.

— А це роздягальня, — сказав він. — У тебе буде власне вішало і всьо таке, а ще там є отсі ширми, щоби за ними перевдягатися, ми ж бо знаємо, шо скромніших за гномів нікого нема. У нас тут добре — якщо не слабак. Пан Ваймз молодця, але трохи дивний у деяких штуках: весь час балакає про то, шо це місто схоже на плавильний котел, де наверх спливає всіляка гидота, і всяке таке. За хвилину видам тобі шолом і жетон, але спочатку... — він відчинив чималеньку шафу на протилежному кінці кімнати, з написом «ЩЕБІНЬ» на дверцятах, — маю сховати цей молот.

З дверей «Гномської пекарні Бронескибки» («Хліб, який, вас загризе!») вискочили дві постаті, скочили на віз і закричали візникові негайно рушати.

Він повернувся до них блідим обличчям і вказав на дорогу попереду.

Там був вовк.

Це не був пересічний вовк. У нього була світла шерсть, яка за вухами мала достатню довжину, щоби скидатися на гриву. А ще нормальні вовки не сидять собі спокійно посеред вулиць.

Конкретно цей вовк при цьому ще й гарчав. Довгим низьким гарчанням. Це було як звуковий еквівалент запаленого бікфордого шнура.

Кінь остовпів, надто наляканий, щоби лишатися на місці, але куди більше наляканий, щоби кудись рухатися.

Один із пасажирів воза обережно потягнувся до арбалета. Гарчання дещо посилилося. Він ще обережніше прибрав руку назад.

Гарчання знову ослабло.

— Що це?

— Вовк!

— У місті? І шо він тут їсть?

— Ох, ну ти думаєш, *що* говориш?

— *Доброго* ранку, панове! — промовив капітан Морква, який до цього моменту мовчки спирався на стіну. — Схоже, знову піднімається

туман. Ваші ліцензії Гільдії злодіїв, будь ласка.

Вони обернулися. Морква обдарував їх щасливою усмішкою й підбадьорливо кивнув.

Один з чоловіків із театральним виразом неуважності поплескав по своїх кишенях.

— Ох. Ну. Е... Вранці трохи поспішали, як виходили з дому, і, певно, забули...

— Пункт другий Статті першої статуту Гільдії злодіїв каже, що члени Гільдії повинні мати при собі посвідчення в усіх ситуаціях, пов'язаних із професійною діяльністю, — повідомив Морква.

— Він навіть меча не витягає! — просичав найдурніший з кримінального трію.

— Йому й не треба — ми на прицілі у вовка.

У напівморозі хтось щось писав; крім шкрябання пера, не чулося більше ні звуку.

Поки з рипінням не відчинилися двері.

Той, хто писав, обернувся зі швидкістю птаха.

— Ви? Я ж говорив сюди ніколи більше не приходити!

— Та знаю, знаю, але та клята *потвора*! Конвеєр заглух, він вибрався і вбив жерця!

— Хтось це бачив?

— У такому тумані? Сумніваюся. Але...

— Тоді це, ах-ха, не привід хвилюватися.

— Ні? Але ж вони не повинні *вбивати* людей. Ну... — виправився гість, — принаймні не розбивати їм голови.

— Якщо їм наказати, вони це робитимуть.

— Я ж ніколи такого йому не наказував! І взагалі, що як він накинеться на мене?

— На власного господаря? Чоловіче, він не може піти наперекір словам у своїй голові.

Відвідувач сів, хитаючи головою.

— Так, але яких саме слів? Не знаю, не знаю, це вже занадто — те, що клята *потвора* постійно поруч...

— І заробляє для вас грубі гроші...

— Добре, добре, але є ж і та друга справа, з отрутою; я ніколи...

— Заткніть пельку! Побачимося сьогодні ввечері. Можете передати іншим, що я таки маю кандидата, нехай не сумніваються. І якщо ви ще раз насмілитеся сюди прийти...

Анк-Морпоркський Королівський коледж геральдистів виявився зеленою брамою в стіні на вулиці Моллімог^[8]. Ваймз смикнув за шворку дверного дзвінка. По той бік стіни щось змінилося, й усе навколо негайно затопила какофонія улюлюкання, гарчання, трубіння та свисту.

Чийсь голос кричав:

— На землю, хлопчику! Лежати! Я сказав — лежати! Ні! *Не* дибки! Тоді ти як хороший хлопчик отримаєш шматочок цукру. Вільяме! Негайно припини! Пусти його! Мілдред, відчепися від Грехема!

Гвалт тварин дещо пригас, і почулося наближення кроків. У брамі привідчинилася хвіртка.

Перед очима Ваймза постав дюймової ширини сегмент дуже низенького чоловічка.

— Так? Ви — м'ясник?

— Командор Ваймз, — сказав Ваймз. — У мене зустріч. Тваринний гвалт подужчав знову.

— Га?

— *Командор Ваймз!* — прокричав Ваймз.

— О. Дозвольте запросити вас увійти.

Брама відчинилася. Ваймз ступив усередину.

Запала тиша. Кількадесят пар очей вивчали Ваймза з гострою підозрою. Деякі з цих очей були маленькими й налитими червоним. Кілька були великими й визирали з-над поверхні брудного ставка, який займав чималий шмат подвір'я. Деякі ж дивилися з сідал.

У дворі було *повно* тварин, але навіть це видовище долав *запах* двору, повного тварин. Більшість із них цілком очевидно були старими, що ситуацію із запахом аж ніяк не покращувало. На Ваймза позіхнув беззубий лев. Лев, який вільно бігав би чи принаймні вільно лежав би неподалік, уже справляв би враження, але куди більше враження справляв лев, якого використовував за подушку старенький грифон, що спав, задерши вгору всі чотири лапи.

Там були їжаки, посивілий леопард, облізлі пелікани. У ставку захвилювалася зелена вода, і на поверхню виринули й почали позіхати

двійко бегемотів.

Ніхто не сидів у клітці, й ніхто не намагався з'їсти когось іншого.

— О, попервах усі так реагують, — сказав старий. Він мав дерев'яну ногу. — Ми тут досить щаслива маленька сім'я.

Ваймз повернувся і виявив, що бачить дуже маленьку сову.

— О боги, — вимовив він. — Це ж морпорк, чи не так?

Обличчя старого розпливлося у щасливій усмішці.

— Ах, я бачу, ви таки знаєте свою родову геральдику, — прохихотів він. — Пращури Дафни прибули аж із якихось островів по той бік Осердя, авжеж, саме так.

Ваймз видобув свій жетон Міської варті і вступився в рельєфний герб на ньому.

Старий зазирнув через його плече.

— Це, звісно, не вона, — промовив він, вказуючи на сову, яка сиділа на Анку. — Це її прапрабабця Олів. Морпорк на знаку анк^[9], розумієте? Це зветься каламбур, або ж словесна гра. Смішно? Я сам ледь не сміявся. Це майже так само кумедно, як те, що ви бачите тут. Правду кажучи, треба б знайти їй пару. Та й самицю гіпопотама знайти б. Тобто його високість каже, що в нас і без того є гіпопотамська пара, і воно-то правильно, я тільки кажу, що для Родріка та Кіта це неприродно, я не беруся судити в цілому, просто це неправильно, ось я про що. Ще раз, як вас звати?

— Ваймз. Його милість Семюел Ваймз. Моя дружина домовлялася про зустріч.

Старий знову захихотів.

— Ах, зазвичай воно так.

Пересуваючись, попри дерев'яну ногу, досить швидко, старий провів його повз паруючі купи багатовидового перегною до будівлі на протилежному боці подвір'я.

— Думаю, з цього принаймні було б непогане добриво, — зауважив Ваймз, намагаючись підтримати розмову.

— Я пробував вирощувати на ньому ревінь, — сказав старий, поштовхом відчиняючи двері. — Але він виріс двадцять футів заввишки, ваша милосте, а тоді спалахнув сам собою. Вгадайте, де на той час був наш дракон, ваша милосте, який був саме прихворів... Ох, яка ганьба. Не переймайтеся, воно легко відчиститься, як висохне. Будьте ласкаві сюди, ваша милосте.

Приміщення було настільки ж темним і тихим, наскільки подвір'я було повне світла та галасу. Тут стояв сухий, могильний запах старих книг та церковних веж. Коли Ваймзові очі звикли до темряви, він розібрав звисаючі над головою прапори та корогви. Тут було кілька вікон, але павутиння та дохлі мухи давали змогу потрапити всередину лише сірому напівсвітлу.

Старий зачинив за собою двері й залишив Ваймза самого. Ваймз спостерігав у вікно, як він шкандибає, щоб повернутися до справи, яку виконував перед його появою.

Цією справою було формування живого герба.

На подвір'ї стояв великий щит. До нього були прицвяховані капустини — справжні капустини. Старий промовив щось, чого Ваймз не розібрав. Маленька сова пурхнула зі свого сідала і сіла на великий знак анк, приклеєний до верхівки щита. Двоє бегемотів притупали зі свого ставка і зайняли позиції по обидва боки.

Старий поставив мольберт, приладнав на нього полотно, взяв палітру та пензля і гукнув: «Ап!».

Бегемоти, з помітними зусиллями артритиків, піднялися на задні ноги. Сова розпростерла крила.

— О боги, — пробелькотів Ваймз. — Завжди думав, що вони все це просто вигадують!

— Вигадують, пане? Вигадують? — сказав хтось у нього за спиною. — Якби ми почали вигадувати, ми дуже скоро потрапили б у біду, ох лишенько, так.

Ваймз обернувся.

За його спиною виявився ще один низенький старий, який радісно блимав крізь товсті лінзи окулярів. Під пахвою він ніс кілька сувоїв.

— Даруйте, що не зустрів вас ще при брамі, але наразі ми тут дуже зайняті, — проказав він, простягаючи вільну руку. — Круасан Роже Пурсувен.

— Е... Ви — маленький червоний сніданковий рулет? — розгублено уточнив Ваймз.

— Ні-ні. Ні. Це означає «Червоний Молодик»^[10]. Це, розумієте, мій титул. Дуже давній титул. Я — геральдист. А ви будете ваша милість Семюел Ваймз, так?

— Так.

Червоний Молодик зазирнув у один із сувоїв.

— Чудово, чудово. Як ви ставитеся до куниць? — поцікавився він.

— Куниць?

— Розумієте, ми тут маємо кількох куниць. Я знаю, це не геральдичні тварини у *строгому* сенсі, але схоже на те, що ми утримуємо їх, бо вважаємо саме так; і, чесно кажучи, я відчуваю, що мені доведеться їх відпустити — якщо ми не зуміємо переконати когонебудь їх прийняти — а це засмутило б Пардосью Шате Пурсувена^[11]. А коли він засмучується, то завжди замикається в повітці...

— Пардосью... ви про того старого? — спитав Ваймз. — Тобто... чому він... я думав, ви... я хочу сказати, герб — це ж тільки зображення. Необов'язково малювати його з натури!

Червоний Молодик мав шокований вигляд.

— Ну, мені здається, якщо хочеш перетворити всю справу на цілковите посміховисько, — тоді можна й *вигадувати*. Тоді можна, — промовив він. — Хай там як... Отже, не куниці?

— Особисто я усім цим взагалі не переймався б, — сказав Ваймз. — І точно вже не з приводу куниць. Моя дружина каже, що дракони...

— На щастя, такої можливості не виникне, — сказав голос із тіні.

Це був не той позитивний тип голосу, що його можна почути при хоч трохи яскравому світлі. Він був запилено-сухим. Він звучав так, ніби виходив із вуст, які ніколи не знали насолоди сплюнути. Він звучав ніби мертвий.

Таким він і був.

Злодії з пекарні обмірковували свої перспективи.

— У мене рука на арбалеті, — повідомив найпідприємливіший з трійці.

Найпрагматичніший відповів:

— Справді? Ну а в мене серце в п'ятах.

— О-о-о, — простогнав третій. — А в мене серце — хворе, я...

— Та добре, але що я хочу сказати... він навіть *не носить* меча. Якщо я візьму на себе вовка, ви двоє могли б розібратися з ним без проблем, еге ж?

Єдиний розсудливий поглянув на капітана Моркву. Обладунок того саяв. Як і м'язи оголених рук. Блищали навіть капітанові *коліна*.

— Здається, ми зайшли в тупик, чи то глухий кут, — констатував Морква.

— Що як ми викинемо гроші на дорогу? — поцікавився розсудливий.

— Це, безумовно, допоможе справі.

— І ви нас відпустите?

— Ні. Але це однозначно вам зарахується, і я обов'язково виступатиму за пом'якшення вироку.

Хоробрий з арбалетом облизав губи й перевів погляд з Моркви на вовка.

— Якщо ви напустите його на нас, попереджаю, когось уб'ють! — попередив він.

— Так, це може статися, — сумно погодився Морква. — Якщо це взагалі можливо, я хотів би такого уникнути.

Він підняв руки. У кожній було по якомусь пласкому округлому предмету дюймів зо шість у діаметрі.

— Це, — сказав він, — гномський хліб. Один із найкращих сортів від пана Бронескибки. Звичайно, це не класичні бойові хліби, проте, гадаю, цілком придатні для нарізки...

Рука Моркви розмазалася в повітрі. Пронісся невеличкий шквал із тирси, і кругла хлібина припинила обертатися в польоті лише коли до половини врізалася в товсту деревину воза, за пів дюйма від чоловіка, слабого на серце — і, як виявилось, зі слабким сечовим міхуром.

Інший, з арбалетом, відірвав погляд від хлібини тільки тоді, коли відчув на своєму зап'ясті м'який вологий тиск.

Жодна тварина в жодному разі не може рухатись так швидко, проте ця конкретна тварина була вже тут, і вовк примудрявся мати такий

вираз морди, що впевнено демонстрував: якщо він забажає, тиск може більш-менш негайно зрости.

— Відкличте його! — заволав чоловік, віджбурнувши вільною рукою арбалет. — Накажіть йому мене відпустити!

— О, я ніколи їй нічого не наказую, — сказав Морква. — Вона вирішує сама.

Почувся гуркіт підкованих залізом черевиків, і з воріт пекарні вилетіли пів дюжини Гномів із сокирами; коли вони загальмували біля Моркви, з бруківки полетіли іскри.

— Взяти їх! — заволав пан Бронескибка.

Морква зронив руку на шолом Гнома і розвернув його до себе.

— Це я, пане Бронескибка, — сказав він. — Гадаю, це ті самі люди?

— Саме так, капітане Моркво! — відповів гном-пекар. — Анумо, хлопці! Повісьмо їх перед *bura 'zak-ka!*^[12]

— О-о-о, — плаксиво затягнув слабий на серце.

— Ну, ну, пане Бронескибко, — терпляче промовив Морква. — У нас в Анк-Морпорку такий вид покарання не застосовується^[13].

— Вони відгамселили Бйорна Вузькоштанного до втрати свідомості! І запхали Олафа Міцнорука в *bad'dhakz!*^[14]! Та ми переріжемо їхні...

— Пане Бронескибко!

Гном-пекар завагався, а тоді, на неймовірний подив та полегшення злодіїв, зробив крок назад.

— Добре... добре, капітане Моркво. Раз ви так кажете.

— Я маю інші справи, але був би вдячний, якби ви самі передали їх до Гільдії злодіїв, — сказав Морква.

Тямущий злодій зблід.

— О, ні! Вони нині дійсно *суворі* з неліцензованим злодійством! *Що завгодно*, тільки не Гільдія злодіїв!

Морква обернувся. Його обличчя по-особливому освітілося зсередини.

— Що завгодно? — перепитав він.

Неліцензовані злодії презирнулися й хором заговорили:

— Гільдія злодіїв. Чудово. Нема проблем.

— Ми *любимо* Гільдію злодіїв.

— Дочекатися не можу. Гільдіє злодіїв, я йду до тебе.

— Чудовий колектив.

— Суворі, але справедливі.

— Прекрасно, — заявив Морква. — Отже, всі задоволені. А, так, — він сягнув до свого гаманця. — Ось п'ять пенсів за хлібину, пане Бронескибко. Іншу я трохи попсував, але ви легко зможете її дошліфувати.

Гном кліпнув на монети.

— *Ви* хочете заплатити *мені* за те, що зберегли *мої* гроші? — здивувався він.

— Ви як платник податків за визначенням маєте право на захист Варти, — відповів Морква.

Настала делікатна пауза. Пан Бронескибка втупився в землю. Пару інших Гномів захихотіли.

— Що я вам скажу, — приязно мовив Морква. — Коли знайду час, я зазирну й допоможу вам заповнити податкові декларації, як щодо такого варіанту?

Бентежну тишу порушив один зі злодіїв.

— Е... чи міг би ваш... песик... відпустити мою руку, будь ласка?

Вовк відпустив свою хватку, зістрибнув з воза і подріботів до Моркви, який шанобливо підніс руку до шолома.

— Усім гарного дня, — сказав він і рушив геть.

Злодії та жертви супроводжували його поглядами.

— Він справжній? — спитав тямущий.

З боку пекаря пролунало гарчання, а тоді:

— Вилупки! — скричав він. — *Вилупки ви!*

— Що... що таке? Ви ж повернули свої гроші, чи не так?

Двом співробітникам пана Бронескибки довелося утримувати того на місці.

— Три роки! — кричав він. — Три роки, й ніхто не турбував! Три довбаних роки, і хоч би в двері хто постукав! І він мене питає! О, так! Він таки буде *люб'язний!* Може, він навіть візьме й принесе ще й формуляри, щоб я напевне вже не мав ніяких проблем! Чому ви, вилупки, просто собі не втекли?

Ваймз роззирався по темній, запиленій кімнаті. Цей голос цілком міг виходити з могили.

Обличчям маленького геральдиста промайнув панічний вираз.

— Можливо, ваша милість будуть такі ласкаві пройти сюди? — запропонував голос.

Він був крижаним і з прецизійною точністю виділяв кожен склад. Це був голос такого типу, що ніколи не тремтить.

— Це, власне, е... Дракон, — вимовив Червоний Молодик.

Ваймз потягнувся до меча.

— Дракон, Король Гербів, — пояснив чоловічок.

— *Король* Гербів? — перепитав Ваймз.

— Просто титул, — сказав голос. — Заходьте, благаю.

Невідь-чому спинний мозок Ваймза сприйняв ці слова як «заходьте, благаючи».

— Король Гербів, — повторив голос Дракона, коли Ваймз ступив до свята святих цього місця. — Ваш меч вам не знадобиться, командоре. Я був Драконом, Королем Гербів понад п'ять сотень років, але, запевняю вас, вогнем я не дихаю. Ах-ха. Ах-ха.

— Ах-ха, — погодився Ваймз.

Фігуру він до пуття роздивитись не міг. Світло потрапляло сюди лише через кілька брудних віконць під стелею, та ще виходило від кількох десятків кіптявих свічок. У постаті перед ним вгадувалося щось на кшталт згорблених плечей.

— Сідайте, благаю, — сказав Дракон, Король Гербів. — І буду вам невимовно вдячний, якщо поглянете ліворуч і піднімете підборіддя.

— Ви маєте на увазі, відкрию своє горло? — уточнив Ваймз.

— Ах-ха. Ах-ха.

Фігура взяла канделябр і наблизилася. Рука, худюща, ніби кістяна, стиснула Ваймзове підборіддя і м'яко повернула його обличчя з боку в бік.

— О, так. Ви однозначно маєте Ваймзівський профіль. Але не вуха. Звісно: адже ваша бабуся по материнській лінії була з роду В'язників. Ах-ха...

Рука Ваймза знову стиснула руків'я меча. Існував тільки один тип розумних істот, наділених такою фізичною силою за такої зовнішньої крихкості.

— Я так і думав! Ти *таки* вампір! — сказав він. — Ти триклятий *вампір-кровосос!*

— Ах-ха, — це могло бути сміхом. А могло бути кашлем. — Так. Дійсно, вампір. Авжеж, я чув про ваші погляди щодо вампірів. «Не те

щоб живі, але й недостатньо мертві», — здається, так ви висловилися. Як на мене, досить дотепно. Ах-ха. Вампір — так. Кровосос — ні. Ковбасі-кров'янці — так. Шедеврам м'ясницького мистецтва — так. А якщо немає вибору, то на Довгосвинній повно кошерних м'ясників. Ах-ха, авжеж. Кожен облаштовує своє життя, як тільки може. Ах-ха. Для цнотливих дівчат я небезпеки не становлю. Ах-ха. Вже кілька сотень років, на превеликий жаль. Ах-ха.

Фігура в плямі світла віддалилася.

— Боюся, ви згаяли час, командоре Ваймз.

Очі Ваймза поступово звикали до тьмяного освітлення. В кімнаті було повно складених стосиками книг. На полицях при цьому не було жодної. З кожної книги, як розплющені пальці, стирчали закладки.

— Не розумію, — вимовив він.

Чи то Дракон, Король Гербів мав дуже згорблені плечі, чи то під його безформною рясю були крила. Ваймз пригадав, що дехто з вампірів уміє літати на кшталт кажанів. Хотів би він знати, скільки цьому вампірові років. Вони можуть «жити» майже вічно...

— Здається, ви тут через те, що існує думка, ах-ха, ніби вам необхідно отримати власний герб. Боюся, це не вдасться. Ах-ха. Герб Ваймзів *уже* існував, але воскресити його неможливо. Це було би проти правил.

— Яких таких правил?

З глухим ударом розгорнулася книга.

— Упевнений, ви знаєте свій родовід командоре Ваймз. Вашим батьком був Томас Ваймз, його батьком був Гвілліам Ваймз...

— Тобто Старий Кам'янолиций, чи не так? — різко сказав Ваймз. — Усе це якимось пов'язано з ним.

— Саме так. Ах-ха. Некривосудний Ваймз. Ваш предок. Старий Кам'янолиций — дійсно, так його прозвали. Командор Міської варті в 1688-му. І царевбивця. Він, як знає кожен школяр, убив останнього короля Анк-Морпорка.

— Стратив!

Вампір знизав плечима.

— Хай там як, фамільний знак вашого роду був, як кажуть у нас в геральдиці, *Excretus Est Ex Altitudine*. Тобто *Depositatum De Latrina*^[15]. Зруйнований. Заборонений. Зроблений непридатним до воскресіння^[16]. Землі конфіскували, будинок знесли, відповідну

сторінку вирвали з історії. Ах-ха. Знаєте, командоре, цікаво, що стільки, ах-ха, «нащадків „Старого Кам’янолицого“» (лапки стиснули прізвисько так само щільно, як камінні щипці в руках старенької пані стискають яку-небудь виявлену на підлозі гидоту) були офіцерами Варти. Здається, командоре, ви теж маєте прізвисько. Ах-ха. Ах-ха. Завжди замислююся, чи немає в цьому якогось спадкового прагнення стерти ганьбу. Ах-ха.

Ваймз скреготнув зубами.

— Ви хочете сказати, що я *не можу* мати герб?

— Це правда. Ах-ха.

— Бо мій предок убив... — Ваймз затнувся. — Ні, це навіть стратою не було, — сказав він. — Страчують людську істоту. А тварин забивають.

— Це був король, — м’яко сказав Дракон.

— О, так. І, як виявилось, в його підземеллях були спеціальні машини для...

— Командоре, — сказав вампір, підіймаючи руки. — У мене таке відчуття, що ви мене не розумієте. *Чим би ще він не був*, він також був королем. Бачте, корона — це не те, що шолом Варти, ах-ха. Вона лишається на голові, навіть коли її знято.

— Кам’янолиций зняв її як слід!

— Але король навіть не постав перед судом.

— Не вдалося знайти суддю, який погодився б, — сказав Ваймз.

— Крім вас... тобто вашого предка...

— І? Хтось та мусив це зробити. Деякі чудовиська не повинні ходити по землі.

Вампір знайшов сторінку, яку шукав, і розвернув книгу до Ваймза.

— Ось його ескутон^[17].

Ваймз поглянув на знайомий знак — сова-морпорк на анку. Знак увінчував щита, розділеного на чотири рівні частини, у кожній з яких містився якийсь символ.

— Що це за корона з кинджалом у ній?

— О, традиційний символ, ах-ха. Вказує на його роль у захисті корони.

— Справді? А жмуток пруття із сокирою всередині?

— Це фасції. Символізують, що він є... *був* стражем закону. А сокира тут є цікавим провісником майбутнього, чи не так? Але, боюся,

сокири не здатні нічому зарадити.

Ваймз роздивлявся третю чверть щита. Вона містила малюнок чогось подібного до мармурового погруддя.

— Символізує його прізвисько, «Старий Кам'янолиций», — послужливо підказав вампір. — Він просив, щоб у гербі на це був який-небудь натяк. Іноді геральдика — це всього лише мистецтво каламбуру.

— А цей останній? Виноградне гроно? Він що, любляв перехилити чарку? — кисло спитав Ваймз.

— Ні. Ах-ха. Гра слів. *Vimes = Vines*.

— А. Мистецтво *кепського* каламбуру, — сказав Ваймз. — Закладаюся, ви всі тут аж валялися від реготу.

Дракон згорнув книгу й зітхнув.

— Винагорода рідко знаходить тих, хто робить те, що має бути зроблено. На жаль, існує прецедент, і я безсилий, — прадавній голос зазвучав жвавіше, — а проте... Я з надзвичайним задоволенням, командоре, дізнався про ваше одруження з вельможною Сибіл. *Відмінна* генеалогія. Одне з найшляхетніших сімейств у місті, ах-ха. Баранецькі, Селашіль, Вентурі, звісно ж, Ноббси...

— Оце і все, чи що? — спитав Ваймз. — Я просто піду геть?

— Я рідко приймаю відвідувачів, — сказав Дракон. — Зазвичай з людьми спілкуються геральдисти, але я подумав, що вам варто отримати путнє роз'яснення. Ах-ха. Колись ми мали справу зі *справжньою* геральдикою. Та нині, говорять мені, надворі Століття Летючої Лисиці. Скидається на те, що нині людина відчуває потребу вважати себе шляхтою, щойно відкриє свій другий кіоск з біляшами, — він махнув кістлявою білою рукою на три герби, рядочком прицвяховані до дошки. — М'ясник, пекар і виробник підсвічників, — він чмихнув зневажливо, проте тихенько. — А по суті — виробник свічок. Тут не допоможе ніщо, хіба що ми розкопаємо архівні завали й доведемо, що всі вони мають достатньо шляхетне походження...

Ваймз глипнув на три герби.

— Хіба я не бачив оцей-от раніше? — спитав він.

— А. Пан Артур Глітай, виробник свічок, — сказав Дракон. — Бізнес почав процвітати, і він відчув, що мусить бути шляхтичем. Щит, розділений навпіл *bendsinister-d'unemeche enmetalgris*^[18], тобто сталєво-сірий щит, що демонструє його особисте покликання та

ревність (які ж вони ревні, ці бізнесмени, ах-ха!), розділений гнотом. Верхня половина — *chandelle in afenetre avec rideaux houlant* (свічка, що тепло горить у вікні, ах-ха), нижня половина — дві *chandeliers illumine*^[19]. (символізує, що нещасний продає свічки і бідним, і багатим). На щастя, його батько був капітаном порту, що дозволило нам дещо *розиширити* картину за допомогою елемента з *lampe au poisson* (лампи у формі риби), що демонструє як професію батька, так і нинішнє ремесло його сина. Девіз я залишив звичайною сучасною мовою: «Свічу породив Артистизм». Вибачте, ах-ха, це було хуліганство, але я не міг встояти.

— Я ледь животика не надриваю, — сказав Ваймз. Якась думка билася й билася в його мозок, намагаючись привернути увагу.

— А цей — для пана Гергардта Шкарпетки, голови Гільдії м'ясників, — сказав Дракон. — Його дружина сказала йому, що герб — річ необхідна, а хто ми такі, щоб сперечатися з дочкою торговця тельбухами? Тож ми зробили йому червоний щит — колір крові, блакитні й білі смуги — м'ясницький фартух, щита розділено вервечкою сосисок, *centralis*^[20] великий м'ясницький ніж у вдягненій у шкарпетку руці, що, ах-ха, було найкращим, до чого ми додумалися на позначення прізвища «Шкарпетка». Девіз — «*Futurus Meus est in Visceris*»^[21], що перекладається як «Моє майбутнє — в нутрощах», а це не лише стосується його фаху, а й, ах-ха, натякає на стародавню практику...

— ...передбачення майбутнього за нутрощами, — завершив Ваймз. — Вражаюче.

Що б там не намагалося привернути його увагу, тепер воно на його мізках вже просто гопки стрибало.

— Тим часом як цей — для Рудольфа Глекка з Гільдії пекарів, — сказав Дракон, вказуючи тонким, як прутик, пальцем на третій щит. — Зумієте розшифрувати, командоре?

Ваймз похмуро поглянув на герб.

— Ну, він поділений на три частини, і на них — троянда, полум'я і глек, — промовив він. — Е... пекарі, я думаю, використовують вогонь і глеки з водою...

— І каламбур з іменем вийшов, — сказав Дракон.

— Але, якщо його не звати Розочкою, я... — Ваймз кліпнув. — Троянда — це трав'яниста рослина. А щоб мені. Пшениця, з якої

роблять борошно, — теж. Борошно, вогонь і вода? От тільки глек мені щось нічний горщик нагадує.

— У давнину пекаря називали «*pistor*»^[22], — пояснив Дракон. — О, командоре, та ми ще зробимо з вас геральдиста! А девіз?

— «*Quod Subigo Farinam*», — прочитав Ваймз і наморщив чоло. — «Бо»... «фаринація» — це ж щось про зерно чи борошно, авжеж?.. Ні, ні... «Бо я замішую тісто»?

Дракон заплoduвав.

— Чудова робота, ваша милосте!

— Тими довгими зимовими вечорами це місце має просто стрясатися від реготу, — сказав Ваймз. — То ось це і є геральдика, так? Натяки, як у кросворді, та гра слів?

— Звісно ж, є ще багато іншого, — відповів Дракон. — Ці моменти ще досить прості. Ми змушені тією чи іншою мірою все це вигадувати. Тоді як ескутон старовинного роду, як-от роду Ноббсів...

— *Ноббс!* — вигукнув Ваймз, якого ніби блискавкою вдарило. — Ось воно! Ви сказали «Ноббс»! Раніше, коли говорили про шляхетні сімейства!

— Ах-ха. Що? А, звісно. Так. О, так. Чудовий давній рід. Хоча нині, на жаль, занепалий.

— Ви маєте на увазі прізвище... як у капрала Ноббса? — вимовив Ваймз; жах облямовував його слова.

З глухим стуком розгорнулася ще одна книга. У тьмяному світлі Ваймз розрізвив непевні перевернуті зображення гербів та гіллясте, крилате генеалогічне древо.

— Запевняю. Це К. В. Сент-Дж. Ноббс?

— Е... так. Так!

— Син Сконнера Ноббса та пані, пойменованої тут як Мейзі з вулиці В'язів?

— Можливо.

— Онук Схилла Ноббса?

— Та схоже на те.

— Який був незаконним сином Едварда Сент-Джона де Нобеса, графа Анкського, та, ах-ха, покоївки невідомого походження?

— О боги!

— Граф помер, не лишивши потомства крім того, яке, ах-ха, продовжилося у Схиллі. Ми не зуміли розшукати жодного спадкоємця

— принаймні досі.

— О боги!

— Ви знаєте цього джентльмена?

Ваймз із величезним подивом зрозумів, що щойно при ньому хтось сказав про капрала Ноббса «джентльмен» у фразі без питальних інтонацій.

— Е... так, — сказав він.

— Він володіє майном?

— Лише чужим.

— Ну, ах-ха, все ж перекажіть йому. Звичайно, земель або грошей для нього наразі немає, але ж титул лишається.

— Даруйте... дозвольте мені переконатися, що я все правильно розумію. Капрал Ноббс... *мій* капрал Ноббс... *є графом Анкським?*

— Він муситиме надати нам задовільні докази свого походження, але так, все збігається.

Ваймз втупився в нікуди. Протягом усього свого життя капрал Ноббс навряд чи міг би надати задовільні докази навіть щодо того, до якого виду істот він належить.

— О боги! — вже вкотре повторив Ваймз. — *І він-то*, я гадаю, має герба?

— Причому неймовірно гарного.

— Ох.

Ваймз собі герба навіть *не хотів*. Ще годину тому він із радістю уникнув би цієї справи, як уже не раз було раніше. Але...

— Ноббі? — вимовив він. — О боги!

— Так, так! Це була *дуже* вдала зустріч, — сказав Дракон. — Дуже люблю доводити архівні записи аж до поточного моменту. Ах-ха. Між іншим, як справи в юного капітана Моркви? Мені говорили, що його юна панна — перевертень. Ах-ха.

— Та невже, — сказав Ваймз.

— Ах-ха, — Дракон у темряві зробив рух, який міг бути змовницьким прикладанням пальця до вуст. — Знаємо ми такі речі!

— У капітана Моркви все добре, — сказав Ваймз найкрижанішим тоном, на який тільки спромігся. — У капітана Моркви завжди все добре.

Виходячи, він грюкнув дверима. Заколивалось полум'я свічок.

Констебль Ангва вийшла з провулка, на ходу зацібаючи ремінь.

— Думаю, все відбулося дуже успішно, — сказав Морква, — і сприятиме нашому авторитету в громаді.

— Пф-ф! Ох і рукав у нього був! Сумніваюся, що він навіть значення слова «пральня» знає, — сказала Ангва, витираючи рота.

Автоматично вони рушили в ногу — енергозберігаючим кроком поліцейських, коли нога, як маятник, використовується для надання тілу руху з мінімумом зусиль. Ходити важливо, постійно повторював Ваймз, і оскільки це говорив Ваймз, Морква в це вірив. Ходити та розмовляти. Пройди достатню відстань та порозмовляй з достатньою кількістю людей — і рано чи пізно відповідь знайдеться.

«Авторитету громаді», — думала Ангва. Це була одна з фразочок Моркви. Ну, насправді це була одна з фразочок Ваймза, тільки Ваймз зазвичай спльовував після того, як її вимовляв. А от Морква в це *вірив*. Саме Морква запропонував Патрицію надавати закоренілим злочинцям шанс «послужити громаді» на роботах з облаштування помешкань літніх людей — що, враховуючи рівень злочинності у Анк-Морпорку, піддало громадян похилого віку новій хвилі терору; зокрема, вітально щонайменше однієї старенької пані за пів року обклеювали шпалерами стільки разів, що вона могла протиснутися туди тільки боком^[23].

— Я знайшов дещо вельми цікаве, тобі було б дуже цікаво поглянути, — через деякий час сказав Морква.

— Це дуже цікаво, — сказала Ангва.

— Але я не хочу тобі про це розповідати, бо хочу, щоб це був сюрприз, — продовжив капітан.

— О. Гарзд.

Якийсь час Ангва йшла в глибокій задумі, а потім сказала:

— Цікаво, чи буде це таким же сюрпризом, як колекція мінералів, що її ти показував мені минулого тижня?

— Це *було* чудово, чи не так? — з ентузіазмом сказав Морква. — Я проходив тією вулицею десятки разів і ніколи й не підозрював, що там є мінералогічний музей! Всі ті силікати!

— Неймовірно! На твою думку, люд мав би валом туди валити, атож?

— Так, і я геть не розумію, чому цього не відбувається!

Ангва нагадала собі, що, судячи з усього, до складу душі Моркви іронія не входила навіть у вигляді мікроелемента. Вона переконувала

себе, що він не винен у тому, що його виростили гноми в якійсь шахті, й він справді вважав шматки породи дійсно цікавими об'єктами. Позаминулого тижня вони побували на сталеливарні. Це теж було цікаво.

І все ж... і все ж... Морква не міг *не подобатися*. Він подобався навіть тим, кого заарештовував. Він подобався навіть стареньким пані, змушеним жити в атмосфері постійного запаху свіжої фарби. Він подобався *їй*. Дуже. Що робило ще важчою потребу з ним розстатися.

Вона була перевертнем. Цим було сказано все. Або ви весь свій час витрачали на зусилля приховати це від навколишніх — або ж не приховували, й тоді витрачали весь свій час на споглядання того, як вони тримаються від вас на віддалі й перешіптуються за вашою спиною (хоча, звісно, щоб це споглядати, потрібно було обернутися).

Морква не переймався тим, що вона — перевертень. Але він переймався тим, що цим переймалися інші. Він переймався тим, що навіть досить дружньо налаштовані колеги взяли за звичку носити де-небудь на тілі шматочок срібла. Вона бачила, що це вибиває його з колії. Вона відчувала зростання напруги й не знала, як дати цьому раду.

Усе виходило достоту так, як говорив її батько. «Мати справу з людьми інакше, ніж за обідом, — все одно, що стрибнути у срібну копальню».

— Схоже, наступного року після святкувань буде великий феєрверк, — сказав Морква. — Люблю феєрверки.

— Мене вбиває питання, чому в Анк-Морпорку хочуть святкувати той факт, що триста років тому тут була громадянська війна, — сказала Ангва, повертаючись до поточної реальності.

— А чом би й ні? Ми ж перемогли, — сказав Морква.

— Так, але ви ж і програли.

— Дивися на світлий бік справи, я завжди так кажу. О, а ось ми й прийшли.

Ангва підняла погляд на вивіску. Вона вже вміла читати гномські руни.

— «Музей гномського хліба», — прочитала вона. — А щоб мене. Нетямлюся з нетерплячки.

Морква радісно кивнув і розчахнув двері. Всередині стояв запах древніх скоринок.

— Аго-о-ов, пане Гопкінсон? — гукнув він.

Відповіді не було.

— Часом його не буває на місці, — пояснив капітан.

— Можливо, коли захват аж надто його переповнює, він іде прогулятися, — сказала Ангва. — Гопкінсон? Це не гномське ім'я, еге ж?

— О, він людина, — сказав Морква, ступаючи всередину. — Але неймовірний авторитет у своїй справі. Хліб — його життя. Він написав основоположну працю про офензивне пекарство^[24]. Що ж... раз його нема, я сам візьму два квитки, а два пенси лишу на столі.

Судячи з усього, приймати відвідувачів панові Гопкінсу доводилось нечасто. На підлозі лежав пил, на вітринах теж, а на експонатах лежало *багато* пилу. Більшість із цих останніх мали форму класичних короваїв, слова, як відомо, похідного від форми коров'ячого посліду^[25], тож форма тут цілком узгоджувалася зі смаком; але була тут і здоба — булочки ближнього бою, смертоносні металльні тости та безліч інших запилених хлібобулочних виробів, винайдених расою, яка першою почала розробляти їжу як зброю в наймасштабніший і найбільш радикальний спосіб.

— Що ми шукаємо? — спитала Ангва.

Вона прийнялася. Повітря мало до мерзенного знайомий присмак.

— Це... ти готова?., це... Бойовий Хліб Б'храйна Кривавої Сокири!
— вигукнув Морква, нишпорячи в столі біля входу.

— Скибка хліба? Ти привів мене сюди, щоб показати скибку хліба?

Вона прийнялася знову. Авжеж. Кров. *Свіжа* кров.

— Саме так, — сказав Морква. — Вона тут буде тільки пару тижнів, тимчасова експозиція. Це та сама скибка, якою він особисто під час битви в долині Кум убив п'ятдесят сімох тролів, хоча, — тут Морква знизив тональність від ентузіазму до громадянської поваги, — це було дуже давно, і нам не слід дозволяти стародавній історії затьмарювати наш погляд на реалії багатоетнічного суспільства в столітті Летючої Лисиці.

Почулося рипіння дверей.

Потім:

— Цей бойовий хліб, — невизначно вимовила Ангва. — Він же чорний, так? І значно більший за звичайний хліб?

— Авжеж, саме так, — відповів Морква.

— А пан Гопкінсон... Низенький чоловік? З маленькою загостреною білою борідкою?

— Це він.

— І в нього черепа розтрито на друзки?

— Що?

— Гадаю, краще тобі підійти й поглянути, — сказала Анґва, відступаючи.

Дракон, Король Гербів сидів на самоті серед своїх свічок.

«Отже, це і є командор Його Милість Семюел Ваймз, — роздумував він. — Нерозумна людина. Явно не бачить далі своїх комплексів. І такі люди за нинішніх часів досягають високих посад. Утім, і від таких людей є певна користь, що, напевне, і є причиною, з якої Ветинарі вивищив його. Нерозумні часто здатні на речі, на які розумні не сміють і заміритися...»

Він зітхнув і підтягнув до себе ще один том. Той був ненабагато більшим за решту томів, які заповнювали його кабінет, — факт, що міг би неабияк здивувати будь-кого, знайомого зі змістом саме цього тому.

Він неабияк пишався цим томом. Це була таки незвичайна праця, і Дракон дивувався — чи дивувався б, якби не втратив цієї здатності щось із сотню років тому, — наскільки легко далися йому певні її частини. Тепер він навіть не мав потреби її перечитувати. Він знав її напам'ять. Генеалогічні дерева було розсаджено де слід, всі необхідні слова містилися на сторінках, все, що йому було потрібно, — це повторювати за ними.

На першій сторінці стояв заголовок: «Нащадки короля Керрота I, милістю богів короля Анк-Морпорка». Наступну дюжину сторінок займало розлоге і складне генеалогічне дерево, яке закінчувалося словом «Одружений...». Подальший текст було просто вписано олівцем.

— Дельфіна Анґва фон Убервальд, — прочитав Дракон уголос. — Батько — і, ах-ха, *cir* — барон Ґуй фон Убервальд, відомий також як Срібнохвіст; матір — мадам Серафіна Сокс-Блунберг, відома також як Жовте Ікло, з Ґеної...

Ця частина таки була досягненням. Він очікував, що його агенти стикнуться з певними труднощами в тому, що стосується найбільш вовчих аспектів родоводу Анґви, але виявилось, що гірські вовки теж

приділяють подібним питанням чимало уваги. Предки Анґви однозначно були серед ватажків зграї.

Дракон, Король Гербів усміхнувся. З точки зору його інтересів, приналежність до того чи іншого виду була другорядною справою. Що справді має значення в індивіді — це добрий родовід.

Ах, так. Це було майбутнє, яке *могло* статися.

Він відсунув книгу. Одна з переваг життя, значно довшого за пересічне, полягає в розумінні того, наскільки крихким є майбутнє. Люди говорили про «наші мирні часи» чи «імперію, яка стоятиме тисячу років», а менше ніж за пів життя по тому ніхто й не пригадував, ким вони були, не кажучи вже про те, що вони казали чи де натовп поховав їхній попіл. Що змінювало історію — то це набагато дрібніші діяння. Іноді вистачало кількох розчерків пера.

Він підтягнув до себе інший том. На фронтисписі містилися слова: «Нащадки короля...». Цікаво, як той чоловік себе назве? Цього принаймні не прорахувати. Ох, ну що ж...

Дракон узяв олівця і написав: «Ноббс».

Усміхнувся в сяєво свічок.

Розмови про істинного короля Анк-Морпорка не припинялися ніколи, але історія дала жорстокий урок. Вона пояснила — часто словами, писаними кров'ю, — що істинним королем є той, хто добивається корони.

У цій кімнаті теж було повно книг. Це було перше враження — враження промозклої, гнітючої книжковості.

Покійний отець Трубчек розкинувся на обваленій купі книг. Він був, поза сумнівом, мертвий. Ніхто не зміг би втратити стільки крові й лишитися живим. Або довго протриматися з головою, схожою на спущений футбольний м'яч. Хтось ударив його не інакше як кувалдою.

— Та літня пані вибігла звідси з криками, — доповів, салютуючи, констебль Візит. — Тож я зайшов, а тут усе було отак, ваша милосте.

— «Отак», констеблю Візит?

— Так точно. І мене звать Візит-і-Проповідь-з-Роздачею-Буклетів, ваша милосте.

— Що то була за літня пані?

— Вона сказала, що її звать пані Канакі, ваша милосте. Вона сказала, що завжди приносить йому обіди. Сказала, що вона його

порає.

— *Порає?*

— Ну, ви розумієте, ваша милосте. Прибирає й підмітає.

Справді, на підлозі валялася таця — разом із розбитою мискою та розляпаною вівсянкою. Пані, яка порала старого, дістала справжній шок, виявивши, що хтось упорав його раніше.

— Вона його торкалася? — спитав Ваймз.

— Каже, що ні, ваша милосте.

Це означало, що старий жрець помер *найакуратнішою* смертю, яку Ваймзові доводилося бачити. Його руки були складені на грудях. Очі були заплющені.

І щось було у нього в губах. Воно було схоже на скручений у трубочку папірець. Це надавало небіжчику до бентежності безтурботного вигляду — ніби він вирішив викурити останню сигарету вже після смерті.

Ваймз обережно витягнув маленького сувійчика і розгорнув його. Папірця було вкрито ретельно виписаними, проте незнайомими знаками. Що в них викликало особливу увагу, то це те, що автор, схоже, скористався для письма єдиною доступною йому рідиною, наявною навколо у чималій кількості.

— Фе, — сказав Ваймз. — Написано *кров'ю*. Цей текст комусь про щось говорить?

— Так точно!

Ваймз закотив очі.

— Так, констеблю Візит?

— Візит-і-Проповідь-з-Роздачею-Буклетів, ваша милосте, — з ображеним виглядом виправив констебль Візит.

— «Візит-і-Проповідь-з-Роздачею-Буклетів».^[26] Саме збирався це сказати, констеблю, — сказав Ваймз. — Ну?

— Це стародавнє хапонське письмо, — сказав констебль Візит. — Одного з пустельних племен, яке називається ценотіни, ваша милосте. Вони мають хитромудру, але фундаментально помилкову...

— Так, так, так, — перебив Ваймз, який розумів, що вербальна нога ось-ось ступить на його слуховий поріг. — Але чи розумієте ви, що там написано?

— Можу дізнатися, ваша милосте.

— Чудово.

— Між іншим, чи не вдалося вам, бува, знайти час та поглянути на ті відозви, що я вам якось був давав, ваша милосте?

— Часу не було! — автоматично відповів Ваймз.

— Не переймайтеся, ваша милосте, — сказав Візит і усміхнувся блідою усмішкою людини, яка продовжує сіяти розумне, добре, вічне попри всілякі перепони. — Коли б ви не знайшли час, буде добре.

Скрізь було розсипано сторінки позбиваних із полицок книжок. На багатьох виднілися плями крові.

— Деякі з цих книг схожі на релігійні, — сказав Ваймз. — Можна щось знайти, — він обернувся. — Щебеню, огляньте це місце, будь ласка.

Троль припинив старанно окреслювати крейдою силует тіла.

— Так точно. На предмет чого, ваша милосте?

— Всього, що знайдете.

— Слухаюся, ваша милосте.

Ваймз із бурчанням присів навпочіпки і поштрикав пальцем забруднену сірим підлогу.

— Бруд, — сказав він.

— То ся трапляє на підлогах, ваша милосте, — послужливо промовив Щебінь.

— От тільки цей — білуватий. А ми тут на чорноземі, — вказав Ваймз.

— А, — сказав сержант Щебінь. — Це Доказ.

— Звичайно, може бути й просто брудом.

Було і ще дещо. Хтось намагався поскладати розкидані книжки. І таки склав кількадесят в один-єдиний стосик, книжка на книжці, книги більшого формату — внизу, краєчки всіх томів з геометричною точністю вирівняні один до одного.

— Оцього я *не* розумію, — сказав Ваймз. — Відбувається сутичка. Жорстокий напад на стару людину. Потім хтось — може, він сам, уже при смерті, а може, вбивця — пише щось кров'ю нещасного старого. І акуратно скручує цидулку в трубочку, і вкладає її йому в рота, як цукерку. Потім старий таки помирає, і хтось закриває йому очі, і надає йому гідної пози, і ретельно складає книжки, і... робить що? Просто виходить у вир Анк-Морпорка?

Чесне чоло сержанта Щебеня зморщилося від мисленнєвих надзусиль.

— Мо'... мо', під вікном є який слід, — промовив він. — То є завше такий Доказ, який варто надибати.

Ваймз зітхнув. Попри те що коефіцієнт інтелекту Щебеня не перевищував рівня кімнатної температури, він зумів стати хорошим копом і збіса хорошим сержантом. Він був бовдуром спеціального типу, якого дуже важко надурити. Але єдиною справою, складнішою, ніж втовкмачити йому ту чи іншу ідею, було вибити її з нього. ^[27]

— Щебеню, — сказав Ваймз так доброзичливо, як тільки міг. — Під вікном — тридцятифутове провалля до річки. Там не може бути... — він зробив паузу. Врешті-решт це ж була річка Анк. — Будь-які сліди дотепер уже зтяглись, — він подумав і уточнив: — Майже напевне.

Втім, про всяк випадок він визирнув з вікна. Ріка внизу бурчала й чавкотіла. Ніяких слідів там не було, навіть попри славнозвісну кірку на її поверхні. Зате на підвіконні була ще одна пляма бруду.

Ваймз пошкріб її й понюхав пальця.

— Здається, знову біла глина, — сказав він.

Ніде в околицях міста виходів білої глини він не пригадував. Від міської брами й аж до Вівцескель лежали суцільні чорноземи. Той, хто пройшов би весь цей шлях пішки, до протилежного краю поля підріс би дюймів на два.

— Біла глина, — повторив він. — Де, в біса, тут є місцевість із білою глиною?

— То є загадка, — прорік Щебінь.

Ваймз безрадісно всміхнувся. Це *дійсно* була загадка. А загадок він не любив. Загадки мають звичку розростатися, якщо не розгадати їх якнайшвидше. Загадки плодяться.

Пересічні *вбивства* траплялися постійно. І зазвичай розкрити їх був здатен навіть Щебінь. Коли знетямлена дружина стоїть над тілом свого чоловіка, тримаючи в руках погнуту коцюбу, й голосить: «Він не мав говорити так про нашого Невілла!» — не доведеться докладати багатьох зусиль, щоб розплутати справу до наступного перекуру. А коли суботнього вечора в «Латаному барабані» з меблів звисають (чи висять, прицвяховані до них) різні люди (чи їхні частини), а решта публіки має цілком безневинний вигляд, навіть і Щебенів інтелект не потрібен, аби здогадатись, що сталося.

Ваймз поглянув на тіло отця Трубчека. Дивовижно було, скільки крові витекло з цього чоловіка з тоненькими руками та хирлявими грудьми. Він однозначно не зміг би довго боронитися.

Ваймз нахилився і акуратно підняв одну з небіжчикових повік. Молочно-біле око з чорною зіницею поглянуло на нього звідти, де зараз був старий жрець — де б це не було.

Релігійний старий, що жив у парі тісних кімнاتок і, судячи з запаху, явно виходив нечасто. Яку загрозу міг становити він?..

У двері просунув голову констебль Візит.

— Там унизу якийсь гном з обсмаленою бородою і без брів каже, що ви звеліли йому прийти, ваша світлосте, — доповів він. — А ще там якісь містяни, які кажуть, що отець Трубчек був їхнім душпастирем, і вони хотіли б гідно його поховати.

— А, це має бути Малодупко. Відправте його сюди, — сказав Ваймз, випробовуючись. — Решті скажіть зачекати.

Малодупко видерся по сходах, побачив місце події й дістався вікна саме в ту мить, коли його знудило.

— Уже краще? — спитав нарешті Ваймз.

— Е... так. Сподіваюся.

— Тоді візьміться за це.

— Е... що саме я маю зробити? — спитав Малодупко, але Ваймз був уже на середині сходів униз.

Ангва загарчала. Це був сигнал Моркві, що він може знову розплющити очі.

Жінки — як зауважив одного разу Моркві Колон, гадаючи, що тому потрібна порада — бувають кумедними в деяких дрібницях. Їм може не подобатися, коли їх бачать без макіяжу, або вони можуть наполягати на купівлі валіз, менших, ніж у чоловіків, хоча завжди беруть зі собою більше одягу.

Щодо Ангви, то вона не любила, щоб її бачили *en route*^[28] з людської форми у перевертня або навпаки. Вона пояснювала, що в неї просто такий пунктик. Моркві дозволено було бачити її у тій чи іншій формі, але не в численних проміжних, щоб йому не розхотілося ще будь-коли її бачити.

В очах перевертня світ мав *інакший* вигляд.

По-перше, він був чорно-білим. Принаймні та його мала частина, яку в людській подобі вона назвала б «видимою», була монохромною — але яка різниця, коли видиме мусило сісти на задне сидіння, а за кермо всідався нюх, із реготом вистромлюючи руку у вікно і роблячи вульгарні жести решті чуттів? Після перетворення вона завжди згадувала запахи як кольори та звуки. Запах крові був густо-коричневою глибокою басовою нотою, черствий хліб — напрочуд дзвінким яскраво-синім кольором, а будь-яка людська істота — чотиривимірною калейдоскопічною симфонією. Нюх давав змогу бачити не тільки в просторі, а й у часі: людина могла простояти ось тут одну хвилину, але для носа вона й за годину все ще лишалася тут, її запах майже не слабнув.

Не відриваючи носа від підлоги, вона обстежила закутки Музею гномського хліба. Потім ненадовго вибігла в провулок і спробувала там.

За п'ять хвилин вона підбігла до Моркви і знову подала сигнал.

Коли він розплющив очі, вона натягала сорочку. Де в чому людське тіло мало перевагу: з парою рук ніщо не зрівняється.

— Я думав, ти зараз біжиш чийось слідом, — сказав він.

— І чий же? — спитала Ангва.

— Прошу?

— Я відчуваю його, тебе та хліб, і це все.

— Більше нічого?

— Грязюку. Пилюку. Все, як звичайно. О, ну є кілька дивних слідів, але їм не один день. Наприклад, я знаю, що ти був тут минулого тижня. Тут багато запахів. Жир, м'ясо, чомусь якась соснова смола, стара їжа... але присягаюся, що останніми днями тут не було жодної живої істоти, крім нього й нас.

— Але ж ти казала мені, що слід лишає *кожен*.

— Так і є.

Морква поглянув униз, на покійного куратора. Як це не сформулюй, до яких широких дефініцій не вдайся, самогубства той не чинив однозначно. Не за допомогою скибки хліба.

— Вампіри? — припустив Морква. — Вони вміють літати...

Ангва зітхнула.

— Моркво, я б розрізнила, якби вампір побував тут минулого місяця.

— Тут у шухляді майже пів долара монетками по пенні, — повідомив Морква. — Так чи йнак, злодій міг прийти сюди по Бойовий Хліб, авжеж? Це дуже цінний культурний артефакт.

— Цей бідака мав яких-небудь родичів? — спитала Ангва.

— Здається, в нього є старша сестра. Я раз на місяць заходжу сюди потеревенити. Він, знаєш, дозволяє мені потримати артефакти в руках.

— Це має бути весело, — сказала Ангва, перш ніж устигла сама себе спинити.

— Це дуже... приємно, авжеж, — урочисто погодився Морква. — Це нагадує мені мій дім.

Ангва зітхнула і ступила до задньої кімнати маленького музею. Та була типовою для будь-якого музею — тобто повного сміття та предметів, для яких не знайшлося місця на полицях, а також предметів сумнівної оригінальності, як-от монети з датуванням «52 до н. е.». Там стояли кілька лавок з осколками гномського хліба на них, охайна стійка для інструментів із різнокаліберними качалками для тіста і кругом були папери. При одній зі стін, займаючи більшу частину кімнати, розташовувалася піч.

— Він досліджує старовинні рецепти, — промовив Морква, який, схоже, вважав себе зобов'язаним вихвалити експертні пізнання старого навіть після того, як той помер.

Ангва відчинила пічні дверцята. Звідти до кімнати ринуло тепло.

— Збіса пекарська піч, — сказала вона. — А то що за штуки?

— А... Бачу, він робив металльні булочки, — сказав Морква. — Досить смертоносно на короткій дистанції.

Вона зачинила дверцята.

— Ходімо назад до Управління, а вони можуть послати когось, хто...

Ангва зупинилася.

Коли змінюєш форму так близько до повні, завжди є небезпечні моменти. Поки вона була вовком, все було ще не так кепсько. Вона лишалася розумною істотою — принаймні *почувала* себе розумною істотою, хоча її існування було куди простішим, тож вона, можливо, була просто надзвичайно розумною вовчицею. Складнощі виникали, коли вона поверталася в тіло людини. На кілька хвилин, поки морфічне поле знову не утверджувалося повного мірою, всі її чуття лишалися гострими; запахи й далі були надзвичайно сильними, а її

вуха могли розрізняти звуки значно далі за чахлий людський слух. І вона могла значно більше *думати* про те, що відчувала. Вовк може обнюшати вуличного стовпа і відчути, що вчора тут пробігав старий Бонзо, який почувався зле, а господар і далі годує його тельбухами — а от людський розум насправді здатен думати лише про всілякі «чому» та «навіщо».

— *Таки є* ще щось, — сказала вона і обережно вдихнула. — Ледь помітне. Не живе. Але... Ти його не відчуваєш? Щось на кшталт бруду, але не зовсім. Воно ніби... жовто-помаранчеве...

— Гм, — тактовно сказав Морква. — Декотрі з нас не мають твого носа.

— Я відчувала цей запах раніше, десь у місті. Не можу пригадати де... Він сильний. Сильніший за інші запахи. Це — запах бруду.

— Ха, ну, на цих вулицях...

— Ні, це не... не *зовсім* бруд. Гостріший. Вищої тональності.

— Знаєш, часом я тобі заздрю. Мабуть, чудово було б стати вовком. Ненадовго.

— Тут є свої недоліки.

«Наприклад, блохи, — думала вона, поки вони замикали музей. — І їжа. І постійне набридливе відчуття, що в тебе має бути одразу три пари грудей».

Вона продовжувала повторювати собі, що тримає все під контролем — і, в певному сенсі, так і було. Вона скрадалася містом місячної ночі і, гаразд, їй часом траплялося випадкове курча — але вона завжди пам'ятала, де була, і наступного дня зазирала туди, щоб запхати під двері трохи грошей. Важко бути вегетаріанкою, яка зранку виколупує зі своїх зубів шматочки м'яса. Але вона однозначно була сильнішою за це.

Однозначно, переконувала вона себе.

Ночами містом скрадалася свідомість Ангви, не свідомість перевертня. Вона була в цьому майже впевнена. Перевертень не спинився б на курчатах — принаймні ненадовго.

Вона здригнулася.

Кого вона дурить? Легко бути вегетаріанкою вдень. Захиститися від цілковитого перетворення вночі — ось що потребувало реальних зусиль.

Коли Ваймзів портшез із хитанням спинився біля палацу Патриція, годинник саме почав відбивати одинадцятю. Ноги командора Ваймза вже трохи підкошувалися, проте він збіг п'ять сходових прольотів угору з усією можливою швидкістю і звалився на крісло у вітальні.

Минали хвилини.

У двері Патриція відвідувачі не стукали. Він сам їх викликав, звідкись достеменно знаючи, що відвідувач вже тут.

Ваймз відкинувся в кріслі, насолоджуючись хвилиною спокою.

Щось у його пальті сказало: «Біп-біп-біп-дзинь!».

Він зітхнув, витяг обтягнутий шкірою пакуночок розміром з невеличку книжку і розгорнув його.

Зі своєї клітки на нього поглянуло приязне, але дещо занепокоєне личко.

— Так? — спитав Ваймз.

— 11 ранку. Зустріч із Патрицієм.

— Так? Ну? Зараз уже п'ять по одинадцятій.

— Е... То ви вже зустрілися?

— Ні.

— Мені й далі нагадувати про цю зустріч, чи як?

— Ні. Ти ж усе одно не нагадав мені про Коледж геральдистів.

Бісик мав переляканий вигляд.

— То ж у вівторок, ні? Заприсягтися готовий, що у вівторок.

— Це було годину тому.

— Ох, — пригнічено сказав бісик. — Е... Гарзд. Пробачте. Гм. Агов, я можу повідомити вам, який час зараз у Хапонії, якщо бажаєте. Чи в Геної. Чи в Повісьповись. У будь-якому з цих міст. Ви тільки назвіть.

— Мені не треба знати, який час у Хапонії.

— Ви б могли, — у відчаї сказав бісик, — уявити, наскільки всі будуть вражені в мить, коли бесіда не клеїться, і тут ви кажете: «Між іншим, у Хапонії зараз ще тільки дванадцята». Чи в Фест Пеларгіку. Чи в Ефебі. Спитайте мене. Ну ж бо. Мені все одно. Будь-яке з цих місць.

Ваймз внутрішньо зітхнув. Він мав записника. В ньому він робив записи. Це завжди було корисним. А тоді Сибіл, благословить її боги, принесла йому цього п'ятнадцятифункціонального бісика, який, крім записів, умів ще силу-силенну речей — хоча, наскільки бачив Ваймз,

щонайменше десяток його функцій зводилися до принесення вибачень за неефективність решти п'яти.

— Можеш зробити запис, — сказав Ваймз.

— Вау! Справді? Прокляття. О'кей. Гарзд. *Нема* проблем.

Ваймз відкашлявся.

— Зустрітися з капралом Ноббсом на тему дотримання робочого графіку; також — на тему графства.

— Е... Я перепрошую, це — запис?

— Так.

— Вибачте, вам слід було б спершу сказати «запис». Я цілком упевнений, що це є в інструкції.

— Гарзд, це *був* запис.

— Даруйте, вам доведеться повторити його ще раз.

— Запис: зустрітися з капралом Ноббсом на тему дотримання робочого графіку; також — на тему графства.

— Є, — заявив бісик. — Вам нагадати про це в якийсь конкретний час?

— А йдеться про місцевий час? — зловісно поцікавився Ваймз. — Чи, припустімо, хапонський?

— Власне, я можу повідомити вам час у...

— Мабуть, я занотую це в записнику, якщо не заперечуєш, — сказав Ваймз.

— О, ну, якщо ви бажаєте так, то я можу розпізнавати почерк, — гордо повідомив бісик. — Я таки досить просунутий.

Ваймз витягнув свого записника і підняв його вгору.

— Такий почерк, як тут? — поцікавився він.

Бісик на мить примружився.

— Ага, — підтвердив він. — Це — почерк, не помилишся. Кружечки, палички, і все з'єднано до купи. Ага. Почерк. Я його впізнаю де завгодно.

— А хіба ти не повинен розповісти мені, що тут сказано?

Бісик мав схвильований вигляд.

— Сказано? — перепитав він. — Воно вміє видавати звуки?

Ваймз відклав пошарпану книжечку і згорнув кришку органайзера. Потім він відкинувся в кріслі і продовжив очікування.

Напевне, годинника у вітальні Патриція зробив хтось дуже розумний — гарантовано куди розумніший за тих, хто дресирував цього бісика. Цей годинник робив «тік-так», як кожен інший годинник. Але чомусь, усупереч всілякій практиці хорології, «тік» і «так» були нерегулярними. «Тік-так-тік»... а потім якнайменша часточка секунди виходила невчасною. «Так-тік-так»... і знову «тік» — на дрібочку секунди раніше, ніж приготувався почути ваш мозок. Ефект був таким, що за десять секунд мисленеві процеси навіть найпідготованіших візитерів перетворювалися на щось на кшталт вівсянки. Патрицій, певно, щедро заплатив годинникареві.

Годинник повідомив, що вже чверть по одинадцятій.

Ваймз підійшов до дверей і, попри певні неприємні прецеденти, акуратно постукав.

Ізсередики не чулося ні звуку, ані стишеного бурмотіння голосів.

Він торкнувся дверної ручки. Двері були незамкнені.

Правитель Ветінарі завжди казав, що точність — це чеснота королів.

Ваймз увійшов.

Смішинка ретельно зішкріб крихку білу глину, а тоді оглянув тіло покійного отця Трубчека.

Вивченню анатомії в Гільдії алхіміків приділяли серйозну увагу — завдяки древній теорії, що людське тіло є мікрокосмом у всесвіті, хоча, коли ви бачили перед собою таке тіло після розтину, важко було

увидити, яку частину всесвіту представляли оті маленькі темно-червоні штучки, які робили «бульк-бульк», коли їх проткнути. Проте все одно ви набиралися практичної анатомії, просуваючись у пізнанні науки, а часом зішкрібаючи її зі стін. Коли студенти-новачки ставили якийсь особливо успішний у плані вибухової сили експеримент, результатом часто було протистояння між генеральним ремонтом лабораторії та грою «Знайди-но другу нирку».

Чоловіка було вбито серією ударів по голові. Це було майже все, що можна було сказати. Якимось дуже важким тупим інструментом. [\[29\]](#)

Чого Ваймз хотів від Смішинки ще?

Він уважно оглянув решту тіла. Більше помітних слідів насильства не було, хоча... на чоловікових пальцях було кілька плямочок крові. Але ж кров тут була скрізь.

Пару нігтів було зірвано. Трубочек не здався без боротьби — або принаймні намагався захиститися голіруч.

Смішинка поглянув на пальці поближче. Під нігті щось набилосся. Воно мало восковий полиск, як густий жир. Він і гадки не мав, чому воно там, але, можливо, його робота полягала в тому, аби це з'ясувати. Він сумлінно дістав із кишені конверт і зішкріб туди те блискуче, запечатав конверта і пронумерував.

Потому він вийняв з коробки свій іконограф і наготувався зробити знімок тіла.

Поки він це проробляв, дещо привернуло його увагу.

Отець Трубочек лежав перед ним, залишений Ваймзом з одним розплющеним оком, що підморгувало вічності.

Смішинка придивився поближче. Він подумав, що йому здалося. Але...

Навіть зараз він не був упевнений. Свідомість може викидати дивні коники.

Він відчинив малесенькі дверцята іконографа і спитав бісика всередині:

— Сидні, ти можеш зробити знімок цього ока?

Бісик примружився крізь лінзу.

— Тільки одного? — пропищав він.

— Так. Настільки крупно, як тільки зможеш.

— Ви хворий, пане.

— І заткнути пельку, — додав Смішинка.

Він встановив коробку на столі і сів. З коробки почулося «шурх-шурх» від роботи пензликів. Врешті-решт почувся звук перемикача, і зі щілини виповзло дещо вологе зображення.

Смішинка втупився в нього. Потім постукав по коробці. Заслінка відкинулася.

— Так?

— Більше. Щоб аж заповнювало всього аркуша. Власне, — Смішинка примружився на аркуш у своїх руках, — намалюй лише зіницю. Оте маленьке посередині.

— Гм, щоб воно заповнювало весь аркуш? Ви збоченець.

Смішинка підсунув коробку ближче. Почулося клацання шестерень — бісик посував лінзи поближче — а тоді ще кілька секунд копіткого «шурх-шурх».

На світ з'явився ще один вологий аркуш. На ньому містився великий чорний диск.

Ну... здебільшого чорний.

Смішинка придивився. Там був натяк, лише натяк...

Він постукав по коробці знову.

— Так, пане Збочений Гном? — сказав бісик.

— Оте, всередині. Настільки крупно, наскільки можливо, дякую.

Лінзи висунулися ще більше.

Смішинка стривожено чекав. Він чув, як у сусідній кімнаті терпляче крокує туди-сюди Щебінь.

Аркуш вийшов назовні втретє, і люк відкинувся.

— Це все, — повідомив бісик. — У мене скінчилася чорна фарба.

Аркуш таки дійсно був чорним.... Крім крихітної частинки, яка чорною не була.

Сходові двері з гуркотом розчахнулися, і з'явився констебль Візит, внесений усередину натиском невеликого натовпу. Смішинка винувато сунув аркуш до кишені.

— Це нестерпно! — заявив маленький чоловічок із довгою чорною бородою. — Ми *вимагаємо*, щоб нас впустили! Хто ви, юначе?

— Я — Смі... капрал Малодупко, — відповів Смішинка. — Слухайте, я ж маю жетона...

— Що ж, *капрале*, — сказав чоловічок. — Я є Помст Плітт, і в цій громаді я маю певне становище, і я вимагаю, щоби ви сю ж хвилину віддали нам бідного отця Трубчека!

— Ми, е, ми намагаємося з'ясувати, хто його вбив, — почав Смішинка.

За спиною Смішинки відбувся якийсь рух, і обличчя перед ним раптом набрали глибоко стурбованого виразу. Він обернувся й побачив, що в дверях до сусідньої кімнати стоїть Щебінь.

— Всьо є гаразд? — поцікавився він.

Зміна становища Варти дозволила Щебеню отримати замість шматка броні бойового слона путящий нагрудник. Як і належало у справі з сержантською уніформою, зброяр намагався відобразити на цьому нагруднику стилізовані м'язи. Проте, наскільки розумів Щебінь, схвати всі свої м'язи під уніформою йому все одно не вдалося б.

— Якась-то проблема? — спитався він.

Натовп позадкував.

— Жодних, офіцере, — сказав пан Плітт. — Ви, е, просто так несподівано проявилися, от і все...

— То є слушно, — сказав Щебінь. — Я — проява^[30]. То часто несподівано трапляє си. Отже, проблеми нема?

— Ніякісіньких проблем, офіцере.

— Дивна це штука — проблема, — замислено прогуркотів троль. — Весь час си ходжу й шукаю проблему, а як знаходжу, то всі кажут, що її тутка не було.

Пан Плітт зібрався з духом.

— Але ми хочемо забрати отця Трубчека, щоб його поховати, — повідомив він.

Щебінь обернувся до Смішинки Малодупка.

— Ти все зробив, шо мав?

— Гадаю, так...

— Він мертвий?

— О, так.

— Но йому, мо', ще може покращати?

— Покращати — небіжчику? Сумніваюся.

— Гаразд, народ, тоді можете йо' забирати.

Двоє Вартових дали дорогу, й тіло понесли сходами вниз.

— А чого ти знімкував померлого? — спитав Щебінь.

— Ну, е, це могло б допомогти роздивитися, в якій позі він спочив.

Щебінь кивнув із виглядом мудреця.

— А, то він спочив у позі? От тобі й священнослужитель.

Малодупко витягнув зображення і знову поглянув на нього. Воно було *майже* чорним. Але...

Внизу сходів з'явився констебль.

— Там, нагорі, є хтось на ім'я, — почувся приглушений смішок, — Смішинка Малодупко?

— Так, — похмуро відповів Малодупко.

— Ну, командор Ваймз каже, щоб ви негайно прибули до палацу Патриція, добре?

— Ви до *капрала* Малодупка балакаєте, — нагадав Щебінь.

— Усе гаразд, — промовив Малодупко. — Гірше все одно вже нікуди.

Чутка — це інформація, профільтована настільки старанно, що здатна долати будь-які фільтри. Їй не потрібні двері та вікна — іноді їй навіть не потрібні люди. Вона вільна, як вітер, і перелітає від вух до вух, навіть не торкаючись вуст.

І вона була вже в польоті. З високого вікна покоїв Патриція Семові Ваймзу видно було, що до палацу стікається народ. Це не був натовп — не було навіть того, що можна було б назвати юрмою, — але броунівський рух на вулицях підштовхував у цьому напрямку дедалі більше перехожих.

Побачивши, як крізь браму проходять кілька палацових стражників, Ваймз дещо розслабився.

Правитель Ветінарі, на ліжку, розплющив очі.

— А... Командоре Ваймз, — кволо вимовив він.

— Що відбувається, ваша високосте? — спитав Ваймз.

— Схоже, я лежу, Ваймзе.

— Ви були в своєму кабінеті, ваша високосте. Непритомний.

— От лихо. Мабуть, я... перепрацював. Що ж, дякую. Якби ваша ласка... допомогти мені підвестися...

Правитель Ветінарі спробував сісти прямо, хитнувся і впав знову. Його обличчя було блідим. Чоло вкривав піт.

У двері постукали. Ваймз трохи їх привідчинив.

— Це я, ваша милосте. Фред Колон. Я отримав повідомлення. Що сталося?

— А, Фреде. Хто ще з вами?

— Я, констебль Кремніт і констебль Збийізніг, ваша милосте.

— Добре. Нехай хтось сходить до мене додому і скаже Віллікінзу принести мою щоденну форму. І мої меч та арбалет. І мій речовий мішок. І сигар. І хай перекаже вельможній Сибіл... перекаже Сибіл... ну, хай скаже Сибіл лише, що я тут маю з дечим розібратися, от і все.

— Що *відбувається*, ваша милосте? Там унизу говорять, що Правитель Ветінарі мертвий!

— Мертвий? — кволо обурився зі свого ліжка Патрицій. — Дурниці!

Він різко сів, скинув ноги з ліжка і повалився на підлогу. Це було повільне, жахливе падіння. Правитель Ветінарі був високого зросту, тож падати йому довелося звисока. І робив він це в кілька прийомів. Його кісточки не встояли, і він упав на коліна. Коліна гучно вдарилися об підлогу, і він зігнувся в талії. Врешті-решт об килим стукнулася його голова.

— Ох, — промовив він.

— Його високість трохи... — почав Ваймз, а тоді схопив Колона і витягнув його з кімнати. — Я гадаю, його отруїли, Фреде, ось що насправді сталося.

На обличчі Колона виступив жах.

— О боги! Мені знайти лікаря?

— Ви з глузду з'їхали? Ми хочемо, щоб він жив!

Ваймз прикусив язика. Він сказав те, що думав, і тепер, поза сумнівом, містом пов'ється димок чутки. — Але хтось мусить про нього подбати... — сказав він уголос.

— Збіса слушно! — погодився Колон. — Мені знайти чарівника?

— Звідки ми знаємо, що це зробив не хтось із них?

— О боги!

Ваймз намагався подумати. Всі лікарі в місті працювали на гільдії, а всі гільдії ненавиділи Ветінарі, тож...

— Коли у вас буде досить людей, щоб виділити кур'єра, відправте його до стаєнь на Нижній Королівській, хай приведе Пончика Джиммі, — сказав він.

Колон набув ще враженішого вигляду.

— Пончика? Він же *нічого* не тямить у медицині! Він дає допінг коням на перегонах!

— Просто знайдіть його, Фреде.

— Що як він не схоче?

— Тоді скажіть, що командорові Ваймзу відомо, чому Сміхотун не виграв Квірмійські перегони минулого тижня, і що я знаю, що троль Хризопраз втратив на тих перегонах десять тисяч.

Це справило на Колона враження.

— Жорстко ви, ваша милосте.

— Дуже скоро тут буде повно народу. Поставте під цією кімнатою пару Вартових — ліпше тролів або гномів, — і щоб ніхто не міг зайти без мого дозволу, гаразд?

У Колоні боролися різні емоції; він кілька разів змінився в обличчі й нарешті спромігся сказати:

— Але... *отруїли?* У нього ж є дегустатори і все таке!

— Тоді, Фреде, це міг бути хтось із них.

— О боги, ваша милосте! Ви *нікому* не довіряєте, еге ж?

— Так, Фреде. Між іншим, це випадково не ви? Жартую, — швидко додав Ваймз, побачивши, що Колон ось-ось заплаче. — Рушайте. У нас небагато часу.

Ваймз зачинив двері і сперся на них. Потім він повернув ключа в замку і підпер ручку кріслом.

На завершення він затягнув Патрицію з підлоги на ліжку. Той щось промимрив, і його повіки затріпотіли.

«Отрута, — думав Ваймз. — Це — найгірше. Вона безшумна, отруювач може бути за милі звідси, її не видно, часто її не відчуєш і на запах чи смак, вона може виявитися де завгодно — і ось вона, робить свою роботу...»

Патрицій розплющив очі.

— Мені б склянку води, — промовив він.

Біля ліжка стояли глечик і склянка. Ваймз підняв глечика і завагався.

— Я кого-небудь відправлю по воду, — сказав він.

Правитель Ветінарі дуже повільно кліпнув очима.

— Ах, пане Семюеле, — сказав він, — але кому ви можете довіряти?

Коли Ваймз нарешті спустився сходами, у великій залі для аудієнцій вже зібрався натовп. Усі метушилися, схвильовані і збиті з пантелику, і, як завжди буває зі схвильованими і спантеличеними поважними людьми, гнівалися.

Першим до Ваймза підскочив пан Боггіс із Гільдії злодіїв.

— Що відбувається, Ваймзе? — зажадав він.

Його погляд зустрівся з Ваймзовим.

— Тобто, пане Семюелю, — проказав він, помітно втрачаючи свою метушливість.

— Гадаю, Правителя Ветінарі отруїли, — відповів Ваймз.

Гудіння голосів навколо припинилося. Боггіс зрозумів, що раз питання ставив саме він, від нього чекають і продовження.

— Е... на смерть? — спитав він.

У загальній тиші можна було би почути, як пролітає муха.

— Ще ні, — сказав Ваймз.

У залі почали повертатися голови. Центром всезагальної уваги тепер став доктор Дауні, глава Гільдії найманців.

Дауні кивнув.

— Я нічого не знаю про яку-небудь *домовленість* щодо Правителя Ветінарі, — сказав він. — Крім того, упевнений, загальновідомим є той факт, що ми виставили за Патриція ціну в мільйон доларів.

— Дійсно, хто має такі гроші? — сказав Ваймз.

— Ну... наприклад, ви, пане Семюеле, — сказав Дауні. Почулися нервові смішки.

— У будь-якому разі, ми хочемо бачити Правителя Ветінарі, — заявив Боггіс.

— Ні.

— Ні? І чому ж ні, скажіть, будь ласка?

— Розпорядження лікаря.

— Справді? Якого лікаря?

Сержант Колон за спиною Ваймза заплющив очі.

— Доктора Джеймса Фолсома, — відповів Ваймз.

Минуло кілька секунд, доки до когось дійшло.

— Що? Ви ж не про... Пончика Джиммі? Він *кінський* лікар!

— Мені це відомо, — погодився Ваймз.

— Але чому?

— Бо багато з його пацієнтів виживають, — сказав Ваймз. Залунали протести, і він здійняв руки. — А тепер, панове, я мушу вас покинути. Десь ходить отруювач. Я хотів би знайти його до того, як він стане вбивцею.

Він рушив сходами назад нагору, намагаючись ігнорувати вигуки за спиною.

— Ви впевнені щодо старого Пончика, ваша милосте? — поцікавився, наздоганяючи його, Колон.

— Ну, от ви йому довіряєте? — спитав Ваймз.

— Пончику? Звичайно, ні!

— Правильно. Він нечесний, тож ми йому й не довіряємо. Тут усе гаразд. Але я бачив, як він виходив коня, про якого всі інші говорили, що його можна лише забити, щоб не мучився. Кінський лікар *мусть* досягати результатів, Фреде.

І це таки було правдою.

Коли пацієнт звичайного лікаря після всіх кровопускань і гірчичників помирає суто від відчаю, той завжди може сказати: «От лихо, божа воля, з вас тридцять доларів, будь ласка», — і спокійно піти. Це через те, що людські істоти нічого не варті (в буквальному сенсі цього слова). Тим часом добрий скаковий кінь може коштувати двадцять тисяч доларів. Лікар, який дозволить такому коневі надто рано вирушити до гігантського вигулу на небесах, має великі шанси почути з якого-небудь темного провулка щось на кшталт «Пан Хризопраз *дуже засмучений*», — і короткий залишок його життя матиме в собі нещасний випадок.

— Куди поділися капітан Морква і Ангва, здається, не знає ніхто, — доповів Колон. — У них сьогодні вихідний. І Ноббі ніде не знайти.

— Ну, це швидше привід для втіхи...

— Біп-біп-біп-дзинь! — сказав голос із Ваймзової кишені.

Він витягнув маленький органайзер і підняв кришку.

— Так?

— Е... вже полудень, — повідомив бісик. — Обід із вельможною Сибіл.

Він втупився в їхні обличчя.

— Е... все ж гаразд? — спитав він.

Смішинка Малодупко витер лоба.

— Командор Ваймз має рацію. Це *міг* бути миш'як, — сказав він. — Як на мене, це дійсно схоже на отруєння миш'яком. Подивіться на колір.

— Яка гидота, — сказав Пончик Джиммі. — Він що, їв власну постільну білизну?

— Усі простирадла, здається, на місці, тому, гадаю, відповідь «ні».

— Як він пісяє?

— Е... Гадаю, звичайним чином.

Пончик роздратовано втягнув повітря крізь зуби. Зуби він мав неймовірні. Це було друге, що всі в ньому помічали. Вони мали колір нутрощів невмитого чайника.

— Поводіть його по колу на відпущених віжках, — порадив він.

Патрицій розплющив очі.

— Ви — лікар, *чи не так?* — спитав він.

Пончик Джиммі невпевнено поглянув на нього. Він не звик до пацієнтів, що вміли розмовляти.

— Ну, так... У мене побувало багато потерпілих від... — почав він.

— Справді? А в мене ніколи не було багато терпіння, — урвав Патрицій.

Він спробував встати з ліжка і важко впав назад.

— Я зроблю мікстуру, — задкуючи, промовив Пончик Джиммі. — Затискайте йому ніс і вливайте її йому в горлянку двічі на день, ясно? І ніякого вівса.

Він поквапився геть, залишивши Смішинку сам на сам із Патрицієм.

Капрал Малодупко роззирнувся по кімнаті. Ваймз віддав йому не надто детальні накази. Він сказав: «Я переконаний, що це не дегустатори. Все, що вони знають, — це що їх можуть попросити з'їсти повну тарілку. Втім, Щєбінь з ними побалакає. Ти дай відповідь на запитання „як“, ясно? А запитання „хто“ лиши мені».

Якщо отруту не вжили з їжею чи питвом, що залишається? Цілком ймовірно, що її можна розмістити на подушці, щоб її вдихнули, або крапнути у вухо сплячій людині. Чи її можуть торкнутися. Можливо, малесенька стріла... Чи укус комахи...

Патрицій заворушився і поглянув на Смішинку червоними сльозливими очима.

— Скажіть мені, юначе, ви — поліцейський?

— Е... щойно став, ваша високосте.

— Ви скидаєтеся на представника гномської раси.

Смішинка не став відповідати. Заперечувати було безглуздо. Чомусь будь-хто міг визначити, що ти гном, просто поглянувши на тебе.

— Миш'як — дуже популярна отрута, — сказав Патрицій. — Сотні способів використання. Віками в моді було діамантове кришиво — попри той факт, що воно ніколи не діяло. І гігантські павуки чомусь теж. Ртуть — для тих, хто має терпіння, концентрована азотна кислота — для тих, хто ні. Своїх послідовників має шпанська мушка. Багато чого можна досягти за допомогою секретів різних тварин. Тілесні рідини гусені метелика *quantum weather*^[31] роблять людину дуже, дуже безпорадною. Та, як до давнього-давнього друга, ми повертаємося до миш'яку.

Голос Патриція лунав сонно.

— Чи не так, юний Ветінарі? Саме так, пане. Слушно. Але куди ж тоді ми покладемо його, розуміючи, що всі його шукатимуть? У найостаннішому місці, де його шукатимуть, пане. Не так. Дурниці. Ми покладемо його там, де ніхто не шукатиме *зовсім*...

Голос став нерозбірливим.

«Постільна білизна, — подумав Смішинка. — Ба навіть одяг. Повільне отруєння крізь шкіру...»

Смішинка загамселів у двері. Їх відчинив охоронець.

— Дістаньте інше ліжко.

— Що?

— Інше ліжко. Де завгодно. І свіжу постільну білизну.

Він поглянув на підлогу. Килима на ній було не те щоб багато. Але навіть так — у спальні, де люди можуть ходити босими...

— І заберіть цього килимка, а принесіть інший.

«Що ще?»

Увійшов Щебінь, кивнув Смішинці й обвів кімнату уважним поглядом. Нарешті він підняв обшарпане крісло.

— Мусит підійти, — сказав він. — Якщо накажуть, то повідламую ручки.

— Що? — спитав Смішинка.

— Старий Пончик сказав принести стуло, для аналізів, — пояснив Щебінь, виходячи.

Смішинка розтулив був рота, щоб зупинити троля, але, подумавши, знизав плечима. В кожному разі, чим менше тут меблів, тим краще...

А більше ж отруту підкласти було просто нікуди — хіба що в шпалери.

Сем Ваймз дивився у вікно.

Ветінарі не дуже переймався охороною своєї особи. Зазвичай він користувався — тобто й тепер продовжував користуватися — дегустаторами, але це було досить поширено. Причому розробив для цього власний хитрий прийом: дегустаторам добре платили і з ними добре поводитися — і всі вони були синами шеф-кухаря. Але головним захистом Патриція було те, що, на всезагальну думку, живим він був дещо кориснішим, ніж мертвим. Могутні гільдії не любили його, але його присутність при владі подобалася їм значно більше, ніж думка, що в Еліптичному кабінеті опиниться хтось із конкурентів. Крім того, Правитель Ветінарі уособлював стабільність. Це була стабільність холодного та цинічного штибу, але частиною його генія було усвідомлення того, що люди хочуть стабільності більше, ніж будь-чого іншого.

Одного разу, стоячи перед оцим самісіньким вікном, у цій самісінькій кімнаті, він сказав Ваймзові: «Вони думають, Ваймзе, що хочуть гарного уряду і справедливості для всіх, але чого вони жадають насправді, в глибині серця? Тільки того, щоб усе йшло як заведено і завтрашній день поменше відрізнявся від сьогоднішнього».

Тепер від вікна обернувся сам Ваймз.

— Яким буде мій наступний хід, Фреде?

— Не знаю, ваша милосте.

Ваймз сів у Патрицієве крісло.

— Пригадуєте попереднього Патриція?

— Старого Правителя Карколама? І його попередника, Правителя Трубача. О, так. Мерзенні були типи. Цей принаймні не хихотів і не носив сукні.

«Минулий час, — подумав Ваймз. — Це вже підкрадається. Нічого ще не минуло, а часи вже напружені».

— Щось внизу дуже тихо стало, Фреде, — сказав він.

— Зазвичай, ваша милосте, плетіння змов відбувається без великого галасу.

— Ветінарі не мертвий, Фреде.

— Так точно. Але він не те щоб зайнятий державними справами, еге ж?

Ваймз знизав плечима.

— Гадаю, наразі ними ніхто не зайнятий.

— Можливо, ваша милосте. Знов-таки, ніколи не знаєш, де знайдеш, а де загубиш.

Колон стояв струнко, твердо сфокусувавши погляд на середній дистанції, старанно тримаючи голос досить рівним, щоб уникнути навіть натяку на прояв емоцій.

Ваймз упізнав цю позу. За потреби він і сам до неї вдавався.

— Що ви маєте на увазі, Фреде? — поцікавився він.

— Нічогісінько, ваша милосте. Просто вислів такий, ваша милосте.

Ваймз відкинувся в кріслі.

«Ще зранку, — роздумував він, — я знав, чого чекати від дня. Я збирався навідатися до цих клятих геральдистів. Потім мала бути традиційна зустріч з Ветінарі. По обіді я збирався прочитати рапорти, можливо, сходити подивитися, як ідуть справи з новим відділком Варти на Балацькій, і рано лягти спати. А тепер Фред припускає... що?»

— Послухайте, Фреде, якщо місту й потрібен новий володар, ним буду не я.

— Хто ж це буде, ваша милосте? — Колонів тон залишався продумано рівним.

— Звідки мені знати? Це може бути...

Перед ним ніби виник отвір у просторі, і він відчув, як туди всотує його думки.

— Ви ж говорите про капітана Моркву, Фреде, чи не так?

— Можливо, ваша милосте. Я хочу сказати, жодна з гільдій не дозволить стати володарем якому-небудь типу з іншої гільдії, а капітана Моркву всі люблять і, ну... Ходять чутки, що він — успадковець трону^[32].

— Доказів цьому немає, сержанте.

— Це не до мене, ваша милосте. Я про це не зна'. Не зна', що тут є доказом, — заявив Колон із майже непомітним натяком на непокору. — Але в нього ж є отой меч, і родима пляма у формі корони, і... ну, всі *знають*, що він король. Це через його хоризм.

«Харизма, — подумав Ваймз. — О, так. Морква має харизму. Він щось робить з мізками інших. Він міг би умовити розлюченого леопарда здатися, віддати зуби і взятися за добрі справи на благо громади, і от це таки справді спантеличило б стареньких пані».

Ваймз не довіряв харизмі.

— Королів більше немає, Фреде.

— Ваша правда, ваша милосте. Між іншим, там Ноббі прийшов.

— День стає все гіршим, Фреде.

— Ви казали, що поговорите з ним про всі ці похорони, ваша милосте...

— Робота ж триває, по-моєму. Гаразд, підіть скажіть йому прийти сюди.

Ваймз лишився на самоті.

Королів більше немає. Ваймзові важко було б сформулювати, чому так має бути, чому концепція королівської влади обурювала його аж до кісткового мозку. Зрештою, чимало патриціїв були не кращими за будь-якого короля. Але вони були... ну, типу... поганими, *рівними решті людей*. Що виводило Ваймза із себе — то це ідея, що королі відрізнялися від інших людських істот. Були вищою формою життя. Ніби магічними. Втім, уф, у цьому таки була *якась* магія. Анк-Морпорк досі був повен вивісок із «королівським» тим і «королівським» цим та маленьких стариганів, які отримували по кілька пенсів на тиждень за виконання безглузвих функцій — як-от Королівський ключар чи Хранитель королівської скарбниці, хоча ні ключів, ні тим паче скарбниці давно не існувало.

Роялізм був подібний до кульбаб. Неважливо, скільки квіток-голів відтяти — під землею лишалися корені, чекаючи на те, щоб знову прорости.

Схоже, це було хронічною хворобою. Так, ніби навіть найрозумніші мали в головах таку маленьку білу пляму, де хтось записав: «Королі. Яка гарна ідея». Хто б не створив людство, він зробив серйозну помилку в конструкції. Цією помилкою була схильність людей ставати навколішки.

У двері постукали. Стук у двері не може бути потайним, але цьому стуку це вдалося. Він містив обертони. Вони підказували спинному мозкові: якщо ніхто врешті-решт не відгукнеться, той, хто стукає, все одно відчинить двері і ковзне всередину, де неодмінно поцупить усе

куриво, яке тільки знайде, перечитає всю кореспонденцію, що трапиться йому на очі, відчинить кілька шухляд, зробить по ковтку з кожної пляшки алкоголю, яку знайде, але межу серйозного злочину не перетне, адже він — злочинець не в сенсі прийняття моральних рішень, а лише в тому сенсі, в якому куниця є лихим створінням; це вбудовано в саму його натуру. Це був стук, який багато говорив сам за себе.

— Заходьте, Ноббі, — стомлено сказав Ваймз.

Капрал Ноббс бочком прослизнув усередину. Це була ще одна його особлива риса: він міг ковзати бочком не тільки боком, а й передом.

Він незграбно відсалютував.

«У капралі Ноббсі є щось абсолютно незмінне», — сказав собі Ваймз.

Навіть Фред Колон призвичаївся до змін у суті Міської варти, але альтернативи для Ноббса — чи, може, Ноббсові — не існувало. Не мало значення, що ви з ним робили, в капралові Ноббсі завжди залишалося щось фундаментально притаманне *Ноббі*.

— Ноббі...

— Так, ваша милосте?

— Е... сідайте, Ноббі.

Капрал Ноббс із підозрою роззирнувся. Якось воно дивно, коли прочухан починають саме з цієї фрази.

— Е, Фред сказав, ви хотіли мене бачити, пане Ваймз, щодо дотримання графіку...

— Хто-хто хотів? Я? О, так. Ноббі, на похоронах скількох бабусь ви були *насправді*?

— Е... трьох, — ні в сих ні в тих відповів Ноббі.

— Трьох?

— Як виявилось, бабуня Ноббс із першого разу померла ще не зовсім.

— Тоді навіщо ж ви берете всі ці відгули?

— Не хотів би говорити, ваша милосте...

— Чому ж це?

— Ви рвати й метати будете, ваша світлосте.

— Що метати?

— Ну, той-во, ваша світлосте... озвірієте.

— *Я міг би*, Ноббі, — Ваймз зітхнув. — Але це було б ніщо порівняно з тим, що станеться, якщо ти *не скажеш* мені...

— Річ у тім, що наступного року буде оте діло з трьохста... трьохстів... відзначатимуть триста років, пане Ваймз...

— Так?

Ноббі облизнув губи.

— Я не х'тів спеціально відпрошуватися. Фред сказав, ви з цього приводу трохи надто чутливі. Але... розумієте, я — учасник «Лущених горіхів», ваша милосте...

Ваймз кивнув.

— Ті клоуни, які перевдягаються і роблять вигляд, що б'ються в давніх битвах тупими мечами, — сказав він.

— Анк-Морпоркське історичне товариство ре-кон-струк-то-рів, ваша милосте, — виправив Ноббі з відтінком докору.

— Я саме так і сказав.

— Ну... розумієте, ми збираємося показати до річниці ре-кон-струкцію Анк-Морпоркської битви. Це означає більше репетицій, ніж завжди.

— Усе починає складатися, — вимовив Ваймз, утомлено киваючи. — І от ви марширували туди-сюди з бляшаною пікою, так? У робочий час?

— Е... не зовсім, пане Ваймз... е... правду кажучи, я їздив туди-сюди на білому коні...

— О? Грали генерала, еге ж?

— Е... трохи більше за генерала, ваша милосте...

— Продовжуйте.

Ноббсове адамове яблуко нервово застрибало.

— Е... Я буду королем Лоренцо, ваша милосте... Е... Ви знаєте... Останній король, той, якого ваш... е...

Повітря згусло.

— Ти... будеш... — почав Ваймз, виокремлюючи кожне слово як похмуре гроно гніву.

— Я ж казав, що ви будете рвати й метати, — сказав Ноббі. — Фред Колон теж сказав, що ви будете рвати й метати.

— Чому саме *ти*?..

— Ми тягли жереб, ваша милосте.

— І ти програв?

Ноббі скорчився.

— Е... Не те щоб прямо-таки *програв*, ваша милосте. Не те щоб *зовсім* програв. Це десь ближче, ваша милосте, до *перемоги*. Кожен хотів його зіграти. Тобто це ж дають коня, і гарного костюма, і все таке. І врешті-решт він *був* королем, ваша милосте.

— Цей чоловік був лютим чудовиськом!

— Ну, це ж було дуже давно, ваша милосте, — схвильовано сказав Ноббс.

Ваймз дещо вгамувався.

— А хто витягнув соломинку з роллю Кам'янолицого Ваймза?

— Е... е...

Ноббі!

Ноббі похнюпився.

— Ніхто, ваша милосте. Ніхто, ваша милосте, не хотів його грати.

Маленький капрал сковтнув, а тоді ніби пірнув сторчголов у ставок з виразом людини, рішуче налаштованої покінчити з усім цим раз і назавжди.

— Тож ми зробили солом'яну людину, ваша милосте, щоб вона гарно горіла, коли увечері ми вкинемо її у святкове багаття. А ще там мають бути *феєрверки*, ваша милосте, — з моторошною впевненістю додав він.

Ваймзове обличчя скам'яніло. Ноббі вважав, що краще, коли на нього репетують. На нього гримали більшу частину його життя. З криком він міг впоратися.

— Кам'янолицим Ваймзом не хотів бути ніхто, — холодно повторив Ваймз.

— Враховуючи, що він опинився на боці тих, хто зазнав поразки, ваша милосте.

— Поразки? Ваймзові «Залізноголові»^[33] *перемогли*. Він правив містом шість місяців.

Ноббі зіщулився.

— Так, але... всі в Товаристві кажуть, що він не мав цього робити, ваша милосте. Казали, що це лише щасливий збіг обставин. Зрештою ж, співвідношення сил було десять до одного проти нього, і він мав бородавки на обличчі. І, коли вже начистоту, він був трохи неправонародженим. І він же дійсно відрубав королю голову, ваша

милосте. Для цього треба мати трохи жорстокий характер. За всієї поваги до вас, ваша милосте.

Ваймз струсонув головою. У будь-якому разі, яке це мало значення? (Хоча десь це мало значення.) Все це було так давно. А нині яка різниця, що думає купка ненормальних романтиків. Факти були фактами.

— Гарзд, я розумію, — сказав він. — Це майже кумедно, справді. Бо є дещо інше, що я повинен вам сказати, Ноббі.

— Так точно, ваша милосте? — сказав Ноббі з виразом полегшення.

— Ви пам'ятаєте свого батька?

Схоже було, що Ноббі зібрався запанікувати знову.

— Хіба нормально зненацька питати когось про отаке-о, ваша милосте?

— Суто людський інтерес.

— Старого Злодюжка? Не дуже, ваша милосте. Я його геть не часто бачив, хіба що приходила військова поліція й витягала його з горища.

— А чи багато вам, Ноббі, відомо про ваших пращурів?

— Це вам набрехали, ваша милосте. Нема у мене, ваша милосте, ніяких шурів, і неважливо, що там вам наговорили.

— Ох. Гарзд. Е... ви ж насправді не знаєте, що значить слово «пращури», так, Ноббі?

Ноббі скорчився. Йому не подобалося, коли його розпитували поліцейські — особливо з огляду на те, що він сам був поліцейським.

— Лише приблизно, ваша милосте.

— Вам ніколи нічого не казали про ваших предків? — обличчям Ноббі знову промайнула тривожна гримаса, тож Ваймз швидко додав: — Про ваших батьків і їхніх батьків?

— Тільки про старого Злодюжка, ваша милосте. Ваша милосте... якщо справа йде до запитання про ті мішки з овочами, які зникли з крамниці на Патоковидобувному тракті, то мене там і близько не...

Ваймз відмахнувся.

— Він не... нічого вам не залишив? Чогось такого?

— Пару шрамів, ваша милосте. І оцього-о хворого ліктя. Часом так на погоду болить. Завжди, як вітер дме з Осердя, згадую старого Злодюжка.

— Так, розумію...

— І, звісно, оце...

Ноббі сунув руку під вкриту іржею кірасу. До речі, це теж було диво. Навіть обладунок сержанта Колона якщо не саяв, то хоч би блищав. Але будь-де поблизу шкіри Ноббі *будь-який* метал дуже швидко піддавався корозії. Капрал витягнув щось, підвішене на його шії на шкіряній мотузочці. Це виявився золотий перстень. Попри те що золото корозії не піддається, це все одно було покрите патиною.

— Він залишив мені його на смертному одрі, — пояснив Ноббі. — Ну, коли я кажу «залишив»...

— Він що-небудь сказав?

— Ну, так, він точно сказав: «Віддай сюди, шмаркачу!» — ваша милосте. Розумієте, він його тримав на мотузковій шії, ваша милосте, от як я. Але це не схоже на нормального перстня. Я б його вже й загнав, але це ж у мене єдина згадка про старого. Крім вітру з боку Осердя.

Ваймз узяв перстня і потер його пальцем. Це був перстень-печатка з гербом. Час, потертість і безпосередній контакт із тілом капрала Ноббса зробили цей герб майже геть нерозбірливим.

— То ти — носій клейнодів, Ноббі.

Ноббі кивнув.

— Але я маю від них спеціального шампуня, ваша милосте.

Ваймз зітхнув. Він був чесною людиною. Він завжди відчував, що це — одна з найбільших вад його характеру.

— Коли знайдеш момент, заскоч до Коледжу геральдистів на вулиці Моллімог, добре? Візьмеш із собою цього перстня і скажеш, що це я тебе послав.

— Е...

— Все гаразд, Ноббі, — запевнив Ваймз. — У біду ти не втрапиш. Принаймні велику.

— Як скажете, ваша милосте.

— І ти не повинен як заведений повторювати «ваша милосте», Ноббі.

— Так точно, ваша милосте.

Коли Ноббі пішов, Ваймз сів під стіл і витягнув пошарпаний примірник «Книги шляхти Твурпа»^[34] — чи, як він волів визначати її для себе, путівника по кримінальному світові. На цих сторінках було не знайти мешканців міських нетрів — зате вистачало їхніх

домовласників. І в той час, як проживання в цих нетрях вважалося цілком достатнім підтвердженням кримінальних нахилів, володіння цілою такою вулицею чомусь легко відчиняло двері на найвишуканіші аристократичні вечірки.

За нинішніх часів нові редакції довідника виходили, схоже, щотижня. Що ж, принаймні в одному Дракон мав рацію. Схоже, всі в Анк-Морпорку прагнули мати набагато чистішу кров, ніж та, що дісталася їм від батьків.

Ваймз відшукав статтю «Де Ноббси».

Там *і справді* був той клятий герб. З одного боку щита підтримував гіпопотам — імовірно, один із королівських гіпопотамів Анк-Морпорка, а отже, пращур Родріка та Кіта. З іншого ж боку був якийсь бик із таким виразом морди, що одразу змушував згадати Ноббі; він тримав золотий анк — напевне крадений, адже це був герб де Ноббсів. Поле щита було червоно-зеленим; також на ньому містився білий шеврон з п'ятьма яблуками. Як вони стосувалися мистецтва війни, лишалося загадкою. Можливо, це був якийсь вид візуального чи вербального каламбуру, від реготу з якого в Коледжі геральдистів аж по стегнах себе ляскали — хоча якби Дракон надто сильно лягнув себе по стегну, в нього могла б відвалитися нога.

Уявити ушляхетненого Ноббса було неважко. Адже єдиним недоліком Ноббі в цьому плані було лише те, що він мислив надто дрібними масштабами. Він нипав по хатах і привласнював дешевий непотріб. Якби він нипав по континентах і привласнював цілі міста, в процесі винищуючи мешканців, то став би опорою суспільства.

Статті «Ваймз» у книзі не було.

Некривосудний Ваймз не був опорою суспільства. Він власноруч убив короля. Це було необхідно зробити, але суспільство — яким би воно не було — не завжди шанує тих, хто робить або говорить те, що необхідно зробити чи сказати. Він стратив і ще декого, що правда, то правда, але місто прогнило, одна за одною тривали ідіотські війни, ми практично були частиною Ханойської імперії. Часом суспільству потрібен загальновизнаний негідник. Історія потребувала хірургічного втручання. А єдиним хірургом під рукою іноді виявляється доктор Відітни-Голова. В сокирі є щось остаточне. Але вбий одного лихого короля, і всі назвуть тебе царевбивцею. Причому ж не те щоб царевбивство було твоєю звичкою абощо...

У бібліотеці Невидної академії Ваймз відшукав щоденника старого Кам'янолицого. Поза всяким сумнівом, той був жорсткою людиною. Але ж то були жорсткі часи. Він писав: «У вогні боротьби викуємож Нову Людину, що не-служитиме Старій Брехні». Проте стара брехня урешті-решт перемогла.

Він сказав людям: ви вільні і вони закричали «ура», а тоді він показав їм ціну свободи, і вони назвали його тираном — а щойно його зрадили, вони стали бігати по колу, як зрощені в курнику курчата, що вперше побачили великий зовнішній світ, і кинулися назад у тепло та зачинили двері..

Біп-біп-біп-дзинь!

Ваймз зітхнув і витягнув свій органайзер.

— Так?

— Запис: зустріч із шевцем, друга по обіді, — повідомив бісик.

— Ще немає другої години, і, в будь-якому разі, це на вівторок, — сказав Ваймз.

— То мені викреслити це зі списку «Заплановане»?

Ваймз поклав дезорганізованого органайзера назад до кишені й іще раз визирнув у вікно.

Хто мав мотив отруїти Правителя Ветінарі?

Ні, так цю справу не розкусиш. Можливо, якщо пройтися передмістям, обмеживши розслідування приземкуватими старенькими пані, які нечасто виходять з домівок з усіма цими наклеєними поверх дверей шпалерами і таким іншим, то вдасться відшукати людину, яка *не має* відповідного мотиву. Але Патрицій так довго лишався живим завдяки тому, що завжди облаштовував справи в такий спосіб, щоб майбутнє без нього несло ще більше загроз, ніж його перебування при доброму здоров'ї.

Тож наважитися на вбивство Ветінарі міг лише божевільний (а, бачать боги, Анк-Морпорк нестачі в них не відчував) — або особа, абсолютно впевнена в тому, що коли місто розсиплеться, вона стоятиме на самісінькій верхівці гори уламків.

Якщо Фред мав рацію — а сержант зазвичай добре відчував хід думок пересічного громадянина, бо ж *і був* пересічним громадянином, — такою особою був капітан Морква.

От тільки Морква був одним із дуже нечисленних мешканців міста, які любили Патрицію.

Звісно, був і ще дехто, хто міг би мати зиск.

«Прокляття, — подумав Ваймз. — Це ж я, чи не так...»

У двері знову постукали. Цього стуку він не впізнав.

Він обережно відчинив.

— Це я, ваша милосте. Малодупко.

— Ну то заходьте, — Ваймзові приємно було відчувати, що на світі є ще щонайменше одна особа з іще більшими, ніж у нього, проблемами. — Як його високість?

— Стабільний, — сказав Малодупко.

— *Мертві* теж стабільні, — зауважив Ваймз.

— Я маю на увазі, що він живий, ваша милосте, — сидить і щось читає. Пан Пончик приготував йому якусь липку гідоту зі смаком водоростей, а я змішав дешицю глибової солі. Ваша милосте, пригадуєте старого з будинку на мосту?

— Якого ста... А. Так, — здавалося, це було казна-як давно. — Що по ньому?

— Ну... Ви звеліли за це взятися, і... я зробив кілька зображень. Ось одне з них, ваша милосте, — гном передав Ваймзові майже всуціль чорного прямокутника.

— Цікава річ. Де ти це взяв?

— Е... вам доводилося чути про пам'ять очей небіжчика, ваша милосте?

— Припустімо, Малодупку, я малоосвічений.

— Ну... дехто подейкує...

— *Хто* «дехто»?

— *Дехто*, ваша милосте. Ну, знаєте, — *дехто*.

— Ці «дехто» — це те саме, що і «всі» зі словосполучення «всі знають»? Ті, хто живе в «суспільстві»?

— Так, ваша милосте. Гадаю, так.

Ваймз махнув рукою.

— А, ці. Гарзд, продовжуй.

— Подейкують, останнє, що людина бачить перед смертю, відбивається в її очах, ваша милосте.

— А, *це*. Та то лише старезна байка.

— Так. Це справді неймовірно. Тобто якби вона була неправдою, як би вона вижила, авжеж? Мені здалося, що я побачив крихітну червону

іскорку, тож я наказав бісику зробити дійсно велике зображення, поки вона зовсім не зникла. І от просто в центрі...

— А бісик не міг її вигадати? — спитав Ваймз, знову придивляючись до малюнка.

— Ваша милосте, для брехні їм бракує фантазії. Вони дають вам тільки те, що бачать.

— Вогняні очі.

— Дві червоні плямки, — сумлінно уточнив Малодупко, — які й справді могли бути парою вогняних очей, ваша милосте.

— Добре підмічено, Малодупку, — Ваймз потер підборіддя. — Побий мене грім! Лишається сподіватися, що це не витівки якогонебудь бога. Мені тільки богів зараз не вистачає. Ви можете зробити копії, щоб я їх розіслав по всіх відділках?

— Так, ваша милосте. Бісики мають добру пам'ять.

— Тоді вперед.

Але не встиг ще Малодупко вийти, як двері знову відчинилися. Ваймз підняв погляд. Перед ним стояли Морква та Анґва.

— Моркво? Я думав, у вас вихідний.

— Убивство, ваша милосте! В Музеї томського хліба. А коли ми повернулися до Управління, нам сказали, що Правитель Ветінарі мертвий!

«Справді? — подумав Ваймз. — От вам і чутки. Скільки користі було б, якби ми вміли моделювати їх за допомогою правди...»

— Як на небіжчика, він дихає добре, — сказав Ваймз уголос. — Гадаю, з ним усе буде гаразд. Хтось проскочив повз його охорону, ось і все. Я викликав лікаря, щоб той про нього подбав. Не переймайтеся.

«Хтось проскочив повз охорону, — подумав він. — Авжеж. А охорона Ветінарі — це я».

— Щиро сподіваюся, що той лікар — чемпіон, — суворо мовив Морква.

— Навіть ще кращий — він лікує чемпіонів, — відгукнувся Ваймз.

«Я — його охорона, і я нічого не помітив».

— Якби з Патрицієм щось сталося, для міста це було б жахливо! — заявив Морква.

У прямому погляді Моркви Ваймз не зауважував нічого, крім щирої стурбованості.

— Що так, то так, — погодився він. — Утім, зараз за ним доглядають. Ви сказали *ще про якесь* убивство?

— У Музеї томського хліба. Хтось убив пана Гопкінсона його власним експонатом!

— Тобто змусив його з'їсти?

— Вдарив його нею, — із докором пояснив Морква. — Бойовою хлібиною, ваша милосте.

— Ідеться про такого старого із сивою бородою?

— Так точно. Пригадуєте, я знайомив вас із ним, коли приводив вас на виставку бісквітів-бумерангів?

Ангві здалося, що обличчям Ваймза винувато промайнула тінь якогось спогаду.

— І кому ж це заманулося вбивати старих? — поцікавився він у простір.

— Не можу знати, ваша милосте. Констебль Ангва провела розслідування *без уніформи*, — Морква з натяком повів бровами, — але не винюхала й натяку на слід. І з музею нічого не зникло. А ось чим вчинено злочин.

Бойова хлібина була значно більшою за звичайну. Ваймз обережно покрутив її в руках.

— Гноми кидають це, як металний диск, правильно?

— Так точно. На торішніх Іграх Семигір'я Хропун Щитогриз за п'ятдесят ярдів зрізав верхівки шести поставлених рядочком круто зварених яєць. І то ж була стандартна мисливська хлібина. А *це*, ну, артефакт. Ми більше не володіємо технологією випічки такого хліба. Ця хлібина — унікальна.

— І коштовна?

— Дуже, ваша милосте.

— Настільки, що є сенс її вкрасти?

— Її було б неможливо продати! Будь-який чесний Гном її впізнав би!

— Гм. Ви чули про того жерця, вбитого на Босяцькому мосту?

Морква був шокований.

— Це ж не старий отець Трубчек? Ні?

Ваймз ледве стримався, щоб не спитати: «То ви його знали?».

Адже Морква знав *усіх*. Якби він якимось чином опинився в гущавині джунглів, там залунало б: «Вітаннечко, пане Той-Хто-Мчить-

Між-Дерев! Добридень, пане Той-Хто-Розмовляє-з-Лісом, яка у вас тут файна духовна трубка! І на яке оригінальне місце ви прилаштували пір'їну!»

— Він мав ще якихось ворогів? — поцікавився Ваймз.

— Перепрошую, ваша милосте: що значить «ще якихось»?

— По-моєму, той факт, що *мінімум один* ворог у нього точно був, цілком очевидний, ви згодні?

— Він добрий ста... *був* добрим старим, — виправився Морква. — Майже не виходив з дому. Все сидить... *сидів* над своїми книгами. Дуже релігійний. Я маю на увазі різноманітні релігії, не одну. Він їх вивчав. Трохи дивакуватий, але геть нешкідливий. Чого б хтось надумався його вбивати? Чи пана Гопкінсона? Двійко старих, що нікому не заподіяли зла?

Ваймз повернув бойову хлібину капітанові.

— Маємо це з'ясувати. Констеблю Ангво, огляньте місце злочину. Візьміть на допомогу... так, капрала Малодупка, — наказав він. — Капрал уже працює в цьому напрямку. Малодупку, Ангва теж з Убервальду. Може, у вас виявляться спільні друзі абощо.

Морква життєрадісно кивнув. Обличчя Ангви здерев'яніло.

— О, г'драк д'гар дВарта, М'л'д'п'ко! — промовив Морква. — Г'х Ангва констебль... Ангва д'гар, б'гк баргр'а М'л'д'п'ко кад'к... [35]

Ангва зосередилася.

— Г'рр'дакк д'баз-г'драк... — невпевнено промовила вона.

Морква розсміявся.

— Ти щойно сказала: «Чарівний шахтарський інструментик жіночої статі»!

Смішинка витріщився на Ангву, яка поглянула у відповідь без жодного виразу й пробурмотіла:

— Ну, гномську важко вчити, якщо ти все життя не жуєш гравій...

Смішинка продовжував витріщатися.

— Е... дякую, — нарешті видушив він. — Е... я краще піду та причепурюся.

— Як щодо Правителя Ветінарі? — спитав Морква.

— Його я доручив найкращому зі своїх людей, — відповів Ваймз. — То чесна, надійна людина, яка всі входи та виходи в цій будівлі знає як свої п'ять пальців. Інакше кажучи, я все контролюю.

Вираз надії на обличчі Моркви змінився на ображений подив.

— А ви не хочете доручити це мені? — промовив він. — Я міг би...

— Ні. Даруйте вже мені старечі забаганки. А самі поверніться до Управління та дайте лад справам.

— Яким справам?

— Усім! Беріться за все, як вогонь до сухоостою. Перекладайте з місця на місце папери. І треба нарешті скласти той оновлений графік чергувань. Гримайте на всіх! Перечитайте рапорти!

— Слухаюся, командоре Ваймз, — відсалютував Морква.

— Чудово. Тоді вперед.

«І якщо з Ветінарі щось станеться, — додав про себе Ваймз, коли пригнічений Морква покинув приміщення, — ніхто не зможе сказати, що ти був поруч».

У брамі Королівського коледжу геральдистів, під приглушений супровід ревіння та гарчання, відчинилося загразоване віконце.

— Так? — долинуло звідти. — Чого *зволитв*?

— Я — капрал Ноббс, — сказав Ноббі.

До ґраток прикипіло чиесь око. Воно увібрало в себе весь страхітливий вигляд витвору богів, що був капралом Ноббсом.

— Ви — бабуїн? Ми саме замовили одного для...

— Ні. Я прийшов по гербівському ділу, — відповів Ноббс.

— Ви? — перепитав голос.

З голосу було гранично ясно, що його власник знав про існування різних ступенів концентрації шляхетності в крові — від вищого за королівський і аж до простолюдного, — але що у випадку капрала Ноббса необхідно було винайти якийсь новий ступінь, наприклад, найнайпростолюдніший.

— Мені звеліли, — нещасним голосом повідомив Ноббс. — Це через того таткового персня...

— Зайдіть-но через задні двері, — звелів голос.

Смішинка у своїй комірчині саме наводив лад серед напівсаморобного інструментарію, коли його змусив обернутися якийсь звук. На одвірок спиралася Ангва.

— Чого вам? — різко кинув він.

— Нічого. Просто хотіла сказати: не хвилюйся, я нікому нічого не скажу, якщо не бажаєш.

— Уявлення не маю, про що ви!

— По-моєму, ти брешеш.

Смішинка упустив пробірку і осів на стільця.

— Як ви здогадалися? — спитав він. — Навіть іншим *гномам* невтямки! Я ж так обережно поводжуся!

— Чого б не припустити... що я маю особливі здібності? — запропонувала Ангва.

Смішинка розгублено взяв мензурку і почав її протирати.

— Не розумію, що тебе так непокоїть, — продовжила Ангва. — Мені завжди здавалося, що Гноми все одно ледь помічають різницю між чоловічою та жіночою статтю. Я знаю, що половина Гномів, яких ми забираємо за статтею 23, — жінки, і от із ними й найважче мати справу...

— Що таке стаття 23?

— «Гасати і кричати на навколишніх у нетверезому стані, намагаючись відрубати їм ноги», — пояснила Ангва. — Статті легше називати за номерами, ніж кожного разу цитувати. Послухай, у цьому місті повно жінок, які воліли б жити як гномині. Бо ж який у них інакше вибір у житті? Офіціантка, швачка або чиясь дружина. Тоді як *ви* можете робити все те саме, що й чоловіки...

— За умови, що ми тільки те саме й робимо, — зауважила Смішинка.

Ангва затнулася.

— А, — промовила вона. — *Розумію*. Гм. Так. *Цю* пісню я знаю.

— Я терпіти не можу сокир! — скрикнула Смішинка. — Я боюся бійок! Я вважаю співи про золото тупістю! Я ненавиджу пиво! Я навіть не вмю пити на гномський лад! Коли я намагаюся вижлуктити кухля, я обливаю того, хто стоїть у мене за спиною!

— Розумію, тут потрібно вміти, — погодилася Ангва.

— А тут я бачила, як одна дівчина йшла вулицею, і чоловіки *присвистували* їй услід! І ви можете носити *сукні! Кольорові!*

— Бідака, — Ангва стримувала усмішку. — І давно гномині мають такі проблеми? Я думала, їх усе задовольняє, як є...

— Ага, легко бути задоволеною, коли не знаєш нічого іншого, — гірко сказала Смішинка. — Кольчужні штани цілком гарні, якщо ніколи не чула про більйо!

— Бі... а, так, — сказала Ангва. — Білизна. Так.

Вона намагалася викликати в собі співчуття і таки відчувала його, але все одно мусила стримуватися, щоб не сказати: *тобі* хоч не треба підбирати таку білизну, яка не рветься від кігтів на лапах.

— Я думала, приїду сюди й знайду іншу роботу, — простогнала Смішинка. — Я добре вправляюся з голкою і от пішла до Гільдії швачок, а там...

Вона замовкла і почервоніла так, що це було помітно навіть крізь бороду.

— Авжеж, — погодилася Ангва. — Цієї помилки багато хто припускається, — вона випросталася і відкинула з чола волосся. — Хай там як, на командора Ваймза ти справила враження. Гадаю, тобі тут сподобається. У Варті всі з якими-небудь проблемами. Нормальні до поліції не йдуть. У тебе тут усе складеться.

— Командор Ваймз трохи... — почала Смішинка.

— У доброму настрої він цілком позитивний. Йому потрібна випивка, але він не сміє. Знаєш же: одна чарка — забагато, дві — замало... Тому він такий різкуватий. У поганому настрої він наступить тобі на ногу, а тоді кричатиме, чому ти не стоїш по стійці «струнко».

— *Ти ж* нормальна, — сором'язливо сказала Смішинка. — *Ти* мені подобаєшся.

Ангва погладила її по голові.

— Це ти зараз так кажеш, — сказала вона. — А побудеш тут подовше, то зрозумієш, якою сучкою я часом можу бути... А це що?

— Що саме?

— Той... малюнок. З очима...

— Або з двома червоними цятками, — уточнила Смішинка.

— Справді?

— Гадаю, це — останнє, що побачив отець Трубчек, — пояснила гноминя.

Ангва втупилася в чорний прямокутник. Принюхалася.

— Знову!

Смішинка аж подалася назад.

— Та що?

— Звідки це пахне?! — зажадала Ангва.

— Не від мене! — поспішно вигукнула Смішинка.

Ангва швидко схопила з лави одне з блюдечок і обнюхала його.

— Ось воно! Я відчувала цей запах у музеї! Що це?

— Звичайна глина. Вона була на підлозі в кімнаті, де вбили старого жерця, — пояснила Смішинка. — Мабуть, хтось приніс на взутті.

Ангва розтерла трохи глини в пальцях.

— Гадаю, це проста гончарна глина, — сказала Смішинка. — Ми з такою працювали в Гільдії. Глечики ліпили, — уточнила вона на випадок, якщо Ангві щось невтямки. — Розумієш? Для тиглів і такого

іншого. Цю, здається, намагалися випалити, але за неправильної температури. Бачиш, як кришиться?

— Гончарська, — повторила Ангва. — Знаю я одного гончаря...

Вона знову поглянула на іконограф гномині.

«Будь ласка, ні, — подумала вона. — Це ж не хтось із них?»

Парадні двері Коледжу геральдистів — *обидві* стулки — було відчинено навстіж. Звідти непевно вибрів капрал Ноббс, навколо якого із захватом увивалося двоє геральдистів.

— Ваша світлість дізналися все, що хотіли?

— Ф-ф-ф, — відповів Ноббі.

— Якщо ми можемо ще чимось допомогти...

— Н-н-нф-ф-ф.

— Хоч чимось?

— Н-н-нф-ф-ф.

— Вибачте за черевики, ваша світлосте, але дракон хворіє. Коли вони висохнуть, легко почистяться.

Ноббі пошкандибав провулком геть.

— Він навіть ходить шляхетно, еге ж?

— Ну... ноббізму йому не позичати.

— Яка ганьба, що чоловік такого походження — простий капрал.

Троль Вогнець задкував, доки не вперся спиною у свій гончарний круг.

— Я нічого такого не робив, — заявив він.

— Чого саме? — спитала Ангва.

Вогнець завагався.

Вогнець був величезним і... ну, скелеподібним. Вулицями Анк-Морпорка він пересувався, як невеличкий айсберг, і, як і в айсбергах, багато що в ньому впадало у вічі не одразу. Він був відомий умінням доп'яти що завгодно. Або практично що завгодно. І ще він був стіною — як звичайний мур, тільки куди міцнішим і стійкішим. Вогнець ніколи не ставив непотрібних запитань, бо вони ніколи не спадали йому на думку.

— Нічо, — нарешті відповів він.

Вогнець завжди вважав загальне заперечення надійнішим за конкретне спростування.

— Рада це чути, — промовила Ангва. — Отже... де ти береш глину? Все обличчя троля зморщилося від спроби зрозуміти, чим загрожує йому цей допит.

— Я маю документи, — сказав він. — Всього оплачено, як має бути, всього до крихти.

Ангва кивнула. Це могло бути правдою. Попри те що Вогнець видавався нездатним полічити більше ніж до десяти (хіба що відірвавши чию-небудь руку) і був тісно інтегрований у складну міську злочинну ієрархію, він славився тим, що сплачував рахунки. Щоб досягти успіху в кримінальному світі, потрібно мати чесну репутацію.

— Ти бачив раніше щось подібне? — спитала вона, простягаючи взірєць.

— Це ж *глина*, — дещо розслабляючись, сказав Вогнець. — Я весь час бачу глину. І на ній же не ставлять серійного номера. Глина є глина. У мене її купа на задньому дворі. З неї роблять цеглу, і глечики, і всяке таке. В цьому місті неміряно гончарів, і у всіх нас її повно. Що це ви цікавитесь глиною?

— Ти можеш визначити, звідки вона?

Вогнець взяв крихтний шматочок, понюхав його і покатав у пальцях.

— Прикол, — сказав він, ставши куди бадьорішим, коли побачив, що його особистих справ розмова не торкнулася. — Це типу... глини для ігор, як-от у тих жінок з кліпсами у вухах, які виліплюють такі горнятка для кави, що обома руками не піднімеш, — він ще покатав шматочок глини пальцями. — І ще тут забагато шамоту, це типу дуже дрібні шматочки старого глиняного посуду. Додається для зміцнення. У всякого гончаря такого добра повно, — троль знову потер взірєць. — Її нач' випалювали, але замало.

— Але *звідки* вона, ти можеш сказати?

— З-під землі — це все, пані, що мені ясно, — сказав Вогнець.

Він ще більше розслабився, зрозумівши, що допит не стосуватиметься нещодавно виготовленої партії пустотілих статуєток і тому подібних тем. Як часом бувало за подібних обставин, він намагався бути послужливим.

— От ходіть, подивіться, — запропонував він і швидким кроком рушив геть.

Вартові пройшли за ним через склад під стривоженими поглядами пари десятків тролів. Ніхто не любить наближення поліцейських — особливо якщо працюєш у Вогнеця, бо тут затишно, тихо, а тобі треба на кілька тижнів залягти на дно. До того ж, хоча народ тягнувся до Анк-Морпорка, бо це було місто можливостей, часом ішлося про те, щоб уникнути можливості бути повішеним, посадженим на палю чи четвертованим за ті чи інші злочини, скоєні в рідних горах.

— Не дивися на них, — сказала Ангва.

— Чому? — спитала Смішинка.

— Бо ми тут самі, а їх щонайменше дві дюжини, — пояснила Ангва. — А нашу форму шиють для тих, у кого на місці всі руки й ноги.

Вогнець пройшов через двері і вийшов на подвір'я за фабрикою. На піддонах височіли виставлені глечики. Довгими рядами тяглася цегла. А під грубим дахом лежали кілька великих куп глини.

— Ось, — великодушно сказав Вогнець. — Глина.

— А є якась спеціальна назва, якщо її отак-от складено? — несміливо поцікавилася Смішинка, копаючи глину носом черевика.

— Так, — сказав Вогнець. — Ми називаємо це *купою*.

Ангва сумно похитала головою. Ось тобі й Докази. Глина була просто глиною. Вона сподівалася, що глина буває всіляких там різних сортів, а та виявилася такою ж звичайною, як грязюка.

І тут Вогнець Надав Допомогу Слідству.

— Ви не проти вийти через чорний хід? — пробелькотів він. — Бо робітники через вас нервуються і роблять криві глечики.

Він вказав на широкі ворота в задній стіні, досить великі, щоб пропустити віз. Потім понишпорив у своєму фартуху і видобув велику в'язку ключів.

Замок на воротах був великим, блискучим і новеньким.

— *Ти боїшся крадіжки?* — здивувалася Ангва.

— Така, пані, штука була, — пояснив троль, — що штири місяці тому хтось зламав старий замок, і трохи добра винесли.

— Огідно, еге ж? — сказала Ангва. — Мабуть, ти подумав: і за що я тільки податки плачу?

У деяких питаннях Вогнець був *значно* тямовитішим за, скажімо, пана Бронескибку. Він проігнорував коментар.

— Нічо цінного не потягли, — сказав він, ведучи їх до воріт так швидко, як тільки смів.

— А це не глина була? — спитала Смішинка.

— Вона недорого коштує, але ж діло в принципі, — сказав троль.
— Мене вбило, нашо це взагалі було комусь треба. Пів тонни глини ніби взяли й пішли геть.

Ангва ще раз поглянула на замок.

— Так, і справді, — замислено сказала вона.

Ворота з гуркотом зачинилися. Вартові були в провулку.

— Кумедно, що хтось вкрав купу глини, — сказала Смішинка. — Він заявляв до Варти?

— Сумніваюся, — відповіла Ангва. — Оси не дуже люблять заявляти, коли їх самих жалять. Зрештою, Щебінь думає, що Вогнець зав'язаний у транспортуванні слєбу в гори, і тільки й чекає підстави добре тут понишпорити... Слухай, формально ж у мене досі вихідний, — вона відступила на крок і обвела поглядом високий паркан зі шпичаками нагорі, що оточував подвір'я. — Чи можна випалювати глину в пекарській печі? — промовила вона.

— Та ні.

— Недостатня температура?

— Ні, річ у непідходящій формі. Декотрі глеки випаляться надто сильно, а інші лишаться сирими. Чому ти питаєш?

«А чому я спитала?» — подумала Ангва. Ох, що за чортівня...

— Вип'ємо?

— Тільки не ель, — швидко сказала Смішинка. — І не там, де за випивкою потрібно співати. Або ляскати себе по колінах.

Ангва з розумінням кивнула.

— Тобто, власне, десь, де немає гномів?

— Е... так...

— Там, куди *ми* йдемо, цієї проблеми не буде, — сказала Ангва.

Туман швидко згущувався. Весь ранок він ховався по провулках та льохах. Тепер був вечір, і він повертався. Він піднімався з землі, йшов від річки й опускався з неба, наче щільна колюча жовтава ковдра — чисто річка Анк, тільки у формі суспензії.

Він проникав крізь щілини і, всупереч здоровому глузду, примудрявся виживати в освітлених приміщеннях, сповнюючи повітря

їдучим сяєвом і змушуючи потріскувати свічки. На вулиці він розмивав усі постаті й робив їх загрозливими...

У брудно-жовтому провулку, що відходив від брудно-жовтої вулиці, Ангва спинилася, розправила плечі й штовхнула двері.

Щойно вона увійшла, атмосфера у довгому низькому *темному* залі раптово змінилася. Найближча мить продзвеніла, як скляна чаша, — але потім присутні розслабилися на своїх місцях.

Судячи з вигляду відвідувачів, вони могли бути, зокрема, й людьми. Смішинка посунулася поближче до Ангви.

— Як це місце зветься? — прошепотіла вона.

— Назви як такої воно не має, — відповіла Ангва. — Але часом ми називаємо його «Бірс».

— Зовні воно *не схоже* на шинок. Як ти його знайшла?

— Його не шукають. Воно... притягує.

Смішинка нервово роззирнулася.

Вона не була впевнена, де вони перебувають, і розуміла лише, що це десь у павутинні провулків району поблизу ринку худоби.

Ангва підійшла до стійки.

З мороку витнулася темніша тінь.

— Привіт, Ангво, — сказала вона глибоким, розкотистим голосом. — Фруктовий сік, авжеж?

— Так. Охолоджений.

— А як щодо гнома?

— Його вона з'їсть сирим, — сказав хтось у мороці.

Почулися смішки. Деякі з них видалися Смішинці аж надто дивними. Важко було уявити, щоб вони злітали з нормальних губ.

— Я теж буду фруктовий сік, — тремтячим голосом проказала вона.

Ангва зиркнула на гноминю. Вона відчула дивну втіху від того, що зауваження з темряви, схоже, цілком пройшло повз маленьку кулеподібну голову. Вона відчепила жетон і підкреслено акуратно поклала на шинквас. Він брязнув. Потому Ангва нахилилася вперед і показала іконографію людині за барною стійкою.

Якщо це *була* людина. Смішинка не мала в цьому упевненості. Табличка над шинквасом сповіщала: «Решта не має значення»^[36].

— Ти знаєш усе, що відбувається, Ігорю, — сказала Ангва. — Вчора вбито двох старих. А нещодавно у Вогнеця вкрали купу глини.

Ти що-небудь про це чув?

— А що тобі до цього?

— Вбивати старих протизаконно, — сказала Ангва. — Звичайно, багато чого протизаконно, тому ми у Варті завжди дуже заклопотані. Ми воліли б клопотатися про *важливі* речі. Інакше нам доводиться займатися неважливими речами. Ти мене розумієш?

Тінь поміркувала.

— Ідіть присядьте, — сказала вона. — Я принесу ваші напої.

Ангва рушила до столика в стінній ніші. Відвідувачі вже втратили до них інтерес, шум розмов відновився.

— *Що* це за місце? — прошепотіла Смішинка.

— Це... місце, де кожен може бути собою, — повільно вимовила Ангва. — Кожен, хто... має виявляти певну обережність в інший час. Розумієш?

— Ні...

Ангва зітхнула.

— Вампіри, зомбі, бабаї, вовкулаки, ох, божечки. Різна неж... — вона затнулася. — Альтернативно живі. Ті, хто мусять більшість часу проводити дуже обережно, щоб не лякати людей, *приспосовуючись*. Так воно тут влаштовано. Пристосовуйся, знайди собі роботу, нікого не турбуй — і, можливо, тобі під двері не заявиться натовп із вилами та смолоскипами. Але часом приємно сходити туди, де всім відома твоя справжня сутність.

Тепер, коли очі Смішинки звикли до нестачі освітлення, вона розрізняла на лавах найрізноманітніші постаті. Деякі були куди більші за людські. Деякі мали гострі вуха і довгі писки.

— А ота дівчина хто? — спитала вона. — На вигляд... нормальна.

— То Фіалка. Вона — зубна фея. А поруч — Причепа, бабай.

У дальньому кутку сидів хтось, загорнутий у величезний плащ і у високому крилатому гостроверхому капелюсі.

— А він?

— Старий Відун, — сказала Ангва. — І той, хто не хоче собі неприємностей, про нього *не* згадує.

— Е... а перевертні тут є?

— Є один-два, — сказала Ангва.

— *Ненавиджу* перевертнів.

— Он як?

Найдивніша відвідувачка сиділа сама, за маленьким круглим столиком. З вигляду це була дуже старенька пані, в шалі й солом'яному капелюсі з квіточками. Вона дивилася просто перед собою з виразом добродушної неухважності, й саме тому за цих обставин викликала більше страху, ніж будь-яка з фігур у мороці.

— Хто вона? — прошепотіла Смішинка.

— Вона? О, це пані Гаммаж.

— І хто вона така?

— Хто така? Ну, вона регулярно заходить сюди на чарочку й поспілкуватись. Часом ми... *вони* співають пісень. Старих пісень, які вона пам'ятає. Вона практично сліпа. Якщо ти цікавишся, чи вона з непомерлих... ні. Не вампір, не перевертень, не зомбі чи бабай. Просто літня пані.

Гігантська неоковирна кошлата істота спинилася біля столика пані Гаммаж та поставила перед нею склянку.

— Портвейн з лимоном. Прошу, пані Гаммаж, — прогуркотіла істота.

— Твоє здоров'я, Чарлі! — проквотала старенька. — Як твій сантехнічний бізнес?

— Нормально, сонечко, — відповів лісовик і зник у мороці.

— Він *сантехнік*? — здивувалася Смішинка.

— Звісно, ні. Я й не знаю, хто такий був цей Чарлі. Імовірно, він давно вже помер. Але вона думає, що лісовик — це він, і хто візьметься доводити їй інше?

— Ти хочеш сказати, вона *не знає*, що це місце...

— Слухай, вона сюди ходить ще з тих давніх часів, коли цей заклад називався «Корона і сокира», — перебила Ангва. — Ніхто не хоче ламати традицію. Всі люблять пані Гаммаж. Вони... за нею приглядають. Допомагають у дрібницях.

— Як?

— Ну, я чула, що минулого місяця хтось вломився в її хатинку і вкрав якісь речі...

— *Це* не звучить як допомога.

— ...і все повернули наступного дня, а в Затінках знайшли пару злодюжок без єдиної краплі крові в жилах, — Ангва всміхнулася, і в її голосі залунали знущальні нотки. — Знаєш, про неупокоєних говорять

багато поганого, а от про їхню чудову роботу на благо суспільства зазвичай не почути.

Підійшов бармен Ігор. Він був більш-менш людиноподібним, якщо не брати до уваги шерсті на тильній стороні долонь і єдиної нероздвоєної брови поперек лоба. Він кинув на стіл пару картонних підставок і поставив напої.

— Можливо, ти вже хочеш, аби це був гномський бар, — сказала Ангва.

Вона обережно підняла підставку і зазирнула на її нижній бік.

Смішинка знову роззирнулася. Якби це був гномський бар, підлога вже була б липкою від пива, повітря тремтіло б від жлуктіння, і всі співали б. Вони могли б співати найновіший гномський хіт «Золото, золото, золото», або один зі старих шлягерів — «Золото, золото, золото», або шедевр усіх часів — «Золото, золото, золото». За кілька хвилин було би пожбурено першу сокиру.

— Ні, — сказала Смішинка. — Настільки погано я тут не відчуваюся.

— Випий, — сказала Ангва. — Маємо ще піти й поглянути на... дещо.

Раптом її зап'ястя схопила величезна кошлата рука. Вона підняла погляд до моторошного обличчя, що наче складалося лише з очей, пащеки й шерсті.

— Привіт, Шлітцене, — спокійно сказала вона.

— Ха, я чув про одного барона, який серйозно тобою *невдоволений*, — сказав Шлітцен; алкогольні випари просто-таки кристалізувались у його подиху.

— Це моя справа, Шлітцене, — сказала Ангва. — Чому б тобі не повернутися до своєї комірчини, як і годиться пристойному бабаєві?

— Ха, він каже, ти ганьбиш Давній Край...

— Будь ласка, пусти, — сказала Ангва. Її шкіра там, де її схопив Шлітцен, побіліла.

Смішинка переводила погляд з її зап'ястя на плече бабая. Істота була худою, але дужою, м'язи всіювали руки, як перлини — разок намиста.

— Ха, ти носиш *жетон*, — глузливо продовжив Шлітцен. — Що доброго в...

Ангва зробила блискавичний рух. Вільною рукою вона вхопила щось з-за пояса й накинула це на Шлітценову голову.

Він затнувся і лишився стояти, злегка похитуючись узад і вперед і видаючи тихі стогони. З його голови, як носовичок із голови позбавленого смаку пляжника, звисав невеликий квадрат щільної матерії.

Ангва відштовхнула назад стілець і схопила підставку для пива. Неясні постаті вздовж стін загрозливо бурмотіли.

— Забираймося звідси, — сказала вона. — Ігорю, дай нам пів хвилини, а тоді можеш знімати з нього ковдру. Ходім.

Вони поквапилися на вулицю. За туманом у небі вже вгадувався натяк на сонце, але порівняно з мороком у «Бірсі» це було сяйво життєрадісного дня.

— Що з ним *сталося*? — спитала Смішинка, підтюпцем намагаючись не відставати від Ангви.

— Екзистенційна невпевненість, — пояснила Ангва. — Він не знає, існує він чи ні. Це жорстоко, я знаю, але це єдиний дієвий спосіб, який ми виявили проти бабаїв. Найліпше вдаватися до *синіх* пухових ковдр, — вона помітила вираз обличчя Смішинки. — Слухай, бабай забирається геть, якщо сховати голову під ковдру. Усім це відомо, еге ж? Отже, якщо сховати під ковдру голову *самого* бабая...

— А, розумію. Ох, це таки *жорстоко*.

— За десять хвилин він буде в нормі.

Ангва запустила картонну підставку для пива через провулок.

— А що він казав про барона?

— Я не дослухалася, — обережно сказала Ангва.

Смішинка здригнулася в тумані, але не тільки від холоду.

— У нього така вимова, ніби він з Убервальду, як і ми. Там неподалік від нас жив один барон, то він *терпіти не міг*, коли хтось виїздив із країни.

— Авжеж...

— Він і вся його родина були перевертнями. Один із них з'їв мого троюрідного брата.

У голові Ангви завирували спогади. Її завжди переслідували картини її трапез із тих часів, коли вона ще не сказала: «Ні, так жити не можна». Гном, гном... Та ні, вона була впевнена, що ніколи б... Рідні завжди сміялися з її перебірливості в їжі...

— Ось чому я їх терпіти не можу, — продовжувала Смішинка. — О, *кажуть*, що їх можна приручити, але я кажу, що хто вовком став, той вовком помре. Їм не можна довіряти. Вони ж злі від природи, чи не так? Я кажу, що вони будь-якої миті можуть озвіріти знову.

— Так. Мабуть, ти маєш рацію.

— А найгірше, що більшу частину часу вони мають вигляд справжніх людей.

Ангва моргнула, втішена, що її приховують одночасно туман та непереборна самовпевненість Смішинки.

— Ходімо. Ми майже на місці.

— Якому?

— Ми зустрінемося із деким, хто або є вбивцею, якого ми шукаємо, або знає цього вбивцю.

Смішинка застигла.

— Але ти маєш лише меча, а я й того не маю!

— Не хвилюйся, зброя нам не знадобиться.

— А, це добре.

— Вона все одно не допомогла б.

— Ох.

Ваймз відчинив двері, щоб подивитися, що за галас стоїть внизу в офісі. Проблеми були у чергового капрала — в цьому випадку це був гном.

— Знову? Та скільки разів тебе вбивали вже на цьому тижні?

— Я виконував свою роботу! — відповідав невидимий скаржник.

— Вантажив часник? Ти ж *вампір*, чи не так? Ні, от прогляньмо, яку роботу ти собі знаходиш... Загострювач штахетин на виробництві парканів, тестувальник сонцезахисних окулярів на «Аргус-оптиці»... Я надумую, чи тут і справді є якась нездорова тенденція?

— Дозвольте, командоре Ваймз?

Ваймз через плече поглянув на усмішку, що променіла з обличчя, яке прагнуло чинити світові лише добро, навіть якщо світ наразі мав важливіші справи.

— А... констеблю Візит, так, — поспішно сказав Ваймз. — Боюся, на цей момент я дуже зайнятий, та й навіть не певен, що маю безсмертну душу, ха-ха, тож, можливо, ви зазирнете пізніше, коли...

— Це щодо тих слів, про які ви просили мене дізнатися, — з докором сказав Візит.

— Яких слів?

— Тих, що отець Трубчек написав своєю кров'ю. Ви ж сказали пошукати, що вони значать?

— Ох. Так. Зайдіть до кабінету.

Ваймз розслабився. Йому не загрозувала чергова болісна розмова про стан його душі та необхідність випрати й прочистити її, доки на неї не накладено довічне прокляття. Зараз мало йтися про дещо *важливе*.

— Це стародавня ценотінська, ваша милосте. З однієї їхньої священної книги, хоча, звичайно, говорячи «священної», я усвідомлюю той факт, що вони кардинально відхилилися в...

— Так, так, не сумніваюся, — сідаючи, урвав Ваймз. — Між іншим, там часом не сказано: «Це зробив пан Ікс, гр-р-р, гр-р-р, гр-р-р»?

— Ні, ваша милосте. Такої фрази немає в жодній з відомих священних книг.

— А, — сказав Ваймз.

— Крім того, я продивився інші документи в приміщенні, і з почерку схоже, що цю записку писала не жертва.

Ваймз просвітлішав.

— А-га! Хтось інший? Там часом не сказано чогось на кшталт: «Ось тобі, негіднику, як же довго ми прагнули добратися до тебе за те, що ти зробив стільки років тому»?

— Ні, ваша милосте. Такої фрази теж немає в жодній священній книзі, — сказав констебль Візит, але завагався й сумлінно уточнив: — За винятком «Апокрифа» до «Заповіту помсти Оффлера». Але *ці* слова — з ценотінської «Книги істини», — він зневажливо форкнув, — як вони її називають. Це те, що їхній фальшивий бог...

— Чи міг би я просто почути переклад, без релігієзнавчих дискусій? — спитав Ваймз.

— Як скажете, ваша милосте, — Візит набрав ображеного вигляду, проте таки розгорнув папірець і знову зневажливо форкнув. — Це — деякі з законів, які їхній бог нібито дав першим людям після того, як зробив їх із глини та випалив. Закони типу «Трудися плідно в усі дні

життя твого», ваша милосте, і «Не вбий», і «Не возгордися». І тому подібне, ваша милосте.

— І все? — спитав Ваймз.

— Так точно, — відповів Візит.

— Просто релігійні норми?

— Так точно.

— Є ідеї, чому це було у нього в роті? Було схоже, ніби бідака прикурив останню сигарету.

— Ні, ваша милосте.

— Я зрозумів би, якби там було написано щось у стилі «Сокруши ворогів своїх», — сказав Ваймз. — Але ж воно лише каже: «Працюй як слід і не створюй проблем».

— Цено був досить ліберальним богом, ваша милосте. Не дуже вимогливим у заповідях.

— Звучить цілком гідно, як порівняти з іншими богами.

Візит подивився несхвально.

— Ценотіни вимерли після п'яти сотень років ведення одних із найкращих воєн на континенті.

— Пошкодуєш блискавиць — зіпсуєш паству, еге ж? — сказав Ваймз.

— Даруйте, ваша милосте?

— О, нічого. Красно дякую, констеблю. Я, е, подбаю, щоб про все дізнався капітан Морква, а вас, ще раз дякую, не смію відволікати від...

Ваймз відчайдушно прискорив мову, але все одно був надто повільним, щоб утримати Візита, який витягнув з-під нагрудника згорток паперів.

— Я приніс вам останній випуск журналу «Неприкрашені факти», ваша милосте, а також цьогомісячний «Бойовий клич», де міститься багато статей, які, не сумніваюся, вас зацікавлять — включно із закликом пастора Дери Носа до пастви встати на весь зріст і щиро говорити до народу через поштові скриньки.

— Е-е-е, дякую.

— Не можу не помічати, що буклети та журнали, які я дав вам минулого тижня, так і лежать на столі, де я їх поклав, ваша милосте.

— О, справді, перепрошую, знаєте ж, як воно буває, зараз стільки роботи, важко знайти час на...

— Врятувати душу від довічного прокляття ніколи не рано, ваша милосте.

— Я постійно про це думаю, констеблю. Дякую.

«Це *нечесно*, — подумав Ваймз, коли Візит пішов. — На місці злочину в моєму місті лишилася записка, і що? Вона безсовісно не виявилася погрозою! Може, це були останні карлючки помираючого, що твердо намірився назвати свого вбивцю? Ні. Просто трішки релігійної маячні. Який сенс у Доказах, які загадковіші за саму загадку?»

Він черкнув на Візитовому перекладі пару слів і сунув його в папку «Вхідні».

Ангва надто пізно згадала, чому завжди уникала району біля боень о цій порі місяця.

Вона могла змінювати подобу в будь-який час, за власним вибором. Про цю рису перевертнів люди забули. Зате запам'ятали одну важливу річ: повня справляє на перевертнів *нездоланний* вплив. Місячні промені досягали самої серцевини її морфінної пам'яті і переключали всі перемикачі незалежно від того, хотіла Ангва цього чи ні. Зараз до повні лишалося тільки пару днів. І ніжний запах тварин у стайнях та крові з боень перекрикував її суворе вегетаріанство. Він бив просто по її тромбоцитах.

Вона втупилася в затемнений будинок перед собою.

— Гадаю, ми зайдемо через чорний хід, — сказала вона. — І ти постукаєш.

— Я? Та мене й не помітить ніхто! — заперечила Смішинка.

— Покажеш свій жетон і скажеш, що ти з Варти.

— На мене ніхто не зверне уваги! З мене сміятимуться!

— Рано чи пізно тобі доведеться цього навчитися. Ну ж бо.

Двері відчинив кремезний чолов'яга в заляпаному кров'ю фартуху. На його неймовірний подив, одна гномська рука вхопила його за пояс, а інша тицьнула йому просто в обличчя жетон, тим часом як гномський голос десь із району його пупка оголосив:

— Ми з Варти, ясно? Саме так! І якщо ти нас не впустиш, ми закусимо твоїми тельбухами!

— Гарна спроба, — промимрила Ангва. Вона відсунула Смішинку вбік і широко всміхнулася м'яснику.

— Пане Шкарпетко? Ми б хотіли поговорити з одним із ваших співробітників. Із паном Дорфлом.

Чоловік іще не зовсім відійшов від появи Смішинки, але зумів зосередитися.

— З паном Дорфлом? Та що ж такого він накоїв?

— Ми просто хочемо з ним поговорити. Можна зайти?

Пан Шкарпетка поглянув на Смішинку, яка аж тремтіла від нервового збудження.

— А я маю вибір? — спитав він.

— Скажімо так: щось *на кшталт* вибору, — відповіла Ангва.

Вона намагалася не дихати носом, аби не відчувати спокусливих міазмів крові. В приміщенні було навіть своє ковбасне виробництво. Туди йшли ті частини тіл тварин, які інакше ніхто не став би їсти — та й навіть не впізнав би.

Аромати бійні ледь не вивертали її людське нутро, але в самій глибині її єства щось нашорошило вуха й заблагало побільше цієї суміші із запахів свинини, яловичини, баранини та...

— Щурятина? — спитала вона, принюючись. — Не знала, що ви постачаєте і для гномів, пане Шкарпетко.

Пан Шкарпетка раптом перетворився на людину, яка всіляко прагнула мати вигляд готової до співпраці.

— Дорфле! Бігом іди сюди!

Почулися кроки, і з-за стелажів з кістками биків виступила величезна постать.

Дехто має упередження проти неупокоєних. Ангва знала, що командор Ваймз почувався в їхній присутності некомфортно, хоча останнім часом його ставлення до них полегшало. Кожному потрібно відчувати свою вищість над кимось іншим. Живі ненавиділи неупокоєних, а неупокоєні — вона відчула, як стискаються її кулаки — не терпіли неживих.

Голем на ім'я Дорфл трохи кульгав, бо одна його нога була дещо коротша за іншу. Він не носив ніякого одягу, бо все одно не мав чого прикривати, тож вона бачила плями там, де протягом багатьох років на тріщини накладалися свіжі шматки глини. Плям було стільки, що вона мимоволі замислилася, якого ж він віку. При створенні голема йому намагалися надати аналогу людської мускулатури, але після численних ремонтів цього було майже не видно. Створіння нагадувало глечики,

які так зневажав Вогнець, — ті, що їх роблять люди, які вважають, що ручна робота і *на вигляд* повинна бути ручною роботою і що закарбовані в глині відбитки пальців є знаком якості.

У цьому й була вся справа. Голем *мав* вигляд ручної роботи. Звичайно, з усіма цими саморемонтами протягом свого існування він став здебільшого витвором самого себе. Големові трикутні очі слабо світилися. Зіниць не було — тільки темно-червоний відблиск притлумленого вогню.

Він тримав довгого, важкого різницького ножа. Сама не своя, Смішинка не могла відірвати від цього тесака нажаханого погляду. Друга рука голема тримала кінець мотузки, на іншому кінці якої перебував великий, волохатий і дуже пахучий цап.

— Чим ти зайнятий, Дорфле?

Голем кивнув на цапа.

— Годуєш цапа-проводжайла^[37]?

Голем кивнув ще раз.

— Ви маєте якісь справи, пане Шкарпетко? — спитала Ангва.

— Ні, я саме...

— Ви *маєте* справи, пане Шкарпетко, — з наголосом сказала Ангва.

— А. Е. Так. Е? Так. Авжеж. Піду перевірю, як там тельбухи варяться...

Йдучи, м'ясник спинився і помахав пальцем перед тим місцем, де мав би бути ніс Дорфла, якби големи мали носи.

— Якщо ти щось накоїв... — почав він.

— Думаю, за тельбухами треба простежити просто негайно, — гостро сказала Ангва.

М'ясник поквапився геть.

На подвір'ї панувала тиша, хоча через стіни долітав шум міста. З того боку бійні раз у раз чулося бекання стривожених овець. Дорфл стояв «струнко», стискаючи тесак і дивлячись під ноги.

— Це що, замаскований під людину троль? — прошепотіла Смішинка. — Поглянь на ці *очі!*

— Це не троль, — відповіла Ангва. — Це голем. Людина з глини. Це машина.

— Він має *вигляд* людини!

— Бо це машина, зроблена так, щоб мати вигляд людини.

Ангва обійшла навколо створіння.

— Дорфле, я хочу прочитати твій чем, — сказала вона.

Голем відпустив цапа, підняв тесака й увігнав його в колоду для патрання туш біля Смішинки, так що гноминя аж відскочила. Потому він посунув прив'язану до його плеча дощечку, відчепив від поворозки олівця і написав:

ГАРАЗД.

Коли Ангва підняла руку, Смішинка помітила тонку лінію, що перетинала големове чоло. На її жах, уся верхівка големового черепа раптом піднялася. Ангва абсолютно спокійно сягнула рукою всередину й дістала звідти пожовклий сувій.

Голем завмер. Його очі погасли.

Ангва розгорнула сувій.

— Якесь священне письмо, — сказала вона. — Завжди так. Якась мертва давня релігія.

— Ти його вбила?

— Ні. Життя, якого немає, не забереш.

Вона вклала сувій назад і з клацанням закрила кришку черепа.

Голем ожив, його очі знову засвітилися.

Смішинці перейняло подих.

— *Що* ти зробила? — зажадала вона.

— Поясни їй, Дорфле, — звеліла Ангва.

Товсті големові пальці з неймовірною швидкістю запрацювали олівцем.

Я — ГОЛЕМ. МЕНЕ ЗРОБИЛИ З ГЛИНИ. МОЄ ЖИТТЯ — В СЛОВАХ. СПЕЦІАЛЬНІ СЛОВА У МОЇЙ ГОЛОВІ ДАЮТЬ МЕНІ ЖИТТЯ, МОЄ ПРИЗНАЧЕННЯ — ПРАЦЮВАТИ. Я ВИКОНУЮ ВСІ НАКАЗИ. І НІКОЛИ НЕ ВІДПОЧИВАЮ.

— Які спеціальні слова?

ВІДПОВІДНІ ТЕКСТИ, ЯКІ ЛЕЖАТЬ В ОСНОВІ ВІРИ. ГОЛЕМ ПОВИНЕН ПРАЦЮВАТИ. ГОЛЕМУ ПОТРІБЕН ГОСПОДАР.

Цап влігся поряд із големом і почав жувати жуйку.

— Сталося два вбивства, — сказала Ангва. — Я не маю сумнівів, що принаймні одне, а то й обидва, вчинив голем. Ти можеш щось сказати з цього приводу, Дорфле?

— Вибач, секунду, — втрутилася Смішинка. — Ти хочеш сказати, що... його живлять слова? Тобто... *Воно* хоче сказати, що його живлять слова?

— Чом би й ні? Слова *мають* силу. Це всі знають, — відгукнулася Ангва. — Навколо нас більше големів, ніж ти думаєш. Зараз вони вийшли з моди, проте існують. Вони можуть працювати під водою, або в цілковитій темряві, або по коліно в отруті. Роками. Їм не потрібно ні відпочивати, ані їсти. Вони...

— Але ж це рабство! — скричала Смішинка.

— Звісно ж, ні. З тим же успіхом можна вважати рабинєю ручку дверей. То, Дорфле, ти можеш що-небудь мені повідомити?

Смішинка все дивилася на встромлений в колоду тесак. Слова на кшталт «довгий», «важкий» та «гострий» сповнювали її голову щільніше, ніж будь-які слова могли б наповнювати глиняний череп голема.

Дорфл мовчав.

— Як давно ти тут працюєш, Дорфле?

ОСЬ УЖЕ ТРИСТА ДНІВ.

— Ти маєш вихідні?

ВИ ГЛУЗУЄТЕ. НАВІЩО МЕНІ ВИХІДНІ?

— Я маю на увазі, ти ж не постійно перебуваєш на бійні?

ЧАСОМ Я ВИХОДЖУ З ДОРУЧЕННЯМИ.

— І бачишся з іншими големами? Слухай *уважно*, Дорфле: я *знаю*, що ваша братія якось тримає зв'язок. І якщо якийсь голем вбиває *справжніх* людей, я не поставлю на вас навіть розбитого горнятка. Озирнутися не встигнете, як з'являться юрби народу зі смолоскипами. І великими кувалдами. Ти вловлюєш мою думку?

Голем знизав плечима.

ЖИТТЯ, ЯКОГО НЕМАЄ, НЕ ЗАБЕРЕШ, — написав він.

Ангва скинула руки.

— Я лише намагаюся поводитись цивілізовано, — заявила вона. — Я ж могла б от просто зараз тебе конфіскувати. За звинуваченням «Перешкоджання слідству, коли мене і так усе дістало». Ти знаєш отця Трубчека?

ЦЕ СТАРИЙ ЖРЕЦЬ, ЩО ЖИВЕ НА МОСТУ.

— Звідки ти його знаєш?

Я РОБИВ ТУДИ ДОСТАВКИ.

— Його вбито. Де ти був під час убивства?

НА БІЙНІ.

— *А звідки ти знаєш, коли це було?*

Дорфл завагався. Далі він писав дуже повільно, наче слова, перш ніж потрапити на дощечку, проходили довгенький шлях, і то лише після серйозних роздумів.

ЦЕ МАЛО СТАТИСЯ НЕЩОДАВНО, ОСКІЛЬКИ ВИ ЗБУДЖЕНІ. А ОСТАННІ ТРИ ДНІ Я ПРАЦЮВАВ ТУТ.

— Весь час?

ТАК.

— Цілодобово?

ТАК. ЛЮДИ ТА ТРОЛІ РІЗНИХ ЗМІН МОЖУТЬ ПІДТВЕРДИТИ. ПРОТЯГОМ ДНЯ Я МАЮ РІЗАТИ ХУДОБУ, БІЛУВАТИ Й РОЗДІЛЯТИ ТУШІ, КОЛОТИ КІСТКИ. А ВНОЧІ Я ПОВИНЕН РОБИТИ КОВБАСИ І ВАРИТИ ПЕЧІНКИ, СЕРЦЯ, НИРКИ, ШЛУНКИ Й КИШКИ.

— *Це жахливо,* — промовила Смішинка.

ДЕСЬ ТАК, — швидко черкнув олівець.

Дорфл повільно повернув голову до Ангви й написав:

Я ЩЕ ПОТРІБЕН?

— Якщо будеш потрібен, ми знаємо, де тебе знайти.

МЕНІ ШКОДА ТОГО СТАРОГО.

— Добре. Ходімо, Смішинко.

Йдучи з подвір'я, вони відчували големів погляд.

— Він збрехав, — сказала Смішинка.

— Чому ти так гадаєш?

— Він *мав такий вигляд*, ніби бреше.

— Можливо, ти маєш рацію, — сказала Ангва. — Але ж бачиш, яке велике це місце. Закладаюся, ми не доведемо, що він на пів години кудись виходив. Думаю, я внесу пропозицію влаштувати за ним те, що командор Ваймз називає «негласним наглядом».

— Це... наглядати мовчки?

— Десь так, — акуратно відповіла Ангва.

— Я тут подумала — дивно, що на бійні є ручний цап, — мовила Смішинка, коли вони крокували крізь туман.

— Що? А, ти про цапа-проводжайла, — зрозуміла Ангва. — Такі є на більшості боєнь. Це не просто свійська тварина. Гадаю, його краще

вважати співробітником.

— Співробітником? Яку таку роботу він може виконувати?

— Ха. Щодня заходить на бійню. *Це* і є його робота. От уявляєш загін для худоби, повний переляканих тварин? І вони не мають ватажка... а тут оцей спуск у будівлю, і на вигляд страшнуватий... і — оп — ось є цей цап, *він* не наляканий, і худоба йде за ним, і, — Ангва зобразила перерізаня горлянки, — назад виходить тільки цап.

— Це жахливо!

— Гадаю, з точки зору цапа все нормально. Принаймні *він* виходить, — сказала Ангва.

— А звідки ти про все це знаєш?

— Працюючи у Варті, чого лише не дізнаєшся.

— Бачу, мені багато чого доведеться навчитися, — сказала Смішинка. — Для початку, ніколи б не подумала, що треба носити зі собою шматок тканини!

— Це спецпорядження для роботи з нежиттю.

— От про часник і вампірів, скажімо, я знаю. Ще проти вампірів працює будь-який освячений предмет. А що працює проти перевертнів?

— Даруй? — перепитала Ангва, все ще роздумуючи про голема.

— Я маю срібну кольчугу, яку обіцяла постійно носити своїм рідним, але що ще діє на перевертнів?

— Джин із тоніком, як варіант, — неухважно сказала Ангва.

— Анґво?

— Га? Так? Що?

— Хтось казав мені, що один перевертень працює у *Варті*! Не можу в це повірити!

Ангва спинилася і подивилась на гноминю згори вниз.

— Я про те, що вовча натура рано чи пізно дасться взнаки, — проказала Смішинка. — Дивно, що командор Ваймз це дозволяє.

— Так, у Варті є перевертень, — підтвердила Ангва.

— *Так і знала*, що з констеблем Візитом щось не те.

У Ангви відвисла щелепа.

— У нього постійно голодний вигляд, — вела своєї Смішинка. — І весь час він дивно посміхається. Я перевертнів упізнаю.

— Він таки трохи голодний *на вигляд*, це правда, — погодилася Ангва. Нічого кращого на думку їй не спало.

— О, я триматимусь від нього подалі!
— Чудово, — сказала Ангва.
— Ангво...
— Так?
— Чому ти свій жетон носиш на комірці?
— Що? А. Ну... так він завжди під рукою. Розумієш? За будь-яких обставин.
— Мені теж так робити?
— Не думаю.

Пан Шкарпетка підстрибнув.

— Дорфле, та ж дурна ти клята каменюко! *Ніколи* не підкрадайся з-за спини до людини з ножем для нарізки бекону! Я ж тобі вже казав! Намагайся якось шуміти, коли ходиш, хай тобі грець!

Голем підняв свою дощечку, на якій було написано:

СЬОГОДНІ Я НЕ МОЖУ ПРАЦЮВАТИ.

— Чого це? От у ножа для бекону вихідних не буває!

СЬОГОДНІ СВЯТИЙ ДЕНЬ.

Шкарпетка поглянув у червоні очі. Старий Рибогін, коли продавав Дорфла, про щось таке попереджав, чи не так? Казав щось на кшталт: «Часом вони йдуть кудись на кілька годин, бо в них святий день. Це через слова в їхніх головах. Якщо він не сходить до свого храму чи куди там вони ходять, слова перестануть працювати — не питай мене чому. Спиняти їх безглуздо».

Створіння обійшлося в п'ятсот тридцять доларів. Шкарпетка вважав це вигідною обладункою — і, поза всяким сумнівом, вона *була* вигідною. Бісова штукенція припиняла працювати лише тоді, коли не було що робити. А часом, подекували, не припиняла й тоді. Розповідали про големів, які затоплювали будинки, бо ніхто не наказав їм припинити приносити воду з криниці, або мили тарілки, доки ті не ставали тонкими, як папір. Тупі потвори. Але корисні, коли не спускати з них очей.

Та все ж, все ж... Шкарпетка розумів, чому ніхто не тримав големів подовгу. Це через ту манеру, коли оця дворука машинерія стоїть, вбирає твої слова і висновує з них... що? І ніколи не скаржиться. Та й не розмовляє взагалі.

Тож володіння големом може непокоїти, і угоду з новим власником підпишеш із великим полегшенням.

— Щось *багато* останнім часом стало святих днів, — сказав Шкарпетка.

ЧАСОМ ТАК БУВАЄ.

Вони ж *ніколи* не сачкують, еге ж? Големи *існують*, щоб працювати.

— Не знаю, чи впораємось ми... — почав Шкарпетка.

СЬОГОДНІ СВЯТИЙ ДЕНЬ.

— Ох, ну *добре*. Завтра маєш вихідний.

СЬОГОДНІ. СВЯТИЙ ДЕНЬ ПОЧИНАЄТЬСЯ З ВЕЧОРА.

— Тоді чимшвидше повертайся, — безсило сказав Шкарпетка. — Або я... Швидко повертайся, почув?

Це була ще одна біда. Цим створінням неможливо було пригрозити. Їх ніяк не можна було позбавити платні, бо вони її не отримували. Їх неможливо було налякати. Рибогін казав, що один ткач із Сонного Пагорба наказав своєму големові розбити себе молотом — і той це зробив.

ТАК. Я ПОЧУВ.

У певному сенсі те, ким вони були, не мало значення. Власне, їхня анонімність була необхідним елементом справи. *Вони* вважали себе частиною ходу історії, припливною хвилею прогресу та потоком майбутнього. Це були люди, які відчували, що Час Настав. Політичні режими можуть пережити напади варварських орд, божевільних терористів і таємні організації, але коли успішні й анонімні люди сідають за великий стіл і міркують про подібні речі, режими мають серйозні проблеми.

Один сказав:

— Принаймні це чистий спосіб. Безкровний.

— І, звісно, це піде на благо місту.

Всі поважно закивали. Що добре для них — добре і для Анк-Морпорка, це навіть не обговорювалося.

— І він не помре?

— Схоже, він просто лишатиметься... недужим. Мені сказали, що дозу можна міняти.

— Добре. Краще нехай він буде недужим, аніж мертвим. З Ветінарі я б на могилу не покладався.

— Я чув, він якось сказав, що віддає перевагу кремації.

— У такому разі лишається сподіватися, що попіл розвіють справді старанно.

— А як щодо Варти?

— А що Варта?

— А.

Правитель Ветінарі розплющив очі. Всупереч усякій логіці, йому боліло волосся. Він зосередився, і розмазана тінь біля ліжка набула вигляду Семюела Ваймза.

— А, Ваймзе, — слабко сказав він.

— Як почуваетесь, ваша високосте?

— Воістину кепсько. Що то був за чоловік з неймовірно кривими ногами?

— Пончик Джиммі, ваша високосте. Колись він був жокеєм, і в нього був дуже товстий кінь.

— Біговий кінь?

— Схоже на те, ваша високосте.

— Товстий біговий кінь? Звичайно ж, перегони він ніколи не вигравав?

— Гадаю, ніколи, ваша високосте. Але саме на цьому заробив купу грошей.

— А. Він мені дав молока і якусь липку мікстуру, — Ветінарі зосередився. — Мені було добряче зле.

— Я так і зрозумів, ваша високосте.

— Дивний вираз. *Добряче* зле. Цікаво, і як він став загальноприйнятим? Звучить... веселенько. Власне, досить життєрадісно.

— Так, ваша високосте.

— Я ніби підхопив сильну застуду, Ваймзе. Голова не працює.

— Справді, ваша високосте?

Патрицій подумав. У голові йому явно засіло щось інше.

— А чому він досі пахне кіньми, Ваймзе? — поцікавився він.

— Він коновал, ваша високосте. Збіса хороший. Я чув, минулого місяця він лікував Страшну Фортуна, то вона впала лише на

останньому кроці.

— Не дуже обнадійливо, Ваймзе.

— О, ну не знаю, ваша високосте. Вона звалилася мертвою, коли підійшла до стартової лінії.

— А. *Розумію*. Ну-ну. Ох і недовірливий же ви, Ваймзе.

— Дякую, ваша високосте.

Патрицій піднявся на ліктях.

— Ваймзе, нігті на ногах можуть боліти?

— Не можу знати, ваша високосте.

— Гадаю, зараз я б трохи почитав. Життя триває, еге ж?

Ваймз підійшов до вікна.

На краю балкона за вікном, втупившись у туман, скоцюрбилася страхітлива фігура.

— Констеблю Ринва, все спокійно?

— Так, фаша милоште, — відповіла проява.

— Я вікно зачиню. А то туман лізе.

— Маєте рацію, фаша милоште.

Ваймз зачинив вікно, защемивши кілька мацаків, які поступово розтанули в повітрі.

— Що це було? — спитав Правитель Ветінарі.

— Горгуля констебль Ринва, ваша високосте. Від нього мало толку на параді і збіса мало — на вулиці, але коли йдеться про те, щоб лишатися на одному місці, він неперевершений. Він — чемпіон світу з непорушності. Якщо вам потрібен переможець змагань зі стояння на стометровій дистанції, то це до нього. Коли ми ловили Глушила з Паркового провулка, він три дні провів на даху під дощем. І повз нього ніхто не прослизне непоміченим. А ще капрал Бурссон патрулює коридор, поверхом нижче перебуває констебль Толознебіж, констеблі Кремніт та Морен — у кожній із сусідніх кімнат, а сержант Щєбінь постійно їх перевірятиме, і хто раптом засне, отримає такого копняка, що й ви, ваша високосте, про це дізнаєтесь, бо той покидьок проб'є собою стіну.

— Чудова робота, Ваймзе. Чи правильно я здогадуюся, що серед моїх охоронців немає жодної людини? Схоже, самі гноми та тролі.

— Так безпечніше, ваша високосте.

— Ви про все подбали, Ваймзе.

— Сподіваюся, ваша високосте.

— Дякую, Ваймзе, — Ветінарі сів і взяв зі столика біля ліжка стос паперів. — А тепер не смію вас затримувати.

У Ваймза відвисла щелепа.

Ветінарі підняв погляд.

— Ще щось, командоре?

— Е... Гадаю, ні, ваша високосте. Напевне, я піду?

— Якщо не заперечуєте. У мене в кабінеті, я впевнений, накопичилося багато паперів, тож був би вдячний, якби ви когось по них послали.

Ваймз зачинив за собою двері — дещо різкіше, ніж було необхідно. Боги, це його доводило до сказу — те, що Ветінарі вмикав і вимикав його, як перемикач, і мав природної вдячності не більше, ніж алігатор. Патрицій покладався на Ваймза, *знав*, що той зробить свою роботу, і більше нічого його не обходило. Ну, коли-небудь Ваймз йому зробить... зробить...

...збіса добре зробить свою роботу, звичайно ж, бо не вміє робити нічого іншого. Але це розуміння робило все ще гіршим.

Туман за стінами палацу був густим і жовтавим. Ваймз кивнув охороні біля входу і визирнув на його рухливі хмари.

Дорога до Управління в Псевдополь-Ярді звідси була майже прямою. І через туман вечір у місті настав рано. Народу на вулицях було небагато: всі лишалися по хатах, задраївши вікна від вологих пасем, які, здавалося, проникали повсюди.

Так... пусті вулиці, холодний вечір, сирість у повітрі...

Щоб довести все це до досконалості, не вистачало лише одного. Він відіслав носильників із портшезом додому і повернувся назад, підійшовши до одного з охоронців.

— Ви — констебль Вдаха, еге ж?

— Так точно.

— Який у вас розмір взуття?

Вдаха перелякався.

— Що, ваша милосте?

— Це просте запитання, чоловіче!

— Сьомий з половиною, ваша милосте.

— Від старого Штепселя з Новошвацької? Дешево?

— Так точно!

— Палац не може охороняти людина в картонних черевиках! — глузливо-весело заявив Ваймз. — Знімайте їх, констеблю. Візьміть мої. На них досі драконяче... ну, що б воно там не було — але вони вам підійдуть. Не стійте з роззявленим ротом. Давайте сюди свої черевики, чоловіче. Мої можете лишити собі. У мене їх багато, — додав Ваймз.

Констебль із переляканим подивом спостерігав, як Ваймз взув дешеві черевики, випрямився, заплющив очі і пару разів тупнув по землі.

— Ага, — сказав він. — Я перед палацом, правильно ж?

— Е... так, ваша милосте. Ви ж щойно звідти вийшли. Це оцей великий будинок.

— Ага, — весело погодився Ваймз. — Але я знав би, що я тут, навіть якби не вийшов з нього перед тим!

— Е...

— Бруківка, — пояснив Ваймз. — Вона нестандартного розміру і трішки увігнута. Ви не помітили? Ноги, чоловіче! Ось чим ви повинні навчитися думати!

Спантеличений констебль дивився, як Ваймз радісним кроком зникає в тумані.

Капрал його світлість граф Анкський Ноббі Ноббс штовхнув двері Управління Варти і непевно завалився всередину.

Сержант Колон підняв погляд від столу й охнув.

— Ти в порядку, Ноббі? — спитав він, підбігаючи підтримати тіло, що ледь стояло на ногах.

— Це жах, Фреде. Жах!

— Ось, присядь. Ти весь зблід.

— Мене ушляхтили, Фреде! — простогнав Ноббі.

— Прокляття! Ти бачив, хто це зробив?

Ноббі безмовно передав йому сувій, який вручив йому Дракон, Король Гербів, і відкинувся на стільці. Дістав з-за вуха тоненьку самокрутку і припалив її тремтячою рукою.

— І що його робити, — промовив він. — Стараєшся, не висовуєшся, нікому не створюєш проблем, а тоді стається отаке.

Колон повільно прочитав сувій, ворущачи губами на складних словах на кшталт «цей» чи «бо».

— Ноббі, ти це читав? Тут написано, що ти *граф!*

— Той старий сказав, що їм потрібно буде ще багато чого перевірити, але він вважає все цілком зрозумілим, з отим перснем і всім таким. Фреде, що мені *робити?*

— Та сидіти по-царськи і їсти з горностаєвих тарілок, я гадаю!

— У тому й річ, Фреде. Немає грошей. І палацу. І землі. Ані мідного грошика!

— Що, нічого?

— Навіть сушеної горошини, Фреде.

— Я думав, усі великі цабе мають цілі скрині грошей.

— Ну а я, Фреде, велике цоб. Я нічого не знаю про те, як треба шляхтувати! Я не хочу носити шикарне шмаття, полювати на балах і оце-о все.

Сержант Колон присів поруч із ним.

— І ти ніколи не здогадувався про круті родинні зв'язки?

— Ну... мій кузен Вінсент раз попав за непристойне чіпляння до служниці герцогині Квірму...

— Покоївки чи посудомийки?

— Здається, посудомийки.

— Тоді це, мабуть, не рахується. Ще хтось про все це знає?

— Ну, вона ж знала, і от пішла та розповіла...

— Я про твоє графство.

— Тільки пан Ваймз.

— Ну, тоді так, — сказав сержант Колон, повертаючи Ноббі сувій.

— Ти повинен нікому нічого не казати. Тоді тобі *не доведеться* ходити в золотих штанях і полювати на балах, нехай ці балахи собі бігають, де вони там водяться. Посидь тут, а я принесу тобі горнятко чаю, не проти? Ми все порішаємо, ти не хвилюйся.

— Ти красунчик, Фреде.

— Нас таких тут двоє, ваше графство! — підморгнув Колон. — Еге ж?

— Не треба, Фреде, — стомлено промовив Ноббі.

Двері Управління відчинилися.

Всередину, як дим, заповз туман. У ньому світилися два червоних ока. Коли туман розсіявся, відкрилася масивна постать голема.

— Ох, — сказав сержант Колон.

Голем простягнув дощечку.

Я ПРИЙШОВ ДО ВАС.

— Так-так. Я, е, так, я бачу, — вимовив Колон.

Голем перевернув дощечку. Там було написано:

**Я ЗІЗНАЮСЯ В УБИВСТВІ. ЦЕ Я ВБИВ СТАРОГО ЖЕРЦЯ.
ЗЛОЧИН РОЗКРИТО.**

Коли Колон припинив ворухити губами, то заметушився за захистом свого столу, що раптом видався дуже ненадійним, і почав ритися в паперах.

— Ти за ним стеж, Ноббі, — сказав він. — Дивися, щоб не втік.

— Чого це йому тікати? — здивувався Ноббі.

Сержант Колон знайшов відносно чистий аркуш.

— Так, так, так, мабуть, я краще... Як тебе звати?

Голем написав:

ДОРФЛ.

На час, коли він дістався Латунного мосту (бруківка з каменів середнього розміру, відомих як «котячі голови», значної кількості не вистачає), Ваймз почав замислюватися, чи робить він те, що слід.

Осінні тумани завжди були густими, але він ніколи не думав, що все настільки кепсько. Туманна завіса глушила звуки міста і

перетворювала найяскравіші вогні на тьмяні плямки світла, хоча теоретично сонце ще не сіло.

Ваймз ішов уздовж парасету. З туману впливла приземкувата лискуча фігура. Це був один із дерев'яних гіпопотамів, який-небудь далекий пращур Родріка чи Кіта. Їх було по чотири на кожному боці мосту, і всі вони дивилися в бік моря.

Ваймз проходив повз них тисячі разів. Це були його давні друзі. Холодними ночами, коли хотілося сховатись від клопотів, він часто стояв за прихистком якогось із них.

Було ж таке, атож? І не так щоб і давно. У Варті була лише жменька людей, і вони не шукали собі проблем. А потім прибув Морква, і раптом вузьке коло їхніх життів розірвалося, і тепер у Варті служили майже тридцять осіб (о, включно з тролями, гномами й тому подібними), і вони не уникали проблем, вони їх *шукали* — і завжди успішно знаходили. Кумедно. Як, у своєму стилі, висловився Ветінарі, чим більше поліцейських, тим більше реєструється злочинів. Але тепер Вартові патрулювали вулиці, і якщо й не всі вони були такими ж умілими в даванні копняків, як Щебінь, то однозначно могли наклепати як слід.

Він запалив сірника об ногу гіпопотама і склав долоні, захищаючи сигару від сирого вітру.

Тепер от ці вбивства. Якби Варта за них не взялася, всім було би байдуже. Двоє старих, убитих в один день. Нічого не вкрадено... Він виправився: *наче* нічого не вкрадено. Звичайно, з крадіжками в тому-то й річ, що вкрадене зникає зі свого місця.

Далі, жертви майже точно не волочилися за чужими жінками. Імовірно, вони й не пригадали б, що таке «волочитися за жінками». Один проводив весь час серед старих релігійних книжок; інший, о боги, спеціалізувався на військовому використанні хлібопродуктів.

Про них, напевне, сказали б, що вони вели безгрішні життя.

Але Ваймз був поліцейським. Цілком безгрішного життя не веде *ніхто*. Можливо, якщо дуже тихо залягти в якому-небудь льосі, вдалося б провести день, не скоївши жодного правопорушення. Але тільки можливо. Та й тоді вас могли б звинуватити в дармоїдстві.

У будь-якому разі, Ангва, схоже, сприйняла цю справу особисто. Вона завжди співчувала слабким.

Те саме стосувалося і Ваймза. Інакше не можна було. Не тому, що вони з Анґвою були чистими й шляхетними душами, бо вони такими не були. Бути на боці слабких було необхідно через те, що ті — не сильні.

У цьому місті кожен дбав про себе сам. Тому-то й виникли гільдії. Люди об'єднувалися проти інших людей. Гільдія захищала свого члена з коліски до могили або, у випадку Найманців, до могил інших. Вони навіть дотримувалися закону — принаймні у певному сенсі. Крадіжка без ліцензії каралася смертю за першого ж випадку.^[38] За цим стежила Гільдія злодіїв. Такий хід справ видавався неможливим, проте це працювало.

Це працювало, як годинник. І це тішило всіх, крім тих, хто випадково потрапляв у шестірні.

Волога бруківка під його подошвами була заспокійливо реальною.

Боги, він за цим скучив. За старих часів він ходив у патруль сам-один. Коли о третій ночі на всьому світі неначе були тільки він і лискуче каміння, все якимось чином набувало сенсу...

Він зупинився.

Світ навколо перетворився на кристал жаху, особливого жаху, який не має жодного відношення до ікол, іхору чи привидів, але має повне відношення до перетворення знайомого на незнайоме.

Щось фундаментальне було не так.

Його свідомості знадобилося кілька моторошних секунд, щоб сприйняти деталі того, що вже помітила його підсвідомість. На парапеті з цього боку мосту стояло п'ять статуй.

А мало бути чотири.

Він дуже повільно повернувся і підійшов до крайньої. Все гаразд, це був гіпопотам.

Так само було і з наступною. На ній було графіті. Напис «Тут був Вонкер» не ніс нічого надприродного.

Ваймзу здалося, що наступна статуя розташована надто близько, і коли він *поглянув* на неї...

У тумані над ним світилися дві червоні цятки.

Щось велике й темне зістрибнуло з парапету, жбурнуло його на землю і зникло в присмерку.

Ваймз зірвався на ноги, трусонув головою і кинувся в погоню. Він ні про що не думав. Давній інстинкт тер'єрів і поліцейських — женися

за тим, що тікає.

На бігу він машинально сягнув по свистка, щоб прикликати інших Вартових, але... Командор Варти не носить свистка. Командорам Варти доводиться вправлятися самотужки.

У неприбраному кабінеті Ваймза капітан Морква втупився в аркуш паперу:

Ремонт водогонів, Управління Варти, Псевдопольярд. Нова водозливна труба, згин 35 градусів, чотири прямокутних кріплення, робота і наведення ладу. \$ 16.35.

Подібних паперів було ще чимало, включно з рахунком за голубів для констебля Ринви. Морква знав, що сержант Колон заперечував проти ідеї платити поліцейському голубами, але констебль Ринва був горгульею, а горгульї не мають концепції грошей. Зате вони мають смак до смачних голубів.

Втім, загалом справи покращувалися. Коли Морква тільки прибув, всю готівку Варти тримали на полиці в бляшанці з написом «Обладунковий поліроль Міцнорука „Сяюча когорта“». І якщо були потрібні гроші, досить було знайти Ноббі і змусити його їх повернути.

Також серед паперів був лист мешканця Паркового провулка, одного з найелітніших районів міста:

Командоре Ваймз,

Патруль Нічної Варти на цій вулиці повністю складається з гномів. Я нічого не маю проти гномів, коли вони серед собі подібних, принаймні це не тролі, але про них кажуть всяке, а в мене доньки. Я вимагаю негайно виправити ситуацію, інакше мені не лишиться нічого, крім як підняти питання перед Правителем Ветінарі, який є моїм особистим другом.

Ваш покірн. слуга,

Джошуа Г. Кеттерейл.

І оце була поліцейська робота? Морква замислився, чи пан Ваймз не намагався щось до нього донести. Були й інші листи.

Координатор Комітету «Рівність Зросту» вимагав, щоб гномам у Варті дозволили замість традиційних мечів носити сокири, і надсилали розслідувати тільки злочини, скоєні представниками високорослих рас. Гільдія злочинців обурювалася, що командор Ваймз публічно заявив, ніби більшість крадіжок здійснюють злодії.

Щоб дати всьому цьому лад, потрібна була мудрість короля Ізіагдану — і це ж були лише *сьогоднішні* листи.

Він узяв наступного аркуша і прочитав: «Переклад записки, знайденої в роті о. Трубочка. Що за? С. В.».

Морква ретельно перечитав переклад.

— У роті? Хтось намагався запхати *записку* йому в рота? — перепитав він у мовчазної кімнати.

Він здригнувся, але не від того холоду, який викликається страхом. У Ваймзовому кабінеті завжди було холодно. Ваймз був людиною вулиць. Туман танцював у відчиненому вікні, його струмки ворушились на світлі, як пальці.

Наступною в стосі паперів була копія зробленого Смішинкою зображення. Морква втупився в пару червоних світляних очей.

— Капітане Моркво?

Він напівповернув голову, але продовжував роздивлятися зображення.

— Так, Фреде?

— Ми взяли вбивцю! Взяли ‘го!

— Це голем?

— Як ви дізналися?

«В супі дня почала розливатись настоянка ночі».

Правитель Ветінарі обдумав фразу і вирішив, що вона вдала. Особливо йому подобалась «настоянка». Настоянка. *Настоянка*. Це було вишукане слово, і воно приємно контрастувало з простецьким «супом». Суп дня. Так. В якому все ще цілком могли плавати крихти від хліба.

Він усвідомлював, що в голові йому трохи туманиться. В нормальному стані він ні за що не вигадав би подібної фрази.

У тумані за вікном він роздивився ледь помітну у світлі свічок фігуру констебля Ринви.

Горгуля, еге ж? А він-то дивувався, навіщо Варта щотижня прописувала в рахунках на зарплатню п'ятьох голубів. Горгуля у Варті, чия робота — вартувати. Мабуть, капітан Морква додумався.

Правитель Ветінарі обережно встав із ліжка і зачинив віконниці. Повільно підійшов до письмового столу, витягнув з шухляди свого щоденника, потім висмикнув товстий стос рукописів і відкоркував пляшечку чорнила.

Отже, на чому він спинився?

«Розділ восьмий», — із зусиллям розбираючи літери, прочитав він. — «Права людини».

А, так...

«Щодо Істини, — написав він, — яка Може Звучати так, як Диктують Події, але має бути Почутою в Кожному Разі...»

Він замислився, як би вставити в трактат «суп дня» — чи хоч би «настоянку ночі».

Перо рипіло по паперу.

На підлозі стояла зневажена таця з мискою поживної каші, на тему якої він вирішив сказати кухареві пару незлих тихих слів, коли почуватиметься краще. Її спробували три особи, включно з сержантом Щебенем, якого навряд чи вдалося б отруїти будь-чим, що діяло на людей, та й навіть більшістю з того, що діяло на тролів... хоча, можливо, більшістю з того, що діяло на тролів, і вдалося б.

Двері були замкнені. Час від часу він чув заспокійливе рипіння підлоги під ногами Щебеня, який обходив територію. За вікном на констеблі Ринві конденсувався туман.

Ветінарі обмакнув перо в чорнильницю й почав нову сторінку. Раз у раз він звертався до свого щоденника у шкіряній палітурці, делікатно облизуючи пальці, перш ніж гортати тонкі сторінки.

Мацаки туману прослизали крізь щілини у віконницях і терлися об стіни, доки їх не розлякувало світло свічок.

Ваймз тупотів за втікачем крізь туман. Той був далеко не таким швидким, як він, навіть попри біль у Ваймзових ногах і застережливе поколювання в лівому коліні. Але щоразу, як відстань між ними скорочувалася, на його шляху опинявся який-небудь роззява-перехожий або з-за рогу виїздив віз^[39].

Підошви підказували йому, що вони пробігли Брод-Веєм і повернули ліворуч на Нетацьку (маленька квадратна бруківка). Туман тут був іще густіший, бо застоювався між деревами парку.

Але Ваймз торжествував. Хлопче, якщо ти до Затінків, то ти пропустив потрібний поворот! Тепер попереду лише Анкський міст, а там буде Вартовий...

Його ноги тим часом говорили дещо інше. Вони говорили: «Мокре листя — ось чим вкрита восени Нетацька. Маленька квадратна бруківка з розкиданими тут і там купками підступного мокрого листя».

Вони сказали це запізно.

Ваймз приземлився на підборіддя в кюветі, непевно підвівся, упав знову (всвіт навколо шалено обертася), встав, зробив кілька хибних кроків не в той бік, упав знову й вирішив наразі погодитися з вимогами реальності.

Дорфл спокійно стояв, склавши на грудях важкі руки. На голема дивився арбалет сержанта Щебеня, перероблений зі старовинної облогової балісти. Він стріляв шестифутовими залізними стрілами. За арбалетом сидів Ноббі, тримаючи пальця на спусковому гачку.

— Забери його, Ноббі! Тут із нього стріляти не можна! — скричав капітан Морква. — Ти ж *знаєш*, що ми ніколи не можемо потім навіть знайти, де зупинилася стріла!

— Ми вирвали в нього зізнання, — заявив сержант Колон, аж підстрибуючи на місці. — Він запирався, але врешті-решт ми змусили його зізнатися! І в нас же є інші нерозкриті злочини, що варто би взяти до уваги.

Дорфл підняв свою дощечку.

Я ВИНЕН.

З його руки щось випало.

Це «щось» було коротеньким і білим. З вигляду — уламок сірника. Морква підняв його і роздивився. Потім поглянув на список, підготований Колоном. Список був досить довгим і містив усі нерозкриті злочини в місті за останні пару місяців.

— Він в усьому цьому зізнався?

— Поки що ні, — сказав Ноббі.

— Ми ще не все йому зачитали, — додав Колон.

Дорфл написав:

ЦЕ ВСЕ Я.

— Ого! — вигукнув Колон. — Пан Ваймз буде нами таки задоволений!

Морква підійшов до голема. Очі того світилися тьмяним оранжевим.

— Це ти вбив отця Трубчека?

ТАК.

— Бачите? — сказав сержант Колон. — Усе однозначно.

— А чому ти це зробив? — спитав Морква.

Мовчання.

— А пана Гопкінсона в Музеї хліба?

Я.

— Забив його залізним ломом? — спитав Морква.

ТАК.

— Секундочку, — здивувався Колон. — Ви ж наче казали, його...

— Відставити, Фреде, — наказав Морква. — *Чому* ти вбив старого, Дорфле?

Мовчання.

— А що, обов'язково повинен бути мотив? Големам довіряти не можна, мій тато завжди так казав, — знову втрутився Колон. — «Дивиться, дивиться, а потім накинеться», — ось як він казав.

— Вони хоч колись кого-небудь вбивали? — спитав Морква.

— Хоче, не хоче, що тут думати, — туманно відповів Колон. — Мій тато казав, що якось йому довелося працювати з одним із них, то той весь час на нього вирячався. Обернешся, а він... втупився в тебе і дивиться.

Дорфл сидів прямо, непорушно дивлячись просто перед собою.

— І очі світяться! — докинув Ноббі.

Морква підтягнув стільця і осідлав його, дивлячись Дорфлу в обличчя. Він замислено крутив у пальцях уламок сірника.

— Я знаю, що ти не вбивав пана Гопкінсона і, думаю, отця Трубчека теж, — промовив він. — Гадаю, коли ти його знайшов, він помирав. Гадаю, ти намагався врятувати його, Дорфле. Власне, я практично впевнений, що зможу це довести, якщо матиму змогу проглянути твоїм чем...

Очі голема спалахнули так, що світло залило все приміщення. Здійнявши кулаки, він ступив уперед.

Ноббі вистрілив.

Дорфл спіймав довжелезну стрілу на льоту. Метал заверещав, і стріла перетворилася на розпечений до червоного залізний прут, скручений в големовій долоні.

Але Морква вже був у голема за спиною, відкриваючи кришку його черепа. Голем обернувся, здіймаючи залізяку як кийка — і тут світло в його очах згасло.

— Є, — сказав Морква, стискаючи в руці пожовклий сувій.

У кінці Нетацької вулиці стояла шибениця. Злочинців або тих, кого визнавали злочинцями, підвішували там тихо погойдуватися на вітерці як наочні приклади справедливої кари — та, в міру розпаду тіл, основ анатоми.

Колись батьки приводили сюди зграйки своїх дітей, щоб ознайомити їх із моторошним прикладом тих лих, які чекають на злочинців, ізгоїв та людей, які опинилися не в тому місці й не в той час. Діти роздивлялися страшні рештки, що з рипінням гойдалися на ланцюгах, і вислуховували суворі настанови старших, а тоді (це ж Анк-Морпорк) із криками «Вау! *Класі*» бігли гойдатися на трупах.

Нині в місті проблему перенаселення вирішували у більш тихі та ефективні способи, але, за традицією, на шибениці лишався висіти досить реалістично виконаний дерев'яний манекен. Час від часу яка-небудь досить дурна ворона намагалася виклювати йому око, в результаті залишаючись із помітно коротшим дзьобом.

Задихаючись, Ваймз пришкандибав до шибениці.

На той час переслідуваний міг уже бути де завгодно. Та й рештки сонячного світла вже остаточно спасували перед туманом.

Ваймз стояв біля рипучої шибениці.

Її свідомо запроєктували так, щоби вона рипіла. «Який сенс у публічній демонстрації кари за злочин, якщо вона не рипить найзловіснішим чином?» — цей аргумент спрацював. У заможніші часи винаймали якого-небудь старого, щоб він забезпечував рипіння, тягнути за спеціальні шворки, але зараз для цього існував годинниковий механізм, який достатньо було заводити лише раз на місяць.

З манекена спливала роса.

— Та гори воно синім полум'ям, — пробурчав Ваймз і рушив назад, звідки прибіг.

За десять секунд блукання в тумані він обі щось спіткнувся.

Це був дерев'яний «труп», пожбурений кимось у канаву.

Коли він дістався назад до шибениці, там лише побрязкував оповитий туманом ланцюг.

Сержант Колон постукав голема по грудях. Почувся пустотілий звук.

— Як горщик для квітів, — сказав Ноббі. — Як вони взагалі ходять, коли вони як горщики, га? Вони ж мають весь час тріскатися.

— А ще вони тупі, — сказав Колон. — Я чув, у Квірмі одному звеліли викопати траншею, а тоді забули про нього, а згадали, тільки коли траншея була повна води, бо він її прокопав аж до річки...

Морква розгорнув чем на столі і поклав поряд записку, яку дістали з рота отця Трубчека.

— Він мертвий, так? — спитав тим часом сержант Колон.

— Знешкоджений, — відповів Морква, переводячи погляд з папірця на папірець.

— Чудово. У мене десь там є кувалда, то я...

— Ні, — урвав Морква.

— Та ви ж бачили, що він учворив!

— Не думаю, що він і справді міг на мене напасти. А думаю я, що він хотів нас налякати.

— І йому це вдалося!

— Фреде, поглянь-но.

Сержант Колон зиркнув на стіл.

— Ненаші букви, — сказав він тоном, покликаним відобразити, що немає нічого кращого за старий добрий рідний алфавіт (крім хіба що запаху часнику).

— А тебе тут нічого не дивує?

— Ну... здається, вони однакові, — визнав сержант Колон.

— Оцей пожовклий папірець — це чем Дорфла. Другий — з рота отця Трубчека, — сказав Морква. — Літера в літеру одне й те саме.

— І чого б це?

— Гадаю, Дорфл написав ці слова і вклав записку в рота старому Трубчеку після того, як нещасний помер, — повільно проказав Морква,

продовжуючи переводити погляд з одного папірця на інший.

— Бр-р-р! Фе! — прокоментував Ноббі. — Це *гадість*, це...

— Ні, ви не розумієте, — сказав Морква. — Я хочу сказати, він написав їх, бо це — єдині відомі йому слова, які діють...

— Як діють?

— Ну... пам'ятаєте про «поцілунок життя»? — сказав Морква. — Штучне дихання? Я знаю, що *ти-то*, Ноббі, пам'ятаєш. Ми з тобою разом були на тих курсах із першої допомоги.

— Я тіки того туди пішов, що ви сказали, що там дають чай із тістечком, — похмуро відгукнувся Ноббі. — І все одно ж той, хто зображував постраждалого, втік, коли настала моя черга.

— Оті тут те саме, що перша допомога, — сказав Морква. — Коли нам потрібно, щоб людина знову почала дихати, ми намагаємося вдихнути в неї повітря...

Всі обернулися до голема.

— Але ж големи не дихають, — зауважив Колон.

— Авжеж, големам відома лише одна річ, яка дає життя, — сказав Морква. — Вкладені в голову слова.

Всі обернулися до папірців на столі.

— Тут стає х-холодно, — тремтячим голосом заговорив Ноббі. — Я т-точно відчуваю *ауру* в п-повітрі! Ніби хтось...

— Що тут відбувається? — спитав Ваймз, струшуючи вологу з плаща.

— ...відчинив двері, — завершив Ноббі.

Минуло десять хвилин.

У сержанта Колона і Ноббі, всім на втіху, скінчилася зміна. Колон, зокрема, ніяк не міг зрозуміти, навіщо продовжувати слідство, коли вже є зізнання. Це виходило за рамки його навчання та досвіду. Отримуєш зізнання — і все.

Не можна ж *не вірити* іншим. Точніше, їм не віриш, коли вони наполягають, що не винні. Довіряти можна тільки тим, хто визнає провину. Інші підходи підривають саму суть поліцейської служби.

— Біла глина, — сказав Морква. — Ми знайшли саме білу глину. І погано випалену. А Дорфла зроблено з темної теракоти, і він твердий, як камінь.

— Останнім, що бачив старий жрець, був голем, — вказав Ваймз.

— Це був Дорфл, не сумніваюся, — погодився Морква. — Але це ще не означає, що саме Дорфл є вбивцею. Гадаю, він опинився там саме тоді, коли старий помирав, от і все.

— Он як? А чому?

— Я... ще не впевнений. Але я раніше перетинався з Дорфлом. Він завжди видавався дуже чемним.

— Він працює на бійні!

— Можливо, ваша милосте, це й не найгірше місце роботи для когось чемного, — сказав Морква. — В будь-якому разі, я перевірів усі архівні справи, які зумів знайти, і, схоже, големи ніколи ні на кого не нападали. І взагалі не чинили жодних злочинів.

— Ох, та *годи*, — проказав Ваймз. — Усі знають...

Він затнувся; до його цинічного слуху долетів його ж недовірливий голос: — Що, *ніколи*?

— О, завжди ходять чутки, що хтось знає когось, чий приятель мав дідуся, який чув, як хтось когось убив, і ви самі розумієте, скільки зазвичай в цьому правди, ваша милосте. Големам заборонено завдавати шкоди людям. Це записано в їхніх сувоях.

— Я знаю одне: мене від них тіпає, — сказав Ваймз.

— Від них усіх тіпає, ваша милосте.

— Ходить купа історій про те, як вони коять різні дурниці — виготовляють тисячу чайників або викопують ями глибиною в п'ять миль, — сказав Ваймз.

— Так, але ж це не зовсім те саме, що злочинна діяльність, чи не так, ваша милосте? *Це* просто прихований опір.

— Що значить «опір»?

— Тупе виконання наказів, ваша милосте. Розумієте... Йому кричать: «Іди роби чайники!» — от він їх і робить. Не звинуватиш же його в тому, що він підкорився наказові. А скільки саме чайників зробити, йому ніхто не говорив. Ніхто не вважає, що їм потрібно думати, от вони й відігруються на тому, що *не* думають.

— Вони перетворюють *працю* на бунт?

— Це тільки припущення, ваша милосте. Гадаю, для голема такий підхід був би логічним.

Обоє знову машинально обернулися до нерухомої големової постаті.

— Він нас чує? — спитав Ваймз.

— Не думаю, ваша милосте.

— Ну а ця справа із запискою?..

— Е... Я думаю, вони вважають, що мертва людина просто втратила свій чем. Гадаю, вони не розуміють, як ми влаштовані, ваша милосте.

— Я, капітане, цього не розумію теж.

Ваймз дивився в порожні очі голема. Кришка Дорфлового черепа так і лишалася відкритою, і через очниці пробивалося світло свічок. На вулицях Ваймз нерідко зустрічав цих лячних потвор, але цей нерухомий голем був у чомусь іще страшнішим. Уява сама собою малювала, як ці очі спалахують, створіння встає і йде вперед, розмахуючи кулаками-молотами. І це було більше, ніж уявою. Скидалося на те, що такою є природа речей. *Можливістю*, яка чекає на слухну мить.

«Ось чому ми всі їх ненавидимо, — подумав він. — Ці бездушні очі стежать за нами, ці величезні обличчя обертаються нам услід, і хіба це все не має такий вигляд, ніби вони беруть все і всіх на замітку? І коли ми чуємо, що десь у Квірмі голем розбив чийось голову, хіба ми не готові наперед і з радістю цьому повірити?»

Внутрішній голос, голос, який зазвичай він чув лише тихої нічної години або ж, за давніших часів, на половині пляшки віскі, додав: *«Враховуючи, як ми їх використовуємо, можливо, ми боїмося, бо знаємо, на що заслуговуємо...»*

«Ні... за цими очима нічого немає. Тільки глина й чарівні слова».

Ваймз знизав плечима.

— Я сьогодні ганявся за големом, — сказав він. — Той був на Латунному мосту. Клята потвора. Слухайте, у нас є зізнання і зображення з ока жертви. Якщо ви не маєте нічого кращого за... припущення, то ми повинні...

— Повинні що, ваша милосте? — поцікавився Морква. — Нічого більшого ми йому заподіяти не можемо. Він і так зараз мертвий.

— Ви хочете сказати, вимкнений.

— Так, ваша милосте. Можна сказати й так.

— Якщо старих убив не Дорфл, то хто?

— Не знаю, ваша милосте. Але, гадаю, знає Дорфл. Можливо, він простежив за вбивцею.

— А могли йому наказати когось прикрити?

— Можливо, ваша милосте. Або він сам так вирішив.

— Ви ще почніть мене переконувати, що вони мають почуття. А де поділася Ангва?

— Вона вирішила дещо перевірити, ваша милосте, — сказав Морква. — Мене... здивувало ось це. Це було у нього в руці.

Він показав.

— Шматочок сірника?

— Големи не курять, ваша милосте, і не користуються вогнем. Якось... дивно, що це в нього опинилося.

— Ага, — саркастично мовив Ваймз. — Мабуть, це Доказ.

Слід Дорфла на вулиці був написаний *великими* літерами. Ніздрі Ангви сповнювала суміш запахів бійні. Слід ішов зигзагами, але зберігав загальний напрямок. Голем ніби проклав через місто лінійку і рухався в одному напрямку, користуючись кожною можливою вулицею чи провулком.

Вона дійшла до глухого кута. Його замикали якісь складські ворота. Ангва пригнулася. Тут було й багато інших запахів. Тісто. Фарба. Жир. Соснова смола. Гострі, свіжі, гучні аромати. Вона пригнулася ще. Тканина? Шерсть?

На грязюці проглядалася мішанина слідів. Великих слідів.

Та частинка Ангви, що завжди пересувалася на двох ногах, зауважила, що сліди, які вели від воріт, відбилися поверх тих слідів, які вели до них. Вона обнюхала все навколо. До дванадцяти створінь, кожне зі своїм виразним запахом — запахом швидше *товарів*, ніж живих істот, — зовсім нещодавно спустилися ось цими сходами. А потім усі дванадцяттеро вийшли назад.

Вона пробігла сходами і нашттовхнулася на нездоланну перешкоду.

Двері.

Дверні ручки зазвичай до лап не пристосовані.

Вона визирнула. Ніде нікого не було. Лише туман висів поміж будинків.

Ангва зосередилася і *змінилася*, на мить сперлася на стіну, поки світ не перестав хитатися, і натиснула ручку дверей.

За ними був великий льох. Щось розібрати в темряві нелегко було б навіть зором перевертня.

Доводилося лишатись у людській подобі. Коли вона була людиною, вона краще мислила. На жаль, за цих конкретних обставин суттєву частину її думок займав той факт, що вона гола. Будь-хто, знайшовши в

своєму льосі голу жінку, не може не почати ставити запитань. А може обійтися і без запитань — навіть простого «Дозвольте?». Безумовно, Ангва дала б собі раду, але вона воліла цього уникнути. Важко потім було б пояснити форму поранень на трупі.

От і не варто гаяти час.

Стіни було вкрито написами. Великі літери, маленькі літери, але всі написані рівним почерком, притаманним големам. Одні фрази було написано крейдою, інші — фарбою, треті — вугіллям, а місцями їх просто видряпали в камені. Написи йшли від підлоги аж до стелі, один зверху іншого, так густо, що часто годі було розібрати зміст. Лише то тут, то там у безладді літер пробивалося слово-друге:

**...ІСТИННО НЕ... ЗРОБЛЕНЕ НИМ НЕ... ГНІВ НА ТВОРЦЯ...
ГОРЕ БЕЗГОСПНИМ... СЛОВА В... ГЛИНИ НАШОЇ... НЕХАЙ...
ПРИВЕДИ НАС ДО СВОБО...**

Пил серед підлоги був перевернутий, так, ніби тут потопталася чимало народу. Вона присіла і потерла підлогу, раз у раз пригнувшись до пальців. Запахи. Це були запахи виробництва. Вони відчувалися і без надприродного нюху. Так, големи нічим не пахнуть — тільки глиною та тим, із чим працюють...

І... під її пальцями щось прокотилося. Це була тоненька паличка, довжиною лише в пару дюймів. Сірник без голівки.

За кілька хвилин пошуків вона знайшла ще десяток; вони валялися так, ніби їх просто випускали з рук.

А дещо на віддалі від решти лежала половинка сірника.

Її нічний зір уже майже не працював. Але нюх тримався після перетворення значно довше. Сірники пахли сильно — тією ж сумішшю запахів, що вела до входу в це сире підземелля. Але запах бійні, пов'язаний для неї з Дорфлом, був лише на уламку сірника.

Вона присіла навпочіпки і подивилася на купку крихітних паличок. Сюди прийшли дванадцять осіб (дванадцять осіб із найрізноманітнішим родом занять). Ненадовго. Вони... вони *сперечалися*: ось звідки писанина на стінах. Потім зробили щось із одинадцятьма сірниками (на які ще не встигли нанести голівки. Може, голем із запахом соснової смоли працював на фабриці сірників?), плюс одним уламком сірника.

А тоді вони всі вийшли і розійшлися кожен своєю дорогою.

І дорога Дорфла привела його просто до штаб-квартири Варти, де він зізнався.

Чому?

Вона ще раз понюхала половинку сірника. Жодного сумніву в тому, кому належала ця суміш запахів крові і м'яса, не було.

Дорфл зізнався в убивстві...

Вона поглянула на написи на стіні і здригнулася.

— Будьмо, Фреде, — сказав Ноббі, підіймаючи кухля.

— Ми можемо повернути гроші до скарбнички завтра. Ніхто не похопиться, — сказав сержант Колон. — Такі так, це ж на випадок крайньої потреби.

Капрал Ноббс понуро зазирнув у свого кухля. Відвідувачі «Латаного барабана» часто так робили після того, як першу спрагу було втамовано, і вони отримували змогу як слід роздивитися те, що п'ють.

— Що ж мені *робити*? — простогнав він. — Якщо ти магнат, то маєш носити всякі корони, довгі мантиї і все таке. Воно ж усе коштує грубу копійку. І роботи ж повно, — він зробив ще одного величезного ковтка. — Це зветься *гноблєс облі́же*.

— *Нобблез обліж*, — виправив Колон. — Еге. Означає, що муσιш поводитись зачотно. Давати гроші на благодійність. Бути добрим до бідняків. Віддавати заношене шмаття своєму садівникові, поки воно ще не зовсім заношене. Я на цьому знаюся. Мій дядько був дворецьким у старої вельможної Селашіль.

— Нема в мене ніякого садівника, — сумно промовив Ноббі. — І саду теж. І ніякого старого шмаття, крім того, що на мені, — він зробив іще ковток. — То вона віддавала своє старе шмаття садівникові, так?

Колон кивнув.

— Ага. Нас той садівник завжди трохи дивував, — він дав знак барменові. — Ще дві пінти «Старомолноскового», Роне, — він поглянув на Ноббі. Його давній друг був пригніченішим, ніж будь-коли раніше. Вони повинні дати цьому раду разом. — І для Ноббі теж, — гукнув він.

— Будьмо, Фреде.

Коли Ноббі осушив першого кухля практично одним ковтком, у сержанта Колона брови полізли на лоба. Ноббі дещо непевно поставив кухля на стіл.

— Якби ж я мав купу грошей, — сказав Ноббі, беручи нового кухля. — Я думав, магнатом-то і *бути* неможливо, якщо ти — не багатенький покидьок. Думав, для цього одразу дають мішок грошей в руки і корону на голову. Це ж *безглуздо* — бути ноббі-лі-те-том і *при цьому* бідняком.^[40] Якась дурня, — він осушив кухля і бахнув ним об стіл. — П-простий і багатий — так, це т-тіки так.

Бармен перехилився до сержанта Колона.

— Що це таке з капралом? Він же ніколи більше пів пінти до рота не брав. А це вже восьма.

Фред Колон нахилився поближче до нього і куточком рота прошепотів:

— Між нами, Роне, вся річ у тім, що тепер він пер.

— Справді? Можу собі уявити, що саме.

В Управлінні Сем Ваймз крутив у пальцях сірники. Він не став питати в Ангви, чи впевнена вона у своїх висновках. Ангва не переплутала б навіть запахи тижневої давності.

— Ким же тоді були решта? — спитав він. — Теж големами?

— За напрямками, в яких вони розходилися, встановити важко, — відповіла Ангва. — Але гадаю, що так. Я пішла б їх відстежити, але подумала, що краще чимшвидше повернуся сюди.

— Чому ви вважаєте, що це були големи?

— Сліди ніг. І ще големи нічим не пахнуть, — сказала вона. — Вони набираються запаху того місця, де працюють. Він і стає їхнім запахом... — вона згадала про стіну з написами. — І там була тривала дискусія. Големська дискусія. Письмова. Мені здається, досить палка.

Вона ще раз пригадала стіну.

— Декотрі з них дуже розпалилися, — додала вона, згадавши розміри літер. — Якби це були люди, вони б одне на одного кричали...

Ваймз понуро роздивлявся розкладені перед ним сірники. Одинадцять шматочків дерева, і дві половинки дванадцятого. Не треба було бути генієм, аби здогадатися, що відбулося.

— Вони тягли жереб, — сказав він. — І Дорфл програв.

Він зітхнув.

— Це погіршує справу. Хто-небудь знає, скільки в місті големів?

— Ні, — відповів Морква. — Це важко з'ясувати. Їх не виробляють уже протягом століть, але ж вони не зношуються.

— Їх ніхто більше не створює?

— Це заборонено, ваша милосте. Жерці в цьому питанні дуже суворі. Вони кажуть, що це рівнозначне створенню життя, а подібною справою можуть займатися лише боги. Проте вони примирилися з існуванням тих големів, які вже є на світі, бо ж ті, ну, дуже корисні. Декотрих замкнули в млинових колесах або на дні шахт. Вони, розумієте, виконують різні тяжкі завдання в небезпечних місцях. Роблять усю по-справжньому брудну роботу. Гадаю, їх можуть бути сотні...

— Сотні? — перепитав Ваймз. — І вони проводять таємні збори та влаштовують змови? Ох, матінко. Гаразд. Ми повинні знищити якомога більше з них.

— Чому?

— Вам що, подобається, що в них з'явилися *таємниці*? Я хочу сказати, божечки, добре ще тролі та гноми, та навіть неупокоєні — по-своєму живі, хоча й крові вони мені попили... — Ваймз спіймав погляд Ангви і продовжив, — у більшості своїй. Але ці штукенції? Це ж просто робочі інструменти. Це все одно, що лопати збирались би докупити, аби потеревенити!

— Е... там було ще дещо, ваша милосте, — повільно промовила Ангва.

— У тому льосі?

— Так. Е... але це важко пояснити. Це було... відчуття.

Ваймз несхвально низав плечима. Досвід привчив його серйозно ставитися до чуття Ангви. Наприклад, вона завжди знала, де перебуває Морква.

Якщо вона була в Управлінні, то з того, як вона оберталася до дверей, можна було зрозуміти, що він підходить вулицею.

— Так?

— Схоже на... глибоку тугу, ваша милосте. Страшений сум. Гм.

Ваймз кивнув і потер перенісся. Так, це видався важкий день, і він же ще далеко не скінчився.

Йому потрібно було, справді потрібно було випити. Все в цьому світі перекрутилося. Але якщо поглянути крізь денце склянки, все

стане на свої місця.

— Ви хоч щось сьогодні їли, ваша милосте? — спитала Ангва.

— Трохи перекусив на сніданок, — пробурмотів Ваймз.

— Знаєте це слово, яке постійно використовує сержант Колон?

— Яке? «Галімо»?

— Саме такий у вас зараз вигляд. Якщо вже лишаєтеся тут, то випиймо хоча б кави й відправмо когось по фіглянки.

Ваймз завагався. Йому завжди здавалося, що слово «галімо» означає відчуття в роті після трьох днів безупинного блювання. Страшно було й подумати, що можна мати такий *вигляд*.

Ангва взяла стару бляшанку з-під кави, що відіграла роль скарбнички Варти. Бляшанка видалася напрочуд легкою.

— Що таке? Тут має бути щонайменше двадцять п'ять доларів, — здивувалася вона. — Ноббі тільки вчора зібрав внески...

Вона перевернула бляшанку. Звідти випав дуже короткий недопалок.

— Що, навіть розписки немає? — понуро спитав Морква.

— Розписки? Ми ж маємо справу з *Ноббі*.

— А. Звісно.

У «Латаному барабані» було вже тихо-тихо. Радісна Година^[41] минула, відзначена хіба що однією невеликою бійкою. Тепер наставала безрадісна.

Перед Ноббі юрмилася армія кухлів.

— Тобто, ну, ну ч-чого воно в-варте, в к-кінцевому рах-хунку?

— Можна його збути, — припустив Рон.

— Це ідея, — схвалив сержант Колон. — Є неміряно багатіїв, які викладуть за титул торбу грошей. Я про тих, у кого вже є палац і все таке. Вони все на світі віддадуть, щоб стати такими ноббі-лі-те-та-ми, як ти.

Дев'ята пінта спинилася на півдорозі до вуст Ноббі.

— Це може коштувати тисячі, — підбадьорливо сказав Рон.

— Як мінімум, — сказав Колон. — І вони ще битимуться за те, щоб заплатити.

— Правильно розіграй свої карти — і зможеш вийти у відставку, — додав Рон.

Кухоль і далі не рухався. Грудкувате обличчя Ноббі одна за одною атакували найрізноманітніші гримаси, засвічуючи, що всередині нього йде страшна битва.

— А справді ж, справді ж! — сказав нарешті він.

Сержант Колон, ледве зберігши рівновагу, відхилився подалі. У голосі Ноббі були інтонації, яких він раніше ніколи не чув.

— Тоді ти зможеш стати багатим і простим, як ти й казав ото, — продовжував Рон, який, на відміну від Колона, не зауважив у Ноббі змін психологічного барометра. — Багатії наввипередки по титул побіжать.

— П-продати п-право п-переродства? — обурився Ноббі.

— Впершперодства, — виправив сержант Колон.

— Родопервенства, — підказав хтось із клієнтів, палаючи бажанням почути продовження.

— Ха! То от що я вам ск-кажу, — хилитаючись на стільці, заявив Ноббі. — Є речі, які *не п-продаються*. Ха! Ха! Хто вкраде мого г-гаманця, вкраде д-дірку від бублика, так?

— Точно, я в житті не бачив більш пустого гаманця, — сказали з-за сусіднього столика.

— ...*та добре, але що таке те «родопервенство»?*

— Б-бо... нащо мені к-купа грошей, га?

Запитання поставило присутніх в глухий кут. Це було запитання з ряду «Що доброго в алкоголі?» або «Охочі на тяжкі роботи є?».

— ...*а чому тоді воно «родо»?*

— Ну-у-у, — невпевнено запропонував якийсь відчайдух, — на гроші можна купити великий будинок, неміряно хавки, і... випивки, і... жінок, і всяке таке.

— Т-то це, — сказав Ноббі, в якого посоловіли очі, — і є те, що роб-бить людину щасливою?

Решта пияків нерозуміюче втупилися в нього. Вони потрапили в метафізичний лабіринт.

— Т-то я *вам* скажу, — проголосив Ноббі, чиє розхитування тепер було таким регулярним, що він нагадував перевернутий маятник. — Уся ця ф-фігня — це нішо, *нішо!* К-кажу вам, ніщо п-порівняно з г-г-г-гієнологіє...ю.

— Гієнологією? — перепитав сержант Колон.

— Пращури і все таке, — пояснив Ноббі. — Ц-це значить, що в мене є п-пращури, а в-вам не світить!

Сержант Колон вдавився пивом.

— У всіх були пращури, — спокійно сказав бармен. — А то б нас тут не було.

Ноббі скляними очима подивився на нього і безуспішно спробував сфокусувати погляд.

— Так! — нарешті сказав він. — Саме так! Тіки... тіки у мене їх *б-більше*, роз-зумієш? У цих венах тече королівська кров, мати її так!

— Поки що, — кинув хтось.

Усі засміялися, але в цьому сміхові лунав тривожний дзвіночок, що його Колон давно навчився поважати й побоюватися. Він нагадував йому про дві речі: 1) йому лишилося тільки шість тижнів до відставки, 2) він уже давно не виходив до вбиральні.

Ноббі поліз до кишені і витягнув пошарпаний сувій.

— Б-бачиш? — сказав він, не без зусиль розгортаючи його на шинквасі. — Б-бачиш? Я маю право на г-горб... г-гриб... г-герб, во. Бач ось-о? Написано «граф», еге ж? Це я. М-мене навіть в-вішати не можна, т-тільки відрубати г-голову.

— Це може бути, — сказав бармен, краєм ока пильнуючи публіку.

— Т-ти м-можеш назвати свій зак-клад «Граф Анк-кський», а я заход-дитиму вип-пити, що ск-кажеш? — спитав Ноббі. — Всі п-почують, що тут п-п'є граф, і б-бізнес піде *вгору*. І я не вим-магатиму за це ані п-пенні, що ск-кажеш? Всі ск-кажуть, що це — п-паб високого к-класу, ну, т-тут же вип-пиває сам його світлість д-де Ноббс, це — ст-тильне місце.

Хтось схопив Ноббі за горлянку. Колон не впізнав, хто це був. Просто один з укритих шрамами, кепсько поголених завсідників, чие призначення в цей час доби полягало в тому, аби почати відкорковувати пляшки зубами — або, якщо вечір був *дійсно* вдалим, чужими зубами.

— То ми тобі не рівня, ти на це натякаєш? — зажадав він.

Ноббі розмахнувся сувоєм. Його рот розтулився, щоб озвучити слова на кшталт — сержант Колон знав *точно* — «Відчепися, бидло безродне!».

Вмить поєднавши неймовірну кмітливість із цілковитою відсутністю здорового глузду, сержант Колон проголосив:

— Його світлість пригощає всіх!

Порівняно з «Латаним барабаном», шинок «Відро» на вулиці Осяйній був оазою непорушного спокою. Вартові сприймали його так, ніби в їхній власності перебував такий собі мовчазний храм, де поклоняються мистецтву напиватись. Не тому, що тут подавали особливо добре пиво — бо це було не так. Зате його подавали швидко, тихо і довіряли в борг. Це було унікальне місце, де Вартовим не доводилося нікого захищати й нікому служити. Ніхто не здатен споживати спиртне в такій тиші, як Вартовий, який щойно повернувся з восьмигодинного патруля. Це було таким же захистом, як формені шолом та нагрудник. Життя било не настільки боляче.

А власник «Відра», пан Сирник, був чудовим слухачем. Він уважно дослухався до «Повторіть» та «Повторюйте щораз, як я допиватиму». Він також говорив правильні речі, на кшталт «У кредит? Звичайно, офіцере». Ті Вартові, що вчасно не сплачували борг, отримували лекцію від капітана Моркви.

Ваймз понуро сидів за склянкою лимонаду. Йому потрібна була б лише одна-єдина чарка — і він чудово знав, чому її не замовлятиме. За однією чаркою пішов би десяток склянок. Але від цього розуміння легше зовсім не ставало.

Зараз тут була більшість денної зміни, плюс пару чоловік, що мали вихідні.

Хоча охайністю це місце не вирізнялося, він його любляв. Гудіння голосів навколо допомагало не застрягати в колі власних думок.

Однією з причин, чому пан Сирник дозволив своєму пабу перетворитися практично на п'ятий відділок Варти, був захист, який це давало. Вартові загалом були сумирними клієнтами. Перебравши, вони просто переходили з вертикального стану в горизонтальний, без масових бійок, великого галасу чи надмірного пошкодження обстановки. І ніхто ніколи не намагався його грабувати. Вартові дійсно *дратуються*, коли їм заважають пити.

Відтак пан Сирник здивувався, коли двері розчахнулися і всередину увірвалося троє чоловіків, напоказ розмахуючи арбалетами.

— Усім залишатись на своїх місцях! Хто ворухнеться — труп!

Біля барної стійки грабіжники зупинилися. Тепер здивувалися вже вони: схоже, їхня поява нікого з присутніх особливо не вразила.

— Неба ради, зачиніть хтось ті двері! — прогарчав Ваймз.

Найближчий до дверей Вартовий негайно виконав наказ.

— На засув, — додав Ваймз.

Троє злочинців роззирнулися. Картина, яка відкрилася їм, коли їхні очі призвичаїлися до напівмороку, за жанром мала би передбачати поняття зброєносності із сильним домішком шоломності. Але ніхто на картині не рухався. Всі дивилися на них.

— Що, хлопці, вперше в нашому місті? — поцікавився пан Сирник, протираючи бокал.

Найхоробріший з трійці помахав зброєю перед барменовим носом.

— Всі гроші негайно сюди! — заволав він. — Або, — додав він у зал, — вас обслуговуватиме мертвий бармен.

— Та, хлопче, в місті повно інших барів, — сказав хтось.

Пан Сирник і погляду не відірвав від келиха, який саме натирав до блиску.

— Я знаю, констеблю Стегнукусе, що це був ти, — спокійно сказав він. — З тебе за рахунком два долари тридцять пенсів, дуже дякую.

Нападники збились докупки. У шинках такого траплятися не повинно.

Їм почулося тихе шарудіння клинків, що їх видобувають із різноманітних піхов.

— А я раніше вас ніде не бачив? — поцікавився Морква.

— О боги, це він! — простогнав один із грабіжників. — Хлібомет!

— Я думав, пан Бронескибка повів вас до Гільдії злодіїв, — продовжив Морква.

— Та там вийшла певна суперечка про податки...

— Не кажи йому!

Морква лягнув себе по лобі.

— Податкові декларації! — скричав він. — Пан Бронескибка, мабуть, переймається, що я про них забув!

Грабіжники тепер тулилися один до одного так тісно, що скидалися на одну товсту шестируку людину, змушену багато витратитися на капелюхи.

— Е... Вартовим же не можна вбивати, так? — спитав один із них.

— При виконанні — ні, — відповів Ваймз.

Найхоробріший з трійці раптом зробив різкий рух, схопив Ангву і ривком поставив її на ноги.

— Ми безперешкодно вийдемо звідси, або дівці кінець, ясно? — прохрипів він.

У залі почувся чийсь смішок.

— Сподіваюся, ти нікого не вб'єш, — сказав Морква.

— Як вирішу!

— Вибач, хіба я до тебе звертався? — здивувався Морква.

— Не хвилюйся, все буде гаразд, — відповіла Ангва. Вона роззирнулася, чи немає поблизу Смішинки, й зітхнула. — Що ж, панове, нумо закінчувати.

— Тільки не грайся з бідними мишками! — гукнули з залу.

Знову почулося хихотіння, та тут Морква розвернувся разом зі стільцем, і всі раптом щосили зацікавилися вмістом своїх кухлів.

— Все гаразд, — спокійно повторила Ангва.

Відчуваючи, що щось не так, але не розуміючи, що саме, грабіжники позадували до дверей. Ніхто не ворушився, і вони відсунули засув та, продовжуючи тримати Ангву, вибралися в туман, зачинивши за собою двері.

— Може, треба було їх застерегти? — спитав констебль-новачок.

— Не заслужили, — відрубав Ваймз.

З вулиці почувся брязкіт обладунку, а тоді — довге, глибоке гарчання.

І — крик. І — ще один. І — третій крик, що складався із суміші «НІНІНініні-нінінініНІ!.. гр-р-р, г-р-р!».

Об двері гупнуло щось важке.

Ваймз обернувся до Моркви.

— А у вас із констеблем Ангвою, — заговорив він. — У вас... е... все гаразд?

— Все добре, ваша милосте, — відповів Морква.

— Дехто міг би подумати що, е, можуть виникнути, е, проблеми...

Почувся глухий удар, а тоді — негучне булькання.

— Ми їх успішно вирішуємо, ваша милосте, — дещо підвищивши голос, сказав Морква.

— Я чув, її батько не в захваті від її служби тут...

— В Убервальді не надто шанують закони, ваша милосте. Там вважають, що закони — це для слабких суспільств. Барон не дуже

переймається громадськими інтересами.

— Наскільки я чув, він збіса кровожерний.

— Вона хоче лишатись у Варті, ваша милосте. Вона любить працювати з людьми.

З вулиці знову почулося булькотіння. Об вікно зашкреблася чиясь рука. Та раптом її власник повністю зник із поля зору.

— Ну, не мені її судити, — сказав Ваймз.

— Так точно, ваша милосте.

Після кількох секунд тиші двері повільно відчинилися. Всередину, поправляючи одяг, увійшла Ангва і сіла на своє місце.

Всі Вартові раптом взялися вивчати свої напої по другому колу.

— Е... — почав Морква.

— Легкі тілесні ушкодження, — сказала Ангва. — Але один із них таки випадково прострелив іншому ногу.

— Гадаю, в рапорті вам варто написати «самопоранення під час опору при затриманні», — сказав Ваймз.

— Так точно, — сказала Ангва.

— *Не тільки* самопоранення, — сказав Морква.

— Вони намагалися пограбувати наш бар і взяти в заручники перев... Ангву, — нагадав Ваймз.

— А, розумію, ваша милосте, — сказав Морква. — Це, безумовно, самопоранення. Тут ніхто їм не винен.

В «Латаному барабані» панувала тиша. Адже нелегко галасувати, коли ти непритомний.

Сержант Колон був приємно вражений власною винахідливістю. Хороша подача, звичайно, *може* припинити бійку — але в цьому разі до подачі входили чвертка рому, джин і шістнадцять дольок лимона.

Щоправда, дехто ще лишався на ногах. Це були серйозні пияки, які пили так, ніби завтра настане кінець світу — і, схоже, сподівалися, що так воно і буде.

Сам Фред Колон дійшов компанійської стадії сп'яніння. Він обернувся до сусіда.

— Г-гарно тут, еге ж? — зумів сформулювати він.

— Шо я жінці скажу, хтів би я знати, — простогнав той.

— Не зна'. Скажи, що пра, пра, прац-цював доп-пізна, — порадив Колон. — І п-перед тим як іти додому, пожуй м'яту, воно зазвичай доп-помагає.

— Працював допізна? Ха! Мене витурили! Мене! Майстра! П'ятнадцять років у «Шпакера і Вільямса», ага, а тоді вони — банкрути, бо Глитай їх розорив, і я влаштовуюсь у Глитая, і ба-бах, *цю* роботу я втрачаю теж! «Оптимізація зарплатних фондів»! Довбані големи! Забирають роботу у живих людей! Для чого їм взагалі працювати? У них же й шлунка немає, щоб їсти, ха. Але кляті довбешки пашуть так, що рук їхніх не встигаєш помічати!

— Ганьба.

— Порозбивати їх, от що я скажу. У нас в «ШВ» теж був один, старий Жлоб, так але ж він, розумієш, працював собі помалу, а не гасав, як синьодупа муха. Ото побач', старий, далі вони й тебе без роботи залишать.

— Кам'янолиций цього не п-потерпить, — дещо погойдуючись, заперечив Колон.

— А туди, де ти працюєш, не можна влаштуватися?

— Не зна, — сказав Колон. Йому почало здаватися, що замість одного співрозмовника перед ним сидять двоє. — Ти що пор-робляєш?

— Я — спеціаліст зі вставлення свічкового гноту та обрізання кінчиків.

— Корисна професія, думаю.

— Ось ти де, Фреде, — сказав бармен, поплескуючи його по плечу й кладучи перед ним якогось аркуша.

Колон з цікавістю спостерігав за знаками, які танцювали туди-сюди на папері. Він спробував зосередитися на нижньому, але той був завеликим, щоб одразу його роздивитися.

— І що ж воно таке?

— Рахунок його високоповажної світлості, — пояснив бармен.

— Ти трусиш, ніхто стільки не вип'є... Я не п-платитиму!

— Май на увазі, тоді я включу в рахунок пошкодження!

— Невже? Це які ж?

Бармен витягнув зі сховку під стійкою важкого горіхового кийка.

— Руки? Ноги? На твій смак, — сказав він.

— Та *припини*, Роне, ти ж мене сто років знаєш!

— Так, Фреде, ти завжди був хорошим клієнтом, тож ось що я зроблю: дозволю тобі зажмуритися.

— Але це всі гроші, які у нас є!

Бармен вищирився.

— Пощастило вам, еге ж?

Смішинка Малодупко, з присвистом відсапууючись, прихилилася до стіни коридору біля своєї комірчини.

Цього вміння алхіміки навчалися ще на зорі кар'єри. Як говорили її вчителі, є два типи хороших алхіміків: атлети та інтелектуали. Хороший алхімік першого типу — це той, хто здатен перестрибнути через лабораторний стіл і за три секунди бути з безпечного боку

товстої стіни; а хороший алхімік другого типу — той, хто *точно* знає, коли це потрібно робити.

З обладнання користі було мало. Вона поцупила з Гільдії все, що могла, але *справжня* алхімічна лабораторія повинна бути просто забита скляним начинням, яке має такий вигляд, ніби його виробили під час Відкритого чемпіонату Гільдії складувів із гикавки. А путній алхімік не мусить проводити аналіз, використовуючи за мензурку горнятко з малюнком іграшкового ведмедика, через зникнення якого капрал Ноббс напевне дуже засмутиться, якщо дізнається.

Коли дим, як на неї, достатньо розвіявся, вона повернулася до своєї кімнатки.

Нарешті, *ще один* нюанс. Її підручники з алхімії були витворами мистецтва, кожна сторінка — шедевр гравера, але вони ніде не містили інструкцій на кшталт «Не забудьте відчинити вікно». Там *були* інструкції типу «Да-давайте „*Aqua Quirmis*“ до цинку, поки не пачне активно виділятися газ», але ніколи не уточнювалося «Не робіть цього в дамашніх умовах» чи хоч би «Папращайтесь зі своїми бровами».

Гаразд, менше з тим...

На склі не було й сліду темно-коричневого осаду, що, згідно з «Мішаниною алхімічною», мав би свідчити про наявність у взірцях миш'яку. Вона проаналізувала всі типи харчів та питва, які змогла виявити в палацових коморах, і задіяла всі пляшки та банки, які тільки знайшла в Управлінні.

Вона зробила ще одну спробу — з тим, що, згідно з написом на пакуночку, було «Взірцем № 2». Взірець скидався на розчавлений шматочок сиру. Сир? Хімічні випари навколо неї гальмували її думки. Вона ж *брала* якісь сирні взірці. Наприклад, «Взірець № 17», який був шматочком ланкрського синьожильного, так бурхливо прореагував із кислотою, що вибух пробив у стелі невеличку діру, а пів столу заляпало темно-зеленою субстанцією, густою й тягучою, ніби смола.

Проте вона таки проаналізувала «Взірець № 2».

За кілька хвилин вона гарячково гортала свого записника. Перший взірець, який вона взяла в коморі (порція качиноного паштету), був «Взірцем № 3». А що у № 1 та № 2? Ні, № 1 — це була біла глина з Босяцького мосту, ну а що ж тоді в № 2?

Вона знайшла.

Але ж цього *не може* бути!

Вона подивилася на скляну трубку. До неї металево посміхалася сполука миш'яку.

У неї ще лишалась частина взірця. Можна повторити аналіз, але... можливо, краще кому-небудь сказати...

Вона поквапилася до головного офісу, де за столом чергового сьогодні сидів троль.

— Де командор Ваймз?

Троль вищирився.

— На Осяйній... Малодупку.

— Дякую.

Троль знову обернувся до схвильованого ченця в коричневій рясі.

— І? — спитав він.

— Нехай він краще сам розкаже, — сказав чернець. — Я просто там працюю.

Він поставив на стіл перед тролем невеличку баночку. На тій було пов'язано краватку-метелик.

— Я змушений висловити *найрішучіший* протест, — пронизливим голосом заговорила баночка. — Я пропрацював там тільки п'ять хвилин, і — *бах*. Мені тепер цілі дні знадобляться, щоб повернутися у форму!

— Пропрацював де? — спитав троль.

— «Святі товари на Нетацькій», — підказав схвильований чернець.

— Відділ святої води, — додав вампір.

— То ви знайшли миш'як? — перепитав Ваймз.

— Так, ваша милосте. Багато. Взірець ним просто перенасичений.

Але...

— Ну?

Смішинка опустила очі.

— Я провів повторний аналіз і впевнений, що все робив правильно...

— Чудово. І що ж далі?

— Тут така справа, ваша милосте. Цей взірець був не з палацу. Я трохи переплутав і проаналізував взірець з-під нігтів отця Трубчека, ваша милосте.

— Що?

— У нього був бруд під нігтями, ваша милосте, і я подумав, може, це сліди того, хто на нього напав. З фартуха абощо... Якщо бажаєте провести експертизу на стороні, ваша милосте, то в мене ще трохи лишилося. Я б зрозумів ваші сумніви.

— Які справи старий міг мати з отрутами? — здивувався Морква.

— Я подумав, може, він подряпав убивцю, — сказала Смішинка. — Розумієте... Захищався...

— Від якогось Миш'якового Монстра? — іронічно зауважила Ангва.

— О боги, — сказав Ваймз. — Котра година?

«Біп-біп-біп-дзинь!»

— А щоб...

— Дев'ята ранку, — повідомив органайзер, вистромлюючи голову з Ваймзової кишені. — «Я не мав черевиків і почувався нещасним, доки не зустрів безногого».

Вартові перезирнулися.

— Що? — дуже обережно перепитав Ваймз.

— Людям подобається, коли я раз у раз видаю який-небудь афоризм або ж надихаючу фразу дня, — сказав бісик.

— І як же ти зустрів того безногого? — поцікавився Ваймз.

— Я не зустрів його *насправді*, — пояснив бісик. — Це узагальнюючий метафоричний вислів.

— Тоді от що, — сказав Ваймз. — Якби ти справді його зустрів, міг би спитати, чи не хоче він подарувати тобі черевики — йому ж вони все одно не потрібні.

Ваймз пхнув бісика назад до коробочки, той писнув.

— Є ще дещо, ваша милосте, — сказала Смішинка.

— Кажіть, — стомлено промовив Ваймз.

— Я ретельно дослідив глину, яку ми знайшли на місці вбивства, — заговорила Смішинка. — Вогнець сказав, у ній багато шамоту — це товчені черепки старого глиняного посуду. Ну... Я відшкріб для порівняння трішки глини від Дорфла, бо, хоч я і не був упевнений, та пам'ятав, що наказав іконографічному бісику замалювати *найменші* деталі, і от... На мою думку, глина з місця вбивства схожа на Дорфлову. В його глині теж багато оксиду заліза.

Ваймз зітхнув. Навколо всі розпивали спиртне. Одна-єдина чарка одразу б усе прояснила.

— Хто-небудь розуміє, що все це значить? — поцікавився він.

Морква з Ангвою заперечно похитали головами.

— Чи складеться все в струнку картину, якщо ми зрозуміємо, як поєднати всі ці фрагменти? — підвишуючи голос, зажадав Ваймз.

— Наче мозаїку, ваша милосте? — підказала Смішинка.

— Так! — скричав Ваймз, аж усі кругом притихли. — *Зараз*, щоб отримати весь малюнок, нам не вистачає тільки куточка з небом і листячком?

— Ваша милосте, у всіх нас був важкий день, — проказав Морква.

Ваймзові плечі опустилися.

— Гарзд, — сказав він. — Завтра... Ви, Моркво, перевірите міських големів. Якщо вони щось замислили, я хочу знати, що саме. А ви, Малодупку... ви обнишпорите весь дім загиблого старого на предмет миш'яку. Хотів би я сподіватися, що ви його знайдете.

Ангва зголосилася прогулятися з Малодупко до її помешкання. Гномина здивувалася, що чоловіки їй це дозволили. Це ж означало, що Ангві доведеться повертатись додому самій.

— А ти не боїшся? — спитала Смішинка, поки вони неспішно йшли крізь хмари сирого туману.

— Ні.

— Але ж у такому тумані, напевне, повно всіляких грабіжників і зарізак. А ти, казала, живеш у Затінках.

— О, так. Але мене давно вже ніхто не чіпає.

— А! Мабуть, вони бояться поліцейської форми?

— Можливо, — відгукнулась Ангва.

— Може, вони навчилися поважати Варту.

— Цілком ймовірно.

— Е... вибач... але ви з капітаном Морквою?..

Ангва ввічливо чекала.

— Е...

— Ох, так, — зглянулась Ангва. — Ми «е». Але я знімаю кімнату в пансіонаті пані Кекс, бо в такому місті важливо мати власний куток.

«І хазяйку, яка симпатизує істотам з *особливими* потребами, — додала вона подумки. — Взяти ті ж дверні ручки, придатні для вовчих лап, або вікна, що залишаються відчиненими під час місячних ночей».

— Потрібно мати місце, де можеш побути собою, — сказала вона вголос. — Та й усе одно в Управлінні тхне шкарпетками.

— А я зупинилася в свого дядечка Зламайруки, — повідомила Смішинка. — Там не дуже затишно. Всі тільки й балакають, що про гірничу справу.

— А ти ні?

— Та це не дуже-то широке поле для розмов. «Я своє копаю-рию, докопаєшся — зарию», — продекламувала Смішинка. — А далі вони знову починають теревенити про золото, яке насправді значно менш радісна річ, ніж усі думають.

— Я думала, Гноми люблять золото, — здивувалася Ангва.

— Вони так кажуть, лише щоб затягти його в ліжко.

— Ти впевнена, що ти — з гномів? Даруй. Жарт.

— Є куди цікавіші речі. Зачіски. Одяг. Спілкування.

— Ой леле. Ти про дівчачі посиденьки?

— Не знаю, дівчачих посиденьок я ніколи не бачила, — сказала Смішинка. — Гноми просто сидять та балакають.

— У Варті теж подібне, — сказала Ангва. — Можеш мати яку хочеш стать, тільки дій по-чоловічому. У Варті немає чоловіків і жінок — там є лише «агов, друзяко». І що таке спілкування у Варті, ти зрозумієш дуже скоро. Переважно, це — скільки пива ти вижлуктив учора, чи сильно потім пробило на хавчик і коли тебе знудило. Будь мачо! Ти це швидко відчуєш. І будь готова до того, що в Управлінні постійно чутимеш непристойні жартики.

Смішинка спалахнула.

— Хоча, маю тобі сказати, ці жартики вже наче припинилися, — додала Ангва.

— Чому? Ти на них поскаржилася?

— Ні, все припинилося після того, як я до них приєдналася, — сказала Ангва. — Уявляєш, ніхто чомусь не сміявся. Навіть коли я жестами собі допомагала. По-моєму, так нечесно. Тим більше, деякі з цих жестів були досить безневинними.

— Все це безглуздо; доведеться мені і звідси забиратися, — зітхнула Смішинка. — Я почуваюся... наче сама не своя.

Ангва поглянула вниз на маленьку постать, що дріботіла поруч. Ці симптоми були їй знайомі. Як сама вона щойно сказала, кожному потрібен свій приватний простір — і часом це простір у голові. І, як не

дивно, Смішинка їй подобалася. Можливо, через свою щирість. Чи через те, що, крім Моркви, вона була єдиною, хто розмовляв із нею без тіні остраху в очах. Але це тому, що вона *не знала*.

Ангва оберігала це незнання, наче маленький скарб, — але вона вміла відчувати, коли комусь потрібна невелика переміна в житті.

— Ми зараз неподалік від вулиці В'язів, — обережно сказала вона. — Може, е, заскочимо до мене на хвилинку? Я маю дещо, що може тобі пригодиться, то я б тобі позичила...

«Бо мені це вже не знадобиться, — подумала вона. — Коли я звідси піду, я не зможу забрати з собою все».

Констебль Ринва вдивлявся в туман. Якщо не брати до уваги вміння сидіти на одному місці, найкраще він умів вдивлятися. А ще він умів бути тихим. Не видавати ані звуку, хай би там що — це була одна з його найсильніших сторін.

Коли ж ішлося про те, щоб не робити взагалі нічого, він був серед найкращих із найкращих. Ну а перебувати на одному місці в цілковитій непорушності — тут він був неперевершеним. Якби його покликали на Чемпіонат світу з непорушності, він би й голови не повернув.

І ось зараз, сперши підборіддя на руки, він вдивлявся в туман.

Той трохи осів, і тут, на висоті шести поверхів, видавалося, що сидиш на березі холодного, залитого місяцем моря. Подекуди з нього здіймалися яка-небудь вежа чи шпиль, але всі звуки поглинали хмари туману. Настала й минула середина ночі.

Констебль Ринва вдивлявся і розмірковував про голубів. У житті констебля Ринви було дуже мало бажань, і майже всі вони містили в собі голубів.

Крізь туман, наче Чотири Вершники маленького Апокаліпсису, шкандибали, кульгали та, в одному випадку, котилися на коліщатках четверо. Один із них мав на голові качку, і оскільки він був майже цілком нормальним, коли не брати до уваги цього єдиного дивацтва, його знали як Качура. Другий постійно кашляв і харкав, а тому прозивався Домовина Генрі. Ще один, безногий на маленькому візочку, без жодних очевидних причин мав прізвисько Арнольд Колобок. А

четвертого, з дуже навіть очевидних причин, називали Старим Тхором Роном.

Рон вів на повідку невеличкого сіро-коричневого капловухого тер'єра — хоча, чесно кажучи, сторонньому спостерігачеві важко було б зрозуміти, хто кого вів і хто, якби повідок занадто натягнувся, гукнув би: «Сидіти!» — а хто виконав би наказ. Адже, хоча собакоподібні помічники для позбавлених зору й навіть слуху поширені в усьому всесвіті, Старий Тхір Рон став першим, у кого був Пес із Мислячим Мозком.

Жебраки на чолі із собакою прямували до темного громаддя Босяцького мосту, який вони звали Домом. Принаймні один із них звав його «Домом»; решта шанобливо називали міст «Хааарк-Хааарк-ХАРРРк-тьху!», «Хе-хе! Йой!» та «Магуля, магуля, креветко!».

Просуваючись берегом річки, вони пускали по колу бідон, з якого повагом відпивали і раз у раз після цього відригували.

Собака спинився. Жебраки — один об одного — спинилися слідом за ним.

Назустріч їм берегом ішла якась постать.

— О боги!

— Тьху!

— Ого!

— Креветко?

Коли бліда фігура прокульгала повз них, жебраки притислися до стіни. Постать трималася за голову, ніби хотіла за вуха відірвати себе від землі, і раз у раз билася цією головою об найближчі споруди.

Поки вони дивилися, вона видерла з бруківки один із металевих стовпчиків, які відділяли набережну від ріки, і почала бити себе ним по черепу. Врешті-решт залізо розлетілося на друзки.

Постать кинула цурпалок, задерла голову, роззявила рота, в якому вирувало червоне полум'я, і заревла, як розлючений бик. А потім покульгала в темряву.

— Знову цей голем, — зауважив Качур. — Білий.

— Хе-хе, у мене часом зранку теж таке з головою, — сказав Арнольд Колобок.

— Я все знаю про големів, — заявив Домовина Генрі, професійно сплюнувши і влучивши точно в жука, що повз по стіні за двадцять футів від них. — Вони не мають голосу.

— Магуля, — повідомив Старий Тхір Рон. — Бем гачок, спирт'яка бах, і креветко, черв'як на другій нозі! От побач.

— Він каже, що це той самий, якого ми вже бачили, — пояснив собака. — Після того як прикінчили старого жерця.

— Гадаєш, слід кому-небудь розповісти? — спитав Качур.

Собака похитав головою.

— Нє, — сказав він. — У нас тут такі файні апартаменти, нема чого їх палити.

П'ятірка продовжила свій шлях через вологу темряву.

— Ненавиджу клятих големів, вони відбирають у нас роботу...

— Ми ж не маємо роботи.

— Так отож!

— А що в нас на вечерю?

— Старі черевики з гарніром з грязюки. *ХАРППК-тьху!*

— Креветко-магуля, кажу.

— Добре, що в мене є голос. Можу за себе заступитися.

— Тобі пора качку годувати.

— Яку качку?

На П'ятисемидворах переливався і шипів туман. Ревуче полум'я хіба що підсвічувало знизу його щільну ковдру. Розплавлене залізо текло у форми й остигало в них. По цехах гриміли молоти. Ковалі виходили на роботу не за сигналом годинника, а за куди невблаганнішими вимогами фізики виплавляння металу. Хоча було вже майже опівночі, в цехах «Плавильно-ливарно-ковальської компанії Міцнорука» було повно народу.

В Анк-Морпорку було чимало Міцноруків. Це було дуже поширене гномське прізвище. Саме цей факт і спонукав Томаша Ковалья змінити ім'я на Міцнорук. Насуплений гном із молотом, зображення якого прикрашало його вивіску, був лише плодом уяви художника. Просто люди вважали, що «зроблено гномами» означає «найкраще», і Томаш Коваль вирішив не сперечатися.

Комітет «Рівність Зросту» висловив протест, проте справа потонула в паперах. Почасти так сталося тому, що більшість членів Комітету становили люди — адже Гномам ніколи засідати по всіляких там комітетах^[42], — а почасти через очевидний контраргумент: твердження, що пан Міцнорук, колишній Коваль, є надто високим,

цілком підпадало під визначення дискримінації за зростом і формально суперечило правилам самого ж Комітету.

Нині Томаш відростив довгу бороду, при виході в люди надівав залізний шолом і задер ціни на двадцять відсотків.

У цеху синхронно гупали важкі молоти, змонтовані в ряд: у рух їх пускало велике колесо, яке, своєю чергою, обертало воли. Мечі чекали на відбивання, пластини для обладунків — на формування. Летіли іскри.

Міцнорук зняв шолом (нещодавно неподалік знову крутилися представники Комітету) і протер підкладку.

— Діббуче? Де ти, в біса, ходиш?

Відчуття, що за спиною щось виникло, змусило його обернутися. За кілька дюймів стояв голем із ливарні; на його темно-червоній глині вигравали відблиски вогню з горнил.

— Я казав тобі так *не робити* чи не казав? — прокричав Міцнорук.

Голем підняв свою дощечку.

ТАК.

— Ти вже сходив на свій святий день? Тебе не було надто довго!

МЕНІ ШКОДА.

— Добре, раз ти повернувся, піди встань за молот номер три і приходи в мій кабінет пана Вінсента, ясно?

ТАК.

Міцнорук піднявся до свого кабінету. Нагорі він обернувся, щоб поглянути на протилежний бік залитого червоним відблиском цеху.

Він побачив, як Діббук підійшов до молота і показав свою дощечку бригадирові. Побачив, як бригадир Вінсент іде геть. Побачив, як Діббук бере заготовку меча, на кілька ударів кладе його під молот, а тоді раптом відкидає вбік.

Міцнорук прожогом кинувся вниз.

Коли він був на половині висоти сходів, Діббук поклав голову на ковадло.

Коли Міцнорук досягнув кінця сходів, молот ударив перший раз.

Коли він здолав половину шляху, по всипаній окалиною підлозі, супроводжуваний іншими робітниками, які бігли за ним слідом, молот ударив вдруге.

Коли він добіг до Діббука, молот ударив втретє.

Молот піднявся для четвертого удару...

— Пригніться! — заволав Міцнорук...

...голова голема розлетілася на друзки.

Коли завмерло відлуння, власник ливарні підвівся з підлоги і обтрусив одяг. По всій підлозі розкидало черепки і крихти випаленої глини. Молот злетів із кріплень і валявся біля ковадла, всипаний рештками голема.

Міцнорук боязко підняв шматок ноги, відкинув його вбік, нахилився знову й витяг з уламків дощечку.

Він прочитав:

СТАРІ ДОПОМОГЛИ НАМ!

НЕ ВБИЙ!

ГЛИНО ВІД ГЛИНИ МОЄ!

ГАНЬБА.

МЕНІ ШКОДА.

Бригадир зазирнув через Міцнорукове плече.

— Чому він це зробив?

— Звідки я знаю? — огризнувся Міцнорук.

— Я хочу сказати, по обіді він розносив чай, і все нормально, як завжди. Потім вийшов на пару годин — і на тобі...

Міцнорук знизав плечима. Голем — це всього лише голем, але від спогаду про те, як це спокійне обличчя лягає під гігантський молот, його пересмикнуло.

— Я тут чув на лісопилці, що на Затемницькій вулиці подумують, чи не продати їм свого голема, — сказав бригадир. — Він розпиляв цілу колоду червоного дерева на сірники чи щось таке. Може, мені піти з ними поговорити?

Міцнорук знову поглянув на дощечку.

Діббук завжди був небагатослівним. Він носив розпечені залізні бруски, виковував кулаками заготовки для мечів, вичищав шлак із печей, усе ще надто гарячих, щоб людина могла до них торкнутися... і ніколи не казав ані слова. Звісно, він і *не міг би* нічого сказати, та все ж Діббук завжди справляв таке враження, що він би й не хотів говорити, навіть якби міг. Він просто працював. Оце зараз він написав більше слів за один раз, ніж будь-коли раніше.

Вони промовляли до Міцнорука про чорний відчай — і про свідомість, носій якої закричав би, якби міг видати хоч звук. І це було маячнею! Речі *не можуть* вчиняти самогубств.

— Шефе? — спитав бригадир. — Я кажу, мені піти купити іншого?

Міцнорук віджбурнув дощечку геть і з полегшенням побачив, як вона розбилася об стіну.

— Ні, — сказав він. — Просто поприбирайте оце. І відремонтуйте клятий молот.

Після досить серйозних зусиль сержант Колон зумів-таки підняти голову вище краю канави.

— Ти... з вами все гаразд, капрале граф де Ноббс? — пробелькотів він.

— Не зна, Фреде. А чиє це лице?

— Моє, Ноббі.

— Дяка богам — я думав, моє...

Колон відвалився назад.

— Ноббі, ми лежимо в канаві, — простогнав він. — О-о-о.

— Ми всі лежимо в канаві, Фреде. Але дехто з нас бачить зорі...

— Ну, я бачу твоє обличчя, Ноббі. Якби ж то були зорі, було б куди краще, повір. Анумо...

Після кількох безуспішних спроб обоє, підтримуючи один одного, змогли-таки підвестися на ноги.

— Д-д-де ми, Ноббі?

— З «Барабана» ми точно пішли... Чому в мене простираadlo на голові?

— Це туман, Ноббі.

— А що це за ноги?

— Думаю, це *твої* ноги, Ноббі. Мої ось.

— Так, так. О-о-о... Схоже, сержанте, я перебрав.

— Граф випив зайвий графин?

Ноббі боязко сягнув рукою до свого шолома. На нього хтось надягнув паперову корону. За вухом прилипло собаче лайно.

Це була та неприємна стадія п'ятики, коли після кількох годин якісного сну в канаві до тебе наближається розплата похміллям — і при цьому ти досі трохи п'яний, що робить усе ще гіршим.

— Як ми тут опинилися, сержанте?

Колон спробував почухати голову, але шум від цього видався йому нестерпним.

— Гадаю... — почав він, старанно просіюючи напівстерті часточки своєї короткочасної пам'яті, — я... гадаю... здається, ми говорили щось про штурм палацу і визнання твого права на трон...

Ноббі вдавився цигаркою і ледве виплюнув її з рота.

— Ми ж цього не зробили, га?

— Ти кричав, що ми *повинні* це зробити...

— О боги... — простогнав Ноббі.

— Але, здається, десь у цей момент тебе знудило.

— Що ж, це завжди на краще.

— Ну... під це діло потрапив Ретуз Хапугінс. Але він нас не наздогнав, бо об когось спіткнувся.

Колон раптом почав обмацувати свої кишені.

— І в мене ще лишилися гроші зі скарбнички, — зрадів він. Та тут сонячне сяйво амнезії затулила чергова хмара споминів. — Ну... пенсів зо три...

Масштаб катастрофи дійшов до Ноббі не одразу.

— Три пенси? — перепитав нарешті він.

— Ну, так... коли ти почав замовляти дорогу випивку на всіх присутніх... ну, ти ж не мав грошей, тому або мусив платити я, або... — Колон черкнув себе пальцем по горлу. — Чирк!

— Ти хочеш сказати, що ми оплатили в «Барабані» ще одну щасливу годину?

— Не те щоб щасливу годину, — пригнічено сказав Колон. — Швидше, стоп'ятдесятихвилинку екстазу. Ніколи б не подумав, що джин *можна* замовляти пінтами^[43].

Ноббі спробував сфокусувати свій зір на тумані.

— Сержанте, ніхто не може пити джин пінтами.

— Я тобі так і казав, але хіба ж ти слухав?

Ноббі принюхався.

— Ми близько від річки, — повідомив він. — Спробуймо піти...

Раптом десь зовсім поруч щось заревло. Рев був низьким і тривалим, неначе в тумані ревів сиреною страшенно роздратований пароплав.

Це був рев того штибу, що можна почути із загону для худоби в дуже буремну ніч, і він тривав і тривав, аж поки не урвався так

раптово, що тиша ледве встигла настати вчасно.

— ...якнайдалі звідси, — завершив Ноббі.

Звук справив на нього дію крижаного душу і пари пінт міцної кави.

Колон крутнувся на місці. Йому негайно потрібно було що-небудь, здатне замінити пральню.

— *Звідки цей звук?*

— *Десь... звідти, ні?*

— *По-моєму, звідти!*

У тумані всі напрямки були однакові.

— Я думаю... — повільно сказав Колон, — нам треба якнайшвидше піти й доповісти про це.

— Авжеж, — погодився Ноббі. — А в який бік іти?

— Просто біжімо, гаразд?

Величезні загострені вуха констебля Ринви затремтіли від реву, що розкотився над містом. Він повільно повів головою, пеленгуючи відстань, напрямок і висоту над рівнем моря. І запам'ятав координати.

Рев, хоч і приглушений туманом, почули і в Управлінні Варти.

Його відлуння застрибало в спустілій голові голема Дорфла, проникаючи в усе менші й менші тріщинки, доки не затанцювали найдрібніші часточки глини.

Незрячі очниці дивилися в стіну. Ніхто не міг почути крику, що народився всередині мертвого черепа — адже він не мав ані рота, щоб кричати, ані навіть мислення, щоб вирішити крикнути; і все ж він кричав у ніч:

ГЛИНО ВІД ГЛИНИ МОЄЇ, НЕ ВБИЙ! НЕ ПОМРИ!

Семові Ваймзу снилися Докази.

До Доказів він завжди ставився саркастично. Він інстинктивно їм не довіряв. Вони лише заважали слідству.

Також він не довіряв тим, хто кидав на кого-небудь один погляд і спогорда повідомляв своєму компаньйонові: «О, шановний пане, все, що я можу сказати, — це тільки те, що перед нами муляр-шульга, який кілька років провів у торговому флоті, а віднедавна в нього не найкращі часи», — після чого слідувала серія презирливих коментарів щодо мозолів, і постави, і стану взуття. Хоча точнісінько ті самі

коментарі могли стосуватися людини, яка наразі була у старому одязі, бо щойно доробляла мангал перед власним будинком, татуювання набила собі, коли була сімнадцятирічною і нетверезою^[44], а рівновагу тримати намагалася не тому, що звикла до корабельної хитавиці, а тому, що стояла на вологій бруківці. Яка зарозумілість! Яке приниження неосяжної, хаотичної різноманітності життя!

Та ж картина і з матеріальними свідченнями. *В реальному світі* сліди на клумбі цілком міг залишити мийник вікон. Крик серед ночі цілком міг пролунати з вуст людини, яка встала з ліжка і в темряві наступила на перевернуту щітку для волосся.

Реальний світ аж надто *реальний*, аби робити нам прямі й прозорі натяки. У ньому просто забагато всього. Річ не в тім, що треба виключити все неможливе, і тоді те, що залишиться, і буде правдою, якою б неймовірною вона не була; річ у значно складнішому процесі виключення можливостей. Ви просуваєтеся, терпляче ставлячи запитання і ретельно вивчаючи факти. Ви ходите й розмовляєте з людьми, а глибоко в душі щосили сподіваєтеся, що в негідника, якого ви шукаєте, здадуть нерви — і він здасться сам.

У Ваймзовій голові з брязкотом стикалися події сьогоднішнього дня. Чередою сумних тіней пропливали големи. Отець Трубчек помахав йому, а тоді голова старого вибухнула, засипавши Ваймза словами. Мертвий пан Гопкінсон лежав у власній печі зі шматком томського хліба в роті. А големи продовжували свою мовчазну ходу. Серед них ледве тягнув ноги Дорфл, і слова залітали в його відкритий череп та вилітали звідти, як бджолиний рій. А посеред усього цього танцював, без угаву говорячи щось скоромовкою, маленький шпичастий зелений чоловічок — Миш'як.

В якусь мить йому здалося, що один із големів закричав.

Після цього сон на певний час згас. Големи. Піч. Слова. Жрець. Дорфл. Хода големів, синхронний тупіт їхніх ніг, що змушував сон пульсувати...

Ваймз розплющив очі.

Вельможна Сибіл поряд із ним сказала: «Ф-ф-ф», — і перевернулася на другий бік.

Хтось гатив у двері. Усе ще сонний, з туманом у голові, Ваймз змусив себе піднятися на лікті і сказав у темряву:

— Котра, по-вашому, зараз година?

— Біп-біп-біп-дзинь! — життєрадісно пролунало з боку нічного столика.

— О ні...

— Двадцять п'ять хвилин тридцять одна секунда по п'ятій ран-нку. Пенні долар береже. Представити вам ваш розклад на день? А поки я це робитиму, чи не заповните ви реєстраційну картку?

— Що-що? Що ти верзеш?

Грюкіт у двері продовжувався.

Ваймз вивалився з ліжка і занишпорив у темряві в пошуках сірників. Нарешті він запалив свічку і наполовину збіг, наполовину зішкандибав довгими сходами до вітальні.

За входними дверима виявився констебль Візит.

— Правителеві Ветінарі зле, ваша милосте! Ще гірше, ніж було!

— По Пончика Джиммі послали?

— Так точно!

У цей час доби туман вів ар'єргардні бої зі світанком, що наставав, від чого весь світ, здавалося, перебував ніби всередині тенісного м'ячика.

— Я зазирнув до нього, щойно заступив на вахту, ваша милосте, а він лежав нерухомо!

— Може, він спав?

— На підлозі, ваша милосте, одягненим?

Коли Ваймз прибув, пара Вартових уже поклала Патриція на ліжку; захеканому Ваймзові боліли коліна. *«О боги, — думав він, видаючись по сходах, — це тобі не старі добрі часи, коли ти був простим патрульним. Тоді ти без роздумів пробігав пів міста просто тому, що треба було упіймати злочинця».*

Із сумішшю гордості та сорому він додав про себе: *«А от тебе самого жоден цей покидьок так і не впіймав».*

Патрицій ще дихав, але його бліде обличчя мало такий вигляд, що, видавалося, померти для нього було б краще.

Погляд Ваймза оббіг кімнату. В повітрі висів знайомий серпанок.

— Хто відчинив вікно? — зажадав він.

— Я, ваша милосте, — зізнався Візит. — Якраз перед тим, як побіг по вас. Я подумав, йому знадобиться свіже повітря...

— Воно було б свіжішим, якби ви лишили вікно *зачиненим*, — сказав Ваймз. — Гаразд, я хочу, щоб усі — тобто всі до одного, — хто

чергував у палаці вночі, за дві хвилини зібралися в холі. І пошліть когось по капрала Малодупка. І повідомте капітана Моркву.

«Я наляканий і розгублений, — подумав він. — Отже, перше правило — заразити цим усіх навколо».

Він оглянув приміщення. Не треба було мати супер-інтелекту, щоб зрозуміти, що Ветінарі встав з ліжка і сів за письмовий стіл, де, судячи з усього, попрацював певний час. Свічка догоріла. Чорнильниця лежала перекинутою — напевне, впала, коли він сповз із крісла.

Ваймз узяв трохи чорнила на пальця і понюхав. Тоді потягнувся до пера, повагався, витягнув кинджал і обережно підняв перо ним. Жодних підозрілих крихітних колючок на ньому наче не було, проте Ваймз усе одно з усіма пересторогами відклав його вбік, щоб пізніше передати на експертизу Малодупкові.

Він опустил погляд на папери, з якими працював Ветінарі.

На його подив, там нічого не було написано — лише старанно намальовано. Малюнок зображував крокуючу фігуру, тільки це жодним чином не була одна-єдина фігура — вона складалася з тисяч маленьких фігурок. Це нагадувало плетену людину з тих, що їх робили найдикіші племена, які мешкали поблизу Осердя: щороку, аби відзначити великий цикл Природи та засвідчити своє благоговіння перед життям, вони замикали в таких фігурах якомога більше носіїв цього самого життя, а потім усе це підпалювали.

На голові фігури-конструктора була корона.

Ваймз відклав аркуш і повернувся до вивчення письмового столу. Він обережно прогладив поверхню на предмет підозрілих скабок. Він присів навпочіпки і обстежив стіл знизу.

За вікном розгорявся світанок. Ваймз зайшов до кожної із сусідніх кімнат, переконався, що порт'єри там відсунуті, повернувся до кабінету Ветінарі, засунув штори та зачинив двері і повільно рушив уздовж стін, видивляючись будь-яку цяточку світла, що свідчила б про потаємний отвір.

Та що ж іще може бути? Скалки на підлозі? Духова трубка, просунута в замкову щілину?

Він знову розсунув штори.

Вчора Ветінарі покращало. А зараз йому гірше. Хтось добрався до нього вночі. Як? Повільна отрута — це збіса складно. Потрібно знайти спосіб давати її жертві щодня.

«Ні, не обов'язково... Що було б справді елегантно — це знайти спосіб змусити його щодня приймати цю отруту самотійно».

Ваймз порився в паперах. Ветінарі явно почувався досить добре, щоб встати й підійти сюди, — але саме тут йому й погіршало.

«Наносити отруту на скалку чи цвях безглуздо — не буде ж він постійно дряпатися об одне й те ж місце на столі...»

Наполовину похована в паперах, лежала якась книжка з величезною кількістю закладок, зроблених здебільшого з обривків старих листів.

«Що є такого, до чого він береться кожного дня?»

Ваймз розгорнув книжку. Сторінки були щільно списані якимись значками.

«Отруту на киталт миш'яку потрібно якось вводити в організм Просто торкнутися її недостатньо. Чи достатньо? Чи є такий вид миш'яку, що проникає крізь шкіру?»

До кімнати ніхто не заходив. У цьому Ваймз був практично впевнений.

З їжею та питвом все мало бути гаразд — хоча він все одно накаже Щебеню піти провести з кухарями чергову невеличку бесіду.

«Можє, він щось вдихнув? Але як день за днем отруювати повітря, не збудивши ні в кому жодної підозри? І все одно ж отруту треба якось доправляти до кімнати.

Щось, що вже перебуває в кімнаті? Смішинка наказав покласти новий килим і перестелити ліжко. Що ще можна було зробити? Обдерти побілку зі стелі?

Що там Ветінарі сказав Смішинці про миш'як? „Ми покладемо його там, де ніхто не шукатиме зовсім...“»

Ваймз раптом усвідомив, що досі дивиться в книжку. Він не міг розібрати ані слова. Напевне, це був якийсь шифр. Знаючи Ветінарі, можна було не сумніватися, що жодна людина при здоровому глузді його не розшифрує.

Чи можна отруїти книжку? Але... що це дає? Є й інші книжки. Треба заздалегідь знати, що він постійно має справу саме з цією. І навіть тоді треба ще добитися того, щоб отрута постійно потрапляла в його тіло. Людина може вколотися раз, другий — а тоді берегтиметься.

Іноді Ваймза трохи турбувала власна підозріливість. Якщо почати розмірковувати, чи не можуть людину отруїти слова, то з тим же

успіхом можна звинуватити шпалери в тому, що вони спричиняють божевілля. Тим паче, цей жахливий зелений відтінок винесе мозок кому завгодно...

Біп-біп-біп-дзинь!

— О ні...

— Це ваш будильник на шосту ранку! Вітання! Введіть-Своє-Ім'я, будь ласка, прослухайте свій розклад на день! Десята ран-н-нку...

— Заткнися! Слухай, що б я не розписав для себе на сьогодні, це *точно* не...

Ваймз затнувся. Опустив органайзер.

Він знову підійшов до столу. Якщо кожного дня мати справу з однією новою сторінкою...

Правитель Ветінарі мав дуже добру пам'ять. Але всім хоч щось та потрібно записувати, чи не так? Неможливо пам'ятати все до дрібниць. Скажімо, «Середа. 15:00 — царство терору; 15:15 — чистка ями зі скорпіонами...».

Він підніс органайзер до вуст.

— Зроби запис, — сказав він.

— Ура! Вперед! Тільки не забудьте спершу сказати «запис»!

— Поговорити з... а щоб тебе... *Запис*: подумати про щоденник Ветінарі.

— Все?

— Так.

Хтось ввічливо постукав у двері. Ваймз обережно відчинив.

— А, Малодупку, це ви.

Ваймз моргнув. Із гномом щось було не так.

— Я зараз приготую дещо за рецептами пана Пончика, ваша милосте, — гноминя поглянула на ліжко за Ваймзовою спиною. — О-о-о... вигляд у нього не дуже, еге ж?

— Покличте когось, щоб перенести його в іншу кімнату, — звелів Ваймз. — Накажіть слугам приготувати іншу спальню, гаразд?

— Так точно.

— А після того як вони це зроблять, оберіть навмання будь-яку *іншу* кімнату і перемістіть його туди. І поміняйте там *усе*, зрозуміло? Всі меблі, кожну вазу, кожен килимок...

— Е... так точно.

Ваймз завагався. Зараз він мусив торкнутися питання, яке турбувало його останні двадцять секунд.

— Малодупку...

— Ваша милосте?

— У тебе... е... у вухах... е?

— Сережки, ваша милосте, — нервово відповіла Смішинка. — Мені констебль Ангва дала.

— Справді? Е... гаразд... просто не думав, що Гноми носять прикраси, от і все.

— Ваша милосте, але ж ми відомі, наприклад, завдяки своїм персням^[45].

— Так, звичайно.

«Персні — це ще гаразд, — подумав Ваймз. — Виготовляти магічні персні гноми вміють як ніхто. Але... магічні сережки? Ох, та гаразд. Менше знаєш — ліпше спиши». Сержант Щебінь, практично на інстинктивному рівні, ставився до допитів правильно. Він вишикував палацову прислугу перед собою і кричав на всю силу легенів.

«Ось вам і старий Щебінь, — думав Ваймз, спускаючись сходами. — Кілька років тому — пересічний грубезний троль, а зараз — цінний член Варти, звичайно, якщо даєш йому повторювати накази вголос, аби переконатися, що він усе зрозумів як слід. Його обладунок сяє навіть чистіше за обладунок Моркви, бо йому ніколи не нудно його полірувати. І він цілком опанував мистецтво правоохоронця в тому його прояві, в якому воно практикується більшістю правоохоронців всесвіту: сердито кричи на інших, поки вони не піддадуться. Від перетворення його на царство терору в одній особі нас рятує тільки те, що його мисленнєві процеси одразу йдуть під укіс при зіткненні з яким-небудь диявольським підступом — наприклад, коли хто-небудь банально все заперечує».

— Я знаю, ви всі то зробили! — волав троль. — Якщо той, хто то зробив, не зізнає си, вся прислуга, і я си хочу сказати саме «вся», буде замкнена в головній міській тюрмі, а ключі ми викинемо! — він тицьнув пальцем у тілисту посудомийницю. — То ти зробила, зізнавай си!

— Ні.

Щебінь на мить замовк.

— Де ти була минулої ночі? Ану кажи!

— Звичайно, в ліжку!

— Ага, чули ми таке, ану зізнавай си, ти кожна ніч там?

— Звичайно.

— Ага, ану кажи, чи маєш свідків?

— Що за нахабство!

— Ага, свідків нема, значить, то ти зробила, зізнавай си!

— Ні!

— Гм...

— Добре, добре. Дякую, сержанте. На сьогодні достатньо, — промовив Ваймз, плескаючи троля по плечу. — Тут уся прислуга? Він перевів погляд на шерэг служників.

— Ну? Ви *всі* тут?

Шерегом пройшов рух, потім хтось обережно підняв руку.

— Мілдред Полегенько відсутня, ще відучора, — сказав власник руки. — Це покоївка верхніх поверхів. Вона прислала повідомлення, що мусить з'їздити до рідних.

Ваймз похолов.

— Хто-небудь знає, чому? — спитав він.

— Ні, ваша милосте. Всі її речі на місці.

— Гаразд. Сержанте, перш ніж здавати вахту, відправте когось розшукати її. А потім ідіть поспіть. Всі інші — беріться до своїх справ. О... пане Тулумбас?

Особистий секретар Патриція, який з нажаханим виразом спостерігав за вправами Щебеня, перевів погляд на Ваймза.

— Так, командоре?

— Що це за книга? Щоденник його високості?

Тулумбас узяв книжку до рук.

— Безумовно, схоже на те.

— Вам вдалося його розшифрувати?

— Я й не знав, що він зашифрований, командоре.

— Що? Ви ніколи в нього не зазирали?

— А для чого, ваша милосте? Він же не мій.

— Ви ж знаєте, що попередній секретар Ветінарі намагався його вбити?

— Так, ваша милосте. Мушу вказати, ваша милосте, що ваші люди вже провели зі мною досить виснажливий допит.

Тулумбас рознорнув книжку і здивовано здійняв брови.

— І що ж мої люди вам сказали? — поцікавився Ваймз.

Тулумбас замислено підняв очі вгору.

— Зараз згадаю... «То ти зробив, зізнавай си, тебе всі бачили, у нас купа свідків, то ж ти зробив, зізнавай си бігом». Гадаю, загалом це було так. А коли я сказав, що це не я, офіцер, який вів допит, здається, розгубився.

Тулумбас делікатно облизнув пальця і перегорнув сторінку.

Ваймз витріщився на нього.

У ранковому повітрі жваво лунали звуки пилок. Капітан Морква стукав у ворота лісопилки, доки вони таки не відчинилися.

— Доброго ранку, пане! — сказав він. — Я так розумію, у вас працює голем?

— Працював, — відповів лісоторговець.

— От лихо, ще один, — промимрила Ангва.

Це був уже четвертий випадок. Голем у ливарні поклав голову під молот, голем, що працював на каменярні, тепер являв собою лише ступні, які стирчали з-під двотонного вапнякового блоку, голема-докера востаннє бачили, коли він, по пояс у воді, йшов річкою в бік моря — а тепер і цей...

— Нічого не розумію, — пожалівся лісоторговець, стукаючи по големових грудях. — Сидні каже, він розпиляв колоду до кінця, а далі підставив свою шию. А мені тут цілу партію ясеню треба до обіду розпиляти на планку. І хто тепер, скажіть, будь ласка, це робитиме?

Ангва підняла големову голову. На обличчі застиг вираз глибокої зосередженості — наскільки взагалі можна говорити про вираз обличчя големів.

— А, — згадав лісоторговець. — Альф казав мені, що вчора ввечері чув у «Барабані», наче големи почали вбивати людей...

— Ведеться слідство, — урвав його Морква. — Отже, пане... Пребл Сцинк, чи не так? Це ж ваш брат володіє газовою крамницею на Канатній? А ваша донька працює прибиральницею в Академії?

Чоловік роззявив рота від подиву. Але Морква знав усіх.

— Так...

— Ваш голем учора ввечері куди-небудь виходив?

— Ну, так, раннього вечора... Якийсь святий день, — Сцинк нервово переводив погляд з Моркви на Ангву й назад. — Тоді їх треба

відпускати, інакше слова у них в головах...

— А потім він повернувся і працював цілу ніч?

— Так. А що він ще міг робити? А тоді приходить Альф на ранкову зміну, і от він бачив, що голем виліз із ями під пилорамою, постояв секунду, а тоді...

— Він учора не працював із сосновими колодами? — перебила Ангва.

— Саме так. Де я тепер швидко знайду голема, скажіть, будь ласка?

— А це що таке? — сказала Ангва.

Вона підняла з купи тирси фанерний квадратик.

— Це ж його дощечка для спілкування, авжеж? — вона передала знахідку Моркві.

— «Не вбий», — повільно прочитав Морква. — «Глино від глини моєї. Ганьба». У вас є які-небудь думки, навіщо він це написав?

— Та звідки мені знати, — здивувався пан Сцинк. — Вони постійно роблять яку-небудь дурню.

Його обличчя трохи посвітлішало.

— 'гов, може, він черепком поїхав? Вловлюєте? Глина... черепком...

— Надзвичайно смішно, — суворо сказав Морква. — Я забираю це як речовий доказ. Гарного дня. — Чому ти спитала про соснові колоди? — поцікавився він у Ангви, коли вони відійшли подалі.

— Запах такої ж соснової смоли я відчувала в тому льосі.

— Соснова смола завжди пахне сосною смолою, ні?

— Ні. Не для мене. Той голем там був.

— Вони всі там були, — зітхнув Морква. — А тепер вони накладають на себе руки.

— Життя, якого немає, не забереш, — сказала Ангва.

— А як тоді це назвати? «Умисним знищенням власності»? — спитав Морква. — Що ж, ми все одно вже їх не допитаємо...

Він постукав пальцем по дощечці.

— Вони дали нам відповіді, — сказав він. — Можливо, нам вдасться з'ясувати, якими мають бути запитання.

— Що значить «нічого»? — обурився Ваймз. — Це повинно бути через книжку! Він облизує пальця, щоб перегорнути сторінку, і щодня отримує маленьку дозу миш'яку! Диявольськи розумно!

— Вибачте, ваша милосте, — сказала Смішинка, задкуючи. — Мені не вдалося знайти й сліду. Хоча я використав усі можливі тести.

— Ви впевнені?

— Я міг би відправити це до Невидної академії. Там у будівлі Високоенергетичної чароспороди встановили новий морфічний колайдер. За допомогою магії можна було б легко...

— Не треба, — урвав Ваймз. — Краще тримати чарівників подалі від цієї справи. Прокляття! Я пів години був упевнений, що все розкусив...

Він сів за свій стіл. У Гномі таки було щось дивне, але він знову не зміг до пуття зрозуміти, що саме.

— Ми щось пропускаємо, Малодупку, — сказав він.

— Так точно.

— Погляньмо на факти. Щоб повільно когось отруїти, треба постійно давати йому маленькі дози отрути — принаймні раз на день. Ми дослідили все, до чого береться Патрицій. З повітрям у кімнаті все гаразд. І ви, і я бували там щодня, і нічого не сталося. Річ і не в їжі, ми маємо всі підстави так думати. Може, його щось кусає? Чи можна отруїти осу? Що нам потрібно, то це...

— П'репрошую, ваша милосте.

Ваймз обернувся.

— Щебеню? Я думав, ви пішли відпочивати.

— Я тутка за вашим наказом вибив із них адресу тої покоївки, яку звати Полегенько, — стоїчно повідомив Щебінь. — І пішов туди, а там уже купа народу.

— Тобто?

— Сусіди і все таке. Жіноцтво си ридає попід дверми. То я одразу згадав оте слово на «дипло»...

— Дипломатичність, — підказав Ваймз.

— Ага. Не кричати ні на кого і оте все. Я подумав, шо то є делікатна ситуація. Та ще й вони стали в мене кидатися всякою всячиною. То я прийшов сюди. Адресу її я си записав. А тепер я домів, — він відсалютував, злегка похитнувшись від удару власних пальців об власну ж скроню, і відбув.

— Дякую, Щебеню, — сказав Ваймз услід.

Він поглянув у написану великим округлим почерком записку.

— Другий поверх, з двору, вул. Півнедзьоба, 27, — прочитав він. — Нічого собі!

— Ви знаєте це місце, ваша милосте?

— Аякже. Я на цій вулиці народився, — сказав Ваймз. — Це за Затінками. Полегенько... Полегенько... Так... *Тепер* я згадав. Далі по вулиці жила така собі пані Полегенько. Худорлява така жіночка. Багато шила. Велика родина. Втім, там у всіх у нас були великі родини, це був єдиний спосіб не замерзнути взимку...

Він насуплено дивився на записку. Навряд чи це був якийсь корисний слід. Служниці повсякчас відпрошувалися в гості до своїх матусь, досить було виникнути якій-небудь незначній сімейній проблемі. Як там полюбляла говорити його бабця? «Син є сином, поки не одружиться, але дочка — завжди дочка». Посилати туди Вартових майже напевне означатиме згаяти час...

— Так, так... Вулиця Півнедзьоба, — проказав Ваймз. Він знову поглянув на записку.

«Мені варто було б називати її провулком Спогадів. Ні, я не можу витратити ресурси Варти на полювання за примарами. Але я можу зазирнути туди сам. Дорогою додому. Сьогодні».

— Е... Малодупку?

— Ваша милосте?

— У вас... на губах. Червоне. Е. На губах...

— Помада, ваша милосте.

— А... е. Помада? Гарзд. Помада.

— Мені її констебль Ангва дала, ваша милосте.

— Як це мило з її боку, — сказав Ваймз. — Мабуть.

Цей зал прозвали Щурячою палатою. В теорії це було через оформлення; хтось із колишніх господарів палацу вирішив, що фрески щурів у танці стануть хітом інтер'єр-дизайну. На килимі теж було виткано процесію щурів. На стелі щури водили хоровод, сплівшись хвостами в центрі кола. Більшості людей після пів години в цьому залі хотілося у ванну.

Тож у місті назрівала черга до бань. Адже наразі зал швидко наповнювався.

За загальною згодою крісло головуючої зайняла (трохи більше ніж повністю) голова Гільдії швачок^[46] пані Розмарі Долоня — як одна з найстарших лідерів гільдій.

— Будь ласка, тиша! Панове!

Рівень галасу дещо знизився.

— Докторе Дауні? — спитала вона.

Голова Гільдії найманців кивнув.

— Друзі, гадаю, всім нам добре відома ситуація... — почав він.

— Ага, як і вашим бухгалтерам! — вигукнув хтось у натовпі.

Залом прокотилася хвиля нервових смішків, проте тривала вона недовго, бо ніхто не сміється аж надто гучно з людини, яка точно знає ціну кожного життя.

Доктор Дауні всміхнувся.

— Можу ще раз запевнити вас, панове — та дами, — що мені нічого не відомо про замовлення на Ветінарі. В будь-якому разі, я не можу й уявити, щоб Найманець скористався при такому завданні отрутою. Свого часу його високість відвідував Школу найманців. Він уміє себе поберегти. Немає сумнівів, що він одужає.

— А якщо ні? — спитала пані Долоня.

— Ніхто не вічний, — сказав доктор Дауні спокійним тоном людини, яка не раз пересвідчилася в цьому особисто. — В такому разі, поза сумнівом, ми матимемо нового правителя.

У залі запала цілковита тиша.

Над кожною головою безгучно висіло слово «Кого?».

— Річ у тім... у тім... — заговорив голова Гільдії м'ясників Гергардт Шкарпетка, — що бувало ж... погодьтеся... бувало, що... тобто згадайте деяких інших...

У колективній свідомості промайнуло: «Наприклад, Правитель Карколам... Нинішній хоч би нормальний».

— Не можу не визнати, — вставила пані Долоня, — що за правління Ветінарі ходити вулицями стало значно безпечніше...

— Вам видніше, мадам, — посміхнувся пан Шкарпетка.

Пані Долоня обдарувала його крижаним поглядом. Дехто захихотів.

— *Я хотіла сказати*, що для цілковитої безпеки нині достатньо скромної платні Гільдії злодіїв, — завершила вона.

— Дійсно, будь-хто може зайти до будинку роз...

— Договірної гостинності, — швидко вставила пані Долоня.

— Авжеж... і бути абсолютно впевненим, що не вийде звідти роздягненим догола і відлущьованим до посиніння, — сказав Шкарпетка.

— Хіба що він таке полюбляє, — уточнила пані Долоня. — Наша мета — давати клієнтові те, що він хоче. У повній відповідності із запитами.

— За владарювання Ветінарі життя однозначно стало прогнозованішим, — сказав пан Глекк із Гільдії пекарів.

— Але всіх вуличних акторів і мандрівних фокусників він таки кидає до ями зі скорпіонами, — вказав голова Злодіїв пан Боггіс.

— Це правда. Але не забуваймо, що ніхто не досконалий. У нього є свої капризи.

— Я вас прошу. Як порівняти з попередниками, він надійний, як скеля, з ним завжди все ясно.

— З Карколамом теж було все ясно, — похмуро сказав пан Шкарпетка. — Пригадуєте, як він зробив членом міськради коня?

— Погодьтеся, то виявився *непоганим* член міськради. Порівняно з декотрими іншими.

— Наскільки пам'ятаю, іншими на той час були ваза з квітами, купа піску і троє небіжчиків.

— А пригадуєте всі ті вуличні бійки? Всі ці злодійські бандочки, які постійно влаштовували розборки між собою? Вони стільки енергії на це витрачали, що вже майже не мали сил, аби братися до власне крадіжок, — промовив пан Боггіс.

— Так, нині справи йдуть значно... стабільніше.

Знову запала тиша. У цьому ж і була вся суть, чи не так? Зараз настала стабільність. Що б не казали про старого Ветінарі, він зробив

так, щоб завтра було подібним на сьогодні. І якщо вас вбивали у власному ліжку, то це було узгоджено заздалегідь.

— За Правителя Карколама було веселіше, — наважився хтось.

— Так, до моменту, коли вам відтинали голову.

— Проблема в тому, — сказав пан Боггіс, — що ця робота *сама по собі* зводить з розуму. Береш нормального хлопа, нічим не гіршого за нас із вами, — а за кілька місяців він уже розмовляє з деревами і знімає з людей шкіру живцем.

— Ветінарі не божевільний.

— Це як подивитися. Щоб бути настільки розсудливим і логічним, як він, потрібно бути ненормальним.

— Я — лише слабка жінка, — заговорила пані Долоня (частина присутніх продемонструвала подив), — проте мені таки здається, що перед нами відкриваються нові горизонти. Або через вибір спадкоємця розгорнеться зatoryжна боротьба, або ми владнаємо все тут і зараз. Так?

Ватажки гільдій намагалися одночасно спостерігати одне за одним і уникати поглядів інших. Хто ж стане Патрицієм? Колись це вирішувалося епічними битвами всіх проти всіх, але тепер... Отримуючи владу, разом отримуєш і проблеми. Часи змінилися. Нині владар мусить вміти домовлятися й балансувати на вістрі протилежних інтересів. *Роками* Ветінарі не намагалася вбити жодна притомна людина, бо життя за його влади було привабливішим, ніж без.

До того ж... Ветінарі видресировав Анк-Морпорк. Він видресировав його, як дресирують собак. Знайшов нічийного пса, що нипав по звалищах, наростив йому зуби, зміцнив йому щелепи, накачав його м'язи, вдягнув ошийника з шипами, відгодував відбірною яловичиною — і нацькував його на горло всього світу.

Він зібрав усі злочинські зграї та вуличні банди й довів їм, що маленький шматочок пирога щодня — це значно краще, ніж великий шматок з кинджалом усередині. І ще переконав їх, що краще щодня брати маленький шматочок, *постійно збільшуючи сам пиріг*.

Анк-Морпорк став єдиним містом рівнин, що відчинило свої брами для гномів і тролів («Сплави завжди міцніші», — говорив Ветінарі). Це спрацювало. Вони виробляли продукцію. Часто вони також продукували проблеми, але здебільшого все-таки продукували багатство. Хоча Анк-Морпорк усе ще мав чимало ворогів, ті мусили

фінансувати свої армії за рахунок позик. А більшість позик бралися під здирницькі відсотки в Анк-Морпорку. В результаті вже довгі роки не було жодної справді значної війни. Анк-Морпорк зробив їх нерентабельними.

Тисячі років тому стародавня імперія силоміць встановила «*Rax Morporkia*», Морпоркський мир, суть якого виражалася словами «Не воюй, бо вб'ю». Нині цей Мир постав знову, але тепер він промовляв: «Перш ніж воювати, погаси-но кредит. І, між іншим, ти наставляєш на мене *мого* списа. Твій щит оплачено мною. І зніми зі своєї голови мого шолома, коли говориш зі мною, ти, загрузла в боргах нечемна дрібноту». І ось ця машина, яка працювала так тихо й непомітно, що всі й забули, що це машина, й повірили, що так влаштовано світ — ця машина раптом зазбоїла.

Лідери гільдій проаналізували свої почуття і дійшли висновку, що чого їм не потрібно, то це — влади. А що їм було потрібно, то це щоб завтра залишалось подібним на сьогодні.

— Є ж іще гноми, — нагадав пан Боггіс. — Навіть якщо хтось із нас — я, звісно, не стверджую, що це обов'язково має бути хтось із нас, — але навіть якщо *хто б то не був* візьме владу, що робити з Гномами? Якщо це виявиться хтось на кшталт Карколама, у нас по всіх вулицях валятимуться вибиті колінні чашечки.

— Ви ж не пропонуєте провести щось на кшталт... *виборів*, га? Щось на кшталт *всенародного* голосування?

— О, ні. Просто... просто... нині все дуже ускладнено. Але влада б'є народу в голову.

— І тоді народ починає рубати голови.

— Хто б ви не були, я не хочу чути нічого подібного, — заявила пані Долоня. — Можна подумати, *вам* коли-небудь відрубували голову.

— Ем...

— Ох, це ви, пане Підступи. Прийміть мої вибачення.

— Як голова Гільдії адвокатів, — сказав Підступи, найповажніший зомбі Анк-Морпорка, — в цій справі я рекомендував би дотримуватися курсу на підтримку стабільності. Чи можу я дозволити собі невелику пораду?

— А що вона нам коштуватиме? — поцікавився пан Шкарпетка.

— Стабільність, — продовжив пан Підступи, — рівнозначна монархії.

— Ох, та годі, тільки не кажіть, що...

— Погляньте на Хапонію, — вперто вів своєї пан Підступи. — Цілі покоління серифів. Результат: політична стабільність. Візьміть Псевдополь. Чи Сто Лат. Та навіть Агатійську імперію...

— Я вас *прошу*, — урвав доктор Дауні. — Всі знають, що королі...

— О, монархи приходять і йдуть, скидають одне одного з трону, і так далі, і таке інше, — сказав пан Підступи. — Але *інститут* залишається. Крім того, гадаю, перед присутніми може відкритися можливість... знайти переваги.

Він зрозумів, що поле бою залишається за ним. Його пальці мимовільно торкнулися шва на шиї, який лишився після того, як йому пришили голову. Багато років тому пан Підступп категорично відмовився помирати, поки йому не покриють витрати, яких він зазнав як адвокат, захищаючи в суді себе самого.

— І що ви хочете цим сказати? — спитав нарешті пан Глекк.

— Наскільки я розумію, тема відновлення Анк-Морпоркської династії останнім часом піднімалася неодноразово, — сказав пан Підступи.

— Авжеж. Всілякими психами, — сказав пан Боггіс. — Один з типових симптомів. Вдягати труси на голову, розмовляти із деревами, пускати слину, думати, що Анк-Морпорку потрібен король...

— Безумовно. Але припустімо, що увагу цій темі приділяють *розсудливі* люди?

— Продовжуйте, — сказав доктор Дауні.

— Існують прецеденти, — сказав пан Підступп. — Монархії, що виявилися позбавленими адекватного монарха... знаходили іншого. Якого-небудь представника іншої гілки династії з належним походженням. Зрештою, головне тут, як, здається, сказано в приказці — щоб лялька слухалася ниточок.

— Даруйте? Ви пропонуєте *шукати* короля? — здивувався пан Боггіс. — Ми оголошення дамо, чи як? «Вакантний трон, корону приносити з собою»?

— Власне, — ігноруючи його, промовив пан Підступп, — наскільки я пригадую, в епоху Першої імперії Геноя звернулася до Анк-Морпорка з проханням надіслати одного з наших генералів, аби він став їхнім королем, оскільки їхня династія згасла через шлюби між близькими родичами, причому останній король постійно намагався

пошлюбитися сам із собою. Історичні дані стверджують, що ми надіслали вірного генерала Тактикуса, і першим же його актом після отримання корони стало оголошення війни Анк-Морпорку. Словом, королі — це поняття... перехідне.

— Ви говорили про можливі переваги, — сказав пан Боггіс. — Ви мали на увазі, що ми наказуватимемо *королю*, що *робити*?

— Мені подобається, як це звучить, — сказала пані Долоня.

— А мені подобається відлуння, — сказав доктор Дауні.

— Не *наказуватимемо*, — сказав пан Підступп. — Ми... узгоджуватимемо. Очевидно, як король він буде більше зосередженим на тих справах, які традиційно асоціюються з монаршим титулом...

— Махати народу зі святкової трибуни, — сказав пан Шкарпетка.

— Урочисто приймати іноземних послів, — докинув пан Глекк.

— Тиснути руки.

— Відтинати голови...

— Ні! Ні. Ні, це до його обов'язків не входить. За другорядні питання державної політики відповідатимуть...

— Його радники? — припустив доктор Дауні. Він відкинувся в кріслі. — Схоже, я чудово розумію, куди ви хилите, пане Підступп, — сказав він. — Але короля, який одного разу сів на трон, потім збіса важко позбутися. В прийнятний спосіб.

— Тут теж існують прецеденти, — сказав пан Підступп.

Найманець звузив очі.

— Як цікаво, пане Підступп: щойно Правитель Ветінарі серйозно занедужав, як ви вже тут як тут з такими пропозиціями. Це схоже на... прикметний збіг.

— Запевняю вас, за цим нічого не приховується. Доля вибаглива. Чимало з присутніх, гадаю, знайомі з чутками, що в цьому місті живе дехто, чиє походження можна відстежити аж до останньої монаршої сім'ї? Дехто, хто працює в цьому самісінькому місті на порівняно невисокій посаді? Фактично — простим Вартовим?

Кілька присутніх закивали, проте не дуже впевнено. Ці кивки так само відповідали ствердному кивку, як «гм» відповідає слову «так». Інформацію про все на світі збирали всі гільдії, але ніхто не прагнув показувати, як багато — чи як мало — знає, бо ж знань могло виявитися замало — а якби їх виявилось забагато, це могло бути ще гірше.

Втім, Док Псевдополь з Гільдії азартних гравців із непроникним виразом гравця в покер зазначив:

— Так, але наближається триленіум. І за кілька років починається Століття Щура. На зламі століть народ чомусь завжди лихоманить.

— Хай там як, ця особа існує, — сказав пан Підступп. — І докази тому очевидні для всякого, хто знає, на що звернути увагу.

— Ну добре, — сказав пан Боггіс. — Назвіть уже нам цього капітана.

У покер він завжди програвався до копійки.

— Капітана? — здивувався пан Підступп. — З жалем мушу визнати, що вроджені таланти згаданої мною особи поки що так і не дозволили їй досягнути такого звання. Він усього лише капрал. Капрал К. В. Сент-Дж. Ноббс.

Запала тиша.

А потім почулося дивне «буль-буль», ніби вода намагалася прокласти собі шлях в частково забитій трубі.

Королева Моллі з Гільдії жебраків досі мовчала, коли не брати до уваги нечастих дивних вологих звуків, які чулися, коли вона намагалася позбутися часточок свого обіду, застряглих у тому, що в технічному плані можна було вважати її зубами, — адже вони все ще перебували в її роті і, схоже, попри все там трималися.

Тепер вона сміялася. На всіх її бородавках поставало дибки волосся.

— Ноббі Ноббс? — перепитала вона. — Ви говорите про *Ноббі Ноббса*?

— Він є останнім відомим нащадком графа Анкського, здатним простежити *свій* родовід до далекого родича останнього короля, — заявив пан Підступп. — Усе місто про це говорить.

— Пригадую, пригадую, — сказав доктор Дауні. — Миршавий такий чоловічок, подібний до мавпи, постійно курить дуже коротенькі самокрутки. Весь у прищах. Постійно давить їх на публіці.

— Це він! — захихотіла Королева Моллі. — У нього ще обличчя таке, як великий палець у сліпого теслі!

— Він? Але ж він цілковитий дурень!

— Дурний як валянок, — погодився пан Боггіс. — Не розумію, чому...

Раптом він замовк, а за мить стало помітно, що й кожного з присутніх охоплює та сама задумлива тиша.

— ...Не розумію, чому б нам... не піддати це... належному розглядові, — завершив нарешті він.

Учасники зборів ватажків як один дивилися в стіл. Потім усі вони перевели погляди на стелю. А тоді почали ретельно уникати поглядів одне одного.

— Кров іще *дасть* про себе здати, — мовив пан Глітай.

— Коли я бачила, як він крокує вулицями, то завжди думала: «Ось людина зі справді величною ходою», — підхопила пані Долоня.

— І завважте, прищі він видавлює дуже по-королівськи. Дуже граційно.

На присутніх знову накотилась хвиля тиші. Але це була особлива, клопітка тиша, як от буває клопіткою тиша мурашника.

— Мушу нагадати вам, пані та панове, що нещасний Правитель Ветінарі усе ще живий, — сказала пані Долоня.

— Саме так, саме так, — погодився пан Підступп. — І хай же це триває якомога довше. Я всього лише продемонстрував вам один із варіантів дій на той випадок — нехай він якнайдовше не настане, — коли нам доведеться обрати... наступника.

— У кожному разі, — промовив доктор Дауні, — немає сумніву, що Ветінарі постійно перенапружувався. Якщо він виживе — на що ми всі, звичайно, дуже сподіваємось, — то, гадаю, нам слід буде вимагати від нього зректися влади заради його ж власного здоров'я. «Ти славно трудився, о істинний сину Вітчизни», і так далі, й тому подібне. Придбати йому гарненького будиночка десь у сільській місцевості. Виділити пенсію. Забезпечити йому почесне місце на офіційних прийомах. Очевидно, раз він так легко оце дозволив себе отруїти, то сам же радий буде позбутися тягаря влади...

— А як щодо чарівників? — спитав пан Боггіс.

— Вони ніколи не втручаються в громадське життя, — відмахнувся доктор Дауні. — Дайте їм чотири м'ясні страви на тиждень та не забувайте скидати перед ними капелюха, і буде їм щастя. В політиці вони нічого не тямлять.

Тишу, яка настала після цієї заяви, порушив голос Королеви Моллі з Гільдії жебраків:

— Ну а як щодо Ваймза?

Доктор Дауні знизав плечима.

— Він служить місту.

— Так отож.

— Але ж ніхто не сумнівається, що місто представляємо *ми*?

— Ха! Він так не вважає. І ви знаєте, що Ваймз думає про королів. Останньому відтяв голову саме один із Ваймзів. *Ось це* — той родовід, де прийнято вважати, що помах сокири розв'язує всі питання.

— Ну, Моллі, знаєте, можливо, Ваймз здійняв би сокиру і на Ветінарі — якби вважав, що йому це минеться. Наскільки я розумію, надмірної любові там немає.

— Йому все це не сподобається. Оце і все, що я хочу сказати. Ветінарі тримає Ваймза на повідку. Хто знає, що станеться, якщо той раптом та й опиниться на волі...

— Він — слуга народу! — відрубав доктор Дауні.

Королева Моллі скривилася — що було нескладно для персони, настільки підготованої для цього природою — й відкинулася в кріслі.

— То ось як це буде по-новому, так? — стиха сказала вона. — Купа звичайних людей сідають круг столу і розмовляють, і зненацька світ стає іншим? Вівці вирішили розвернутися і поганяти чабана?

— Сьогодні ввечері в особняку вельможної Селашіль буде суаре, — сказав, не звернувши на неї уваги, доктор Дауні. — Гадаю, Ноббса десь саме зараз запрошують. Можливо, нам вдасться... познайомитися з ним поближче.

Ваймз переконував себе, що й справді збирається просто перевірити, як триває будівництво нового відділку Варти на Балацькій. Вулиця Півнедзьоба була там прямо за рогом. Тож після своєї інспекції він просто зазирне туди — неофіційно. Нема чого виділяти для цього підлеглих, коли вони всі й так гасають як ошпарені з усіма цими вбивствами, і Ветінарі, і Щебеневим антислебовим хрестовим походом.

Він завернув за ріг — і вкляк на місці.

Тут майже нічого не змінилося. І це шокувало. Після... ох, стількох років... речі не мали *права* не змінитися.

Та мотузки для білизни все так само перехрещували вулицю між сірими древніми будинками. Так само облазило старовинне фарбування стін — як воно й притаманно облазити дешевій фарбі,

коли дерево під нею надто старе та трухляве, щоб цю фарбу можна було просто зчистити. Мешканці вулиці Півнедзьоба зазвичай не могли дозволити собі пристойної фарби, але завжди були надто гордими, щоби вдатися до побілки.

Коли ж це він востаннє тут був? Пригадати так і не вдалося. Вулиця лежала за Затінками, і аж до геть нещодавніх часів Вартові воліли полишати цю місцину її власним неписаним, а то й невимовлюваним, правилами.

Втім, на відміну від Затінків, вул. Півнедзьоба була чистою — чистою тією нав'язливою пустопорожньою чистотою, яка виникає, коли люди просто не можуть дозволити собі смітити з міркувань економії. Бо ж мешканці цієї вулиці були гірше ніж бідними: вони *не розуміли*, наскільки бідними є. Коли б їх спитали, вони б спогорда відповіли що-небудь на кшталт «не скиглимо», або «багатьом гірше», або «ми всігди на плаву, і нікому нічо не должни».

Він згадав, як його бабця повторювала: «Нема такого бідного, щоби не міг купити мила». Насправді, звичайно, таких було багато. Але на вул. Півнедзьоба мило купували й вони. На стіл могло не знайтися ніякісінької їжі, але, сила божа, сам він був чистісінько відмитим. Це була вул. Півнедзьоба, де навіть той, у кого днями макової ріски в роті не було, міг ледь не вдавитися власною гордістю.

Як же жахливо влаштовано світ, подумалося Ваймзу. Констебль Візит якось сказав йому, що світ цей успадкують убогі; але чим же нещасні заслужили на подібну *кару*?

Коли на те пішло, мешканці вул. Півнедзьоба шанобливо поступалися б звичайним убогим дорогою. Адже єдиним, що утримувало їх на цій вулиці — психологічно та фізично, — було їхнє непевне уявлення про те, що там існували *правила*. І вони проживали свої життя в розгубленому тихому страху, що дотримуються цих правил не цілком.

Кажуть, що для багатих існує один закон, а для бідних — інший, але це не так. Насправді для тих, хто встановлює закони, закону не існує взагалі — і так само не існує його для тих, хто назавжди поставив себе поза законом. Усі закони та правила існують лише для людей, досить наївних, щоб мислити у «півнедзьобівський» спосіб.

Вулиця перед Ваймзом була на диво пустельною. Зазвичай о цій порі по ній гасали юрби дітлахів, котилися в напрямку доків вози — та

наразі все мало якийсь зачинений вигляд.

Посеред дороги виднілися намальовані крейдою квадрати для гри в «класики».

Ваймз відчув, як йому слабнуть коліна. Вони досі були тут! Та коли ж він їх востаннє бачив? Тридцять п'ять років тому? Сорок? Отже, їх наводили й перенаводили тисячі разів.

Свого часу він був у цій грі таки вправним. Звичайно, вони гралися за правилами Анк-Морпорка. Замість того щоб кидати камінця, вони кидали Вільяма Мутника. Це була лише одна з багатьох їхніх оригінальних ігор, які передбачали, що Вільяма Мутника потрібно гицати, ганятися за ним або стрибати на ньому гопки, доки з ним не станеться один із його славнозвісних приступів, під час яких він пускає піну з рота та калічить себе об різноманітні об'єкти.

Ваймзові вдавалося влучити Вільямом в обраний квадрат дев'ять разів із десяти. На десятий раз Вільям зазвичай кусав його за ногу.

У ті дні познущатися з Вільяма та знайти достатню кількість їжі і було тим, що зветься простим та невибагливим життям. У житті було не так багато питань, на які ви не знали б відповідей (ну хіба що «як зупинити запалення в нозі»).

Його милість Семюел Ваймз роззирнувся, побачив мовчазну вулицю і ногою викинув з канави камінця. По тому, переконавшись, що ніхто не дивиться, провів його ногами крізь намальовані квадрати, підтягнув плащ, роблячи фінти й обходячи уявних супротивників, розвернувся, підстрибнув...

Що там вони кричали в стрибку? «Сіль-гірчиця-оцет-перець»? Чи ні? Чи це було «Вільям Мутник — зовсім дурник»? Тепер він цілий день намагатиметься пригадати.

У будинку через вулицю відчинилися двері. Ваймз застиг на одній нозі, а з відчинених дверей повільно й незграбно з'явилися дві вбрані в чорне постаті.

Повільними й незграбними вони були, бо несли труну.

Натуральний сум ситуації применшувався тим, як вони ледве не застрягли між труною та одвірком, нарешті витягли за собою один кінець труни, а потому мусили очікувати, доки на світ божий виберуться решта двоє носіїв.

Ваймз опанував себе вчасно, щоб опустити завислу в повітрі ногу, а тоді опанував себе ще більше і скинув шолома на знак скорботи.

З дверей з'явилася ще одна труна. Вона була дещо меншою. Її несли тільки двоє людей, хоча, власне, цілком подужати це завдання міг би й хтось один.

Доки з дверей виходила решта учасників похоронної ходи, Ваймз нишпорив по кишенях у пошуках записки, яку дав йому Щебінь. Картина, що розгорталася перед ним, була на свій лад кумедною — як отой момент циркової вистави, коли на арені раптом зупиняється карета, і з неї вивалюється десяток клоунів. Тутешні прибуткові будинки давали прибуток за рахунок того, що чим менші в них були кімнати, тим більше народу селили там власники.

Він знайшов папірця і розгорнув його. Другий поверх, з двору, вул. Півнедзьоба, 27.

І це було саме тут. Він прибув саме на поминки. Тобто двоє поминок.

— Схоже, для големів настали справді кепські часи, — зауважила Анґва. В канаві валялася глиняна рука. — Це вже третій розбитий на вулиці, якого ми бачимо.

Попереду почувся тріск, і крізь вікно, у більш-менш горизонтальному положенні, вилетів гном. Коли він в'їхав головою в бруківку, його залізний шолом викресав із неї іскри, проте за мить гном уже був на ногах і вбігав назад до будівлі через розташовані під вікном двері.

Ще за мить він знову вилетів у вікно, та цього разу був спійманий капітаном Морквою, який і поставив його на ноги.

— Привіт, пане Рудобій! У вас усе гаразд? І що тут таке відбувається?

— Це все триклятий Бур, капітане Моркво! Вам слід цю ж секунду його затримати!

— Чому, що він зробив?

— Він народ труїть, от що!

Морква зиркнув на Анґву, а потім знову на Рудобоя.

— Труїть? — перепитав він. — Це дуже серйозне обвинувачення.

— Ви мені будете казати! Ми з пані Рудобій цілу ніч очей зімкнути не могли! Я-то не дуже переймався, поки не зазирнув сюди оце вранці, а тут уже купа народу зі скаргами...

Він спробував вирватися з рук капітана.

— І знаєте що? — скрикнув він. — Знаєте *що*? Ми зазирали в його льодові льохи, і знаєте що? Знаєте *що*? Знаєте, що він продавав під виглядом м'яса?

— Розкажіть, — запропонував Морква.

— Яловичину й свинину!

— Нічого собі.

— І баранину!

— Ай-ай-ай.

— І ніякісінької щурятини!

На таку підступність торговельного стану Морква тільки головою похитав.

— А Хропун Толоссонстрийсон клянеться, що замовив на вечерю «Пацюк-сюрприз», а знайшов там *курячі кісточки*!

Морква відпустив гнома.

— Лишайся тут, — звелів він Ангві, а сам, пригнувши голову, ступив до «Бурових обідів».

У нього полетіла, обертаючись, сокира. Він майже машинально спіймав її в повітрі й байдуже відкинув убік.

— Ого!

Біля каси юрмою товклися й товкли одне одного гноми. Сварка лишила вже далеченько позаду ту стадію, яка ще мала хоч якесь відношення до першопричини, і, позаяк це були гноми, тепер стосувалася таких актуальних питань, як чий дідо в чийого діда триста років тому вкрав право на ділянку під копальню і чия сокира в чиєму карку стирчить просто зараз.

Проте присутність Моркви справляла дивовижне враження. Бійка поступово припинилася. Її учасники щосили робили вигляд, що лише випадково тут опинилися. Зненацька синхронно почулися вигуки: «Сокира? Яка сокира? Ах, *ця* сокира? Та я ж оце просто показував її другові Бйорну, старий Бйорн знається на таких речах, чортяка».

— Гарзд, — сказав Морква. — Що це за історія з отруєннями? Першим говоритиме пан Бур.

— Це ганебна брехня! — заволав Бур десь із самого підніжжя купи гномів, що понавалювалися одне на одного. — Та в мене — дієтична ресторація! У мене столи такі чисті, що їсти можна просто з них!

Щоб спинити спричинений цією заявою вибух обурення, Морква здійняв обидві руки.

— Дехто дещо стверджує про щурятину, — сказав він.

— Я ж їм казав, що використовую лише найякіснішу щурятину! — вигукнув Бур. — Гарненькі вгодовані пацюки з найкращих місць! Не з помийки! І їх непросто роздобути, повірте!

— А коли роздобути їх взагалі неможливо, тоді що, пане Буре? — поцікавився Морква.

Бур замовк. Брехати Моркві було важкувато.

— Ну добре, — пробелькотів він. — Можливо, коли є нестача, я можу, ну, розбавити сировину якою-небудь курятиною, може, трішечки яловичиною...

— Ха! *Трішечки?*

Здійнявся галас.

— Та справді, пане Моркво, ви перевірили б його льодовикові льохи!

— Так, він використовує вирізку, додає туди щурячі лапки і заливає це щурячою підливою!

— Не розумію: оце зі шкури пнешся, і то за дуже помірні доходи, — а отримуєш таку подяку? — палко заперечив Бур. — Я, повірте, не жирую!

— І годуєш нас *неправильним жиром!*

Морква зітхнув. Узаконених санітарних норм в Анк-Морпорку все одно не існувало. Це було б ніби ставити пожежні детектори в пеклі.

— *Гаразд*, — сказав він. — Але отруїтися вирізкою неможливо. Ні, чесно. Ні. Ні, *та позатикайте* ви всі пельки. Ні, мене не хвилює, *що* там вам розповідали ваші матусі. А зараз, Буре, я хочу почути подробиці цього конкретного отруєння.

Бур нарешті підвівся.

— Вчора ввечері ми приготували «Пацюк-сюрприз» на щорічний обід товариства «Синів Кривавої Сокири», — почав він. Це викликало загальне гарчання присутніх. — І це *була* щурятина, — він підвищив голос, перекрикуючи обурених. — Там нічого іншого не використаєш — *та послушайте ж*, — бо треба зробити так, щоб із тіста стирчали носики, ясно? Ці щури, між іншим, були з найкращої партії, які ми отримували за останній час!

— І всі ви після цього похворіли? — уточнив Морква, дістаючи записника.

— Мене всю ніч потом прошибало!

— Мені в очах двоїлося!

— Скажу лише, що вивчив кожну подряпину на внутрішньому боці дверей до сортира!

— Я запишу це як «упевнене підтвердження», — сказав Морква. — В меню ще щось було?

— Полівки дю-воляй і «Соус пацюкан», — відповів Бур. — Приготовано за всіма правилами гігієни.

— Що ви маєте на увазі під «всіма правилами гігієни»? — уточнив Морква.

— Кухар має суворий наказ після приготування вимити руки.

Гноми закивали. Це, безумовно, відповідало всім гігієнічним вимогам. Нікому не сподобалося б ручкатися з людиною, на долонях якої повно зарази того штибу, що розносять щури.

— Хай там як, усі ви їли тут *роками*, — заявив Бур, відчуваючи, що ситуація ледь помітно змінюється на його користь. — Це ж перший випадок, коли виникають якісь проблеми, так? Моя щурятина скрізь славиться!

— Схоже, ваша курятина теж скоро скрізь уславиться, — зауважив Морква.

Всі засміялися. Доедналися навіть Бур.

— Гаразд, за курятину я прошу вибачення. Але проблема може бути тільки в ній або ж у якості щурятини, а ви знаєте, що я завжди закупаюся тільки у Скаженого Малолюдця Артура. На нього можна покласти, що там не кажіть про інші його риси. Кращих щурів, ніж у нього, ніде не знайдеш. Це всі знають.

— Ідеться про Скаженого Малолюдця Артура з Осяйної вулиці? — уточнив Морква.

— Так. На його продукцію майже ніколи не скаржаться.

— А у вас щось лишилося з тієї партії?

— Та десь іще є пара штук, — обличчя Бура перемінилося. — Агов, ви думаєте, що *він* їх отруїв, так? Якщо чесно, я ніколи не довіряв тому малому вилупку!

— Слідство ще триває, — сказав Морква. Він запхав записника в кишеню. — Я хочу придбати у вас одного-двох щурів. З *тієї* партії. З собою.

Він зиркнув у меню, поплескав себе по кишені і питально позирнув через відчинені двері на Ангву.

— Ти не зобов'язаний їх *купувати*, — стомлено проказала вона. — Це ж *докази*.

— Ми не повинні позбавляти прибутку безневинного торговця, який міг виявитися жертвою обставин, — заперечив Морква.

— Вам із кетчупом? — спитав Бур. — Тільки з кетчупом вони ідуть не менше пари в одному замовленні.

Катафалк повільно просувався вулицями. Він був недешевим на вигляд, але такою вже вона була, ця вул. Півнедзьоба. Тут завжди відкладали гроші. Ваймз добре це пам'ятав. На вулиці Півнедзьоба відкладати гроші було прийнято за кожної нагоди. Ви відкладали на чорний день навіть тоді, коли навколо вже й так було чорніше нікуди. Якби ваші сусіди вирішили, що ви не зможете забезпечити собі пристойний похорон, ви померли б від сорому.

Поряд із катафалком крокували пів дюжини вдягнених у чорне плакальниць, а разом із ними — десь зо два десятки людей, які намагалися хоч би здаватися поважними.

Ваймз пройшов за процесією, тримаючись віддалік, аж до цвинтаря за Храмом Дрібних Божеств, де досить незграбно переховувався за надгробками та строгими цвинтарними деревами, доки жрець мимрив заупокійних молитов.

Знічев'я Ваймз роздумував про те, що боги сотворили мешканців вулиці Півнедзьоба бідними, чесними та заощадливими — настільки, що ті могли би просто повішати собі на спини таблички «Дай копняка» і, як то кажуть, не мучитись. І все ж мешканці вулиці Півнедзьоба мали схильність до релігії, принаймні у найменш демонстративних її виявах. Як і дещицю грошей на чорний день, вони відкладали дещицю життя на випадок чорної вічності.

Врешті-решт натовп серед могил розпався, і люди попливли геть із неуважним виглядом тих, чиє найближче майбутнє включає традиційні поминальні млинці.

Ваймз вицілів у головній групі заплакану молоду жінку і обережно наблизився.

— Е... Ви — Мілдред Полегенько? — спитався він.

Вона кивнула.

— Хто ви? — зауваживши крій його плаща, вона додала: — Пане?

— Це була та сама старенька пані Полегенько, що шевцювала? — спитав Ваймз, акуратно відводячи її вбік.

— Саме так...

— А... менша труна?

— Це був наш маленький Вільям...

Судячи з вигляду дівчини, вона мала ось-ось розплакатися знову.

— Можна з вами поговорити? — спитав Ваймз. — Я сподіваюся, що ви зможете роз'яснити мені деякі речі.

Він ненавидів цей свій спосіб мислення. Людська істота, наділена гідністю, вшанувала би пам'ять і тихо пішла б собі геть. Але поки він стояв серед холодних могильних плит, його опанувало моторошне відчуття, що він має майже всі відповіді — треба було лише зрозуміти запитання.

Вона озирнулася на решту скорботних. Ті вже дісталися цвинтарних воріт і з цікавістю роздивлялися її та Ваймза.

— Е... Я розумію, що зараз не найкращий час, — сказав Ваймз. — Але, коли діти на вулиці граються в «класики», яку лічилочку вони наспівують? «Сіль-гірчиця-оцет-перець», правильно ж?

Вона здивовано роздивлялася його стурбовану усмішку.

— Це — лічилочка для скакалки, — холодно сказала нарешті вона. — А в «класики» грають під «Віллі Мутнючий — скунс вонючий». Хто ви?

— Я Ваймз, командор Варти, — сказав Ваймз.

Отже... Віллі Мутник продовжував жити на цій вулиці — хай і під зміненим іменем і, звісно, тільки в певному сенсі... Тим часом як старий Кам'янолиций був просто якоюсь фігурою на святковому вогнищі.

Тут дівчина таки розридалася.

— Все гаразд, все гаразд, — говорив Ваймз так заспокійливо, як тільки міг.— Я сам виріс на вулиці Півнедзьоба, тому я й... я хочу сказати, я... я тут не для... я не збираюся... послушайте, я *знаю*, що ви носили додому харчі з палацу. Не маю нічого проти. Я тут *не* для... ох, прокляття, чи не візьмете мого носовичка? Здається, ваш уже наскрізь промок.

— Так усі роблять!

— Авжеж, я в курсі.

— Все одно ж кухар не заперечує... — вона знову почала шморгати носом.

— Авжеж, авжеж.

— Всі потроху та забирають додому, — проказала Мілдред Полегенько. — Це ж не те що *крадіжка*.

«Та *те*, — по-зрадницьки подумав Ваймз. — *Але я на це плюну з високої вежі*».

А тепер... він стискав довгу мідну жердину і видирався на пагорб, тим часом як навколо гуркотів грім.

— Їжа, яку ви вкра... отримали останнього разу, — заговорив він. — Що саме це було?

— Лише трішки солодкого желе і ще трохи отієї, знаєте, кашиці, яку роблять із м'яса...

— Паштет?

— Так. Я подумала, що це потішить хоч трохи...

Ваймз кивнув. М'яка і калорійна їжа. Саме така, якою ви пригостили б не дуже здорову дитину і бабусю, що втратила всі до єдиного зуби.

Що ж, він стояв на вершині, хмари навколо були чорні й загрозливі, і з тим же успіхом він міг би розмахувати громовідводом. Час поставити...

Не те, як виявилось, запитання.

— Скажіть, — промовив Ваймз, — від чого померла пані Полегенько?

— Скажімо так, — промовила Смішинка. — Якби ці шури отруїлися не миш'яком, а свинцем, їхні носи можна було б використовувати за олівці.

Вона опустила мензурку.

— Ви впевнені? — спитав Морква.

— Так.

— Скажений Малолюдок Артур не став би труїти шурів, чи не так? Особливо тих, що мають піти на харчі.

— Я чула, він не дуже любить гномів, — сказала Ангва.

— Це правда, але бізнес є бізнес. *Ніхто*, маючи великий бізнес із гномами, не має до них великої любові — а він же, мабуть, постачає всі гномські кафе й ресторати міста.

— Може, вони нажерлися миш'яку до того, як він їх спіймав? — припустила Ангва. — Зрештою, його ж використовують як отруту проти щурів...

— Авжеж, — підкреслено несхвальним тоном підтвердив Морква. — Є таке.

— Ви ж не припускаєте, що *Ветінарі* щоденно має справу з якою-небудь апетитною щуричкою? — поцікавилася Ангва.

— Я чув, він використовує щурів для шпигунства, тож не думаю, що споживає їх же як закуску, — сказав Морква. — Але добре було б дізнатися, де бере своїх Скажений Малолюдок Артур, чи не так?

— Командор Ваймз казав, що справу Ветінарі веде особисто він, — нагадала Ангва.

— Але ми лише намагаємося з'ясувати, чому Бурові щури виявилися напхані миш'яком, — безневинно відгукнувся Морква. — В будь-якому разі, я збираюся попросити сержанта Колона розібратися в цьому питанні.

— Але... Скажений Малолюдок Артур? — сказала Ангва. — Він же ненормальний.

— Фред може взяти з собою Ноббі. Піду скажу йому. Ем. Смішинко?

— Так, капітане?

— Ви весь час, е, весь час намагаєтеся сховати від мене обличчя... гм. Вас не побив хто, бува?

— Ні, капітане!

— Просто під очима у вас неначе синці, а губи...

— Зі мною все гаразд, капітане! — у відчаї відрапортувала Смішинка.

— Ну, що ж, якщо ви так кажете. Тоді... тоді... піду пошукаю сержанта Колона.

Зі збентеженим виглядом він покинув кімнату.

Тепер вони лишилися удвох. «*Дівочі теревені*, — подумала Ангва. — *Що ж, принаймні одна нормальна дівчина тут є*».

— По-моєму, тіні зайві, — сказала вона вголос. — Помада цілком пасує, а от тіні... не думаю.

— Я вирішила, що мені потрібна практика.

— Ти впевнена, що хочеш залишити бороду?

— Ти ж не пропонуєш її... *зголити*?— Смішинка злякано позадкувала.

— Добре, добре. Як щодо залізного шолома?

— Його носила ще моя бабуся! Це *томське*!

— Добре. Добре. Гарзд. У кожному разі, початок покладено вдалий.

— Е... а що ти скажеш про... це? — вимовила Смішинка, передаючи Ангві якогось папірця.

Ангва прочитала. Це був список імен, більшість із яких було викреслено:

Смішинка Малодупко

Вишенька

Вишнівка

Вишнячок

Люсінда Малодупко

Змішинка

Змішанка

Усмішка.

— Е... що думаєш? — нервово спитала Смішинка.

— «Люсінда»? — здіймаючи брови, промовила Ангва.

— Мені завжди подобалося, як це ім'я звучить.

— «Усмішка» наче нічого, — сказала Ангва, — і воно *вже* дуже схоже на твоє справжнє ім'я. Враховуючи словниковий запас більшості населення цього міста, ніхто й не помітить різниці, поки їм прямо не пояснять.

Прихована напруга перестала сковувати Смішинчині плечі. Коли ти вже налаштувалася на весь світ кричати, хто ти є, те, що можеш повідомити це й пошепки, стає таким полегшенням!

«Усмішка, — думала Ангва. — Ну із чим же асоціюється таке ім'я? Чи викликає воно в уяві підкуті залізом черевики, залізного шолома, маленьке стурбоване обличчя і довгу бороду?

Що ж, відтепер — викликає».

Десь у підземеллях Анк-Морпорка пересувався по своїх щурячих справах пацючок, безтурботно чимчикуючи руїнами сирого льоху.

Рухаючись у напрямку зерносховища, яке, як він знав, було вже майже в нього над головою, він завернув за ріг — і ледь не врізався в іншого пацюка.

На диво, цей інший стояв на задніх лапах, був одягнений у крихітного чорного плаща і мав у лапах косу. Та частина його мордочки, яку взагалі можна було побачити з-під каптура, мала білокістяний відтінок.

— Пі? — сказав він.

Потому видіння зникло, поступившись місцем дещо меншій постаті. В цій постаті нічого щуроподібного не спостерігалось, крім хіба що розмірів. Це була людина — або принаймні гуманоїд. Він мав на собі штани зі щурячої шкіри, але торс був оголений, не беручи до уваги двох хрест-навхрест перекинутих через груди патронташів. І він курил крихітну сигару.

Він підняв дуже-дуже маленького арбалета і вистрілив.

Пацючкова душа — адже істота, в стількох відношеннях настільки подібна до людини, напевне має душу — печально дивилася, як фігурка вбивці захопила за хвоста її, душі, нещодавнє помешкання і кудись потягла. Потім душа підняла погляд на Щурячу Смерть.

— Пі? — спитала вона.

Невблаганний Гризун кивнув.

— Пі.

Хвилиною пізніше Скажений Малолюдок Артур вибрався на поверхню, тягнучи труп забитого щура. Вздовж стіни акуратним рядком уже лежали п'ятдесят сім таких же; втім, попри своє ім'я, Скажений Малолюдок Артур мав за правило не вбивати молодняк та вагітних самиць. Завжди варто дбати про те, щоб мати роботу й наступного дня.

Над входом до його нори досі висів плакат. Як єдиний винищувач комах і гризунів, здатний поборотися з ними на рівних, Скажений Малолюдок Артур вирішив, що варто витратитись на рекламу.

«Скажений Малолюдок» Артур

Проти маленьких причин великих неприємностей

Щури — БЕСКОШТОВНО

Миші — 1 пенні десять хвостиків

Кріти — 1/2 пенні штука

Оси — 20 пенні гніздо. Шершені — 20 пенні зверху
Таргани та подібне — за домовленістю.
Маленька платня — ВЕЛИКІ РИЗУЛЬТАТИ

Артур дістав найменшого на світі записника та шматочок олівцевого свинцю. Анумо... п'ятдесят вісім шкурок по пенні за пару, премія від міста — по пенні за десяток хвостиків, а тушки — Бурові по два пенні три штуки, от жмотяра томський...

Раптом на нього впала якась тінь — а потім наступив чийсь черевик.

— Ага, — сказав власник черевика. — Продовжуємо ловити щурів без ліцензії Гільдії, так? Сіде, це найлегша десятка, яку ми в житті заробляли. Нумо...

Та тут чоловіка підкинуло на кілька дюймів, крутнуло і пожбурило об стіну. Його компаньйон витріщився на змійку пилу, що промчала крізь його черевик, і зреагував надто пізно.

— Він лізе по моїй штанині! Він заліз мені на — *аррррх!*

Почулося «хрясь».

— Коліно! Моє коліно! Він мені коліно зламав!

Чоловік, якого віджбурнуло вбік, спробував підвестися, але щось шугонуло вгору його грудьми і приземлилося верхи точно на перенісся.

— Гей, друже? — гукнув Скажений Малолюдок Артур. — Твоя матуся вміє шити, друже? Так-так? То попросиш її зашити оце!

Він ухопився руками за чоловікові повіки і з бездоганною точністю вдарив головою. Коли два черепи зустрілися, почулося ще одне «хрясь».

Нападник зі зламаним коліном спробував відповзти, але Скажений Малолюдок Артур зістрибнув з його непритомного товариша і кинувся переслідувати його копняками. Копняки істоти зростом не більше шести дюймів не повинні завдавати людині серйозного болю, але, схоже, Скажений Малолюдок Артур мав куди більшу масу, ніж давали змогу мати його розміри. Ті ж удари Артурової голови були подібні до влучань сталевих кульок із рогатки. Копняк, здавалося, мав силу копняка чоловіка чималеньких габаритів, тільки вкрай болісно сконцентрованих в одній маленькій точці.

— Скажіть тим вилупкам з Гільдії щуроловів, що я працюю на кого хочу і виставляю яку захочу ціну, — примовляв він у паузах між ударами. — А ці кізяки ніяк не відчепляться від дрібного бізнесмена...

Другий бойовик гільдії нарешті дістався кінця провулка. Артур дав Сідові фінального копняка й залишив його в канаві.

Відтак, похитуючи головою, Скажений Малолюдок Артур повернувся до своїх справ. Працював він фактично на дурняк, а здобич збував за пів ціни — мерзенно злочинна діяльність! Та все ж Скажений Малолюдок Артур ставав дедалі заможнішим, бо колективний розум Гільдії геть неправильно сприймав концепцію рівного оподаткування.

Насправді Артур заправляв за свої послуги *значно* більше. «Значно більше» означає значно більше з особливої, а головне, *низької* точки зору Скаженого Малолюдця Артура. Чого в Анк-Морпорку досі ніяк не могли зрозуміти — це того, що твої гроші варті тим більшого, чим меншими є твої розміри. Для звичайної людини долар означав буханку, якої ставало на пару укусів. Скаженому Малолюдкові Артуру той же долар давав такий же шматок хліба, але його вистачало на тиждень, а кірку, яка лишалась після виїдання м'якуша, можна було використовувати за спальню.

Проблема масштабування була відповідальною також і за те, що Артур повсякчас перебував напідпитку. Мало барменів уміли наливати пиво в наперстки. Йдучи до бару, Скажений Малолюдок Артур мусив вдягати купального костюма.

І все ж він любив свою роботу. Вивести щурів краще за Скаженого Малолюдця Артура не міг ніхто. Старі метиковані пацюки, які знали про пастки та отрути абсолютно все, були безсилі перед лицем його атаки — а саме обличчям він нерідко й атакував.

Останнім їхнім відчуттям у житті були руки, які хапали їх за вуха, а останнім, що вони бачили, — стрімке наближення його лоба.

Стиха лаючись, Скажений Малолюдок Артур повернувся до своїх підрахунків. Але ненадовго.

Він різко крутнувся, нахиливши лоба в бойову позицію.

— Це тільки ми, Скажений Малолюдцю Артуре, — проказав сержант Колон, швиденько відступаючи назад.

— Для тебе, ментяро, *пан* Скажений Малолюдець Артур, — заявив Артур, проте дещо розслабився.

— Ми — сержант Колон і капрал Ноббс, — повідомив Колон.

— Та ви ж нас пам'ятаєте, ні? — улесливим голосом промовив Ноббі. — Саме ми вам допомогли минулого тижня, коли ви билися з тими трьома гномами.

— Тобто відтягли мене від них, якщо ви саме це хочете сказати, — уточнив Скажений Малолюдок Артур. — Саме коли я ось-ось усіх їх поклав би.

— Ми б тут хотіли побалакати про деяких щурів, — сказав Колон.

— Замовленнями я вже й так завалений, — твердо відповів Артур.

— Про щурів, яких ви продали до «Бурових обідів» кілька днів тому.

— А що з ними не так?

— Він підозрює, що вони були отруєні, — бовкнув Ноббі, попередньо завбачливо перемістившись за Колонову спину.

— Я ніколи не користуюся отрутою!

Колон усвідомив, що задкує від чоловічка шестидюймового зросту.

— Так, авжеж... розумієте... річ у тім... ви встрягали в бійки і все таке... не дуже дружите з гномами... хтось може подумати... річ у... це може мати такий вигляд, ніби ви зачали образу.

— Образу? Чого б це мені образитися, друже? Це ж не мені копняків надавали! — насуваючись, запитав Скажений Малолюдок Артур.

— Мудро. Мудро, — погодився Колон. — Просто було б добре, так, якби ви могли сказати нам... де ви взяли цих щурів...

— Наприклад, у палаці Патриція, — докинув Ноббі.

— У палаці? Хто ж ловить щурів по палацах! Це заборонено. Ні, я пам'ятаю тих щурів. Гарні були, гладкі, я хотів по пенні за кожного, але він таки виторгував по три пенні за чотири штуки, жадібний він, як я не знаю.

— То де ж ви їх вполювали?

Скажений Малолюдок Артур знизав плечима.

— Та на бійні. По вівторках я завжди там працюю. Тіко не можу сказати вам, звідки вони туди прийшли. Ті їхні тунелі є скрізь, розумієте?

— А могли вони наїстися отрути, перш ніж ви їх упіймали? — поцікавився Колон.

— Отруту там ніхто не розкладає, — наїжачився Скажений Малолюдок Артур. — Я б такого не потерпів, ясно? У мене контракти

по всьому району Боєнь укладені, і я не матиму справи з жодним лайном, яке використовує отруту. Я не беру плати за щурів, ясно? Гільдія мене за це *ненавидить*. Але я сам собі обираю клієнтів, — Артур лиховісно посміхнувся. — Я просто йду туди, де є улюблена щуряча їжа, і зачищаю все, прикрашаючи туніками газончики. Якщо я зіткнуся з кимось, хто використовує отруту, то хай вони йдуть до Гільдії і платять за її розцінками — ха, подивлюсь я, як це їм сподобається.

— Бачу, ви станете великою людиною в харчовій промисловості, — сказав Колон.

Скажений Малолюдок Артур нахилив голову до плеча.

— А знаєш, що сталося з хлопцем, який минулого разу відмочив отакий же прикол? — поцікавився він.

— Е... ні?... — вимовив Колон.

— От і ніхто не знає, — повідомив Артур. — Бо його більше *ніколи не бачили*. То що, у вас все? Бо мені ще до кінця робочого дня треба розібратися з одним осиним гніздом.

— То цих щурів ви вполювали під Бійнями? — вперто уточнив Колон.

— Їх там повно. Там же працюють кожум'яки, саловари, м'ясники, ковбасники... Гарне пасовисько, якщо ти пацюк.

— Так, авжеж, — погодився Колон. — Не посперечаєшся. Що ж, гадаю, ми не будемо більше забирати ваш час...

— А як ви полюєте на оси? — раптом зацікавився Ноббі. — Викурюєте їх?

— Це неспортивно: я б'ю їх влет, — пояснив Скажений Малолюдок Артур. — Але якщо по дню ще багато справ, то роблю шашки з отого чорного пороху № 1, який алхіміки продають.

Він показав на заповнені патронташі на своїх плечах.

— Ви їх підриваєте? — здивувався Ноббі. — Це теж не дуже спортивно звучить.

— Та невже? То спробуй коли-небудь встановити в гнізді півдюжини шашок, запалити гноти і пробитися до виходу, перш ніж вибухне перша!

— Це якась гонитва за примарами, сержанте, — сказав Ноббі, коли вони відійшли. — Якись шури наїлися десь якоїсь отрути, а він їх вполював. І що нам з цим робити? Труїти щурів законом не заборонено.

Колон почухав підборіддя.

— Гадаю, у нас не все гаразд, Ноббі, — промовив він. — Я хочу сказати, всі десь крутяться, щось розслідують, і тільки ми з тобою як два чайники. Ну, тобто ти готовий оце повернутися на штаб-квартиру і доповісти, що ми тут поговорили зі Скаженим Малолюдком Артуром, то це не він, от і вся казка? Ми ж — людські істоти, так? Принаймні я точно людина, і я знаю, що ти, можливо, теж — а плентаємося позаду всіх на світі. Кажу тобі, Ноббі, це більше не моя Варта. Тролі, гноми, горгульї... Ти мене знаєш, я нічого проти них не маю, але чого я найбільше чекаю від найближчого майбутнього — це невеличкої ферми з курчатками. І от я б геть не проти зробити наостанок щось, чим міг би пишатися.

— Добре, і що ми маємо, по-твоєму, робити? Стукати в кожні двері на Бійнях і питати, чи нема в них, часом, миш'яку?

— Угу, — підтвердив Колон. — Ходити та розмовляти. Ваймз завжди це повторює.

— Та там же сотні тих дверей! І все одно ж усі скажуть «ні».

— Ясно, але ми повинні *допитуватися*. Часи міняються, Ноббі. Ми говоримо про сучасні методи слідства. Дедукцію. Нині ми мусимо давати результат. Ти ж бачиш, Варта росте. Я не проти того, що старий Щебінь служить сержантом, — коли з ним зблизишся, він непоганий хлоп; але одного дня може дійти до того, Ноббі, що накази віддаватиме який-небудь Гном. Мені-то все одно, бо я вже буду на своїй фермочці...

— Прибивати курчат над дверима, — вставив Ноббі.

— ...а от тобі варто поміркувати про своє майбутнє. З тим, як ідуть справи, можливо, скоро Варті знадобиться ще один капітан. Ну його до біса, якщо він матиме прізвище Міцнорук, чи там Сланець. Тож краще тобі не ловити гав.

— А *ти* ніколи не хотів стати капітаном, Фреде?

— Мені? Офіцериком? Я маю гордість, Ноббі. Ні, я не проти офіцерства для тих, для кого це оте, як його, покликання, — але це не для таких, як я. Моє місце — біля простого люду.

— Хотів би я, щоб і моє там було, — понуро мовив Ноббі. — Глянь-но, що я сьонні вранці знайшов у себе в пошті.

Він показав сержантові картонного квадрата із золотим обідком і прочитав:

— «Її Вельможність Селашіль перебуватиме В Дома сьогодні пообіді з п'ятої години і просить Його Світлість де Ноббса про приємність долучитися до компанії».

— Ох.

— Чув я про цих багатющих старих пані, — продовжував Ноббі пригнічено. — Думаю, вона хоче, щоб я там блазня грав, правильно ж?

— Не-не, — заперечив сержант, позираючи на найменш придатну для розваг істоту. — Я про такі штуки начулася від дядечка. «В Дома» означає щось типу невеликої випивки. Це, Ноббі, де весь ваш ноббі-літет тусить. Просто собі випивають, регочуть і говорять про ле-те-ра-ту-ри та мес-тец-тва.

— Я ж навіть не маю шикарного шмаття, — пожалівся Ноббі.

— О, Ноббі, але ж це твоя *перевага*, — заявив Колон. — Уніформа цілком підійде. Насправді навіть додасть шику. Особливо якщо покажеш себе парубком моторним, — додав він, ігноруючи той очевидний факт, що моторність Ноббі годилася хіба в металобрухт.

— Справді? — Ноббі дещо просвітлішав. — Я ж уже багато таких *запрошувань* отримував, — зізнався він. — Шикарні картки, такого

виду, ніби їх по краєчках погризли золотими зубами. Обіди, бали, все таке.

Колон поглянув згори вниз на свого друга. В його мозку сформувалася дивна, а проте переконлива думка.

— Та-а-ак, — протягнув він, — це ж усе про Зрілість, розумієш? Час спливає.

— Куди?

— Ну-у-у... можливо, все те шикарне жіноцтво хоче видати тебе за своїх дочок, які саме Дозріли.

— До чого?

— Крутіше за графа немає нікого, крім герцога. А герцогів у нас не водиться. І королів ми теж не маємо. Граф Анкський — це було б те, що вони назвали б гарним уловом.

Воістину, в такому формулюванні усе видавалося простішим. Коли замінювати слова «Ноббі Ноббс» словами «Граф Анкський», це не працює. Але все *працює*, якщо вимовляти просто «Граф Анкський». Мала існувати далеко не одна жінка, яка щаслива була б стати тещею графа Анкського, навіть якщо це передбачало залучення до обгородки Ноббі Ноббса.

— Принаймні точно не одна і навіть, можливо, не дві.

Очі Ноббі сяйнули.

— Ніколи про це й *не думав*, — зізнався він. — А декотрі з цих дівчат і грошики мають, авжеж?

— Та вже побільше, ніж ти, Ноббі.

— І, звісно ж, мій обов'язок перед нащадками — щоб рід Ноббсів не урвався, — задумливо додав Ноббі.

Колон обдарував його досить-таки стурбованою посмішкою божевільного доктора, який вдарив своє створіння блискавкою в голову, приєднав куди слід іскристі електроди і тепер спостерігає, як воно спускається до селища.

— Ух, — видихнув Ноббі; його погляд уже затуманило.

— Авжеж, але *спочатку*, — сказав Колон, — я обійду всі Бійні, а ти — Балацьку, а вже тоді ми, як і належить, працею зморені, можемо рушити назад до Управління. Гарзд?

— Добридень, командоре Ваймз, — привітався, зачиняючи за собою двері, Морква. — Доповідає капітан Морква.

Ваймз, важко загрузнувши в кріслі, дивився у вікно. Там знов підіймався туман. Будівлю Опери навпроти вже було видно нечітко.

— Ми, е, ознайомилися з усіма големами, з якими змогли, ваша милосте, — почав Морква, намагаючись непомітно роздивитися стіл та його околиці на предмет наявності яких-небудь пляшок. — От тільки лишилося їх дуже мало. Ми виявили одинадцятьох, що розбили себе або відпиляли собі голови, а на середину дня уже й населення почало їх розбивати або виймати з їхніх голів ті слова. Це недобре, ваша милосте. Все місто засипане черепками. Так, ніби всі... лише чекали нагоди. Дивно це все. Вони ж лише працюють, тримаються осторонь від усіх інших і нікому не чинять ніякої шкоди. А дехто з тих, що порозбивали *самі себе*, залишили... ну, ваша милосте, записки. Щось про ганьбу і те, як їм шкода. І завжди — щось там про глину свою...

Ваймз не відповів.

Морква обережно нахилився вбік, аби пересвідчитися, чи немає пляшки під столом.

— А в «Бурових обідах» продавали отруєну щурятину. З миш'яком, ваша милосте. Я попросив розслідувати цю справу сержанта Колона та капрала Ноббса. Може, просто збіг, але хто його зна.

Ваймз обернувся. Морква добре чув його дихання. Коротке, різке дихання людини, яка намагається тримати себе в руках.

— Що ми пропустили, капітане? — далеким голосом спитав він.

— Ваша милосте?

— У спальні його високості. Там було ліжко. Письмовий стіл. Речі на цьому столі. Нічний столик. Крісло. Килимок. Ми поміняли *все*. Він їсть. Ми перевірили їжу, чи не так?

— Всю комору, ваша милосте.

— Справді? Ми могли помилитися. Не розумію як, але могли. На цвинтарі лежать певні докази того, що таки могли, — Ваймз майже гарчав. — Що ще там є? Малодупко каже, на тілі Патриція немає ані подряпини. Що ще там є? Якщо ми з'ясуємо *як*, то за дешиці везіння це дасть нам і відповідь на запитання «*хто*».

— Він постійно дихає тим повітрям, ва...

— Але ж ми перенесли його до іншої спальні! Навіть якщо хтось, не знаю вже як, закачував туди отруту... він не зміг би міняти кімнати, під нашим-то постійним наглядом. Річ має бути в їжі!

— Я сам спостерігав за пробами, ваша милосте.

— Отже, ідеться про щось, чого ми не бачимо, хай йому грець!
Люди *помирають*, капітане! Пані Полегенько *померла*!

— Хто, ваша милосте?

— Ви ніколи про неї не чули?

— Сказав би, що ні, ваша милосте. А ким вона була?

— Ким була? Та ніким особливим, я гадаю. Всього лише виростила дев'ятьох дітей у парі кімнат, в яких вам місця потягтися не вистачило б, та шила сорочки по два пенси за годину роботи, та трималася осторонь від усіх інших, і *померла*, капітане. Як і її онук. Чотирнадцятимісячний. А все через те, що її онука принесла їм трохи найдків з палацу. Гостинчика! І знаєте що? Мілдред вирішила, що я збираюся затримати її за крадіжку! Просто на поминках, о боги! — Ваймзів кулак розтиснувся і стиснувся, аж побіліли кісточки пальців. — Це вже *вбивство*. Не замах, не політика, а *вбивство*. А все тому, що ми не ставимо довбаних правильних *запитань*!

Двері відчинилися.

— О, добридень, вельмишановний пане, — салютуючи, бадьоро проказав сержант Колон. — Даруйте, що турбую. Гадаю, у вас розпал робочого дня, але мушу запитати — власне, щоб позбавити вас офіційного допиту, так би мовити. Ви використовуєте де-небудь на своєму виробництві миш'як?

— Е... Фенлею, та ж не змушуй офіцера стояти на порозі, — почувся нервовий голос, і робітник відступив на крок. — Добридень, офіцере. Чим можемо допомогти?

— Перевірка на миш'як, пане. Є підозра, що він з'явився там, де не повинен бути.

— Е... о небо. От так-так. Я впевнений, що ми ним не користуємось, але зайдіть-таки, поки я про всяк випадок перепитаю в бригадирів. Упевнений також, у нас знайдеться для вас горнятко гарячого чаю.

Колон озирнувся. За ним густішав туман. Небо ставало дедалі темнішим.

— Не можу відмовитись, пане! — відповів він.

Двері зачинилися за його спиною.

А ще за мить ледь чутно проскреготіли засуви.

— Гарзд, — сказав Ваймз. — Спробуймо ще раз.

Він підняв уявний ополоник.

— Я — кухар. Я приготував цю цілющу кашку, яка смакує собачою сечею. Я наповнюю три тарілки. Всі дивляться на мене. Всі тарілки як слід помито, так? Чудово. З двох тарілок одна береться для проби, а друга тепер — на аналіз до Малодупка, а тоді слуга — це ви, Моркво, — бере третю і...

— Ставить її на підйомник для їжі, ваша милосте. Такий обладнано в кожній кімнаті.

— Я думав, їжу просто розносять?

— Шість поверхів нагору? Ваша милосте, вона за цей час закам'яніє.

— Добре... Стоп. Це ми далеко заїхали. Ви взяли тарілку. Ви ставите її на тацю?

— Так точно.

— То ставте.

Морква слухняно поставив невидиму тарілку на невидиму тацю.

— Що ще? — спитав Ваймз.

— Скибка хліба, ваша милосте. І ми перевіряємо кожну хлібину.

— Ложка?

— Так точно.

— Ну то не стійте стовпом. Кладіть їх...

Морква відняв від невидимої таці одну руку і взяв невидиму скибку та примарну ложку.

— Ще щось? — спитав Ваймз. — Сіль та перець?

— Здається, я пригадую, що там були сільничка й перчанка, ваша милосте.

— То давайте їх сюди.

Ваймз яструбиним поглядом спостерігав за порожнечею між долонями Моркви.

— Ні, — сказав він. — Ми ж не могли цього пропустити, чи не так? Тобто... Невже ми це пропустили?

Він потягнувся і взяв незриму баночку.

— Скажіть мені, що ми перевіряли сіль, — промовив він.

— Це перець, ваша милосте, — послужливо виправив Морква.

— Сіль! Гірчиця! Оцет! Перець! — проказав Ваймз. — Ми перевірили таки не всю їжу і дозволили його високості додавати собі

отруту за смаком, еге ж? Миш'як — це метал. Чи можна зробити... металеву сіль? Скажіть мені, що ми ставили собі це запитання. Ми ж не настільки дурні, чи не так?

— Я перевірю безпосередньо, — сказав Морква. Він безпорадно роззирнувся. — Тільки поставлю кудись тацю...

— Не кваптеся, — урвав Ваймз. — Я це вже проходив. Не кидаймось одразу ж бігати по вулицях з криками «Дайте рушника!» лише через те, що нас осяяла якась ідея^[47]. Нумо думати далі, гаразд? Ложка. З чого вона?

— Слушно, ваша милосте. Я перевірю начиння.

— Далі, їжу ж готують на вугіллі! А що він п'є?

— Кип'ячену воду, ваша милосте. Воду ми перевіряли. А я перевірів і склянки.

— Добре. Отже... ми маємо тацю, ви ставите її в підйомника, і далі що?

— Люди на кухні тягнуть за мотузки, і він підіймається на шостий поверх.

— Без зупинок?

Морква нерозуміюче подивився на нього.

— Підйомник проходить шість поверхів, — промовив Ваймз. — Ідеться просто про шахту з великою скринєю всередині, яку можна підіймати й опускати, правильно? Закладаюся, двері до цієї шахти є на кожному поверсі.

— Зараз деякі поверхи практично не використовуються, ваша ми...

— Що навіть краще для нашого отруювача, гм? Він просто спокійнісінько стоїть собі й чекає на тацю, еге ж? Ми ж не знаємо, чи їжа, яка прибуває, є тією ж, яку відправили, чи не так?

— Блискуче, ваша милосте!

— Закладаюся, це відбувається вечорами, — продовжував Ваймз. — Його високість працює допізна, а підіймається із зорею. О котрій годині йому надсилають вечерю?

— Зараз, коли він хворіє, приблизно о шостій, ваша милосте, — сказав Морква. — На той час уже темнішає. А потім він продовжує писати.

— Правильно. У нас багато роботи. Ходімо.

Коли Ваймз увійшов, Патрицій сидів на ліжку й читав.

— А, Ваймзе, — сказав він.

— Мій пане, скоро подадуть вашу вечерю, — сказав Ваймз. — Чи можу я повторити, що наше завдання значно полегшилось би, якби ви дозволили вивезти вас із палацу?

— Не сумніваюся, — відгукнувся Ветінарі.

З шахти підйомника почувся стукіт. Ваймз перетнув кімнату і відчинив дверцята. У скрині сидів гном. У зубах він затиснув ножа, в кожній руці тримав по сокирі й випромінював несамовиту зосередженість.

— О небо, — слабо промовив Ветінарі. — Сподіваюся, його хоч би приправили гірчицею.

— Були якісь проблеми, констеблю? — спитав Ваймз.

— Ні, фаша милоште, — відповів гном, випробовуючись і виймаючи зі щелеп ножа. — Нічого цікавого на всій протяжності. Там були ще інші дверцята, і жодними з них явно давно не користувалися, але я все одно їх усі позабивав, згідно з наказом капітана Моркви.

— Прекрасно. Спускайтеся.

Ваймз зачинив дверцята. З-за них знову почувся стукіт: гном почав спуск.

— Ви дбаєте про кожну дрібницю, га, Ваймзе?

— Сподіваюся, ваша високосте, так.

Скриня повернулася з тацею в ній. Ваймз вийняв тацю.

— Що це?

— Хапонська піца без анчоусів, — відповів Ваймз, підіймаючи кришку. — Ми замовили її в «Піца-хаті Рона» за рогом. Наскільки я розумію, отруїти всю їжу в місті неможливо. А начиння — з мого дому.

— Ви мислите як справжній поліцейський, Ваймзе.

— Дякую, ваша високосте.

— Серйозно? Гадаєте, це був комплімент?

Патрицій потицяв у тацю виделкою з виглядом мандрівника в незнайомій країні.

— Ваймзе, це хтось *уже* їв?

— Ні, ваша високосте. Просто начинку в цій страві дрібно січуть.

— Ах, *розумію*. А я вже подумав, пробувальники перестаралися, — сказав Патрицій. — Слово честі. Яких лише загроз мені не доводиться очікувати.

— Бачу, ваша високосте, вам кращає, — напружено мовив Ваймз.

— Дякую, Ваймзе.

Коли Ваймз пішов, Правитель Ветінарі з'їв піцу — чи принаймні ті її частини, вміст яких видався йому знайомим. Потім він відклав тацю і задмухав свічку біля ліжка. Трохи посидів у темряві, а тоді посовав рукою під подушкою, доки його пальці не торкнулися гострого ножика та коробки сірників.

Дяка богам за Ваймза. В його відчайдушних, палких, а головню — *недоцільних* зусиллях було щось таке миле. Якщо бідака продовжуватиме в такому ж дусі, доведеться підкинути йому підказку-другу.

В Управлінні сам-один сидів капітан Морква і замислено роздивлявся Дорфла.

Голем так і стояв там, де його «вимкнули». Хтось повісив йому на руку кухонного рушника. Кришка його черепа так і лишалася відкинутою.

Якийсь час Морква просидів, спершись підборіддям на кулак і просто споглядаючи. Потім він відчинив шухляду столу і дістав Дорфлів чем. Перечитав. Підвівся. Підійшов до голема. Поклав слова йому в голову.

У Дорфлових очах засвітилося помаранчевим. Те, що було випаленою глиною, прийняло в себе найтоншу ауру, яка визначає межі між живим і неживим.

Морква відшукав Дорфлові табличку та олівця, вклав їх у големову руку і відступив.

Під пильним вогняним поглядом він зняв пояс із мечем, кірасу, шкірянку і стягнув через голову вовняний натільний жилет.

На його м'язах грали відблиски. Вони вилискували в сяєві свічок.

— Я без зброї, — сказав Морква. — Без броні. Бачиш? А тепер послухай...

Дорфл нахилився вперед, замахнувшись кулаком.

Морква не поворухнувся.

Кулак спинився за волосину від капітанових очей; той навіть не зморгнув.

— Не думаю, що ти на це здатен, — промовив він, коли голем розмахнувся знову і його кулак спинився за часточку дюйма від живота

Морква. — І рано чи пізно тобі доведеться зі мною поговорити. Принаймні полистуватися.

Хвилю Дорфл не рухався. Потому взяв олівця.

ЗАБЕРИ З МЕНЕ СЛОВА!

— Розкажи мені про голема, який убив людей.

Олівець не ворухнувся.

— Інші повбивали самі себе, — продовжив Морква.

ЗНАЮ.

— Звідки?

Якийсь час голем дивився на нього. Потім написав:

ГЛИНА ВІД ГЛИНИ МОЄЇ.

— Ти відчуваєш, що відчувають інші големи? — уточнив Морква.

Дорфл кивнув.

— А тепер люди вбивають големів, — сказав Морква. — Не знаю, чи можу я це зупинити. Але можу спробувати. Гадаю, я розумію, що відбувається. До певної міри. Гадаю, все сталося через когось із вас. Глини від глини вашої. Він зганьбив вас усіх. Щось пішло не так. Ви спробували все виправити. Гадаю... всі ви поділяли цю надію. Але слова у ваших головах щоразу вам перешкоджали...

Голем не рухався.

— Ви продали його, правда ж, — тихо промовив Морква. — Чому?

Відповідь з'явилася на табличці ледь не миттєво:

ГОЛЕМУ ПОТРІБЕН ГОСПОДАР.

— Чому? Бо того вимагають ваші слова?

ГОЛЕМУ ПОТРІБЕН ГОСПОДАР!

Морква зітхнув. Людям потрібно дихати, рибі потрібно плавати, големам потрібні господарі.

— Не знаю, чи зможу я дати цьому раду, але, повір, ніхто інший навіть не намагатиметься, — сказав він.

Дорфл не рухався.

Морква знову підійшов поближче до нього.

— Цікаво, чи старий жрець та пан Гопкінсон не зробили чогось... чи не *допомогли* щось зробити, — промовив він, дивлячись големові в обличчя. — Цікаво, чи... опісля... це «щось» не пішло проти них, не витримавши тягаря цього світу...

Дорфл лишався незворушним.

Морква кивнув.

— Хай там як, ти вільний. Далі все у твоїх руках. Я допоможу тобі, чим зумію. Якщо голем — це *річ*, то він не може скоїти вбивства, ну а я продовжу з'ясовувати, чому все це відбувається. Якщо ж голем *може* скоїти вбивство, тоді ви — істоти, і те, як із вами поводитися, — жахливо й має припинитися. В кожному разі, Дорфле, ви у вигазі.

Він повернувся спиною і перекинув на столі кілька паперів.

— Головне лихо, — додав він, — у тому, що всі хочуть, аби інші вгадували їхні бажання й відтак облаштовували світ як належить. Напевне, навіть големи.

Він знову обернувся до голема.

— Я знаю, що ви маєте якусь спільну таємницю. Але якщо так піде й далі, не лишиться нікого, щоб її берегти.

Він з надією подивився на Дорфла.

НІ. ГЛИНА ВІД ГЛИНИ МОЄЇ. Я НЕ ЗРАДЖУ.

Морква зітхнув.

— Що ж, я тебе не примушуватиму, — він вищирився. — Хоча, знаєш, міг би. Я міг дописати в твій чем кілька слів. Наказати тобі говорити.

У Дорфлових очах спалахнуло полум'я.

— Але я цього не робитиму. Бо це було б не по-людськи. Ти нікого не вбивав. Я не можу позбавити тебе свободи, бо ти її й так не маєш. Ну ж бо. Можеш іти. Я ж так і так знаю, де ти живеш.

ПРАЦЮВАТИ ОЗНАЧАЄ ЖИТИ.

— Чого големи *хочуть*, Дорфле? Я постійно бачив вашого брата, який завжди чимось зайнятий, але чого ви справді прагнете досягти?

Олівець зашкрябав по шиферній табличці.

ВІДПОЧИТИ.

Потому Дорфл розвернувся і вийшов з будинку.

— Прок*ття! — вигукнув Морква, що було для нього непростою лінгвістичною вправою.

Він побарабанив пальцями по столу, а тоді різко встав, вдягнув весь раніше скинений одяг та обладунки й рушив коридорами в пошуках Ангви. Вона була в кабінеті капрала Малодупко і бесідувала з гноминею, спершись на стіну.

— Я відправив Дорфла додому, — сказав Морква.

— Він має дім? — здивувалася Ангва.

— Ну, назад на бійню. Але, можливо, зараз не найкращий час для голема ходити вулицями самому, тож я збираюся пройтися слідом за ним і... Капрале Малодупку, з вами все гаразд?

— Так точно, — відрапортувала Усмішка.

— На вас одягнено... одягнено... — свідомість Моркви бунтувала від самої думки про те, що було вдягнено на цьому гномові, тож він наважився лише на:

— Кільт?

— Так точно. Спідниця, капітане. Шкіряна, капітане.

Морква спробував знайти годящу відповідь — і мусив обмежитися коротким:

— А.

— Я пройдуся з тобою, — вирішила Ангва. — А на чергуванні побуде Усмішка.

— Кільт... — промовив Морква. — Ох. Ну, е... просто стежте за порядком. Ми ненадовго. І... е... не виходьте з-за столу чергового, гаразд?

— Та *годи*, — сказала Ангва.

Коли вони вийшли в туман, Морква сказав:

— Ти не думаєш, що з Малодупком... коїться щось *дивне*?

— Як на мене, абсолютно типова жінка, — відповіла Ангва.

— *Жінка*? Ти *сказала*, що він — жінка?

— Вона, — уточнила Ангва. — Це, знаєш, Анк-Морпорк. У нас тут є різні займенники.

Вона буквально нюхом відчувала його збентеження. Звичайно, всі розуміли, що десь під усіма цими шарами шкіряного одягу та кольчужного плетива гноми складаються з достатньої кількості статей, щоб забезпечувати виробництво нових гномів, але це була не та тема, яку гноми обговорювали, — хіба що на тій стадії флірту, коли нестача точних відомостей могла спричинити серйозні ускладнення.

— Що ж, хочеться думати, що вона матиме достатньо гідності, аби тримати це при собі, — сказав нарешті Морква. — Тобто я нічого не маю проти жінок. Я абсолютно впевнений, що до них належить, наприклад, моя прийомна матінка. Але я не думаю, що, розумієш, було б дуже розумно привертати до цього увагу навколишніх.

— Моркво, по-моєму, у тебе негаразди з головою, — сказала Ангва.

— Що?

— По-моєму, вона у тебе застрягла в твоїй же дупі. Тобто — та щоб тобі грець! Дешиця косметики та одяг — і ти вже реагуєш так, ніби вона перетворилася на панну Вава Вум і почала танцювати на столах у «Скунсовому хвості»!

Кілька секунд тривала вражена тиша: уяву *обох* раптом опанувало видовище стриптизерки-гноміні. Уява обох збунтувалася.

— Хай там як, — сказала Ангва, — але якщо і в Анк-Морпорку неможливо бути самою собою, то де це можливо взагалі?

— Коли це помітять інші гноми, виникнуть проблеми, — вимовив Морква. — З-під цієї спідниці майже видно його коліна. Тобто її коліна.

— Всі мають коліна.

— Нехай, але афішувати їх означає запрошуватися на неприємності. Я хочу сказати, *я-то* звук до колін. Я можу бачити коліна й думати: «А, гаразд, коліна, це просто такі суглоби на ногах», — але дехто з хлопців...

Ангва принюхалася.

— Тут він повернув ліворуч. Дехто з хлопців *що?*

— Ну... Просто я не знаю, як вони відреагують. Не варто тобі було її заохочувати. Я хочу сказати, звісно, існують гноми-жінки, але... Ну, тобто вони мають гідність цього не показувати.

Він почув, як Ангві перехопило подих. Коли вона заговорила знову, її голос лунав звідкись здаля.

— Моркво, ти знаєш, що я завжди поважала твоє ставлення до громадян Анк-Морпорка.

— І?

— Я завжди була вражена тим, наскільки ти не звертаєш уваги на такі речі, як колір чи форма.

— І?

— І ти завжди здавався гуманним.

— І?

— І ти знаєш, що я маю до тебе серйозну прихильність.

— Так?

— Просто іноді...

— Так?

— Я справді, справді, *справді* не розумію чому.

Коли капрал Ноббс піднявся доріжкою до особняка вельможної Селашіль, біля ганку вже тісно громадилися екіпажі. Він постукав.

Йому відчинив лакей.

— На вхід для прислуги, — сказав він і спробував зачинити двері знову.

Та Ноббі мав наготові висунуту вперед ногу.

— Читайте, — сказав він, простягаючи йому два клаптики паперу.

У першому йшлося:

Я, заслухавши свідчення численних експертів, включаючи повивальницю п. Сухоковз, засвідчую, що ймовірність того, що пред'явник цього документа К. В. Сент-Дж. Ноббс є людською істотою, перевищує 50%.

Підпис: Правитель Ветінарі

Другим був лист від Дракона, Короля Гербів.

Очі лакея розширилися.

— Ох, страшенно перепрошую, ваша милосте, — заквапився він. І знову втупився в капрала Ноббса.

Ноббі був гладенько виголений — принаймні тоді, коли голився востаннє, — але на його обличчі містилося стільки дрібних топологічних деталей, що воно скидалося на украй невдалий взірець ділянки землі, на якому практикували підсічно-вогневе землеробство.

— Ой, леле, — промимрив лакей. Проте опанував себе. — Взагалі відвідувачі зазвичай мають запрошення.

Ноббі пред'явив пошарпану пачку, більше схожу на стару карткову колоду.

— Гадаю, найближчим часом я буду зайнятий тусуванням, — сказав він. — Але, якщо бажаєте, пізніше можна буде влаштувати партію-другу у «Вбогого пана Цибулю».

Лакей зміряв його поглядом. Він нечасто вибирався за межі особняка, але йому також доводилося чути — а кому не доводилося? — що у Варті служить повноправний король Анк-Морпорка. Лакей мусив визнати, що коли вже спадкоємця трону необхідно було переховувати, то, мабуть, важко було б сховати його краще, ніж за обличчям К. В. Сент-Дж. Ноббса.

З іншого боку... лакей мав певний інтерес до історії і знав, що сам той трон за довгу епоху свого існування носив на собі і горбунів, і однооких, і слабих на ноги, і страшних з лиця, як смертний гріх. У цьому плані Ноббі мав не менш королівський вигляд, ніж вони. Якщо він, строго кажучи, не горбив спину, то це лише тому, що груди та боки він горбив теж. «Бувають часи, — подумав лакей, — коли варто орієнтуватися по зірці в небі, навіть якщо ця зірка — червоний карлик».

— Ви ще не відвідували раніше цих заходів, ваша світлосте?

— Оце вперше, — відгукнувся Ноббі.

— Упевнений, ваша вельможна кров усе вам підкаже, — слабо прошелестів лакей.

«Я маю піти, — думала Ангва, доки вони поспішали крізь туман. — Я більше не можу жити від повні до повні.

Не те щоб він не був привабливим. І годі й мріяти зустріти турботливішого чоловіка.

Але ж у тому й річ. Він дбає про всіх. Рівноправно. Він знає все про кожного, бо кожен його цікавить, і його турбота завжди загальна, й ніколи не буває особистою. Він не здатен поставити знак рівності між „особистим“ і „важливим“.

Якби ж він мав яку-небудь типово людську рису, на кшталт самозакоханості. Упевнена, сам він про це не думає, але легко помітити, що стосунки з перевертнем в глибині душі його непокоять. Його непокоїть те, що говорять про мене за моєю спиною, — і не знає, що з цим робити.

Що там якось сказали ті Гноми? Один сказав щось на кшталт: „У неї зараз буде обід“, а другий відповів: „Радій, що не з тебе“. Я бачила вираз його обличчя. Це я звикла не реагувати... ну, більшу частину часу... але він так не може. Якби він хоч комусь врізав. Це нічого не дало б, але йому хоч би покращало.

І справи тільки гіршають. У кращому разі мене схоплять у чисму-небудь курнику — і це буде нормальний такий накид сміття на млин. А якщо мене схоплять у чий-небудь спальні...»

Вона спробувала позатикати цим думкам пельки, проте нічого не виходило. Перевертня можна лише контролювати — але не приручити.

«Це все — місто. Забагато народу, забагато запахів...

Можливо, щось вийшло б, якби ми жили десь на самоті; але якщо я скажу: „Я або місто“,— він же навіть не зрозуміє, який тут може бути вибір.

Рано чи пізно мені доведеться повернутися додому. Так буде краще для нього».

Ваймз знову простував крізь сиру ніч. Він розумів, що надто злий, аби мислити адекватно.

Він уперся в глухий кут, і йому таки довелося подолати для цього чималий шлях. Він мав повний віз фактів, озброївся всіма можливими прийомами логіки — але хтось десь мав усі підстави вважати його дурнем.

Можливо, дурнем його вважав уже й капітан Морква. Ваймз одну за одною видавав на-гора блискучі ідеї — годящі *поліцейські* ідеї, — і кожна виявлялася поганим анекдотом. Він кричав, і давав прочухана, і робив усе інше як слід — і ніщо з цього не спрацювало. Вони не знайшли ані зачіпки. Тільки збільшили масштаби свого незнання.

В його уяві постав привид старої пані Полегенько. Він мало що міг про неї пригадати. Тоді він був лише одним зі шмаркачів у натовпі таких же шмаркачів, а вона була лише одним зі стурбованих облич десь над фартухом. Одна з мешканок вулиці Півнедзьоба. Вона взялася за шиття, аби звести кінці з кінцями, і завжди намагалася мати охайний вигляд, і, як і всі жителі цієї вулиці, на дорозі життя ніколи нічого ні в кого не просила — а отримувала навіть менше, ніж нічого.

Що ще він *міг* зробити? Вони ж хіба що шпалери зі стін не по...

Ваймз зупинився.

Шпалери в обох кімнатах були однакові. Як і в усіх кімнатах на всьому тому поверсі. Жахливі зелені шпалери.

Але... та ні, цього не може бути. Ветінарі спав у тій кімнаті цілі роки — якщо взагалі можна сказати, що він коли-небудь спав. І неможливо проникнути до палацу та переклеїти стільки шпалер так, щоб ніхто не помітив.

Хвилі туману перед Ваймзом на мить розступилися. Він вловив відблиск свічки у вікні найближчого будинку, а тоді хвилі зійшлися знову.

Туман. Так. Сирість. Проникає всередину, осідає на шпалерах. Старих, запилених, запліснявілих...

Чи перевіряв Смішинка шпалери? Зверніть увагу: в певному сенсі ми ж їх і справді *не бачимо*. Вони не перебувають у кімнаті, бо ж саме вони й визначають, що таке кімната. Чи можна отруїтися *стінами*?

Він ледве наважувався обмірковувати цю думку. Якщо він дозволить своїй свідомості *спинитися* на цій підозрі, все прекрутиться, покришиться й піде за вітром, як і в усіх попередніх випадках.

Але... десь тут і зарито собаку, підказала йому підсвідомість. Вся ця метушня з підозрюваними та доказами... це лише для того, щоб тілу було за що взятися, поки найпотраємніші закапелки мозку непомітно роблять надважку роботу. Кожен тямущий лягавий знає, що немає сенсу вештатися туди й сюди в пошуках Доказів, за допомогою яких можна з'ясувати, Хто Це Зробив. Ні, починати слід саме з чіткого уявлення про те, Хто Це Зробив. І тоді зрозуміло, які саме Докази треба шукати.

Він не збирається ще цілий день провести в розгубленості, зрідка пересипаній відчайдушно яскравими ідеями, о ні. Досить уже того, що обличчя капрала Малодупка, схоже, набувало дедалі більше барв кожного разу, як Ваймз зустрічався з ним поглядом. Він тоді спитав: «Дивіться, миш'як — це метал, тож чи не могли з нього зробити *столове начиння*?» І досі не міг забути, з яким виразом обличчя Гном пояснював, що так, авжеж, у принципі, таке можливо, тільки треба переконатися, що ніхто не помітить, як вони за три секунди розчиняться після першого ж занурення в суп.

Цього разу Ваймз спершу добряче подумає.

— Граф Анкський, капрал Його Світлість К. В. Сент-Дж. Ноббс!

Гудіння розмов припинилося. Голови обернулися в єдиному напрямку. Хтось у натовпі розсміявся, та негайно був зашиканий сусідами.

Вперед вийшла вельможна Селашіль. Це була висока кощава жінка з гострими рисами обличчя та орлиним носом, що були спадковими зовнішніми ознаками її роду. На ходу вона складала враження летючої сокири.

Вийшовши, вона зробила реверанс.

Навколо прокотилися зітхання подиву, але вона лише обвела гостей поглядом — і все заворушилося в поклонах та реверансах. Десь у задніх рядах хтось заговорив: «Але ж він геть...» — та його швидко притишили.

— Хтось щось загубив? — нервово спитав Ноббі, озирваючи схилені голови. — Я допоможу пошукати, коли що.

Біля його ліктя опинився той самий лакей; він тримав тацю.

— Щось вип'єте, ваша світлосте? — спитав він.

— Ага, добре, пінту «Молюскового», — сказав Ноббі.

У присутніх повідпадали щелепи. Але вельможна Селашіль не розгубилася.

— «Молюскового»? — перепитала вона.

— Сорт пива, ваша ясновельможносте, — пояснив слуга.

Її ясновельможність вагалася не довше миті.

— Гадаю, наш дворецький має пиво, — сказала вона. — Сходіть до нього, шановний. І я теж вип'ю «Молюскового». Яка *оригінальна* ідея!

Це таки справило певний ефект на тих гостей, які завжди знали, з якого боку бутерброда намазано паштет.

— А й справді! Чудова пропозиція! Мені теж пінту «Молюскового»!

— Га-га! П'гек'гасно! І мені!

— Усім — «Молюскового», я пригощаю!

— *Але ж він геть...*

— *Та заткніть уже пельку!*

Рахуючи гіпопотамів, Ваймз обережно подолав Латунний міст. Він таки виявив, крім добре знайомих восьми, і дев'яту постать — але вона просто спиралася на парапет і бурмотіла сама до себе знайомим та (принаймні для Ваймза) незагрозливим тоном. Найлегші порухи вітерцю несли від неї запах, що перебивав навіть запах ріки. В сенсі попередження це був тривожний дзвіночок, який варто було би вважати дзвоном сполоху.

— ...Креветко, креветко, я їм *казав*, постав оце і потягни за кінчика! Магуля і рука тисячоліття! Я їм *казав*, а їм стромити б...

— Привіт, Роне, — навіть не завдаючи собі клопоту поглянути в бік постаті, кинув Ваймз.

Старий Тхір Рон подріботів за ним.

— Креветко, вони мене витурили, так...

— Авжеж, Роне, — машинально промовив Ваймз.

— І магуля... креветко, кажу, маслом та на бутерброд... Королева Моллі радить вам бути обережним, пане.

— Що-що?

— Не так засмажили, креветко, креветко! — безневинно пояснив Старий Тхір Рон. — Штани, а мене витурили, вони і здорова куниця!

Жебрак непевним кроком проскочив повз Ваймза, метучи бруківку полами бруднющої шинелі, і пошкутильгав у туман. Попереду нього дріботів його песик.

У кімнаті прислуги коїлося стовпотворіння.

— «Старомоллюскове особливе»? — перепитав дворецький.

— Ще сто чотири пінти! — вигукнув лакей.

Дворецький знизав плечима.

— Гаррі, Сіде, Робе та Джеффри... Кожен зараз взяв по дві таці і ще одну подвійну ходку до «Королівської голови», бігом! Що ще він там робить?

— Ну, мали бути поетичні читання, але *він* почав жартувати...

— Анекдоти розповідати, чи що?

— Не зовсім.

Дивовижно, як таке можливо: мряка і туман одночасно. І те, й інше вітер заносив у відчинене вікно, тож Ваймз мусив його зачинити. Він запалив свічки біля письмового столу і розгорнув свого записника.

Можливо, треба було йому скористатися бісиком-органайзером, але він любив бачити записи на папері. Записуючи, він краще міркував.

Він написав: «Миш'як», — і обвів слово великим колом. Кругом кола він понадписував: «Нігті о. Трубочка», «Щури», «Ветінарі» та «п. Полегенько». Нижче на сторінці він написав: «Големи», — і теж обвів це слово колом. Навколо цього слова він надписав: «о. Трубочек?» та «п. Гопкінсон?». Після деяких роздумів він також додав: «Крадена глина» та «Шамот».

Далі Ваймз записав так: «Навіщо големові зізнаватися в тому, чого він не робив?».

Якийсь час він роздивлявся вогні свічок, після чого записав: «Щури їдять що завгодно».

Минув іще певний час.

«Що такого може бути у жерця, що могло б комусь знадобитися?»

Знизу почулося брязкання обладунків прибулого з вулиць патруля. Заволав капрал.

«Слова, — записав Ваймз. — Що мав пан Гопкінсон? Гномський хліб → Не вкрадено. Що ще?»

Певний час Ваймз посидів, втупившись у ці слова, потім написав: «Пекарня», — трохи подивився і на це слово, стер його і замінив словом «Піч?». Слово «Піч» він обвів колом, таким же обвів «Крадену глину» і з'єднав обидва намальованих кільця.

Під нігтями старого жерця виявився миш'як. Можливо, він розсипав щурячу отруту? Миш'як має багато способів використання. І будь-який алхімік готовий продати його цілі фунти.

Ваймз написав: «Миш'яковий Монстр», — і подивився на запис. Під нігтями зазвичай буває бруд. Якщо сталася бійка, можуть трапитися шматочки шкіри. Але не жир та миш'як.

Він знову поглянув на аркуш і, ще подумавши, написав: «Големи неживі. Але думають, що живі. Що роблять живі? → Здебільш.: дихають, їдять, випорожн.». Він зробив паузу, втупившись у туман, і тоді, дуже обережно, дописав: «І розмножуються».

Ззаду шиї він починав відчувати дивне поколювання.

Він обвів колом ім'я покійного Гопкінсона і провів лінію вниз до іншого кола, в якому вписав: «Він мав велику піч».

Гм-м-м. Смішинка казав, що в хлібній печі глину як слід не випалиш. Але, цілком ймовірно, її там можна випалити не як слід.

Він знову підняв очі на свічки.

Вони могли *це* зробити, авжеж? О боги... Та ні, звичайно, ні...

Але, зрештою, все, що потрібно, — це глина. І жрець, який знає, які слова слід написати. І, очевидно (припустив Ваймз), хтось, хто міг би, власне, виліпити фігуру — але ж големи мали сотні й сотні років, аби навчитися досконало володіти своїми руками...

О, ті велетенські руки. Які, здавалося, лише й придатні, щоб стискатися в кулаки.

А далі перше, що вони схотіли б зробити, — це знищити докази, еге ж? Можливо, вони й не мислили про це як про вбивство, а лише як про таке собі тимчасове вимкнення...

Він намалював на своїх роздумах ще одне, досить безформне, коло.

Шамот. Стара випалена глина, подрібнена на крихту.

Вони додали туди дещицю власної глини. Дорфл мав нову ногу, чи не так? І вона не дуже йому підходила. Вони таки вклали частку себе — в нового голема.

Все це було... ну, Ноббі назвав би це «ржачним». Ваймз же й уявлення не мав, як це назвати. Все це було наче якесь таємне товариство. «Глино від глини моєї». Плоть від плоті моєї, кров від крові...

Трикляті глиняні брили. Мавпувати вищих істот!

Ваймз позіхнув. Краще б йому трохи поспати. Чи щось таке.

Він втупився в аркуш. Його рука машинально ковзнула до найнижчої шухляди столу, як завжди, коли він бував стурбований і намагався добряче подумати. Звісно, нині пляшки там бути не могло — але старі звички так просто не вми...

Раптом почувися тихе «дзень» скла і тихий спокусливий сплеск.

Ваймзова рука стикнулася з пузатою плящиною. Етикетка повідомляла: «Гуральні Обіймиведмедя: Загорбатський, 7*».

Рідина всередині від нетерплячки ледь не лізла самотужки вгору по склу.

Він дивився на пляшку. Він поліз до шухляди по пляшку — і вона там була.

Але її там бути не могло. Він знав, що Морква та Фред Колон постійно стежили за ним, але він і сам не купив жодної пляшки з дня одруження, бо ж він обіцяв Сибіл, так?

Але ж це була не якась там самогонка. Це був «Загорбатський»...

Одного разу він його пробував. Тепер уже важко було пригадати, як так сталося, бо в ті часи алкоголь, який він вживав, зазвичай справляв ефект удару молотком по внутрішньому вуху. Напевне, роздобув десь гроші. Лише *понюхати* б його — і це буде як ціла Вепроніч. Лише *понюхати*...

І тоді *вона* каже: «Кумедно — минулої ночі так не вийшло!» — завершив капрал Ноббс.

Він осяяв усе зібрання усмішкою.

Якийсь час панувала тиша. Потім хтось у натовпі засміявся — тим негучним непевним сміхом, яким смієшся, коли не знаєш достеменно, чи не примусять тебе негайно замовкнути. Та слідом засміявся ще

хтось. Потім підключилися одразу двоє. А тоді регіт охопив усіх присутніх.

Ноббі грівся у променях слави.

— А от іще один: заходить хапонець у бар з маленьким таким піаніно... — почав він.

— Здається, — твердо сказала вельможна Селашіль, — закуски вже подано.

— А свинячі ніжки є? — життєрадісно поцікавився Ноббі. — Миска свинячих ніжок — до «Молюскового» саме те.

— *Зазвичай* я кінцівок не їм, — відказала вельможна Селашіль.

— Та ну, сендвіч із ніжкою... Ніколи не пробували? Смакота, — запевнив Ноббі.

— Але... здається... це не найтонші наїдки? — промовила вельможна Селашіль.

— Та ну, шкуру можна зрізати, — заспокоїв Ноббі. — Навіть ратиці. Якщо ви такі ніжні.

Сержант Колон розплющив очі й застогнав. Голова тріщала. Його чимось вдарили. Можливо, стіною.

Крім того, його ще й зв'язали. По руках і ногах. Він лежав у темряві — здається, на дерев'яній підлозі.

У повітрі стояв жирний запах, який видавався знайомим, проте дратівливо невпізнаваним.

Коли його очі звикли до темряви, він почав розбирати прямокутник із ледь помітних світляних ліній, що, напевне, позначали двері. Також до нього долітала ледь чутна розмова.

Колон спробував піднятися на коліна і загарчав, коли його голову пронизав ще сильніший біль.

Коли тебе зв'язують — це не до добра. Звичайно, це суттєво краще, ніж коли тебе вбивають, але це також може означати, що тебе просто збираються вбити дещо пізніше.

«Ніколи такого ще не траплялося, — сказав він собі. — За старих часів якщо злодія й ловили на гарячому, то насправді йому лишали відчинені двері для втечі. Зате й господарі поверталися додому без зайвих дірок в організмі».

Використовуючи кут між стіною та якоюсь величезною скринєю, він таки зумів підвестися. Це не те щоб дуже покращило його

становище порівняно з попереднім — і все ж, коли дзвони в голові притихли, він незграбно дострибав до дверей.

По інший бік від них продовжували гудіти голоси.

Проблеми в цьому будинку мав не лише сержант Колон.

— ...дурню! І для цього ти притяг його сюди? У Варті є перевертень! Ах-ха. Не з ваших отих покручів. Вона — чистопородна. Кинь монетку, то вона нюхом відчує, як та впала!

— Може, вб'ємо його, а тіло десь сховаємо?

— Думаєш, вона не відчує різниці між живим і мертвим тілом?

Сержант Колон ледь чутно застогнав.

— То відведемо його подалі, поки туман кругом...

— Ідіоте, вони вміють відчувати й страх. Ах-ха. Ну чому ти не дав йому просто тут усе оглянути? Що він побачив би? Я цього мента знаю. Старий жирний боягуз з усіма інтелектуальними здібностями, ах-ха, кнура. Від нього постійно так і тхне страхом.

Сержант Колон від душі сподівався, що наразі від нього не тхне чим-небудь іншим.

— Відправ до нього Мешугу, ах-ха.

— Ви впевнені? Він починає поводитись дивно. Вештається вулицями й волає в ніч — а вони ж наче до цього не пристосовані. А ще він тріскається. Цим тупим големам можна довіряти лише в тому, що вони не зроблять нічого як нале...

— Та всі знають, що големам не можна довіряти. Ах-ха. Подбай про нього!

— Я чув, що Ваймз...

— Про Ваймза вже подбав я!

Колон тихо, як тільки міг, сперся на двері. Він уявлення не мав, що за Мешугу створили големи, проте звучання слова навіювало думку про те, що краще бути де завгодно, аби подалі від цієї штуkenції.

Якби він був таким же винахідливим типом, як Сем Ваймз чи капітан Морква, він би... знайшов цвях або що і розколупав би ці мотузки, чи не так? Мотузки були затягнуті *дійсно* туго і сильно врізалися в його зап'ястя, бо були ну дуже тонкими, ненабагато товщими за струну, і зав'язані вони були кілька разів. Якби він міг знайти щось, щоб їх перетерти...

Та, на жаль — і всупереч будь-якому здоровому глузду, — зв'язаних ворогів іноді бездумно кидають до приміщень, геть-чисто

позбавлених цвяхів, годящих гострих камінців, скляних скалок чи навіть, в ідеальному випадку, достатньої кількості старих запчастин та інструментів, аби зібрати цілком функціональний бронев автомобіль.

Він примудрився знову стати на коліна і засовав зв'язаними руками по щілинах підлоги й стін. Підійшла б навіть звичайна трісочка. Металевий уламок. Широко відчинені двері з написом «СВОБОДА». Він погодився б на будь-що.

Але надібав він тільки крихітне кружальце світла на підлозі. Колись давно з дошки тут випав сучок, і крізь отвір проходило світло — тьмяне помаранчеве світло.

Колон ліг і притулив до отвору око. На жаль, це привело в безпосередню близькість до отвору і його носа.

Сморід звідти йшов несамопитий.

Внизу вгадувалося щось на кшталт води — принаймні якась рідина. Напевне, він перебував над одним із численних міських каналів, які були, втім, прокладені століття і століття тому й нині не використовувалися — якщо про їхнє існування хтось узагалі пам'ятав — для тих цілей, для яких людство зазвичай використовує свіжу чисту воду (а саме — щоб зробити її настільки брудною й непридатною до пиття, наскільки це лише можливо). А цей конкретний канал ще й протікав під ринком худоби. Запах амонію увіп'явся в ніздрі Колона, неначе свердло.

Проте там, унизу, таки було світло.

Він затамував подих і позирнув ще раз.

За пару футів під собою він побачив малесенького плотика. На ньому акуратним рядочком були викладені зо пів дюжини щурів і горіла крихітна стружка свічки.

Невеличкий човник заплив у поле його зору. На дні човника лежав щур, а посеред нього сидів і гріб маленькими веслами...

— Скажений Малолюдок Артур?

Гном поглянув угору.

— Ну а це ще хто?

— Це ж я, ваш старий добрий друг Фред Колон! Ви не могли б подати руку допомоги?

— Якого ти там забув?

— Мене зв'язали і збираються вбити! Чому тут так *жахливо* пахне?

— Це старий канал Півнедзьоба. Сюди йдуть змиви з усіх хлівів на ринку, — Скажений Малолюдок Артур вищирився. — Відчуваєш силу і добро, які течуть у жилах твого міста? Зви мене Королем Золотої Ріки, га?

— Мене збираються *вбити*, Артуре! А вам на це попісяти!

— Ха, гарна ідея!

Клітини Колонового мозку спалахнули відчайдушним вогнем.

— Я вийшов на слід тих типів, які труїли ваших щурів, — заявив він.

— Гільдія щуроловів! — гаркнув Артур, ледь не впустивши весло. — Я так і *знав*, що це вони, еге ж? Я ж отут-о й полював на своїх шуриків! І тут, унизу, їх ще повно — дохлих, як позавчорашні покійники!

— Отож! І я повинен надати імена цих негідників командорові Ваймзу! Особисто! Маючи при собі обидві руки і обидві ноги! Він щодо цього дуже суворий!

— Ти шо, не бач, що влігся прям на люк? — спитав Артур. — Чекай на місці.

Артурів плотик відплив із поля зору. Колон перекоотився на спину. Незабаром у стіні поруч почувся шурхіт, а потім хтось копнув його у вухо.

— Ой!

— Мені за це заплатять? — поцікавився Скажений Малолюдок Артур, підіймаючи цурпалок свічки того типу, які стромляють у тортки на дитячих днях народження.

— А як же громадянський обов'язок?

— Ага, тобто *не* заплатять?

— Щедро, щедро заплатять! Обіцяю! А тепер розв'яжіть мене!

— Це шпагат, — повідомив Артур звідкись із району Колонових зап'ясть. — Геть негодяща мотузка.

Колон відчув, що його руки вільні, хоча зап'ястя досі відчували біль.

— А де ж той люк? — спитав він.

— Ти на ньому лежиш. У нього добре скидати всіляке сміття. Знизу в нього такий вигляд, ніби його роками не відчиняли. Чуєш, я зараз там унизу на кожному кроці бачив дохлих щурів! Здоровенні, як твоя

макітра, і вдвічі дохліші. Мені таки *не здалося*, що ті, яких я вполював для Бура, були якісь пригальмовані!

Щось лунко тріснуло, і Колонові ноги теж вивільнилися. Він обережно сів і спробував хоч якось оживити їх розтиранням.

— Звідси є якийсь вихід? — спитався він.

— Для мене — купа, для такого жирного довбня, як ти, — нуль, — проголосив Скажений Малолюдок Артур. — Мусиш плисти.

— Ти хочеш, щоб я стрибнув *отуди*?

— Не бійся, не потонеш.

— Точно?

— Ага. Але можеш задихнутися. Знаєш же приказку про оте саме, по якому пливеш без весла?

— Це ж не воно, га? — спитав Колон.

— Вся річ у хлівах, — роз'яснив Скажений Малолюдок Артур. — Худоба, коли її замкнути в хліву на бійні, завжди нервується.

— Як я її розумію.

З-за дверей почулося рипіння підлоги. Колон із зусиллям зіп'явся на ноги.

Двері відчинилися.

Весь дверний отвір заповнила якась постать. Через світло за її спиною риси було годі розібрати, але Колон не міг не побачити два трикутні вогняні ока.

Сержантове тіло, яке в багатьох аспектах було куди розумнішим за вмонтований у нього мозок, зреагувало миттєво. Виділеним мозком адреналіном воно скористалося сповна: підстрибнуло на кілька футів угору і витягло ступні так, щоб обкуті сталлю носачи поліцейських черевиків синхронно вдарили у кришку люка. Шар багаторічного бруду та шар іржі, на яку перетворилося залізо, не витримали.

Колон полетів вниз. На щастя, його тіло мало досить завбачливості, щоб затиснути власного носа саме в ту мить, коли він із гучним «Ляп» занурився в потік, характеристики якого неможливо описати пристойними словами.

Більшість людей, зненацька занурюючись у воду, намагаються чимшвидше знов почати дихати. Колон намагався якомога довше від цього утриматися. Про альтернативу страшно було й подумати.

Він виринув почасти через виштовхувальну дію газів, вивільнених його падінням; свічка Скаженого Малолюдка Артура на плоту, що розгойдувався хвилями за кілька футів від нього, спалахнула блакитним полум'ям.

Хтось приземлився на його шолом і пришпорив його, як вершник — коня.

— Праворуч! *Уперед!*

Наполовину плавом, наполовину пішки Колон почав пробиратися смердючим руслом. Жах надавав йому сил. Пізніше ці події виставлять рахунок організму, але зараз він ішов буквально в кільватері переляку: поки слід у рідині за ним заповнювався знову, минало кілька секунд.

Він не спинявся, аж доки раптове ослаблення опору його рухові не підказало, що він вибрався з-під землі. Він пошукав руками в темряві, намацав брудні опори якогось причалу і, хрипко віддихуючись, вчепився за них.

— Що то була за потвора? — спитав Скажений Малолюдок Артур.

— Голем, — видихнув Колон.

Він зумів дотягтися до поручнів причалу, спробував підтягтися і звалився назад у воду.

— Агов, я наче щось чую, — сказав Скажений Малолюдок Артур.

Сержант Колон злетів з-під води, як запущена з субмарини ракета, впав на причал і склався там удвоє.

— Ги, що та пташечка, — сказав Скажений Малолюдок Артур.

— Скажений Малолюдку Артуре, а як вас називають ваші друзі? — пробелькотів Колон.

— Не зна. У мене їх нема.

— А хай тобі, це просто диво.

Натомість його світлість де Ноббс тепер завів багато друзів.

— Як це «скільки наливати»? Ти що, дна не бачиш? — гримів він.

Всі аж душилися від реготу.

Ноббі радісно шкірив зуби посеред натовпу. Він і не пам'ятав, щоб коли-небудь так веселився, лишаючись одягненим.

У дальньому кутку вітальні вельможної Селашіль безгучно зачинилися двері, і в комфортабельній кімнаті для паління, розсівшись по шкіряних кріслах, вичікувально поглянули одне на одного анонімні люди.

Нарешті хтось сказав:

— Неймовірно. Справді, неймовірно. Цей чоловік таки має хоризьми.

— Даруйте?

— Я хочу сказати, він настільки бридкий, що просто зачаровує людей. Як і ті історії, що він розповідав... Ви помітили, як усі заохочували його, бо просто не могли повірити, що *хто б то не був* може кидати подібні жартики в присутності дам?

— Чесно кажучи, той анекдот про чоловічка-піаніста мені сподобався...

— А його манери за столом! Ви помітили?

— Ні.

— Так-о-тож!

— А запах, не забудьте про запах.

— Не стільки *поганий*, скільки... дивний.

— Я помітив, що насправді за кілька хвилин ніс просто закривається, і тоді...

— Я лише *хочу вказати*, що він дивним чином приваблює людей.

— Як публічна страта, наприклад.

На певний час запала замислена мовчанка.

— Так, по-своєму цей чудик має непогане почуття гумору.

— Хоча й не те щоб іскрометне.

— Схоже, досить забезпечити йому пінту пива та миску отого, як там його, з ратицями — і він буде щасливий, як свиня в перегної.

— Як на мене, це дещо образливо.

— Перепрошую.

— Я знав деяких дуже пристойних свиней.

— Не маю сумніву.

— Але я дуже легко уявляю, як він за своїм пивом та ніжками підписує королівські укази.

— Таки так. Е... А він, гадаєте, вміє читати?

— А яка різниця?

Знову запала мовчанка, сповнена копіткої праці мізків.

Потому хтось сказав:

— З іншого боку... ми можемо не турбуватися через загрозу виникнення неадекватної династії.

— Чому ви так гадаєте?

— Ви уявляєте, щоб за нього пішла яка-небудь принцеса?

— Ну-у-у... Вони відомі звичкою цілувати жаб...

— Так то жаби.

— ...і, звичайно, влада та титул — це потужні афродизіаки...

— Не уточните, *наскільки* потужні?

Знову мовчанка. Тоді:

— Можливо, не настільки потужні.

— Він прекрасно пасуватиме відведеній ролі.

— Ідеально.

— Дракон спрацював пречудово. Сподіваюся, *насправді* цей чудик не граф?

— Не будьте дитиною.

Усмішка Малодупко незграбно сиділа на високій табуретці за столом чергового офіцера. Їй сказали, що все, що вона має робити, —

це перевіряти патрулі, які повертаються або, навпаки, виходять на зміну.

Дехто з Вартових позирав на неї з певним подивом, але ніхто нічого не сказав. Вона вже майже зовсім розслабилася, коли з патрулювання Королівського узвозу повернулося четвірко гномів.

Вони дружно вирячилися на неї. І, зокрема, на її вуха.

Потім їхні погляди так само дружно опустилися нижче. Затуляти простір під столом панельками в Анк-Морпорку було не заведено. Зазвичай, утім, там можна було побачити лише нижню половину сержанта Колона. Серед цілої низки вагомих підстав приховувати це видовище сексуальна привабливість займала місце далеко не в першій десятці.

— Це ж... жіночий одяг, еге ж? — сказав один із гномів.

Усмішці пересохло в роті. Ну чому саме *зараз*? Вона якось підсвідомо сподівалася, що у відповідний момент Ангва буде поруч. Це неймовірно, як заспокійливо діяла на навколишніх її усмішка.

— Ну? — пролопотіла вона. — І що? Хочу, то й ношу.

— А... у тебе у вусі...

— І?

— Це... та моя матуся ніколи навіть... аргх... це огидно! Ще й на людях! Що, як побачать діти?

— Я бачу твої *кісточки*! — кинув інший гном.

— Я звернуся з цього приводу до капітана Моркви! — заявив третій. — Не думав я, що доживу до такого!

Двоє Гномів рвонули до роздягальні. Третій поквапився був слідом за ними, але, порівнявшись зі столом, пригальмував і обдарував Усмішку безтямним поглядом.

— Е... е... але ж *гарні* кісточки, — вимовив він і побіг геть.

Четвертий дочекався, поки перші троє зникнуть, і бочком наблизився до столу.

Усмішку тіпало.

— Тільки спробуй щось *лягнути* про мої ноги! — промовила вона, застережно махаючи пальцем.

— Е... — гном швидко роззирнувся і нахилився ближче. — Е... це... помада?

— Так! І що?

— Е... — гном нахилився ще ближче, роззирнувся знову, тепер уже зовсім по-змовницьки, і стишив — точніше, стишила — голос:

— Е... а даси покористуватися?

Ангва та Морква крокували крізь туман у тиші, яку порушували лише чіткі й короткі вказівки Ангви.

Потім вона зупинилася. До цього моменту запах Дорфла — чи принаймні свіжий слід задавненого м'яса та коров'ячого посліду — досить прямо вів до району, де була розташована бійня.

— Він звернув у цей провулок, — сказала вона. — Це майже в протилежний бік. І... пересувався швидше... і... запах багатьох людей та... *сосисок*?

Морква кинувся бігом. Багато людей та запах сосисок означали чергову виставу вуличного театру, яким і було життя в Анк-Морпорку.

Далі у провулку він побачив натовп. Цей натовп явно перебував тут уже певний час, оскільки край нього видніла знайома постать із візочком; витягаючи шию, вона намагалася дивитись через голови.

— Що відбувається, пане Нудль? — спитав Морква.

— А, кепе, привіт. Та голема зловили.

— Хто зловив?

— Та якісь типи — ось щойно кувалди притягли.

Перед Морквою стояла щільна стіна людей. Він склав руки, встромив їх між двома найближчими глядачами і розсунув тих у боки. Лаючись і опираючись, натовп розступався перед ним, як води морські перед пророком найвищого класу. Загнаний у глухий кут Дорфл вивищувався у кінці провулка. До нього обережно наближалось трое чоловіків із кувалдами; вони мали типовий вигляд вуличних хуліганів, жоден з яких не прагне завдати першого в бійці удару, бо боїться, що другий дістанеться йому.

Голем відступав, прикриваючись шиферною табличкою, на якій було написано:

Я КОШТУЮ 530 ДОЛАРИВ.

— Гроші? — промовив один із чоловіків. — Ви, потвори, більше ні про що не думаєте!

Від удару кувалди табличка розлетілася на друзки.

Чоловік спробував замахнутися знову. Коли кувалда не зрушилася з місця, він ледь не полетів сторчголов.

— Коли все, що ти маєш, — це ціна, то й думати *можеш* тільки про гроші, — спокійно сказав Морква, вириваючи кувалду з його пальців. — Що це ви виробляєте, друже?

— Вам нас не спинити! — пробурчав чоловік. — Всі знають, що вони неживі!

— Але я *можу* затримати вас за навмисне пошкодження чужого майна, — вказав Морква.

— Один із них убив того старого жерця!

— Вибачте? — перепитав Морква. — Вони ж неживі, як же вони можуть скоїти вбивство? Наприклад, меч, — він витягнув свого меча, який ковзнув із піхов із майже шовковистим звуком. — Він теж неживий, і навряд чи ви, пане, звинуватите саме *меча*, якщо хтось його у вас устромить.

Чоловікові очі ледь не перекошилися, коли він спробував сфокусувати їх на лезі.

Ангва вкотре відчула спантеличення діями Моркви. Він же не погрожував. *Не погрожував*. Він використав меча саме як... наочний приклад. Та й по всьому. Якби він почув, що хтось сприйняв це інакше, то був би неабияк вражений.

Щось у ній сказало: *«Треба бути дійсно складною особистістю, аби бути таким простим, як він»*.

Чоловік сковтнув.

— *Влучно* сказано, — вимовив він.

— Так, але... Їм не можна довіряти, — сказав іще один з кувалдою. — Весь час крутяться навколо й ніколи нічого не кажуть. Що в них на умі, га?

Він копнув Дорфла ногою. Голем злегка похитнувся.

— Так ось, — сказав Морква. — Саме це я й намагаюся з'ясувати. Наразі ж я змушений просити вас розійтися у своїх справах...

Третій големоборець лише нещодавно прибув до міста і приєднався до цієї справи просто за компанію.

Він зухвало здійняв кувалду і роззявив уже рота, щоб сказати: «Та невже?» — але затнувся, бо, здавалося, під самим вухом почув гарчання. Воно було низьким і м'яким, але якісь його обертони проникали в найпотаємніші вузли його спинного мозку, де натискали на кнопку з написом «Первісний Жах».

Він обернувся. За його спиною виявилася вродлива Вартова, яка приязно йому посміхнулася. Це означало, що куточки її вуст піднялися, відкривши всі її зуби.

Він упустив кувалду собі на ногу.

— Чудово, — сказав Морква. — Я завжди казав, що добрим словом і посмішкою можна добитися всього.

Навколишні дивилися на нього з тими самими виразами облич, що завжди з'являвся у тих, хто бачив капітана в дії.

Цей вираз викликався виносом мозку, який ставався від усвідомлення того факту, що він і справді вірить у власні слова. Від такої неймовірної неадекватності просто дух забивало.

Юрма позадкувала, а потім усі поквапилися геть із провулка.

Морква обернувся до голема, який, упавши на коліна, намагався скласти уламки своєї таблички.

— Ходімо, пане Дорфле, — сказав він. — Решту дороги ми пройдемося з вами.

— Ви з глузду з'їхали? — спитав Шкарпетка, намагаючись зачинити двері. — Ви хочете, щоб я прийняв *оце* назад?

— Він — ваша власність, — сказав Морква. — А його намагалися розбити.

— Не слід було їм заважати, — сказав м'ясник. — Хіба ви не чули, про що гуде все місто? Я не матиму справи з жодним із них!

Він знову спробував зачинити двері, але Морква тримав їх ногою.

— У такому разі, боюся, ви чините правопорушення, — заявив Морква. — А саме — засмічення міської території.

— Ай, та серйозно!

— Я завжди серйозно, — сказав Морква.

— Він завжди серйозно, — підтвердила Ангва.

Шкарпетка щосили замахав руками.

— Нехай іде собі геть. Киш! Я не потерплю, щоб на моїй бійні працювали вбивці! Якщо ви такі розумні, забирайте його собі!

Морква натиснув на двері й відчинив їх навстіж. Шкарпетка відступив на крок.

— Пане Шкарпетко, ви що, намагаєтеся підкупити слугу закону?

— Ви ненормальний?

— Я завжди нормальний.

— Він завжди нормальний, — зітхнула Ангва.

— Вартовим не дозволяється приймати подарунки, — оголосив Морква. Він озирнувся на Дорфла, який самотньо стовбичив посеред вулиці. — Але я *куплю* його у вас. За чесну ціну.

Шкарпетка перевів погляд з Моркви на голема і назад.

— Купите? За гроші?

— Так.

М'ясник знизав плечима. Коли хтось пропонує тобі гроші, не час піддавати сумніву його нормальність.

— Ну що ж, це інша справа, — визнав він. — Коли я його купив, він коштував 530 доларів, але тепер він, звісно, набув нових умінь...

Ангва загарчала. Вечір видався не з легких, а запах свіжого м'яса дратував її відчуття.

— Секунду тому ви були готові віддати його *задарма!*

— Ну, віддати — то віддати, а бізнес є біз...

— Я заплачу вам долар, — сказав Морква.

— Долар? Та це грабунок серед бі...

Рука Ангви метнулася вперед і вхопила м'ясника за горло. Вона відчувала пальцями його вени, нюхом — його кров і страх...

Вона спробувала думати про капусту.

— Зараз уже *вечір*, — прогарчала вона.

Як і той кувалдоносець у провулку, Шкарпетка дослухався голосу природи.

— Долар, — прохрипів він. — Гаразд. Чесна ціна. Один долар.

Морква пред'явив монету. Потім помахав своїм записником.

— Дуже важливо підписати угоду, — пояснив він. — Належним чином оформлена передача права власності.

— Авжеж, авжеж. Радий прислужитися.

Шкарпетка зацьковано поглянув на Ангву. З її посмішкою явно було щось не так. Він покvapливо нашкрябав кілька рядків.

Морква зазирнув через його плече.

Я Гергардт Шкарпетка передаю пред'явнику повне і цілковите правовластності на голема Дорфла вобмін на Один Долар і все що він робитиме далі лежить найого відповідальності і немає ні якого відношення домене.

Підписав Гергардт Шкарпетка

— Цікава граматика, але ж *на вигляд* усе цілком законно, чи не так?
— промовив Морква, забираючи папір. — Дуже дякую, пане Шкарпетко. Як на мене, всі сторони задоволені.

— Це все? Я можу йти?

— Звичайно, і...

Двері з грюкотом зачинилися.

— Молодець, — сказала Ангва. — Отже, тепер ти маєш голема. Ти дійсно *знаєш*, що віднині все, що він зробить, лежить на *твоїй* відповідальності?

— Якщо так, чому на вулицях трощать саме їх?

— Слухай, як ти збираєшся його використовувати?

Морква замислено поглянув на Дорфла, який вступився в землю.

— Дорфле?

Голем підняв погляд.

— Ось угода купівлі-продажу. Тобі *не потрібен* господар.

Голем двома товстими пальцями прийняв документ.

— Це означає, що ти належиш сам собі, — підбадьорливо сказав Морква. — Ти сам собі господар.

Дорфл знизав плечима.

— А чого ти чекав? — спитала Ангва. — Думаєш, він побіжить запускати святковий феєрверк?

— Здається, він не розуміє, — відказав Морква. — Деякі ідеї дуже нелегко вкласти іншим у голови...

Він раптом замовк.

Потому вийняв папера з Дорфлових пальців.

— *Припускаю*, що це може спрацювати, — сказав він. — Так, це буде мати вигляд певного... втручання. Але, зрештою, те, що вони таки розуміють, — це слова...

Він потягнувся, відкрив Дорфлів череп і вкинув угоду всередину.

Голем моргнув. Це означало, що його очі згасли й засвітилися знову. Він дуже повільно підняв одну руку і поплескав себе по маківці. Потім витягнув другу руку і став повертати її то так, то сяк, ніби ніколи раніше не бачив руки.

Подивився на свої ступні, роззирнувся на огорнуті туманом будинки. Поглянув на Моркву. Підняв погляд на хмари над вулицею. Знову поглянув на Моркву.

А тоді, дуже плавно, зберігаючи стійку «струнко», гупнувся навznak на бруківку. Світло в його очах згасло.

— Ну ось, — сказала Ангва. — Зламався. Можемо йти?

— Очі ще трохи жевріють, — відгукнувся Морква. — Напевне, для нього це було трохи занадто. Ми не можемо його тут полишити. Можливо, якщо я вийму договір...

Він опустився біля голема на коліна і потягнувся до кришки на його черепі.

Дорфлова рука метнулася з такою швидкістю, що видавалося, ніби вона *взагалі* не рухалася. Просто раптом опинилася на капітановому зап'ясті.

— О, — сказав Морква, обережно забираючи свою руку. — Йому явно... кращає.

— Чш-ш-ш, — сказав голем.

Його голос змушував тремтіти сам туман.

Големи мали роти. Це передбачалося їхньою конструкцією. Але рот цього конкретного голема наразі був розтулений, і в ньому виднілася тонка смужка червоного вогню.

— О боги, — задкуючи, промовила Ангва. — Големи ж не повинні розмовляти!

— Чш-ш-ш!

Це було не слово — швидше, звук пари, що виходить із чайника.

— Я знайду шматочок таблички, — сказав Морква, поспішно роззираючись навсібіч.

— Чш-ш-ш!

Дорфл із зусиллям зіпнувся на ноги, акуратно відсторонив капітана і попростував геть.

— Тепер *задоволений*? — спитала Ангва. — Я з цією нещасною потворою більше не піду! Може, він іде до річки топитися!

Морква пробіг кілька кроків слідом за глиняною фігурою, потім зупинився і пішов назад.

— Чому ти так їх ненавидиш? — спитав він.

— Ти не зрозумієш. Не зрозумієш, я справді так думаю, — відповіла Ангва. — Це ж... нежить. Вони... ніби постійно нагадують мені, що я теж — не людина.

— Але ти — *людина*!

— Три тижні з чотирьох. Ну як ти не розумієш, що тому, хто постійно змушений себе контролювати, нестерпно бачити, що до *отаких* ставляться цілком спокійно? Вони ж навіть не живі. Але можуть ходити, де заманеться, і *ніколи* не чують від інших ремарочок про срібло та часник... принаймні досі не чули. Це ж просто робочі механізми!

— Безумовно, саме так до них і ставляться, — погодився Морква.

— І знову ти такий логічний! — вибухнула Ангва. — Ти завжди намагаєшся зрозуміти всіх інших! Невже ти не можеш *хоч спробувати* побути нещирим?

На кілька хвилин Ноббі таки лишився сам посеред гамору вечірки — і, відштовхнувши від столу когось із лакеїв та схопивши першу-ліпшу миску, саме вишкрібав її своїм ножем, коли з-за спини почулося:

— А, вельможний де Ноббс.

Він обернувся.

— Га? — спитав він, попередньо облизнувши ножа й тепер витираючи його об скатертину.

— Ви маєте хвилинку, найясніший пане?

— Просто робив собі бутерброда з м'ясною намазкою, — пояснив Ноббі.

— Це паштет із фуа-гра, ваша світлосте.

— А, он воно як називається. «Теляча паста від Липуцького» перченіша, скажу я вам. Хочете перепелине яйце? Тільки вони маленькі дуже.

— Ні, дякую...

— Зате їх тут достобіса, — продовжив щедрий Ноббі. — І на халяву. Безплатно тобто.

— Навіть у цьому ви...

— Я можу пів дюжини зразу ковтнути. От гляньте...

— Вражаюче, мій пане. Втім, мене цікавить, чи не могли б ви приєднатися до нашої невеличкої компанії в кімнаті для паління?

— Фгмф? Мфгмф фгмф мг-гдф?

— Саме так.

Товариська рука обхопила Ноббі за плечі, і його спритно скерували геть від столу, проте він рушив не раніше, ніж прихопив тареля з курячими ніжками.

- Стільки людей хочуть із вами зустрітися...
- Мф-ф-фгмф?

Сержант Колон спробував відчистити одяг, але намагалися відчистити одяг водою з Анку — справа не з простих. Найбільше, на що тут можна сподіватися, — рівномірний сірий колір.

Фред Колон, однак, не здатен був досягти Ваймзового рівня філософського відчаю. Ваймз був схильний вважати життя настільки сповненим хаотичних подій, що шанси на появу в ньому хоч якоїсь логіки та послідовності є надзвичайно низькими. Колон, натура зі значно більш життєрадісним характером і куди повільнішим мозком, вперто тримався думки, що Докази — це Важливо для Слідства.

Чому його зв'язали саме шпагатом? На руках і ногах ще й досі було видно сліди.

— Ви впевнені, що не знаєте, що то за місце? — спитався він.

— Ти ж сам туди приперся, — відповів Скажений Малолюдок Артур, дрібочучи поруч. — То чого ти не зна?

— Бо було темно, туман, і я не звернув уваги, от і все. Я ж просто прогулювався.

— Ага, догулявся!

— Не відволікайтеся. Де я був?

— Звідки я знаю, — відказав Артур. — Я полюю *під* усім районом. Яке мені діло, що там наверху. Я ж казав, шури — вони скрізь лазять.

— А в цьому районі нема виробництва шпагату?

— Тут бійні і ринок худоби, я ж тобі казав. Ковбаса, мило і все таке. То що, гроші даєш чи ні?

Колон понипав по кишнях. Ничок не було.

— Скажений Малолюдку Артуре, вам доведеться пройти зі мною до Управління Варти.

— Я ж маю купу справ!

— Тоді я приводжу вас до присяги Спеціального Вартового на цю ніч, — заявив Колон.

— І скільки платять?

— Долар за ніч.

Крихітні очиці Скаженого Малолюдка Артура зблиснули. Блиск мав червоний відтінок.

— О боги, та у вас жахливий вигляд, — сказав Колон. — І чого ви так дивитеся на моє вухо?

Скажений Малолюдок Артур не відповів.

Колон обернувся.

За його спиною стояв голем. Він був вищий за будь-якого голема, яких сержант бачив раніше, і набагато пропорційнішої тілобудови — швидше, детальна людська статуя, ніж звична неоковирна споруда; також він був гарним, гарним холодною красою скульптури. І його очі сяяли, як червоні прожектори.

Він здійняв над головою кулака і розтулив рота. Звідти теж полилося червоне світло.

Голем заревів, як бик.

Скажений Малолюдок Артур копнув Колона в кісточку.

— Тікаймо, чи як? — спитав він.

Колон позадкував, не в силі відірвати погляд від голема.

— Все... все гаразд, вони не вміють бігати... — промимрив він.

Після чого його тямуще тіло плюнуло на його вайлуватий мозок і увімкнуло ноги безпосередньо, розвернулось і помчало геть.

На бігу Колон наважився обернутися. Голем переслідував його легким сягнистим бігом!

Тут сержанта наздогнав Скажений Малолюдок Артур.

Колон звик пересуватися в поважний спосіб. Він не був створений для високих швидкостей і визнавав це.

— Ну *ви-то* точно не бігаєте швидше за цю потвору! — прохрипів він.

— Мені досить бігти швидше за тебе, — відповів Скажений Малолюдок Артур. — Сюди!

Перед ними були дерев'яні сходи, що підіймалася вздовж стіни одного зі складів. Гном пострибав ними вгору, як щур, за яким женеться кіт. Пихкаючи, як парова машина, Колон попрямував за ним.

На півшляху вгору він зупинився і роззирнувся навколо.

Голем саме досягнув першої сходинки. Обережно наступив на неї ногою. Дерево затріщало, і весь посірілий від старості проліт затремтів.

— Сходи його не витримають! — гукнув Артур. — Воно їх потрощить! Повір!

Голем зробив ще один крок. Дерево застогнало.

Колон опанував себе і поквапився далі нагору.

Голем унизу, явно задоволений тим, що сходи таки витримують його вагу, почав стрибати зі сходинки на сходинку. Бильця під Колоновими руками трусило як у пропасниці, вся конструкція ходила ходором.

— Ти *їдеш* чи ні? — кричав Скажений Малолюдок Артур, який був уже нагорі. — Воно тебе наздоганяє!

Голем зробив ривок. Сходи не витримали. Колон викинув руки вперед і вхопився за краєчок даху. Його тіло глухо гупнуло об стіну.

Далеко внизу почувся стукіт уламків дерева, що сипалися на бруківку.

— Чого повис, — сказав Артур. — Давай сюди вилазь, жирний ти телепню!

— Не можу, — видушив Колон.

— Шо таке?

— Він висить у мене на нозі...

— Сигару, ваша світлосте?

— Бренді, мій пане?

Його світлість де Ноббс відкинувся в зручному кріслі. Капралові ноги ледь діставали до підлоги. Бренді та сигари, еге ж? Життя вдалося. Він зробив глибоку затяжку.

— Ми, ваша світлосте, саме розмовляли про майбутнє управління містом у світлі погіршення стану здоров'я нашого нещасного Правителя...

Ноббі кивнув. Саме про таке й розмовляють ноббі-лі-те-ти. Саме для цього він був народжений.

Від бренді по тілу розливалось приємне тепло.

— Наразі пошук нового Патриція, безумовно, порушить наявну політичну рівновагу, — сказало інше крісло. — Як ви гадаєте, ваша світлосте?

— Ага, авжеж. Точняк. Гільдії перегризуться, як собаки в мішку, — прорік Ноббі. — Це всім ясно.

— Блискуче формулювання, якщо дозволите так висловитись.

З інших крісел почулося загальне згодне бурмотіння.

Ноббі заусміхався. О, так. Все просто, як дві та два! Тусити з колегами по ноббі-лі-те-ту, вести серйозні розмови про важливі справи

замість того, щоб вигадувати пояснення щодо спорожнілої скарбнички... о, так.

Одне з крісел сказало:

— Крім того, хіба будь-хто з лідерів гільдій здатен упоратися із такою справою? О, вони вміють організувати компанію торгашів, але правити цілим містом... Гадаю, ні. Панове, можливо, настав момент для зміни курсу. Можливо, час крові явити себе.

«Дивне він щось таке морозить, — подумав Ноббі. — Але, звичайно ж, так тут заведено».

— У такі часи, — сказало ще одне крісло, — місто однозначно потребуватиме представників найповажніших фамілій. Якщо тягар влади прийме на себе такий представник, це буде в інтересах нас усіх.

— Я так собі думаю, його треба буде спершу перевірити на голову, — заявив Ноббі.

Він зробив добрячий ковток бренді і експансивно помахав сигарою.

— Но не треба аж так хвилюватися, — продовжив він. — Усі знають, що в місті живе справжній король. Тому нема проблем. Пошліть по капітана Моркву, та й усе.

Черговий вечір огорнув місто товстими шарами туману.

Коли капітан Морква повернувся до Управління, капрал Малодупко відчайдушно засигналила йому поглядом у напрямку трьох людей, що з похмурими фізіономіями сиділи на лаві під однією зі стін.

— Вони хочуть бачити когось із офіцерів! — прошепотіла вона. — Але сержант Колон ще не повернувся, а до пана Ваймза в кабінет я стукала, і там, здається, нікого нема.

Морква зобразив на обличчі приязну усмішку.

— Пані Долоне, — промовив він. — І пан Боггіс... і доктор Дауні. Я дуже перепрошую. У нас зараз украй не вистачає людей через отруєння Патриція й цю ситуацію з големами...

Голова Гільдії найманців посміхнувся самими губами.

— Саме про отруєння ми й хотіли би поговорити, — сказав він. — Є тут якесь більш приватне приміщення?

— Ну, тут є їдальня, — сказав Морква. — Зараз ніч, там порожньо. Будьте ласкаві пройти ось сюди...

— Шикарне ж у вас тут життя, — іронічно сказала пані Долоня. — Їдальня...

Вона застигла в дверях.

— Тут *їдять*? — спитала вона.

— Здебільшого бурчать, що кава кепська, — відгукнувся капітан.

— І строчать рапорти. Командор Ваймз дуже вимогливий щодо рапортів.

— Капітане Моркво, — твердо сказав доктор Дауні. — Ми повинні обговорити з вами питання серйозної ваги, яке стосується... *Куди це я сів?*

Моркво хутко змахнув зі стільця пил.

— Даруйте, добродію, ми не дуже маємо час на прибирання...

— Гаразд, гаразд.

Голова Гільдії найманців, склавши долоні, нахилився вперед.

— Капітане Моркво, ми тут, щоб обговорити питання отруєння Правителя Ветінарі.

— Тоді вам слід розмовляти з командором Ваймзом...

— По-моєму, командор Ваймз неодноразово озвучував вам зневажливі коментарі на адресу Правителя, — сказав доктор Дауні.

— Ви про щось на кшталт «Його варто було би повісити, якби тільки існували досить надійні зашморги»? — уточнив Моркво. — Що було, те було. Але ж усі так кажуть.

— І ви?

— Ну, ні, — визнав Моркво.

— І, я так гадаю, Ваймз узявся особисто вести справу про отруєння?

— Ну, так. Але...

— Це не здалося вам дивним?

— Ні, добродію. По певних роздумах — ні. Гадаю, по-своєму він має слабкість до Патриція. Одного разу він сказав, що якщо комусь і судилося вбити Ветінарі, то цим кимось хотів би бути він.

— Справді?

— Але при цих словах він усміхався. На свій лад.

— Гадаю, він навідується до його високості чи не щодня?

— Так точно.

— І, гадаю, його зусилля з розшуку отруювача не дають жодних плодів?

— Не зовсім, — заперечив Моркво. — Ми вже встановили багато способів, якими його *не* труїли.

Дауні кивнув своїм компаньйонам.

— Ми хотіли б оглянути кабінет командора, — сказав він.

— Не впевнений, чи це... — почав Морква.

— Будь ласка, подумайте як слід, — урвав його доктор Дауні. —

Ми троє представляємо більшість міських гільдій. На нашу думку, для огляду кабінету командора існують вагомі підстави. Поза всяким сумнівом, ви будете присутнім, аби пересвідчитися, що ми не чинимо нічого незаконного.

Морква мав жалюгідний вигляд.

— Думаю... раз я буду присутнім... — пробелькотів він.

— Саме так, — сказав доктор Дауні. — Тоді все буде офіційно.

Морква провів гостей до кабінету Ваймза.

— Навіть не знаю, чи він не повернувся, — сказав капітан, відчиняючи двері. — Як я вже сказав, ми... ох.

Дауні позирнув з-за його плеча на похилену на стіл постать.

— Схоже, його милість Семюел *на місці*, — сказав він. — Але цілковито відсутній.

— Я аж звідси відчуваю запах, — сказала пані Долоня. — Просто жах, що випивка може зробити з людиною.

— Ціла пляшка найкращого продукту від Обійми ведмеда, — вставив пан Боггіс. — Декому нормально заходить, еге ж?

— Але він цілий рік не пив ані краплі! — вигукнув Морква, струшуючи непорушного Ваймза. — Він ходить на групи анонімних алкоголіків і все таке!

— Тепер гляньмо... — почав Дауні.

Він витяг у столі одну з шухляд.

— Капітане Моркво? — покликав він. — Чи не могли б ви засвідчити, що тут лежить пакунок сірого порошку? Зараз я...

Ваймова рука блискавичним порухом зачинила шухляду, прищемивши Найманцеві пальці. Його лікоть в'їхав тому в живіт, а коли Дауні скрутило від удару, командор передпліччям зацідив йому точно в носа.

Тільки тоді Ваймз розплющив очі.

— Що таке? Що таке? — заговорив він, підіймаючи голову. — Докторе Дауні? Пан Боггіс? Моркво? Гм-м-м?

— Фи фо! Фи фо! — волав Дауні. — Фи мене фдарили!

— О, *дуже* перепрошую, — відгукнувся Ваймз і, кожною рисочкою обличчя випромінюючи глибоку стурбованість, встав, різко посунув свого стільця і вчавив його Дауні в низ живота. — Боюся, я вимкнувся, і, звичайно ж, коли я прокинувся й помітив, що хтось намагається щось потягти з...

— Чоловіче, та ти до безтями п'яний! — вигукнув пан Боггіс.
Обличчя Ваймза скам'яніло.

— Справді? Вередували вереднички, що не зварили вареничків, — прогарчав він, штрикаючи Боггіса пальцем у груди. — Не вередуйте, вередниченьки, ось поваряться варениченьки. Продовжувати? — спитав він, продовжуючи штовхати гільдійного ватажка, поки той не вперся спиною в стіну. — Чи вже переконав?

— А як фодо пакунка? — скричав Дауні, однією рукою затискаючи ніс, із якого юшила кров, а іншою показуючи на стіл.

З обличчя Ваймза не сходила безрадісно-безтямна посмішка.

— О, так, авжеж, — сказав він. — Тут ви мене спіймали. Вкрай небезпечна речовина.

— Ага, то ви це визнали?

— Так, безумовно. Гадаю, я не маю вибору, окрім як знищити докази... — Ваймз ухопив пакунка, розірвав його і висипав більшу частину вмісту собі в рота.

— М-м-м, *м-м-м*, — промимрив він, жуючи з такою силою, що порошок летів навсібіч. — Щипається!

— Але ж це *миш'як*, — ляпнув Боггіс.

— О боги, справді? — вжахнувся Ваймз, ковтаючи. — Неймовірно! У мене там унизу за столом сидить один гном, такий, знаєте, малий розумний вилупок, весь час бавиться з усілякими колбочками та ретортами, які допомагають визначити, де миш'як, а де ні — а от ви це визначаєте з одного погляду! Дозвольте вручити вам приз!

Він кинув розірваного пакетика точно в руки Боггісові, але злодій сахнувся назад, і пакетик упав на підлогу, від чого його вміст хмарою злетів у повітря.

— Хвилинку, — сказав Морква, опутився навколішки й став пильно роздивлятися порошок.

Традиційно вважається, що поліцейські здатні визначити речовину, понюхавши її, а тоді ще й обережно спробувавши.

Але у Варті цю практику було скасовано, відколи констебль Кремніт стромив пальця у вилучену на чорному ринку суміш хлориду амонію з радієм, сказав: «Атож, це явно слєб, кря-кря-хрум», — і мусив пролежати прив'язаним до ліжка три доби, поки по ньому і навколо нього не перестали ходити якісь павуки.

Та все-таки Морква сказав:

— *Я впевнений*, що це не отруйне.

...а тоді облизнув свого пальця і взяв на нього дрібку порошку.

— Це цукор, — постановив він.

Дауні, чиє самовладання серйозно постраждало, витягнув пальця у напрямку Ваймза.

— Фи фкажали, це небезпечно! — заверещав він.

— Саме так! З'їсте його забагато — і побачите, що буде з вашими зубами! — прогримів Ваймз. — А ви-то *вважали*, це що?

— Ми мали інформацію... — почав Боггіс.

— О, ви мали інформацію, авжеж? — перепитав Ваймз. — Ви чули, капітане? У них була інформація. Ну то все гаразд!

— Ми діяли з благими намірами, — промовив Боггіс.

— Дайте-но подумати, — сказав Ваймз. — Ваша інформація зводилась до чогось на кшталт «Ваймз напився, аж валяється, у штаб-квартирі Варти, і у нього в столі лежить пакунок миш'яку»? І я *закладаюся*, що діяли ви саме з благими намірами, га?

Пані Долоня кашлянула.

— Це вже надто далеко зайшло. Ви маєте рацію, ваша милосте Семюел, — сказала вона. — Ми всі отримали одне й те саме повідомлення, — вона передала Ваймзові записку друкованими літерами. — І, бачу, нас дезінформували, — додала вона, пропікаючи поглядом Боггіса та Дауні. — Дозвольте мені принести щирі вибачення. Ходімо, панове.

Вона поспіхом зникла у дверях. Боггіс хутко рушив за нею.

Дауні обережно торкнувся свого носа.

— Яку ціну Гільдія встановила за вашу голову, ваша милосте? — поцікавився він.

— Двадцять тисяч доларів.

— Справді? Гадаю, ми однозначно повинні її підвищити.

— Приємно це чути. Доведеться мені купити новий ведмежий капкан.

— Я, е, проведу вас до виходу, — запропонував Морква.

Коли він поспішно повернувся, Ваймз, вистромившись із вікна, обмацував стіну під карнизом.

— Жодна цеглина не змістилася, — бурмотів він. — Жодна черепиця не посунута... а перед центральним входом цілодобово стоїть охорона. Дивно.

Він знизав плечима, повернувся до столу і взяв залишену пані Долонею записку.

— Щось не думаю, що й тут ми знайдемо якісь докази, — промовив він. — Вона вся у жирних відбитках пальців.

Ваймз поклав записку і зиркнув на Моркву.

— Коли ми знайдемо винного у цьому всьому, — сказав він, — десь нагорі списку обвинувачень стоятиме «Змусив командора Ваймза вилити на килим цілу пляшку „Загорбатського“». За таке вішати треба.

Він здригнувся. Існують речі, яких люди *не повинні* собі дозволяти.

— Це огидно! — заявив Морква. — Навіть уявити собі, що вони *припустили*, ніби ви могли отруїти Патриція!

— Мене особисто принижує те, що вони вважали мене настільки тупим, щоб тримати отруту в столі, — відгукнувся Ваймз, припалюючи сигару.

— Слушно, — погодився Морква. — Невже вони думали, що ви — якийсь дурень, який триматиме подібні докази провини там, де їх може знайти хто завгодно?

— Саме так, — сказав Ваймз, відкидавшись на спинку стільця. — Ось чому я тримаю їх у кишені.

Він закинув ноги на стіл і видихнув хмарку диму. Доведеться поміняти килим. Він не збирається провести решту життя, працюючи в кабінеті, яким блукає примарний алкогольний дух.

Морква так і стояв із роззявленим ротом.

— От лихо, — сказав Ваймз. — Слухайте, чоловіче, все ж просто. Очікувалося, що я закричу: «О, випивка!» — і без роздумів заковтну. Після чого певні поважні стовпи суспільства, — він вийняв сигару з рота і сплюнув, — виявлять у мене (причому у вашій присутності, що було гарним ходом) докази злочину. Сховані, але сховані не настільки добре, щоб вони їх не виявили, — він сумно похитав головою. — Проблема, знаєте, в тому, що, ставши залежним, лишаєшся ним назавжди.

— Але ви дуже добре трималися, ваша милосте, — зауважив Морква. — Я не бачив, щоб ви вжили хоч краплю ще з...

— А, *це*, — перебив Ваймз. — Я не про випивку казав, а про роботу поліцейського. Допомогти позбутися алкогольної залежності готова купа народу, але немає нікого, хто організовував би маленькі зустрічі, на яких можна було би встати і сказати: «Мене звать Сем, і я таки реально покидьок, який підозрює в усьому всіх без розбору».

Він витягнув з кишені паперового пакунка.

— Треба, щоб це дослідив Малодупко, — сказав він. — Хоча я й так збіса твердо переконаний, що не став би пробувати це на смак. Тож я прокрався до їдальні й набрав собі пакунок цукру. Щоправда, мушу додати, довелося згаяти трохи часу на те, щоб вибрати з цукерниці напхані Ноббі недопалки.

Він відчинив двері, вистромив голову в коридор і гукнув:

— Малодупку!

І знову звернувся до Моркви:

— Знаєте, мене аж підбадьорило. Старі мізки нарешті запрацювали як слід. Ви знаєте, що вбивства скоїв голем?

— Власне, так, ваша милосте.

— Ага, але чи знаєте ви, що в усьому цьому *незвичайного*?

— Уявлення не маю, ваша милосте, — відповів Морква, — крім того, що це був якийсь новий голем. Гадаю, його самі ж големи і зробили. Але, звичайно, їм потрібен був жрець, щоб написати потрібні слова, і вони мусили скористатися піччю пана Гопкінса. Гадаю, старі вирішили, що це має бути цікаво. Врешті-решт обидва були істориками.

Тепер настала Ваймзова черга роззявити рота від подиву.

Нарешті він опанував себе.

— Авжеж, авжеж, звичайно, — сказав він трішечки непевним голосом. — Так, тобто це ж *очевидно*. Як двічі два. Але... е, ви здогадалися, що *ще* у ньому особливого? — завершив він, намагаючись не видати інтонаціями решток своєї надії.

— Ви маєте на увазі той факт, що він з'їхав з глузду?

— Ну, я й не думав, що він виграв би Чемпіонат Анк-Морпорка з розсудливості, — сказав Ваймз.

— Я маю на увазі, ваша милосте, що вони самі довели його до божевілля. Інші големи. Вони не хотіли, але це виявилось його

конструкторською вадою. Вони хотіли, щоб він умів і міг чи не все на світі. Він був для них як... дитина, я думаю. Уособлення всіх їхніх надій і мрій. І коли вони виявили, що він убивав людей... ну, для голема це — *жахіття*. Вони не повинні вбивати, і тут це скоїла їхня *рідна глина*...

— Хоча для живих у цьому немає нічого особливого.

— Але вони вклали в нього все своє майбутнє...

— Викликали, командоре? — пролунав голос Смішинки.

— А, авжеж. Це миш'як? — спитав Ваймз, передаючи їй пакунок.

Смішинка понюхала.

— Ваша милосте, це може бути миш'якова кислота. Звичайно, я маю провести аналіз.

— Я думав, кислоти мають плюскатися собі в яких-небудь баночках, — сказав Ваймз. — Е... що це у вас на руках?

— Лак для нігтів, ваша милосте.

— Лак для нігтів?

— Так точно.

— Е... гаразд, гаразд. Кумедно: я думав, він зелений.

— Зелене має не дуже добрий вигляд на пальцях, ваша милосте.

— Я про миш'як, Малодупку.

— О, миш'як буває яких завгодно кольорів. Сульфіди — це, ваша милосте, руди — бувають червоними, коричневими, жовтими або сірими. А якщо провести їхнє нітрування, тобто нагріти разом із селітрою, отримаєш миш'якову кислоту. І, ваша милосте, хмару гидкого диму, *справді* неприємного на запах.

— Небезпечна штука, — сказав Ваймз.

— Таки нічого приємного, ваша милосте, — погодилася Смішинка.

— Але багато корисного. Кожум'яки, красильники шкір, малярі... Миш'як використовують не тільки для отруень.

— Дивно, що вся ця публіка не мре від нього як мухи, — зауважив Ваймз.

— О, ваша милосте зазвичай вони винаймають големів...

Слова лишилися висіти в повітрі навіть після того, як Смішинка замовкла.

Ваймз спіймав погляд Моркви і став глухувато насвистувати крізь зуби. «*Ось і маєш*, — думав він. — *Ми настільки переповнили себе*

запитаннями, що вони починають вихлюпуватися через вінець і перетворюватися на відповіді».

Він почувався таким живим, яким не почувався вже багато днів. Нещодавня розвага все ще відлунювала в його жилах, підштовхуючи мозок працювати. Він знав: це те саме друге дихання, яке приходить після того, як виснажишся. Ти настільки змучений, що перша ж адреналінова доза б'є тебе так, ніби на тебе звалився троль. У них уже *напевне* є все — всі деталі пазла. Краєчки, куточки, вся картинка. Все є і тільки чекає, щоби його склали до купи...

— А ці големи, — сказав Ваймз. — Вони ж, мабуть, просто *обсипані* миш'яком?

— Цілком можливо, ваша милосте. Мені довелося бачити одного такого в Квірмійському відділенні Гільдії алхіміків, то, ха, у нього миш'як впікся в долоні, бо він протирав тиглі пальцями...

— Вони не відчують жару, — замислено промовив Ваймз.

— Чи болю, — додав Морква.

— Це правда, — сказала Смішинка. Вона розгублено переводила погляд з одного співрозмовника на іншого.

— Їх неможливо отруїти, — продовжував Ваймз.

— І вони підкорюються наказам, — додав Морква. — Без розмов.

— Големи роблять *усю* по-справжньому брудну роботу, — сказав Ваймз.

— Треба було згадати про це раніше, Смішинко, — заявив Морква.

— Ну, розумієте, капітане... Големи просто *є*. Ніхто не звертає на них уваги.

— Жир під нігтями, — промовив Ваймз, не звертаючись ні до кого персонально. — Старий подряпав свого вбивцю. Жир під нігтями. Жир із миш'яком.

Він подивився на свого записника, який так і лежав на столі. *«Ось воно, — подумав він. — Те, чого ми не помітили. Ми шукали скрізь. Тож ми знайшли відповідь, але не здогадалися, що це — відповідь. І якщо ми не побачимо її просто зараз, то не побачимо вже ніколи...»*

— З усією повагою, ваша милосте, але навряд чи це нам допоможе, — наче здалеку долинув до нього голос Смішинки. — Є дуже багато ремесел, де використовуються одночасно і миш'як, і жир.

«Щось, чого ми не помічаємо, — продовжував міркувати Ваймз. — Щось невидиме. Ні, не обов'язково невидиме. Щось, чого ми не

помічаємо, бо звикли це бачити. Щось, що вбиває ночами...»

І тут до нього дійшло.

Він моргнув. Яскраві зірочки перевтоми змушували мозок функціонувати в чудернацький спосіб. Втім, логічне мислення вже все одно не спрацювало.

— Ані руш, — наказав він, піднімаючи руку на знак зберігати мовчання. — Я зрозумів, — тихо додав він. — Ось воно. На столі. Бачите?

— Що, ваша милосте? — спитав Морква.

— Невже *ви* не здогадалися? — відповів питанням на питання Ваймз.

— *Про що*, ваша милосте?

— Про те, що отруєє його високість. Ось же воно... на столі. Бачите?

— Ваш записник?

— Ні!

— Він п'є «Загорбатський» від Обіймиведмедя? — спитала Смішинка.

— Сумніваюся, — відповів Ваймз.

— Промокачка? — спитав Морква. — Отруєні пера для письма? Пачка «Зілляштана»?

— О, а де вона? — спитав Ваймз, плескаючи себе по кишенях.

— Стирчить з-під листів у папці «Вхідні», ваша милосте, — сказав Морква і з докором додав: — Тих самих, на які ви ніколи не відповідаєте.

Ваймз узяв пачку і витягнув ще одну сигару.

— Дякую, — сказав він. — Ха! Я не спитав Мілдред Полегенько, що ще вона принесла з палацу, крім харчів! Хоча це, безумовно, теж є маленькою «премією» слуг! Стара пані Полегенько була швачкою, *справжньою* швачкою! А зараз осінь! Воно вбиває ночами, під ранок! Бачите?

Морква схилився до самісінького столу й пильно придивився до його поверхні.

— Нічого не бачу, ваша милосте, — зізнався він.

— Звичайно, не бачите, — погодився Ваймз. — Бо там нічого бачити. Ви й не зможете нічого побачити. І саме так ви можете зрозуміти, що це — там. От якби його там не було, ви б це одразу

побачили! — він широко й напів-безтямно усміхнувся. — Але не побачили б! Ясно?

— Ваша милосте, з вами все гаразд? — стривожено спитав Морква. — Я знаю, що ви трохи перепрацювали за ці останні кілька днів...

— Я недопрацював! — заперечив Ваймз.— Я гасав як навіжений у пошуках триклятих Доказів, замість того щоб просто сісти і п'ять хвилин подумати! Що я вам усім завжди кажу?

— Е... е... Ніколи нікому не вірте?

— Ні, не це.

— Е... е... Кожен у чомусь та винен?

— І не це теж.

— Е... е... Те, що хтось є представником етнічної меншини, саме по собі ще не свідчить, що ми маємо справу з мерзенною тупою плюгавою сволотою?

— Не... Коли це я таке казав?

— Минулого тижня, ваша милосте. Після того як до нас приходили з Комітету «Рівність Зросту».

— Ну, і не це. Я глибоко переконаний, що часто повторюю дещо інше, що прямо стосується цієї ситуації. Дещо лаконічне про роботу поліцейського.

— Наразі нічого не можу пригадати, ваша милосте.

— Добре, я придумаю щось ізбіса влучне і буду надалі постійно повторювати.

— Пречудово, ваша милосте, — радо відгукнувся Морква. — Приємно бачити вас таким же, як у старі добрі часи. З нетерпінням чекаю, коли почнемо роздавати коп... клепати всім як слід. Е... То що ми знайшли, ваша милосте?

— Побачите! Ми негайно йдемо до палацу. Покличте Ангву. Вона нам може знадобитися. І прихопіть ордер на обшук.

— Тобто кувалду, ваша милосте?

— Так. І сержанта Колона.

— Він поки не повертався, ваша милосте, — сказала Смішинка. — Хоча мав би здати зміну ще годину тому.

— Вештається десь, аби подалі від проблем, — виснував Ваймз.

Скажений Малолюдок Артур визирнув через краєчок стіни. Десь з-під Колонових ніг на нього поглянули два червоно-вогненні ока.

— Важкий, еге?

— Т'к!

— Довбани його другою ногою!

Почувся дивний звук, ніби щось кудись засмоктувало. Колон дивно скривився, а тоді до Артура долинуло «чмок» і через мить тиші — гучний удар глиняної маси об землю.

— Черевик, за який він тримався, зісковзнув, — простогнав Колон.

— Як це?

— Він був... е... слизький всередині...

Скажений Малолюдок Артур потягнув його за пальця.

— Тоді вилазь давай.

— Не можу.

— Чого це? Він же більше на тобі не висить.

— Руки стомилися. Ще десять секунд, і бути мені силуетом із крейди...

— Та не, на тебе ж крейди не напасешся, — Скажений Малолюдок Артур став навколішки, і його голова опинилася на рівні Колонових очей. — Якшо збираєшся вбитися, то, може, перш підпиши мені розписку на долар?

Знизу почувся брязкіт глиняних черепків.

— Шо це було? — здивувався Колон. — Я думав, та бісова штука розбилася...

Скажений Малолюдок Артур поглянув униз.

— Пане Колон, ти віриш у всю цю дурню про реінкарнацію? — поцікавився він.

— Я до всякого ненашого бруду навіть не торкаюся! — заявив Колон.

— Словом, він збирається докупи. Як оті дитячі конструктори.

— Гарна спроба, Скажений Малолюдку Артуре, — сказав Колон. — Але я знаю, що ви це кажете лише для того, щоб я напружився і підтягнувся, еге ж? Розбиті статуї самі докупи не збираються.

— Сам поглянь. Він уже майже повністю ногу зібрав.

Колон примудрився нахилити голову так, щоб поглянути крізь маленький (і запашний) проміжок між стіною та своєю підпахвою. Все, що він побачив, — це пасма туману та якесь непевне світло.

— Точно? — спитався він.

— Як весь час бігаєш по шурячих норах, то навчишся добре бачити в темряві, — відповів Скажений Малолюдок Артур. — Інакше тобі кінці.

Десь під Колоновими ногами щось зашипіло.

Він щосили зашкріб по цеглі однією взутою ногою та пальцями другої.

— У нашого чудовиська проблеми, — бадьоро рапортував Скажений Малолюдок Артур. — Здається, він собі коліна не тим боком повставляв.

Дорфл, згорблений, сидів у закинутому льосі, де раніше збиралися големи. Час від часу він підіймав голову й сичав. З його очей лилося червоне світло. Якби щось могло здолати цю світляну течію й пірнути через очниці в червоні небеса за ними, то там би виявилось...

Сяєво всесвіту притискало Дорфла до землі. З далекої далечіні приглушено чувся голос всесвіту, який не мав ніякого відношення до Дорфла.

А вздовж обрію, сягаючи неба, стояли Слова.

Тихий голос сказав:

— Ти належиш сам собі.

Ця сцена прокручувалася перед очима Дорфла знову й знову: стурбоване обличчя, рука тягнеться вгору, заповнює все поле зору, і в нього раптом вливається крижане знання...

— ...Сам собі.

Ці Слова відбилися від Тих Слів, відскочили й застрибали туди-сюди, стаючи дедалі гучнішими, аж доки весь маленький світ між Словами не сповнився звучання та луни.

ГОЛЕМУ ПОТРІБЕН ГОСПОДАР.

Літери вивищувалися на тлі всього світу, але луна ринула на них ударом піщаної бурі. В камені зародилися тріщини, зигзагами пішли все глибше й глибше, а тоді....

Слова вибухнули. Уламки їх — кожен розміром як гора — валилися на землю у фонтанах червоного піску.

А тоді всередину ринув усесвіт. Дорфл відчув, як усесвіт підхопив його, перевернув, відірвав від землі, підняв угору...

...і ось голем опинився *всередині* всесвіту. Він відчував його кругом навколо себе, його муркотіння, його заклопотаність, невпинні оберти його багатогранності, його гуркіт...

Між ним та Всесвітом вже не було ніяких Слів.

Він належав Всесвітові, Всесвіт належав йому.

Від Всесвіту неможливо було відвернутися, бо він був скрізь.

І Дорфл відповідав за кожен його подих і рух.

Не можна було сказати: «Мені звеліли». Не можна було сказати: «Це нечесно». Бо нікому було це вислухати. Тих Слів більше не було. Ти *належав* собі.

Дорфл крутнувся навколо пари осяйних сонць і помчав далі.

Не «Тобі заборонено». Але «Я Не Буду».

Дорфл провалився крізь червоне небо і побачив попереду темну діру. Голем відчув, як вона затягує його, помчав крізь сяйво вниз, а діра ставала все більшою, і ось її країв було уже й не видно...

Голем розплющив очі.

ВІЛЬНИЙ!

Одним рухом Дорфл розігнувся й постав на весь зріст. Витягнув руку й розпрямив пальця.

Легко вдавив пальця в стіну, на якій вели суперечку големи, і акуратно повів ним по цеглі, що кришилася під його натиском.

Справа забрала кілька хвилин, але Дорфл відчував, що це має бути сказано.

Він дописав останню літеру і рівним рядочком витиснув після неї трикрапку. Після чого пішов, лишивши на стіні:

ВІЛЬНИЙ...

Блакитнуватий сигарний дим затьмарював стелю кімнати.

— А, звісно. Капітан Морква, — сказало одне з крісел. — Так... звичайно... але... чи справді він саме той?

— У нього є родима пляма у формі корони, сам бачив, — послужливо запевнив Ноббі.

— Але його біографія...

— Його гноми ростили, — сказав Ноббі. Він махнув лакеєві бокалом. — Повторіть-но, шановний.

— Навряд чи гноми можуть кого-небудь зростити до помітних висот, — сказало інше крісло. Присутні стримано всміхнулися.

— Чутки та байки, — пробурмотів хтось.

— Це — велике, жваве, а головне, складне місто. Боюся, наявність меча та родимої плями ще не свідчать про наявність належної кваліфікації. Нам потрібен король, у якого звичка до влади *в крові*.

— Як-от ви, ваша світлосте.

Ноббі з насосними звуками допався до нового келиха бренді.

— О, так, я звик до влади, — підтвердив він, нарешті відірвавши бокал від губ. — Начальство весь час мені шо-небудь наказує.

— Нам потрібен король, який користувався б підтримкою поважних сімей та головних гільдій міста.

— Капітан народу *подобається*, — сказав Ноббі.

— Ах, *народу*...

— Та все одно, хто б там не влаштувався працювати королем, бігом побачить, що несолодка це робота, — заявив Ноббі. — Старий Ветінарі вічно риється в паперах. Шо воно за інтерес отак-о ритись? Не життя, а самі тобі переживання — цілий день сидиш у кабінеті, ні секунди для себе, — він простягнув порожній бокал. — Друже, повтори-но ще. Тільки тепер повний, ага? Нащо тримати таку здорову склянку, якщо наливають тільки на донечко, правильно?

— Багато хто воліє смакувати букет, — пояснило дещо нажахане крісло. — Люди насолоджуються ароматом.

Ноббі подивився на бокал очима, в яких уже набрякли червоні сіточки й відображалось розуміння того, що чутки про збоченців у вищих колах суспільства виявилися правдою.

— Не, — сказав він. — Коли ви не проти, я буду його через рот.

— Якщо дозволите торкнутися *суті* справи, — вступило інше крісло, — то *король не зобов'язаний* віддавати кожную секунду управлінню містом. Він, звісно ж, матиме для цього спеціально навчених людей. Радників. Помічників. Людей із досвідом.

— А що ж тоді він сам робитиме? — здивувався Ноббі.

— Царюватиме.

— Махатиме народу зі святкової трибуни.

— Головуватиме на учтах.

— Підписуватиме документи.

— Жертиме, як не в себе, чудове бренді.

— *Царюватиме.*

— Як на мене, хороша робота, — прорік Ноббі. — Пощастить же комусь, га?

— Безумовно, король також має бути людиною, здатного вловити натяк, навіть кинутий здалеку, — гостро сказало крісло, але решта дружно зашикали.

Ноббі після кількох спроб таки зрозумів, де в нього рот, і ще раз глибоко затягнувся сигарою.

— Здається мені, — сказав він, — здається *мені*, що ви хочете знайти якогось ноббі-лі-тета з купою вільного часу і сказати йому: «Агов, сьогодні твій щасливий день. Покажи-но, як ти махаєш рукою!».

— О! Це гарна ідея! А вам, ваша світлосте, ніхто не спадає на думку? Ковтніть іще бренді.

— Ч'о ж не, дяка, ви справжній джентельмен. Ну так і я ж теж, не? Так-так, приятелю, до самого верху... Про запитання — ні, нікого такого не можу згадати.

— Власне кажучи, ваша світлосте, ми думали запропонувати корону вам...

Ноббі вирячив очі. А тоді роздув щоки.

Порскнути з рота хорошим бренді на протилежний бік кімнати — не найкраща ідея, особливо коли по дорозі трапляється запалена сигара. Полум'я вдарило в стіну, лишивши там пляму паленої деревини у точній формі квітки хризантеми, тоді як крісло Ноббі, у цілковитій відповідності до законів фізики, проскреготіло на своїх коліщатках спинкою вперед аж до дверей, які й зупинили його з глухим «бух!».

— Корону? — Ноббі закашлявся, і всім довелося ляскати його по спині, доки він знову не набув здатності дихати. — Корону? — прохрипів він. — Щоб пан Ваймз відрубав мені голову?

— І скільки завгодно бренді, ваша світлосте, — улесливо сказав хтось.

— Так а нащо воно мені, як я не матиму горлянки!

— Та про що ви?

— Пан Ваймз озвіріє! Він *озвіріє!*

— О небо, чоловіче...

— Ваша світлосте, — виправив хтось.

— Тобто ваша світлосте — ставши *королем*, ви зможете наказувати тому босякові його милості Семюелю. Ви будете, як ви сказали би, магнатом. Ви б могли...

— Наказувати старому Кам'янолицюму? — перепитав Ноббі.

— Саме так!

— Я міг би стати королем і наказувати старому Кам'янолицюму? — уточнив Ноббі.

— Так!

Ноббі втупився в задимлену стелю.

— Він *озвіріє!*

— Послухай, бовдуре...

— *Ваша світлосте...*

— Ваша світлосте, бовдуре ви такий, ви зможете стратити його, якщо захочете!

— Як це так, я не зможу!

— Чому?

— Бо він озвіріє!

— Він називає себе слугою закону, ну і якому ж закону він повинен служити, га? Звідки береться закон?

— А я звідки знаю! — простогнав Ноббі. — Він каже, що відчуває його шкірою!

Ноббі роззирнувся. Йому здалося, що оповиті димом тіні підступають все ближче.

— Я не можу бути королем. Старий Ваймз озвіріє!

— *Та припиніть нарешті це повторювати!*

— Тут дихати н'можливо, — пролопотів він. — Де тут вікно?

— Он там...

Крісло гойднулося. Ноббі вилетів у вікно шоломом уперед, упав на дах однієї з карет, звалився на землю і прожогом кинувся в ніч, намагаючись втекти від долі взагалі та сокири й колоди зокрема.

Усмішка Малодупко рішуче увійшла в палацову кухню і розрядила в стелю арбалет.

— Ані руш! — заволала вона.

Прислуга відірвалася від приготування обіду Патриція.

— Наказавши *нікому* не рухатися, — обережно сказав Тулумбас, аристократичним рухом виймаючи зі своєї тарілки шматок побілки, — чи мали ви на увазі...

— Добре, капрале, решту лишіть на мене, — сказав Ваймз, поплескавши Усмішку по плечу. — Мілдред Полегенько на місці?

Всі обернулися в один бік.

Мілдред упустила ложку просто в суп.

— Усе гаразд, — сказав Ваймз. — Просто я маю поставити вам ще кілька запитань...

— В-вибачте, в-ваша... м-милосте...

— Ви не зробили нічого поганого, — запевнив Ваймз, оминаючи стіл. — Але ж ви взяли додому не тільки харчі для родини, авжеж?

— В-ваша м-милосте?

— Що *ще* ви взяли?

Мілдред поглянула на раптом здерев'янілі обличчя решти слуг.

— Були ще старі сорочки, але пані Приправко, повірте, *дозволила мені*...

— Ні, не це, — урвав Ваймз.

Мілдред облизнула раптово пересохлі губи.

— Ну, був... був ще крем для взуття...

— Послухайте, — якомога м'якше мовив Ваймз. — *Всі* носять з роботи додому всілякі дрібниці. Дрібниці, яких ніхто не помічає. До зникнення яких ніхто не ставиться як до крадіжки. Це як... це як *природне право*. «На тобі, боже, що мені негоже». Негоже, панно Полегенько, розумієте? Мені крутиться на язика слово «залишки».

— Е... ви маєте на увазі... недогарки свічок?

Ваймз глибоко вдихнув.

Так приємно виявитися правим — навіть якщо розумієш, що досягнув цього, лише здійснивши всі можливі помилки.

— О, — сказав він.

— Ал-ле це не крадіжка, ваша милосте. Я ніколи нічого не крала, в-ваша милосте!

— Проте ви брали додому недогарки свічок? І кожного, гадаю, вистачало на добрячі пів години, якщо поставити на блюдечко? — м'яко продовжував Ваймз.

— Але це не крадіжка! Це *приробіток*, ваша милосте.

Сем Ваймз ляснув себе по лобі.

— Приробіток! Звісно! Саме *це* слово я й підбирав. Приробіток! Усім потрібен приробіток, чи не так? Що ж, це чудово, — промовив він. — Гадаю, ви брали недогарки зі спальні його високості, так?

Навіть попри свій переляк Мілдред Полегенько зуміла усміхнутися усмішкою людини, яка досягла недоступного нижчим істотам рівня Просвітлення.

— Так, ваша милосте. Мені це *дозволено*. Вони значно кращі за старі недогарки від грубих свічок, які в загальних залах.

— І саме ви за потреби ставите на стіл його високості свіжі свічки, чи не так?

— Так, ваша милосте.

«*Можливо, навіть частіше, ніж тільки за потреби*, — подумав Ваймз. — *Навіщо ж дозволяти їм згоряти ледь не повністю...*»

— Дівчино, а ви не покажете мені, де вони зберігаються?

Служниця поглянула через стіл на домоправительку, яка і собі кинула погляд на командора Ваймза і по хвилі кивнула. Вона була досить тямущою, щоб зрозуміти, коли те, що схоже на прохання, насправді є наказом.

— Ми тримаємо їх тут поруч, в окремій комірчині для свічок, ваша милосте, — повідомила Мілдред.

— Проведіть нас, будь ласка.

Приміщення й справді було невеличким, але полиці в ньому були аж під стелю напхані свічками. Там були свічки висотою в цілий ярд, які використовувалися в залах для прийомів, і маленькі, для щоденних потреб, використовувані в усіх інших приміщеннях і відсортовані тут за якістю.

— Оці ми ставимо в покоях його високості, ваша милосте, — Мілдред передала Ваймзові дванадцятидюймову білу свічку.

— О, так... *дуже* високоякісна. Номер П'ять. Хороше біле сало, — промовив Ваймз, підкидаючи свічку в долоні. — Ми такі запалюємо вдома. А те казна-що у нас в Управлінні збіса схоже на свиняче лайно. Додому ми закупаємо свічки в крамниці Глитая на Бійнях. *Дуже* помірні ціни. Раніше ми робили замовлення «Шпакеру і Вільямсу», але пан Глитай останнім часом підібгав чи не весь ринок, правда ж?

— Так, ваша милосте. І він забезпечує доставку.

— І ви щодня ставите ці свічки в кімнаті його високості?

— Так, ваша милосте.

— А десь іще?

— О, більше ніде, ваша милосте. Його високість *дуже* прискіпливий в цьому питанні. *Ми* всі використовуємо Номер Три.

— А, гм, приробіток ви забираєте додому?

— Так, ваша милосте. Бабуся сказала, що від них таке чудове світло...

— Припускаю, вона сиділа при свічах з вашим маленьким братиком, чи не так? Бо я здогадуюся, що він занедужав першим, тож вона сиділа з ним цілими ночами, ніч за ніччю, і, ха, якщо я хоч трохи знаю стару пані Полегенько, при цьому шила...

— Так, ваша милосте.

Запала пауза.

— Візьміть мою хустинку, — зрештою вимовив Ваймз.

— Мене звільнять, ваша милосте?

— Ні. Це однозначно. Ніхто з тих, хто пов'язаний з цією справою, не заслужив на втрату роботи, — сказав Ваймз. Він поглянув на свічку.

— Можливо, хіба що крім мене, — додав він.

У дверях він зупинився й обернувся.

— Якщо вам ще будь-коли знадобляться недогарки, то у нас в Управлінні їх завжди повно. А Ноббі нехай, як і всі, смажить їжу на

нормальному смальці.

— А тепер що він робить? — спитав сержант Колон.

Скажений Малолюдок Артур знову визирнув через край даху.

— Тепер у нього проблеми з ліктями, — охоче повідомив він. — Все роздивляється один і по-всякому його прилаштовує, а ніяк не виходить.

— У мене схожі проблеми були, коли я складав ті кухонні меблі для пані Колон, — промовив сержант. — Інструкція, як відкривати коробку, виявилася всередині коробки...

— Ой-ой, він розібрався, — перебив щуролов. — Схоже, він просто переплутав їх з коліньми.

Колон почув внизу брязкіт.

— А тепер він повертає за ріг, — почувся тріск деревини, — а отепер увійшов у будинок. Певне, він підійметься сюди по внутрішніх сходах, але, гадаю, ти відбудешся легко.

— Чому?

— Бо тобі всього лише треба просто відпустити дах, розумієш?

— Та я ж уб'юся на смерть!

— Атож! Гарний чистий спосіб. Зовсім не те, що тобі спочатку руки-ноги повіривають.

— Я ж хотів купити ферму! — простогнав Колон.

— Можливо, — погодився Артур. Він знову визирнув через край даху. — А ще, — сказав він таким тоном, ніби це було не краще, ніж розбитися, — можеш ухопитися за он ту ринву.

Колон скосив очі. За кілька футів *справді* проходила ринва. Якщо він розгойдається й щосили відштовхнеться, то може *промахнутися* лише на кілька дюймів — і пірнути назустріч смерті.

— Вона надійна?

— Шановний, порівняно з чим?

Колон спробував розгойдати ноги на манер маятника. М'язи рук аж кричали від болю. Він знав, що має зайву вагу. Він завжди збирався ось уже завтра почати робити зарядку. Тільки якось ніколи не думав, що «завтра» настане сьогодні.

— Здається, я чую, як він підіймається сходами, — сказав Скажений Малолюдок Артур.

Колон спробував розгойдуватися швидше.

— А ви що робитимете? — видушив він.

— О, за мене не переживай, — відмахнувся Скажений Малолюдок Артур. — Мені-то шо. Я стрибну.

— *Стрибнете?*

— Звісно. Мені нічо не буде, бо я-то нормального розміру.

— Гадаєте, ви нормального розміру?

Скажений Малолюдок Артур поглянув на Колонові руки.

— Твої пальці часом не поряд із моїми черевиками? — замислено промовив він.

— Так-так, ви нормального розміру. І не винні, що переїхали до міста, повного велетнів, — поквапливо запевнив Колон.

— Так отож. Чим ти менший, тим легше падати. Добре відомий факт. Павук такого падіння взагалі не помітить, миша встане, обтруситься й піде собі геть, коняка переламає всі кістки, а слон роз...

— О боги, — пробурчав Колон.

Він уже раз у раз торкався ринви черевиком. Але вхопитися за неї означало пережити одну довгу, бездонну мить, протягом якої він вже не матиме контакту з дахом і ще не матиме контакту з ринвою — зате перебуватиме під серйозною загрозою контакту з землею.

Звідкись із даху почувся гучний тріск.

— Ну гаразд, — сказав Скажений Малолюдок Артур. — Побачимося внизу.

— О боги...

Гном зробив крок з даху.

— Наразі все гаразд, — гукнув він, пролітаючи повз Колона.

— О боги...

Сержант Колон підняв погляд і побачив двійко червоних очей.

— Політ нормальний, — швидко віддаляючись, долинув голос знизу.

— О боги...

Колон із зусиллям задер розчепірені ноги, на мить завис у повітрі, вхопився за верхівку ринви, пригнувся, уникнувши удару глиняного кулака, почув моторошний тихий скрегіт, із яким іржаві болти прощалися зі стіною, і, продовжуючи чіплятися за чавунну трубу так, ніби це могло чимось зарадити, разом із нею відірвався від стіни і спиною вперед зник у тумані.

Пан Шкарпетка підняв погляд на рипіння дверей — і хутко сховався за ковбасною машиною.

— *Ти?* — прошепотів він. — Але тобі не можна повертатися! Я тебе *продав!*

Дорфл кілька секунд мовчки вивчав його поглядом, а тоді пройшов повз нього і взяв із залитого кров'ю стелажа на стіні найбільший тесак.

Шкарпетка почав труситися.

— Я з-з-завжди б-б-був д-д-добрим д-д-до тебе, — затинаючись, вимовив він. — З-з-завжди д-д-давав тобі т-т-твої в-в-вихідні...

Дорфл знову поглянув на нього. «*Це просто тому що очі у нього червоні*», — без особливого успіху запевнив себе Шкарпетка...

Але тепер ці очі здавалися повними зосередженості. Він відчув, як вони проникають у його голову через його власні очниці й читають у його душі.

Голем відсунув його з дороги, вийшов з бійні й рушив до загонів для худоби.

Шкарпетка знову набув здатності рухатися. Големи ж ніколи не вдаються до насильства, чи не так? Вони просто *не можуть*. Ці кляті одоробла так *влаштовано*.

Він роззирнувся на робітників — людей та тролів.

— Чого поставали! Тримайте його!

Двоє-троє завагалися. В големовій руці був таки дійсно *великий* ніж. А коли Дорфл зупинився і озирнувся на них, у його позі вони помітили щось незвичне. Він більше *не здавався* тим, хто ніколи не вдається до насильства.

Але Шкарпетка винаймав робітників за наявність м'язів, а не мізків. Крім того, ніхто тут не любив големів.

Один із тролів запустив у нього алебардою. Дорфл, не обертаючись, зловив її однією рукою і розтрощив горіхове древко самими пальцями. В одного з чоловіків голем вихопив кувалду і пожбурих її геть з такою силою, що вона пробила стіну наскрізь. Після цього вони просто йшли за ним, тримаючись безпечної відстані. Дорфл, зі свого боку, більше не звертав на них жодної уваги.

Над загонами, змішуючись із туманом, здіймалася пара. Поки Дорфл ішов між загорожами, його супроводжували сотні пар допитливих очей. Коли він з'являвся тут, вони завжди ставали сумирними.

Він спинився біля одного з найбільших загонів. За спиною він почув голоси.

— Не кажіть мені, що він збирається почати їх різати! Ми не розберемо за одну зміну стільки туш!

— Я чув, у одній столярній майстерні голем з'їхав з глузду і за ніч зробив п'ять тисяч столів. Розучився рахувати чи щось таке.

— Він просто на них дивиться...

— Тобто уявіть: п'ять тисяч столів! І один стіл мав двадцять сім ніжок. У цього голема був звих на темі ніжок...

Дорфл змахнув тесаком і зніс замок з воріт загону. Худоба дивилася на нього з тим сторожким виразом, який притаманний худобі, коли вона чекає, чи навідає її нарешті яка-небудь думка.

Голем підійшов до овечих загонів і теж їх відчинив. Далі були свині, а за ними — свійська птиця.

— Що, *всіх*? — не зрозумів пан Шкарпетка.

Не звертаючи уваги на глядачів, Дорфл спокійно пройшов уздовж загонів назад і знову увійшов до бійні. Незабаром він вийшов, ведучи на мотузці старезного і неймовірно волохатого цапа. Він пройшов повз завмерлих тварин до широких воріт, що виходили на головну вулицю кварталу, і відчинив їх. А тоді відпустив цапа.

Тварина понюхала повітря і закотила свої щілясті зіниці. А потім, очевидно, вирішивши, що далекий аромат капустяних полів за міськими мурами значно привабливіший за запахи безпосередньо тут, подріботіла на вулицю.

Худоба лавиною рушила за ним — але при цьому не чулося жодного звуку, крім шуму від руху та тупоту ніг. Потік тварин омивав постать Дорфла, який мовчки стояв і дивився.

Спантеличена цим стовпотворінням курка приземлилася големові на голову і гучно заквоктала.

Шкарпетчин жах нарешті відступив перед гнівом.

— Що ти, в біса, робиш? — скричав він, намагаючись перепинити шлях кільком вівцям, які затрималися на виході з загонів. — Ти ж випускаєш на вулицю мої *гроші*, чуєш, ти...

Його горлянку раптом схопили Дорфлові пальці. Голем підняв м'ясника на витягнутій руці; той судомно засмикався, а Дорфл повертав його то одним, то іншим боком, ніби обдумуючи свої подальші дії.

Нарешті він відкинув тесака, зняв з голови курку, яка вже почувалася там як удома, і видобув маленьке брунатне яйце. З підкресленою урочистістю голем акуратно роздушив його об маківку Шкарпетки і впустив м'ясника на землю.

Коли Дорфл пішов назад до будівлі бійні, його колишні колеги кинулися врозтіч.

На вході стояла висока дошка для підрахунків. Певний час Дорфл роздивлявся її, а потім узяв крейду і написав:

ВІЛЬНІ...

Крейда скришилася в його пальцях. Дорфл вийшов у туман.

Усмішка підняла погляд від свого робочого столу.

— У гноті повно миш'якової кислоти, — сказала вона. — Чудово зроблено, ваша милосте! Ця свічка навіть важить трішечки більше за інші!

— Що за підступний спосіб убивства, — промовила Ангва.

— Дуже розумно, не заперечиш, — визнав Ваймз. — Ветінарі по пів ночі сидить і пише, а вранці свічка догоряє. Отруєння освітленням. Світло — це ж і є те, чого не помічаєш. Хто шукатиме чогось в освітленні? Вже точно не старий вайлуватий нишпорка.

— О, ваша милість не такий уже й старий, — життєрадісно сказав Морква.

— А як щодо вайлуватого?

— А щодо нібито вайлуватого, ваша милосте, — швидко додав Морква, — то я завжди всім вказував на вашу цілеспрямовану й значущу манеру крокувати.

Ваймз кинув на нього гострий погляд, але не побачив у капітановому обличчі нічого, крім палкого й безневинного бажання прислужитися.

— Ми не бачимо світла, бо світло — це те, *завдяки* чому ми бачимо, — продовжив він. — Гаразд. А тепер, гадаю, нам слід піти навідатися до свічної фабрики, авжеж? Малодупку, збирайтеся і прихопіть... Малодупку, ви що, підросли?

— Підбори, ваша світлосте, — сказала Усмішка.

— Я думав, гноми завжди носять залізні черевики...

— Так точно. Але до моїх тепер прироблено підбори. Точніше, приварено.

— А. Добре. Гарзд, — Ваймз зібрався з думками. — Ну, якщо ви можете на них ходити, не забудьте прихопити вашу алхімічну апаратуру. Зараз із чергування в палаці має повертатися Щєбінь. Ми перестрінемо його дорогою. Коли доводиться мати справу із замкненими дверима, кращого за нього не знайти. Щєбінь — ходячий лом.

Він зарядив свій арбалет і запалив сірника.

— Чудово, — сказав він. — Ми вели слідство по-сучасному, а тепер скористаймося дідівськими методами. Час нам...

— Наклепати декому як слід, ваша милосте? — поквапливо завершив Морква.

— Приблизно, — кивнув Ваймз, глибоко затягнувся і випустив кільце диму. — Хай-но лише перекуримо.

Погляд сержанта Колона на світ змінювався з калейдоскопічною швидкістю. Не встигало що-небудь закріпитися в його свідомості як найгірша мить всього його життя, як її місце займало що-небудь ще мерзенніше.

Спочатку ринва, за яку він учепився, вдарилася об стіну будинку навпроти. У краще облаштованому світі він міг би впасти на пожежні сходи, але в Анк-Морпорку концепція пожежних сходів не прижилася (і пожежам зазвичай доводилося виходити на волю через дах).

Коли ринва вперлася верхівкою в стіну, Колон почав сповзати по діагоналі вниз. Навіть це могло би бути непоганим варіантом, якби не той факт, що Колон був тілистим чоловіком, тож, коли його маса наблизилася до середини труби, та почала прогинатися — а чавун має дуже обмежену гнучкість, зате підвищену крихкість. Відтак труба переламалася. Колон полетів униз і впав на щось м'яке — принаймні м'якше за бруківку. Щось м'яке заревло. Відкинутий ударом сержант тим часом звалився на щось нижче і ще м'якше й почув від нього: «Бе-е-е-е!» — а тоді скотився на щось іще нижче і, здається, зроблене з пір'я. Воно очманіло — і дзьобнуло його.

На вулиці було повно тварин, які розгублено крутилися туди-сюди. У стані розгубленості тварини зазвичай нервуються — і вулицю вже можна було назвати вимощеною свідченнями їхньої знервованості. Єдиною втіхою для сержанта Колона тут було те, що тепер поверхня вулиці була дещо м'якшою, ніж зазвичай.

По його руках ходили ратицями. Йому в обличчя чмихали величезні вологі носи.

Дотепер сержант Колон мав досвід спілкування з худобою хіба що у вигляді перших та других страв. Крім того, в дитинстві він мав рожеве плюшеве порося на прізвисько Пан Прежахливий, а ще ось нещодавно дочитав «Парування у тваринництві» до шостого розділу. Книга містила гравюри — але там нічого не було про запашний подих і тупіт гігантських копит розміром із тарілку для супу. Корови, згідно з книгою, повинні були ремигати. Це знали навіть діти. Корови не мали ревти, ніби якісь морські чудовиська, і з ніг до голови оббризкувати вас слиною!

Він спробував зіп'ятися на ноги, послизнувся на свідченні душевного неспокою якоїсь корови і сів на вівцю. Та закричала: «Бр-р-ра-а-а-а!!!». Як там повинні кричати вівці?

Знову піднявшись на ноги, Колон спробував прорватися до узбіччя.

— Киш! Геть з дороги, вівця ти дурна! Фу!

На нього зашипіла гуска, витягаючи на диво довжелезну шию.

Колон позадкував, але щось штовхнуло його нижче спини. Це виявилася свиня.

І це був не Пан Прежахливий. Як і не поросятко, що пішло на ринок, чи поросятко, що лишилося вдома. Важко було уявити, які в цієї свині кінцівки, але, мабуть, вони були вкриті щетиною та грубою шкірою, а нігті на пальцях були розміром з горіхи кеш'ю. ^[48]

Саме «поросятко» було розміром із поні. З пащеки поросятка стирчали ікла. І воно не було рожевим. Воно мало синювато-чорне забарвлення і все було вкрите жорсткою шерстю, хоча й мало («*будьмо чесними*»), — подумав Колон) маленькі червоні свинячі очиці.

Це поросятко мало такий вигляд, ніби повбивало мисливських псів, розчленувало коня і зжерло самого мисливця.

Колон розвернувся — і ніс до носа зіткнувся з биком, схожим на гігантський яловичий куб з ногами. Бик нахилив голову праворуч, а тоді ліворуч, щоб кожне з його вирячених очей могло роздивитися сержанта; стало ясно, що жодному з цих очей сержант особливо не сподобався.

Бик пригнув голову. Місця для розбігу не було, але він точно міг штовхатися.

Звідусіль затиснутий тваринами, Колон обрав єдино можливий шлях до порятунку.

У провулку, відсапуючись, просто на землі тут і там сиділи люди.

— Привіт, привіт, привіт, і що ж тут відбувається? — спитав Морква.

Чоловік, що зі стогонами тримався за руку, підняв на нього погляд.

— На нас підступно напали!

— Ми не маємо часу, — заявив Ваймз.

— А може, й маємо, — сказала Ангва.

Вона поплескала його по плечу і вказала на стіну навпроти, на якій знайомим почерком було написано:

ВІЛЬНІ...

Морква нахилився до постраждалого.

— На вас напав голем, так? — спитав він.

— Саме так! Підступний покидьок! Просто вискочив з туману й накинувся, знаєте ж, які вони!

Морква життєрадісно всміхнувся співрозмовнику. Після чого промовисто поглянув на велику кувалду в канаві поруч, а тоді — на інші подібні інструменти, розкидані по нещодавньому полю бою. У кількох було зламано руків'я. Один довгий лом було скручено в бублик.

— Добре, що ви мали чим захищатися, — зауважив він.

— Він як розвернеться та як накинеться на нас, — промовив чоловік. Він безуспішно спробував клацнути пальцями. — Просто *отак* — ар-р-ргх!

— Здається, ви собі пальці поранили...

— Таки так!

— Я тільки не розумію, як це він *одночасно* і розвернувся, і вискочив з туману, — сказав Морква.

— Всі знають, що їм не можна відбиватися!

— «Відбиватися», — повторив Морква.

— Не можна ж, аби вони *отак* собі гуляли вулицями, — пробурмотів чоловік, відводячи очі.

Почувся тупіт ніг, і до них підбігли двоє чоловіків у заляпаних кров'ю фартуках.

— Він пішов он туди! — прокричав капітанові один. — Якщо поспішите, устигнете його наздогнати!

— Ну ж бо, не стійте! За що ми платимо податки? — гукнув другий.

— Він обійшов усі скотарні й повипускав усю живність. Усю! На Свинопагорбі зараз не пройти!

— *Голем* випускає худобу? — перепитав Ваймз. — Навіщо?

— Звідки мені знати? Він випустив з бійні Шкарпетки цапа-проводжайла, за ним кинулася половина клятих тварюк, і зараз вони гуляють, де хочуть. А потім він пішов і пхнув старого Рийканаву в ковбасну машину...

— Що?

— О, він її не увімкнув. Тільки напхав у рота Рийканаві петрушки, у штані вкинув цибулину, обвалював у вівсянці й запхав у кіш!

Плечі Ангви кілька разів здригнулися. Усміхнувся навіть Ваймз.

— А тоді зайшов у павільйон птиці, схопив пана Тервіллі і... — чоловік замовк, помітивши присутність дами, і хоча та ледве стримувала сміх, продовжив напівпошепки. — Скористався шавлією та цибулею. Якщо ви мене розумієте...

— Ви маєте на увазі?.. — спитав Ваймз.

— Так!

Другий чоловік кивнув.

— Бідний старий Тервіллі, думаю, більше дивитися не зможе ні на шавлію, ні на цибулю.

— Судячи з ваших слів, це йому буде важко зробити, — погодився Ваймз.

Ангва, ховаючи лице, повернулася до співрозмовників спиною.

— Ти їм скажи, що сталося в твоїй свинобійні, — порадив перший чоловік.

— Думаю, без цього можна обійтися, — сказав Ваймз. — Я вже зрозумів загальний хід подій.

— Авжеж! Але за що постраждав нещасний юний Сід — він же ще тільки підмайстро!

— О, це біда, — сказав Морква. — Е... Здається, я маю мазь, яка могла б...

— Допомогти від яблука? — завершив чоловік.

— Голем запхав йому в рота яблуко?

— Не в рота!

— Ох, — здригнувся Ваймз.

— То яких же заходів буде вжито? — спитав м'ясник, ледь не притуляючи своє обличчя до Ваймзового.

— Ну, може, хтось добре вхопиться за хвостик яблука...

— Я серйозно! Яких заходів збираєтеся вжити *ви*? Я плачу податки і свої права знаю!

Він штрикнув Ваймза пальцем у нагрудник. Обличчя того здерев'яніло. Він поглянув на пальця, а тоді перевів погляд на великий червоний ніс його власника.

— У такому разі, — промовив Ваймз, — я пропонував би вам взяти ще одне яблуко і...

— Ем, я перепрошую, — голосно втрутився Морква. — Ви ж — пан Максїлот, чи не так? У вас крамниця на Бїйнях.

— Це так. І що?

— Просто я щось не пригадую вашого імені в реєстрі платників податків, що дуже дивно, бо ж ви щойно *назвалися* платником податків, але, звичайно, ви не збрехали б у такому питанні, і в будь-якому разі, якщо ви платите податки, то маєте квитанції, бо цього вимагає закон, і я не маю сумніву, що ви знайдете їх, якщо пошукаєте...

М'ясник опустив свого пальця.

— Е, так...

— Якщо бажаєте, я зайду до вас і допоможу, — продовжив Морква.

М'ясник зацьковано поглянув на Ваймза.

— Він *справді* любить таке читати, — сказав Ваймз. — Суто для розваги. Моркво, чому б вам не... О боги, що це, в біса, *таке*?

До них долинув якийсь рев.

Вулицею загрозливим скоком наближалось щось велике і брудне. В тумані воно дещо нагадувало дуже вгодованого кентавра — напівлюдину, напів... коли воно наблизилося, Ваймз зрозумів, що це і був наполовину Колон, а наполовину — бик.

Сержант загубив шолома, і щось у його вигляді підказувало, що сьогодні йому довелося побувати максимально близько до рідної землі.

Коли масивна тварина пробігала повз них, сержант безтямно закотив очі й вигукнув:

— Я боюся злазити! Боюся злазити!

— А як ти *заліз*? — гукнув у відповідь Ваймз.

- Непросто, ваша милосте! Схопився за роги й опинився на спині!
- Тоді тримайся!
- Так точно, ваша милосте, виконую!

Бики Роджери були розлючені та спантеличені, що загалом вважається типовим душевним станом усіх дорослих биків.^[49]

Але у Роджерів були на те ще й окремі причини. Велика рогата худоба має власну релігію. Це високодуховні тварини. Вони вірують, що добра та слухняна худобина після смерті потрапляє в краще місце, куди ведуть магичні двері. Вони не знають, що відбувається далі, але схильні вважати, що має йтися про справді смачну їжу та — чомусь — про хрін.

Роджери з нетерпінням чекали на цей день. Останнім часом їм стало важкувато швидко рухатися (чи це корови стали бігати швидше, ніж за їхньої юності?). Ось-ось Роджери мали познайомитися зі смаком небесного хрону...

А натомість їх на цілий день загнали в напхом напханий загін, а тоді ворота відчинилися, кругом почали гасати тварини, і все це аж ніяк не скидалося на Жирні Небеса.

А ще на спинах у них хтось сидів. Пару разів вони намагалися його позбутися. За часів розквіту Роджерів від цього нахаби лишилась би тільки кривава смуга на землі, але тепер бики-артритики мусили здатися й відкласти справу доти, доки не знайдуть годяще дерево, щоб скинути непроханого гостя.

Найбільше ж вони хотіли б, щоб ця триклята людина нарешті перестала верещати.

Ваймз зробив кілька кроків слідом за биком, але спинився і розвернувся.

— Моркво? Ангво? Ви вдвох ідіть на фабрику Глитая. Просто пильнуйте там, поки ми не прибудемо, ясно? Гаразд? За жодних обставин туди не заходьте. Я зрозуміло висловлююся? Просто будьте поряд. Добре?

— Так точно, — відповів Морква.

— Щебеню, зніміть Фреда з тієї тварюки.

Натовп розбігався перед биком. Тонна породистої яловичини не знає проблем з дорожніми заторами — принаймні хоч трохи тривалих.

— Можеш зістрибнути, Фреде? — прокричав Ваймз, біжучи поряд.

— Щось не хочеться намагатися, ваша милосте!

— Добре, а керувати ним можеш?

— Ваша милосте, як?

— Та візьми бика за роги!

Колон нерішуче взяв по рогу кожною рукою. Роджери замотали головою і ледве його не скинули.

— Він набагато сильніший за мене, ваша милосте! Дуже набагато!

— Я можу прострелити йому головешку, пане Ваймз, — запропонував Щебінь, змахнувши своєю переробленою балістою.

— На цій вулиці повно народу, сержанте. Може постраждати ні в чому не винна людина. Навіть попри те, що таку людину знайти в Анк-Морпорку нелегко.

— Даруйте, ваша милосте, — Щебінь просяяв. — Але якщо таке станеться, ми ж завжди можемо заявити, що ця людина в чомусь винна?

— Ні, це було б... Що робить ця курка?

Вулицею щодуху промчав маленький півник бентамської породи; він проскочив між ногами бика і різко загальмував просто перед Роджерами.

З нього зіскочила ще менша фігурка, підстрибнула, вхопилася за кільце в носі бика, видряпалася аж до кучериків на бичачому лобі й ухопилася за них обома рученятами.

— Здається, ваша милосте, то є Скажений Малолюдок Артур, той, що гномик, — проказав Щебінь. — І він... хоче наклепати тотому бикові...

Почувся такий звук, ніби дуже неквапливий дятел намагається довбати дуже тверде дерево; в паузах звідкись з-поміж очей тварини долітав речитатив:

— Ох же ти зараз і вигребеш, біфштекс ходячий...

Бики зупинилися. Спробували покрутити головою так, щоб хоч один із Роджерів побачив, що воно, в біса, стукає їм по лобі, — але з тим же успіхом вони могли б спробувати роздивитись власні вуха.

Бики розгублено позадкували.

— Фреде, — прошепотів Ваймз. — Зістрибуйте, поки бичу не до вас.

Сержант Колон із переляканим обличчям перекинув ногу через гігантську спину бика і зісковзнув на землю. Ваймз схопив його обіруч і поспішно потягнув у найближчий під'їзд. Проте одразу ж не менш поспішно витягнув назад.

У під'їзді було замало місця, щоби перебувати там поруч із Фредом Колоном.

— Фреде, чому ви весь у лайні?

— Ну, ваша милосте, знаєте ж приказку про оте саме, по якому пливеш без весла? То це був тіки початок, а далі все пішло ще гірше.

— От нещастя. Ще гірше?

— Дозвольте піти прийняти ванну, ваша милосте?

— Ні, але відійдіть на кілька футів. Що сталося з вашим шоломом?

— Востаннє, ваша милосте, я бачив його на якійсь вівці. Ваша милосте, мене зв'язали і кинули у підвал, але я героїчно звідти вирвався! І за мною гнався один із тих големів, ваша милосте!

— Де це сталося?

Колон від душі сподівався, що до цього питання не дійде.

— На Бійнях, ваша милосте, — сказав він. — Був туман, і я...

Ваймз схопив Колона за зап'ястя.

— А це ще що?

— Мене зв'язали шпагатом, ваша милосте! Але я, ризикуючи життям і здоров'ям...

— Як на мене, це не схоже на шпагат, — промовив Ваймз.

— А на що, ваша милосте?

— На... на свічний гніт.

Колон нерозуміюче подивився на нього.

— Це ж Доказ, ваша милосте? — з надією спитався він.

Ваймз плеснув його по спині, яка відгукнулася вологим «ляп!».

— Чудова робота, Фреде, — сказав він, витираючи долоню об штані. — Це надійне підтвердження наших підозр.

— Я так і подумав! — швидко сказав Колон. — Це надійне підтвердження, і я повинен негайно доповісти командорові Ваймзу, які б перешко...

— Фреде, чого той гном і далі лущить бика?

— Це Скажений Малолюдок Артур, ваша милосте. Ми винні йому долар. Він мені... дещо допоміг.

Приголомшені й розгублені, Роджери вже були на колінах. Не те щоб Скажений Малолюдок Артур мав достатньо сил для переможного удару — але він просто не зупинявся. Такий безперервний стукіт урешті-решт будь-кому починав діяти на нерви.

— Можливо, нам йому допомогти? — сказав Ваймз.

— Схоже, він і сам чудово впорається, ваша милосте, — відгукнувся Колон.

Скажений Малолюдок Артур поглянув на них і вищирився.

— З вас долар, ясно? — крикнув він. — І без дурниць, бо з-під землі дістану! Один із цих бичар колись наступив на мого дідуся!

— Дідусь вцілів?

— Він йому ріг відламав!

Ваймз міцно взяв сержанта Колона за плече.

— Ходімо, Фреде, бо ви ароматизували вже всю вулицю!

— Так точно, ваша милосте! І ще заляпав!

— Гей, ти! Так-так, ти! Ти ж Вартовий, правильно? Ходи-но сюди!

Ваймз обернувся. Через натовп до них проштовхувався якийсь чоловік.

Колон відчув, що, можливо, найгірший момент його життя ще тільки мав настати. На кинуту таким зверхнім тоном фразу «Гей, ти!» Ваймз завжди був схильний реагувати автоматично.

Чоловік, який її вимовив, на вигляд був аристократом, а також — людиною, яка не звикла до негараздів життя, і ось раптом стикнулася саме з таким негараздом.

Ваймз хвацько відсалютував.

— Так точно! Я Вартовий, *вельмишановний* пане!

— Ну то ходи зі мною й затримай ту потвору. Воно заважає робітникам.

— Яку потвору, пане?

— Голема, чоловіче добрий! Завалився на фабрику — отакий же крутий, як ти, — і давай малювати по бісових стінах!

— На яку фабрику, пане?

— Чоловіче, просто ходімо зі мною. Так сталося, що я — дуже добрий друг твого командора, і не можу сказати, що мені подобається твоє ставлення до роботи.

— Прийміть мої вибачення, пане, — сказав Ваймз із життєрадісністю, від якої Колонові завжди ставало моторошно.

Через дорогу стояла нічим не прикметна фабрика. Чоловік увійшов усередину.

— Е... він сказав «голем», ваша милосте, — пробелькотів Колон.

Ваймз знав Фреда Колона не один день.

— Саме так, Фреде, і тому надзвичайно важливо, щоб ви лишилися на сторожі зовні будинку, — сказав він.

Полегшення огорнуло Колона, як хмара пари.

— Слухаюся, ваша милосте! — відгукнувся він.

Робочий цех було заставлено швейними машинками.

Перед ними покійно сиділи люди. Гільдії подібної експлуатації терпіти не могли, але позаяк Гільдія швачок насправді мало цікавилася шевською справою, виступати з критикою в цьому випадку було нікому. Закільцьовані ремені тяглися від кожної машинки до шківів, насаджених на розміщений під стелею довжелезний вал, який і собі приводився до руху... — Ваймзів погляд перемістився в дальній край цеху... — тупчаком, що наразі не рухався і, схоже, взагалі зламався. Біля нього з жалюгідно-розгубленим виглядом стояли двійко големів. У стіні зовсім поруч видніла дірка, а над нею хтось написав червоною фарбою:

РОБІТНИКИ! НЕМА ГОСПОДАРЯ, КРІМ ВАС САМИХ!

Ваймз усміхнувся.

— Він проламав стіну, зламав тупчак, витягнув моїх големів на вулицю, намалював цього ідіотського написа і пішов собі! — сказав з-за його спини господар фабрики.

— Гм-м-м, авжеж, бачу. А от багато хто використовує на тупчаках волів, — м'яко мовив Ваймз.

— І що тепер? Та й, у будь-якому разі, худоба ж не може працювати двадцять чотири години на добу.

Ваймз окинув поглядом ряди робітників. На їхніх обличчях лежав той Півнедзьобівський відбиток перманентної стурбованості, якого набуваєш, коли доля прокляла тебе гордістю тією ж мірою, що й бідністю.

— Що правда, то правда, — погодився він. — Більшість фабрик одягу розташовані на Сонному Пагорбі, але в цьому районі працюють за меншу платню, чи не так?

— Вони страшенно раді, що отримали роботу!

— Авжеж, — промовив Ваймз, знову поглянувши на обличчя робітників. — Раді.

Він помітив, що големи в дальньому кінці цеху вже намагаються відремонтувати тупчак.

— Так, слухай сюди: я хочу, щоб... — почав власник фабрики.

Ваймз ухопив його за комір і підтягнув обличчям до обличчя.

— *Ні*, це ти слухай *сюди*, — просичав він. — Я цілими днями маю справу з шахрями, злодіями й бандитами і зовсім цим не переймаюся — але вже після двох хвилин з тобою мене тягне прийняти душ. І якщо я знайду того довбаного голема, я потисну його довбану руку, ти мене зрозумів?

На подив тієї частини Ваймзового єства, яка не палала від гніву і мала час на сприйняття реальності, його візаві виявився достатньо хоробрим, щоб заявити:

— Та як ти смієш! Ти ж наче представник закону!

Гнівню наставлений вказівний палець Ваймза ледь не встромився тому в носа.

— Тобі детально розказати про закон?! — скричав він. Тоді обернувся до двох големів і гукнув: — А ви чого там панькаєтеся з тим тупчаком? Та нехай вам, ви що, без клепки в го... ви що, не думаєте взагалі?!

Він прожогом вилетів з фабрики. Сержант Колон припинив свої марні спроби почиститися й побіг наздоганяти начальника.

— Я чув, як тут балакали, що той голем вийшов через інші двері, — доповів він на бігу. — І він був червоний, ваша милосте. З червоної глини, розумієте? А той, що ганявся за мною, був білий. Семе, ви чогось розлючений?

— Хто тут власник?

— Пан Кеттерейл, ваша милосте. Ну, він ще постійно надсилає вам листи про те, що в нас у Варті забагато тих, кого він називає «нижчими расами». Ну, ви розумієте... тролі та гноми...

Щоб не відставити від Ваймза, сержантові доводилося бігти підтюпцем.

— Наберіть на службу зомбі, — відреагував Ваймз.

— Ви ж завжди на смерть стояли проти зомбі, вибачте за коломбур, — сказав сержант Колон.

— Так а що, є охочі?

— О, так точно, ваша милосте. Двоє-троє тямущих хлопців набереться, і якби не сірувата шкіра, ви б не сказали, що вони пробули під землею довше п'яти хвилин.

— Завтра ж приведіть їх до присяги.

— Слухаюсь. Гарна думка, ваша милосте. Крім усього іншого, можна добре зекономити на пенсійних виплатах.

— Вони можуть патрулювати на Королівському узвозі. Зрештою, вони ж — звичайні люди.

— Слушно, ваша милосте, — Колон мигцем подумав, що з Ваймзом у такому настрої *неможливо* не погоджуватися, що б він не казав. — Бачу, ваша милосте, ви починаєте привчатися до, як там воно, ан-ти-дис-кри-мі-на-ційної політики?

— Просто зараз я взяв би на службу навіть горгону!

— Завжди є пан Похмур, ваша милосте: він по горло ситий роботою у кошерного м'ясника, і...

— Але ніяких вампірів. *Ніколи*. А тепер, Фреде, ходімо чимшвидше.

Ноббі Ноббс мав би це передбачити. Так міркував він сам, щодуху тікаючи вулицями подалі звідти, де ще щойно був. Усі ці розмови про королів і все таке — та вони ж хотіли, щоб він...

Зголосився.

Ноббі все життя провів у тій чи іншій уніформі. Й один із найголовніших вивчених ним уроків полягав у тому, що всі ці люди з червоними обличчями й соковитими голосами *ніколи* не пропонують халяви таким, як Ноббі. Вони шукають, хто зголоситься на «поважну та чисту» роботу, а в результаті ти драєш який-небудь підйомний міст; вони кажуть: «Хто хоче гарно попоїсти?» — а потім ти тиждень чистиш картоплю. *Ніколи* ні на що не зголошуйся сам. Навіть якщо перед строєм виходить сержант і говорить: «Потрібна людина для розпивання алкоголю — пляшками, та кохання з жінками — пристрасного, і все воно вже підготовано». Все одно це буде якийсь розводняк. Якби навіть хор янголів заспівав: «Хто хоче просто зараз до раю — крок уперед!» — Ноббі мав достатньо досвіду, щоб зробити швидкий крок назад.

Заклик виявити ініціативу не зустрів би у Ноббі палкого відгуку. Вони б із Ноббі взагалі не зустрілися.

Ноббі обігнув стадо свиней, що розмістилося просто посеред вулиці.

Навіть пан Ваймз ніколи не очікував, що він на щось *зголоситься!* Бо поважав гордість Ноббі.

Голова Ноббі розколювалася. Мабуть, це все перепелині яйця, точно вони. Напевне, ці птахи хворі, раз відкладають такі крихітні яйця.

Він прослизнув повз корову, яка непорушно стояла, втупившись у чиєсь вікно.

Ноббі — в королі. *Ага.* Ніхто ніколи не давав нічого Ноббі на дурняк — крім хіба що шкірних хвороб або кількох десятків різок. У цьому світі кожен був Ноббсу вовком, тільки так. Якби було влаштовано першість світу серед лузерів, Ноббі посів би пер... а, ні — останнє місце.

Нарешті він зупинився і присів просто на землю під якимось під'їздом. У благословених сутінках він видобув з-за вуха коротеньку цигарку і припалив її.

Тепер, почуваячись досить безпечно, щоб думати ще про щось, крім утечі, він звернув увагу на те, що вулиці запружені тваринами. На відміну від фамільного дерева, що подарувало світові фрукт у вигляді Фреда Колона, чіпка лоза Ноббсів розвивалася лише всередині міських мурів. Знання Ноббі про свійських тварин не заходили далі нетвердої впевненості в тому, що з часом вони стають їжею. Але він був цілком упевнений, що вони не повинні отак вештатися містом.

Тут і там групи людей намагалися зігнати худобу до купи. Проте люди були втомленими та неорганізованими, а тварини — голодними та спантеличеними, тож результатом була лише дедалі більша забрудненість бруківки.

Зненацька Ноббі зауважив, що під під'їздом він не сам.

Він поглянув униз.

У тій-таки тіні, що й він, ховався цап. Він був кошлатим і дуже запашним, проте обернувся й обдарував Ноббі найрозумнішим поглядом, який той будь-коли помічав у тварини. Несподівано, насамперед для себе, Ноббі відчув товариську симпатію до іншої істоти.

Він витягнув з рота і передав цапові недопалок, який цап негайно прожував і ковтнув.

— Такі справи, братику, — промовив Ноббі.

Різнокаліберні худоба й птиця безтямно розбігалися перед Морквою, Ангвою та Усмішкою, що крокували районом Боєнь. Особливо тварини намагалися бути подалі від Ангви. Усмішці здавалося, ніби перед трійцею Вартових рухається невидима стіна. Деякі тварини намагалися видертися на будинки чи панічно зникали в прилеглих провулках.

— Чого вони такі налякані? — спитала Усмішка.

— Уявлення не маю, — коротко відповіла Ангва.

Коли вони повернули за ріг свічкової фабрики, врозтіч кинулися кілька овець. Світло у вікнах свідчило, що виробництво свічок триває й уночі.

— Щодоби тут виробляють майже пів мільйона свічок, — сказав Морква. — Я чув, тут стоїть передове обладнання. Цікаво яке. Хотів би я на нього подивитися.

На задвірках виробництва притлумлене туманом світло боролось з темрявою. Тут вишикувалася ціла черга возів, на які вантажили ящики зі свічками.

— Все наче гаразд, — сказав Морква, коли вони сховалися в густішій тіні й дещо розслабилися. — Хоча й багато метушні.

— Я не розумію, чого ми можемо тут добитися, — вступила Ангва. — Як тільки нас помітять, усі докази буде знищено. Та й навіть якщо ми знайдемо миш'як, що далі? Зберігання миш'яку — це ж не злочин, еге ж?

— Е... а у володінні *отим* склад злочину є? — пошепки поцікавилася Усмішка.

Провулком повільно наближався голем. Він був мало подібний до големів, яких будь-кому з них доводилося бачити раніше. Ті були старезними, вони вже стільки разів лагодили самі себе, що стали безформними, як пряничні чоловічки; а цей був цілком схожий на справжню людину — або на те, якими люди бажали б себе бачити. Він скидався на ліплену з білої глини скульптуру. На голові його була корона, що являла собою частину його самого.

— *Я мав рацію,* — стиха сказав Морква. — Вони *таки* створили голема. Бідаки. Вони гадали, що король дасть їм свободу.

— Погляньте на його ноги, — сказала Ангва.

Коли голем ступав, його ногами пробігали лінії червоного вогню. Такі ж лінії з'являлися й миттю зникали на тулубі й руках.

— Він розвалюється, — виснувала вона.

— Я ж казала, що не можна випалювати глину в старій хлібній печі! — вставила Усмішка. — Він неправильної *форми!*

Голем штовхнув двері і зник всередині будівлі фабрики.

— Ходімо, — сказав Морква.

— Командор Ваймз наказав нам дочекатися його, — нагадала Ангва.

— Так, але ми не знаємо, *що* там може зараз відбуватися, — вказав капітан. — Крім того, пан Ваймз любить, коли ми виявляємо ініціативу. Ми не можемо просто стовбичити тут.

Він швидко перетнув провулок і відчинив двері фабрики.

Всередині він побачив стоси ящиків з лише одним вузьким проходом між ними. Зусібч, лише трохи приглушені штабелями ящиків, чулися звуки роботи фабричних машин. Повітря насичував запах гарячого воску.

До Усмішки долетіли уривки діалогу, що вівся пошепки на кілька футів вище над її маленьким залізним шоломом.

— *Дарма пан Ваймз звелів нам взяти її з собою. Раптом з нею щось трапиться?*

— *Про що це ти?*

— *Ну... розумієш... це ж дівчина.*

— *І що? У Варті вже й без неї є щонайменше троє тноминь, і ти за них так не хвилюєшся.*

— *Та годі... назви хоч одну.*

— *Ларс Випийчереп, наприклад.*

— *О, ні! Справді?*

— *Ти що, моєму нюхові не довіряєш?*

— *Але лише минулого тижня він влаштував у «Длані шахтаря» бійку один-проти-всіх!*

— *І? Чому ти вважаєш жінок слабшими? Коли я сама-одна втихомирюю цілий шинок, ти не хвилюєшся.*

— *За потреби я б завжди допоміг.*

— *Мені чи їм?*

— *Це нечесно!*

— *Та невже?*

— *Ну, поки ти по-справжньому не розлютилась би, я б їм не допомагав.*

— *А, он як? А ще кажуть, що лицарство вимерло...*

— *Хай там як, Усмішка... трохи не з тієї опери. Не сумніваюся, він... вона тямить в алхімії, але в сутичці нам варто прикривати її спину. Ну, ходімо...*

Вони ступили до фабрики.

Над головами кружляли свічки — сотні, тисячі свічок, причеплених гнотами до закільцьованого ланцюга складних дерев'яних тримачів, який рухався вгору-вниз уздовж усього приміщення.

— Я про таке чув, — сказав Морква. — Це називається конвеєром. Спосіб виробляти тисячі однакових предметів. Але подивіться тільки на швидкість! Невже тупчак здатен...

Ангва показала пальцем на тупчак, який з рипінням обертався зовсім поруч, — от тільки всередині нікого не було.

— *Щось же та повинно все це рухати,* — сказала вона.

Тепер пальцем показав Морква. Далі в цеху зигзаги конвеєра спліталися заплутаним вузлом. І десь усередині цього вузла вивищувалася постать, руки якої рухалися так швидко, що видавалися розмазаними в повітрі.

Просто за спиною Моркви конвеєр завершувався над великим дерев'яним ковшем. Свічки лавиною сипалися туди. Але, очевидно, його не випорожнили вчасно, і тепер свічки вивалювалися через край та розкочувалися по підлозі.

— Усмішко, — сказав Морква. — Ти вмієш користуватися якою-небудь зброєю?

— Е... ні, капітане.

— Гаразд. Тоді почекай надворі. Не хотілося б, щоби з тобою щось сталося.

З явним полегшенням гноминя поквапилася на вулицю.

Ангва прийохалася.

— Тут побував вампір, — повідомила вона.

— Мабуть, нам варто... — почав Морква.

— Я так і знав, що ви здогадаєтеся! Не треба було мені купувати ту кляту потвору! Я маю зброю! Попереджаю, в мене арбалет!

Вони обернулися.

— О, пан Глитай, — життєрадісно сказав Морква. Він пред'явив свій жетон. — Капітан Морква, Міська варта Анк-Морпорка...

— Я знаю, хто ви! Знаю, хто ви! І *що* ви таке — теж! Я знав, що ви прийдете! Я маю арбалет і не побоюся ним скористатися!

Приціл арбалета помітно тремтів, викриваючи у Глитаєві брехуна.

— Справді? — спитала Ангва. — І *що ж* ми таке?

— Я навіть не хотів у все це вплутуватися! — продовжував волати Глитай. — Тих старих убив цей голем, так?

— Так, — відповів Морква.

— Чому? Я не наказував!

— Гадаю, тому що вони допомагали його створювати, — сказав Морква. — І він зрозумів, хто винен в його появі на світ.

— Големи продали його мені, — продовжував кричати Глитай. — Я думав, він допоможе розвивати бізнес, але триклята потвора не зупиняється...

Він глипнув на конвеєр зі свічками, але опустил погляд, перш ніж Ангва встигла навіть поворухнутися.

— Працює щосили, еге ж?

— Ха-ха!

Даючи таку відповідь, Глитай, однак, зовсім не скидався на людину, яку розвеселили. Він скидався на людину, замкнену в одномісній катівні.

— Я звільнив усіх, крім дівчат із відділу пакування, і от *вони* працюють у три зміни, ще й перепрацьовують! А ще мусив винайняти чотирьох чоловік для закупівлі сала, двох — для переговорів по гнотах і трьох — для пошуків місця під розширення складів!

— То накажіть йому не працювати, — порадив Морква.

— Щойно в нас закінчується сало, він іде собі з фабрики геть! Ви хочете, щоб він вештався вулицями й шукав, чого вчепитися? Агов, ви двоє, стояти! — застережно додав Глитай, повівши арбалетом.

— Послухайте, все, що вам треба зробити, — це поміняти слова у його голові, — сказав Морква.

— Він не дозволяє! Ви думаєте, я не намагався?

— Він не може вам не дозволити, — сказав Морква. — Големи повинні...

— Він заявив, що не дозволить!

— Добре, а що ви скажете про отруєні свічки? — змінив тему Морква.

— Не я це вигадав!

— А хто?

Арбалет у руках Глитая водило з боку в бік. Він облизав губи.

— Все це занадто далеко зайшло, — проказав він. — Я більше не граю.

— Хто це придумав, пане Глитай?

— Я не хочу скінчити свої дні в якомусь провулку, маючи в тілі крові не більше, ніж її має банан!

— Перепрошую, ми нічого такого не практикуємо, — сказав Морква.

Пан Глитай просто-таки випромінював жах. Ангва відчувала, як цей жах струмує з нього в навколишній простір. Він міг натиснути спуск просто під дією паніки.

Був і ще один запах.

— Хто цей вампір? — запитала вона.

На мить їй здалося, що Глитай *таки* зараз вистрілить.

— Я ж про нього ні словом не згадував!

— У вас у кишені часник, — сказала Ангва. — І все це місце аж смердить вампіром.

— Він сказав, ми можемо наказати голему зробити що завгодно, — буркнув Глитай.

— Наприклад, отруєні свічки? — уточнив Морква.

— Так, але він сказав, що це не вб'є Ветінарі, а просто прибере його з дороги, — пояснив Глитай. Здавалося, він дещо опанував себе. — Він же живий, наскільки я чув. Не думаю, що змусити його захворіти є злочином, тож ви не...

— Ваші свічки вбили двох інших людей, — сказав Морква.

Глитай знову запанікував.

— Кого?

— Літню пані та малу дитину на вулиці Півнедзьоба.

— Хіба вони мають значення? — здивувався Глитай.

Морква кивнув сам до себе.

— Мені було вас майже шкода, — сказав він. — До цієї от миті. Вам пощастило, пане Глитай.

— Ви думаєте?

— О, так. Тому що ми дісталися до вас раніше за командора Ваймза. А тепер просто покладіть арбалет, аби ми могли побалакати про...

Почувся дивний шум. Чи, точніше, раптово стих шум, який чувся раніше і був настільки всепроникним, що на нього просто перестаєш звертати увагу.

Конвеєрна лінія припинила свій ритмічний стукіт. Свічки гойднулися за інерцією, з негучним восковим звуком ударилися одна об одну — і запала тиша. Крайня свічка зірвалася, впала на гору інших свічок у ковші й відскочила на підлогу.

А потім у тиші почулися кроки.

Глитай почав задкувати.

— Пізно! — простогнав він.

Морква та Ангва одночасно побачили, як він натискає на спуск.

Гак відпустив тятиву; Ангва відштовхнула Моркву вбік, але він був готовий до цього — його ліва рука вже рвонулася вгору в просторі між нею та стрільцем. Щойно його долоня майнула перед її обличчям, вона почула, як арбалетна стріла розриває живу плоть. Морква скрикнув, сила удару майже розвернула його на місці.

Схопившись за руку, він важко осів на підлогу. З долоні стирчала стріла.

Ангва миттю нахилилася до нього.

— Здається, вона без зубців, дай-но я витягну...

Морква схопив її за зап'ястя.

— Тут срібний наконечник! Не торкайся!

На них упала якась тінь, і обоє підняли очі.

На Ангву згори вниз дивився король-голем.

Вона відчула, як видовжуються її зуби й нігті.

А потім вона побачила, що з-за стосу ящиків на них нервово позирає кругле личко Усмішки. Ангва спробувала придушити свої інстинкти перевертня, гукнула: «Лишайся на місці!» — одночасно гномині й шерсті, що почала пробиватися крізь її шкіру, — і ледь не розірвалася між бажанням наздогнати Глитая та прагненням забрати Моркву у безпечне місце.

Вона ще раз сказала своєму організмові, що вовче тіло зараз *не годиться*. Забагато чудернацьких запахів, забагато вогнів...

Голем вилискував свічковим салом і воском.

Вона позадкувала.

За спиною голема Усмішка позирнула на пораненого Моркву, а тоді — на сокиру на пожежному щиті. Гноминя зняла його і невпевнено зважила в руках.

— І не думай... — почала Ангва.

— *Т'др'дузк б'газг т'т!*

— О, ні! — простогнав Морква. — Тільки не це!

Усмішка підбігла до голема з-за спини і щосили вперіщила його сокирою на рівні попереку. Сокира відскочила, але гноминя втримала її і в розвороті вдарила статую в стегно, відбивши шматок глини.

Ангва завагалася. Сокира в руках Усмішки так і танцювала навколо голема, а сама гноминя кричала дедалі кровожерніше. Ангва не розбирала ані слова, але ж чимало гномських бойових кличів обходяться зовсім без слів. Вони є просто вираженням емоції у вигляді звуку. З кожним ударом сокири відлітали й барабанили по ящиках зі свічками уламки випаленої глини.

— Що це вона прокричала? — спитала Ангва, відтягаючи Моркву вбік.

— Це — найстрашніший бойовий клич гномів! Якщо він пролунав, *когось* точно вб'ють!

— І що він значить?

— «Сьогодні гарний день, щоб хтось помер!»

Голем спостерігав за гноминею з флегматичністю слона, який роздивляється курку, що гасає подвір'ям.

Потім просто у повітрі схопив сокиру, за якою, ніби хвіст комети, полетіла й Усмішка, і пожбурих їх обох далеко вбік.

Ангва із зусиллям поставила Моркву на ноги. З його руки крапала кров. Вона спробувала не дихати. «*Повня вже завтра. Вибору немає*».

— Можливо, його вдасться переконати... — почав Морква.

— Агов! Говорить *реальність*! — закричала на нього Ангва.

Морква витягнув меча.

— Тебе заарештовано... — заговорив він до голема.

Рука голема розмазалася в повітрі. Меч по руків'я загруз в одному з ящиків зі свічками.

— Є ще якісь геніальні ідеї? — поцікавилася Ангва, відступаючи разом із Морквою до виходу. — Чи, може, забираймося звідси нарешті?

— Ні. Ми мусимо якось його зупинити.

Їхні спини вперлися в стіну з ящиків.

— Напевне, саме тут? — припустила Ангва, коли голем знову підняв кулаки.

— Ти відхиляйся праворуч, а я — ліворуч. Можливо, тоді...

Великі подвійні двері в протилежній стіні здригнулися від потужного удару.

Король-голем повернув голову.

Двері здригнулися знову — і вилетіли всередину. На мить у отворі постав Дорфл. Потім він нахилив голову, розставив руки й атакував.

Він рухався не надто швидко, але з потужністю й невідворотністю льодовика. Дошки підлоги вигиналися й стогнали під його ногами.

Големи з брязкотом зіткнулися посередині цеху. Тілом короля-голема побігли зміїсті тріщини, зсередини яких бризкав червоний вогонь, — але білий голем ухопив червоного за поперек і вперіщив ним об стіну.

— *То що*, — спитала Ангва, — *тепер* ми можемо забрати Усмішку й забратися?

— Ми маємо йому допомогти, — відповів Морква.

Големи зіткнулися знову.

— І як же? Якщо навіть... навіть *він* не може впоратися, чому ти думаєш, що зможемо *ми*? *Забираймося!*

Морква струсив її руку зі свого плеча.

Дорфл вибрався з-під битої цегли й атакував знову. Големи знову сплелися, зі скреготом щосили тиснучи один на одного. Якусь мить вони стояли так під тріск своєї глини, а потім Дорфл простягнув руку, в якій щось було, відштовхнувся — і вперіщив суперника по голові його ж ногою.

Той похитнувся, і Дорфл негайно викинув уперед другу руку, але білий голем устиг її перехопити. Король крутнувся у дивному па, кинув Дорфла на підлогу, зробив переворот і завдав Дорфлу удару ногою. Той покотився по підлозі, викинув руки в сторони, щоб загальмувати свій рух, і озирнувся саме вчасно, аби побачити, як його ноги кришаться об стіну.

Король підібрав свою ногу, секунду побалансував і вставив її на місце.

Потому його вогняний погляд пройшовся цехом і спалахнув яскравіше, коли зупинився на Моркві.

— Тут має бути ще один вихід, — тихо промовила Ангва. — Глитай же якимось утік!

Король спробував кинутися на них, але негайно зустрівся з проблемою: як виявилось, він вставив ногу задом наперед. Відтак білий голем почав кульгати по півколу, яке, однак, якимось чином наближало його до них.

— Ми не можемо кинути Дорфла тут, — сказав Морква.

Він вибрався на величезний бак для розтоплення сала, витягнув з нього довгу металеву мішалку і знову сповз на вкриту плямами засохлого смальцю підлогу.

Король гойднувся в його бік.

Морква відскочив, сперся спиною на огорожу навколо баку й замахнувся.

Голем здійняв руку, схопив прут-мішалку на льоту і віджбурнув убік. Потім здійняв обидві руки і спробував ступити ближче.

Коли це не вдалося, він поглянув униз.

— Чш-ш-ш, — сказало те, що лишилося від Дорфла, міцно тримаючи короля-голема за кісточку.

Король нахилився, спокійно змахнув рукою і ребром долоні зніс верхівку Дорфлового черепа. А тоді витягнув чем і миттю розірвав його на клаптики.

Світло у Дорфлових очах згасло.

Ангва налетіла на Моркву з такою силою, що він ледь не впав. Обхопивши його обома руками, вона щосили потягла капітана геть.

— Він убив Дорфла! — скричав Морква.

— Ганьба нам, атож, — відгукнулася Ангва. — Точніше, була б нам ганьба, якби Дорфл взагалі був живим. Моркво, вони ж як... машини.

Слухай, ми можемо дістатися дверей...

Морква вирвався з її рук.

— Це вбивство, — заявив він. — А ми — Вартові. Чого ми... варті, якщо не стоїмо на варті інших? Він його *вбив!*

— Він — не істота, і навіть не «він»...

— Командор Ваймз завжди каже, що хтось повинен говорити за позбавлених голосу!

«Він і справді в це вірить, — подумала Ангва. — Ваймз уклав ці слова в його голову».

— Відволікай його! — гукнув він і стрімголов кудись помчав.

— Як? Затанцювати?

— Я маю план.

— А, це *тішить!*

Ваймз, задерши голову, вивчав вхідні двері свічкової фабрики. В тумані не дуже-то видно було навіть смолоскипи, що горіли по обидва боки щита.

— Лише погляньте на це, — сказав він. — Ще фарба не обсохла, а він уже хвалиться на весь білий світ!

— А що воно є, ваша милосте? — поцікавився Щебінь.

— Та ж його бісів герб!

Щебінь теж задер голову.

— А нащо там тота вогняна риба? — спитав він.

— У геральдиці це називається «пуасон», — гірко сказав Ваймз. — Це така лампа.

— Отрута, ваша милосте? — перепитав Щебінь. — Лампа з отрути — то є щось. ^[50]

— Ну хоч гасло по-людськи написали, — сказав сержант Колон. — Замість отих старомодних дурниць, яких ніхто не розуміє. «Свічу породив Артистизм». Це, сержанте Щебеню, коломбур, тобто гра слів. «АРТистизм», бо ж його звати «АРТур», розумієш?

Ваймз заляк між двома сержантами, відчуваючи, як у його голові відкривається дедалі більша дірка.

— Прокляття! — скричав він. — Прокляття, прокляття, прокляття! Він же сам мені все *показав!* «А, цей зануда Ваймз! Він все одно нічого не помітить!» О, так! І він *мав* рацію!

— Кепсько, ваша милосте, — сказав Колон. — Я маю на увазі, ви ж мусили би знати, що його звати Артуром...

— *Мовчати*, Фреде! — гаркнув Ваймз.

— Вже мовчу, ваша милосте.

З будівлі хтось вискочив, швидко роззирнувся і стрілою помчав по вулиці.

— Це Глитай! — вигукнув Ваймз.

Він навіть не закричав: «Тримайте його!» — а просто рвонув із місця в кар'єр.

Фігура втікача, маневруючи між вівцями та свинями, набрала добру швидкість, але Ваймза підганяла чиста лють, і він був уже за кілька футів, коли Глитай раптом пірнув у провулок.

Ваймз загальмував і сперся рукою на стіну. Він зауважив у руках втікача арбалет, а одна з речей, яких навчаєшся у Варті — принаймні одна з речей, яких ти маєш *шанс* навчитися, — це те, що вкрай нерозумно гнатися за кимось, хто має арбалет і перебуває в темному провулку, тоді як твій силует чудово видно на тлі вуличних вогнів.

— Я знаю, що це ви! — гукнув він.

— Я маю арбалет!

— У вас є лише один постріл!

— Я хочу статус свідка!

— Неправильна відповідь!

Глитай стишив голос.

— Мені просто сказали, що я можу наказати клятому голему зробити це. Я не думав, що хтось постраждає.

— Авжеж, авжеж, — погодився Ваймз. — А отруєні свічки ви робили тому, що вони краще світять.

— Ви добре розумієте, про що я! Мені сказали, що все буде гаразд, і...

— Хто саме сказав?

— Вони казали, що ніхто не здогадається!

— Та невже?

— Ні-ні, послухайте, вони сказали, що можуть... — голос на хвилю замовк, після чого залунав із тими улесливими інтонаціями, до яких вдаються не дуже меткі люди, коли намагаються бути переконливими. — Якщо я все вам розкажу, ви ж мене відпустите?

До місця подій надбігли обоє сержантів. Ваймз потягнув Щебеня на себе, хоча в підсумку вийшло так, що Щєбінь лишився непорушним, а Ваймз підтягнувся до нього.

— Ідїть за рїг і простежте, щоб він не вискочив з провулка з іншого боку, — прошепотїв він.

Тріль кивнув.

— Що саме ви хочете мені розповісти, пане Глїтай? — спитав Ваймз у темряву.

— Ми уклали угоду?

— Що?

— Угоду.

— До дїдька угоди, пане Глїтай! Я не купець! Але ось що я вам скажу, пане Глїтай. Вас підставили!

Якийсь час із темряви не було нічого чутно, а потїм долетїло щось схоже на зїтханнє.

За Ваймзовою спиною сержант Колон потупцїв на мїсці, щоб хоч трохи зїгритися.

— Не будете ж ви сидїти там всю нїч, пане Глїтай, — сказав Ваймз.

Почувся ще один звук — неначе шурхїт шкїряного одягу. Ваймз безуспїшно спробував роздивитися джерело звуку крїзь туман.

— Щось не так, — сказав він. — Уперед!

Він вбїг у провулок. Сержант Колон рушив строго за ним, виходячи з логїчного припущеннє, що в провулок, де засїв озброєний злочинець, краще вбїгати слїдом за кимось іншим. Перед ними наче промайнула чиясь постать.

— Щєбеню?

— Так точно?

— Куди він подївся? Тут же немає нїяких під'їздїв!

За кїлька секунд Ваймзовї очї пристосувалися до темряви, і він побачив під однїєю зі стїн скорчену постать, а його нога зачепила арбалет, що валявся на землї.

— Пане Глїтай?

Він опустився навколїшки і запалив сїрника.

— Бр-р-р, — сказав сержант Колон. — Він об щось собі в'язи скрутив...

— Труп? — спитав Щєбінь. — Накажете обвести його крейдою?

— Навряд чи є сенс завдавати собі клопоту, сержанте.

— То не є клопіт, ваша милосте, бо я маю крейду з собов.

Ваймз підняв голову. Провулком клубочився туман, але тут точно не було ані драбин, ані годящих низьких дахів.

— Ходім-но звідси, — сказав він.

Ангва та король-голем опинилися сам на сам.

Вона щосили опиралася несамовитому покликові Перевтілитися. Адже голема навряд чи вразили б навіть щелепи перевертня. Яремної вени він все одно *не мав*.

Вона не сміла відвести від нього очей. Король пересувався непевно, судомними ривками; у випадку з людиною такий характер пересування свідчив би про божевілля. Його руки рухалися швидко, проте безладно, ніби отримували спотворені імпульси. І Дорфлова атака таки завдала йому ушкоджень. Із кожним його порухом червоне полум'я пробігало десятками нових тріщин.

— Ти тріскаєшся! — прокричала вона. — Та піч була не для глини!

Король ударив. Вона ухилилася і почула, як його кулак розтרוщив полицю зі свічками.

— Ти кришишся! Ти не глина, ти — хлібина! І то *недопечена!*

Вона вихопила меча. Зазвичай він їй не був потрібен — вистачало її фірмової посмішки.

Голомова рука знесла кінчик леза.

Вона нажахано втупилася в скалічений клинок і ледве встигла зробити сальто, тим самим знову уникнувши глиняного кулака, який шугнув перед її обличчям.

Але під ногу їй трапилася свічка — і Ангва важко гепнулася на підлогу, лише в останню мить відкотившись з-під глиняної ступні.

— Де ти подівся? — заволатала вона.

— Чи не могла б ти підманити його трохи ближче до дверей? — спитав голос із темряви над її головою.

Морква виповз з-під хиткої конструкції, що підтримувала конвеєр.

— *Моркво!*

— Я майже готовий...

Король-голем ухопив її за ногу. Вона щосили копнула другою й поцілила йому в коліно.

До її безмежного подиву, від удару коліно тріснуло. Але вогонь всередині голема все ще палав. Здавалося, він стримував уламки глини від розпаду. Що б із ним не робили, цей голем міг триматися на ногах, навіть якби став лише щільною хмарою пилу.

— О. Чудово, — сказав Морква і стрибнув з рами підйомника вниз.

Він упав просто на големову спину, обхопив однією рукою його шию й почав гамселити його по голові ефесом меча. Голем похитнувся і безуспішно спробував стягти Моркву зі свого загривка.

— Треба витягти слова! — прокричав Морква, тим часом як глиняні руки все намагалися вхопити його. — Це єдиний... спосіб!

Король хитнувся вперед і врився у штабель ящиків, які розлетілися на друзки, засипавши підлогу свічками. Морква вхопив чудовисько за вуха і спробував їх покрутити.

Ангва почула капітанів голос:

— Ти... маєш... право... на... адвоката...

— Моркво! Не відволікайся на права, нехай тебе!

— Ти... маєш... право на...

— Зачитай йому тільки *останній* параграф!

Від дверей почулися звуки якоїсь метушні, і в приміщення з оголеним мечем вбіг Ваймз.

— О *боги*... Сержанте Щебеню!

Щебінь негайно матеріалізувався за його спиною.

— Будь ласка, вашу фірмову стрілу в голову!

— Якщо ви так наказуєте, ваша милосте...

— У големову голову! З моєю все гаразд! Моркво, геть звідти негайно!

— Не можу відкрити його черепа, ваша милосте!

— Та відпустіть цю потвору, і ми всадимо їй у вухо шість футів сталі!

Морква вперся в големові плечі, вичекав момент, коли той зашпортався, і стрибнув. Він незграбно впав на купу свічок, яка одразу ж розповзлася навсібіч. Капітанова нога підвернулася, він покотився підлогою і врешті-решт врився в нерухомий шмат глини, який колись був Дорфлом.

— Агов, пане, погляньте сюди, — сказав Щебінь.

Король обернувся.

Подальших подій Ваймз до пуття не розібрав — так швидко все сталося. Він устиг помітити тільки, як щось промайнуло в повітрі, та почути «брязь», коли стріла відрикошетила, й одразу ж — вібруючий хрускіт за своєю спиною, коли вона загрузла в одвірку.

А голем уже нахилився над Морквою, який з останніх сил намагався відповзти.

Голем замахнувся — і...

Ваймз навіть не помітив руху Дорфла — просто големою рукою *раптом* опинилася на зап'ясті короля.

Два вогники палали в Дорфлових очах, ніби крихітні наднові.

— Чш-ш-ш!

Від несподіванки король заточився, а Дорфл, використавши руку супротивника за точку опори, піднявся на те, що лишилося від його ніг. І одночасно піднялась його друга рука.

Час уповільнив свій біг. В усьому всесвіті не рухалося ніщо, крім Дорфлового кулака.

Він рухався, ніби планета, чия швидкість у космосі не помічається — тільки плавна нездоланність руху.

І тут вираз обличчя короля змінився. За частку миті до удару він посміхнувся.

А тоді голова білого голема вибухнула. Ваймз пізніше пригадував це як уповільнений фільм: одна безмежно довга секунда, протягом якої розпливалися навсібіч черепки.

І слова. Десятки, *сотні* клаптиків паперу закружляли в повітрі, помалу опускаючись на підлогу.

Разом із ними, повільно й тихо упав король-голем. Червоне світло згасло, тріщини розкрилися, і ось на цьому місці лишилася... гора черепків.

На яку впали рештки Дорфла.

Ангва та Ваймз підбігли до Моркви одночасно.

— Він ожив! — кричав капітан, намагаючись піднятися на ноги. — Та потвора хотіла мене вбити, і Дорфл ожив! Але ж той витяг слова з його голови! Големи *не можуть* без слів!

— Големи, які його створили, перевантажили своє дитя, — сказав Ваймз.

Він підняв кілька клаптиків.

...ДАЙ МИРУ Й СПРАВЕДЛИВОСТІ ВСІМ...

...ПРАВ НАМИ МУДРО...

...НАВЧИ НАС СВОБОДИ...

...ВЕДИ НАС...

«*Нещасна потвора*», — подумав він.

— Ходімо додому. Тебе поранено, — говорила тим часом Ангва Моркві.

— Ви мене *чуєте* чи ні? — промовив капітан. — Він живий!

Ваймз опустився біля Дорфла на коліна. Потрощений глиняний череп був таким же пустим, як шкарлупа від яйця, яким ви поснідали вчора. Проте в кожній очниці й досі лишалося по крихітній іскорці.

— Уш-ш-ш, — просичав голем так тихо, що Ваймз не був упевнений, чи йому не почулося.

Глиняний палець зашкріб по підлозі.

— Він намагається щось написати, — припустила Ангва.

Ваймз витягнув записника, підсунув його під Дорфлову руку й акуратно вклав у його пальці олівця. Всі дивилися на руку, яка дещо нетвердо, але з притаманною големам механічною точністю написала вісім слів.

Після цього рука завмерла. Олівець випав із пальців і відкотився вбік. Вогники у Дорфлових очах востаннє зблиснули і згасли.

— О небо, — видихнула Ангва. — То їм *не потрібні* слова в головах...

— Ми можемо його відновити, — хрипко вимовив Морква. — Ми ж маємо знайомих гончарів.

Ваймз подивився на написане, а тоді — на рештки Дорфла.

— Пане Ваймз? — сказав Морква.

— Так і зробіть, — відгукнувся той.

Морква зморгнув.

— І візьміться за це просто зараз, — додав Ваймз.

Він знову поглянув на карлючки в своєму записнику.

СЛОВА, ЯКІ В СЕРЦІ, НЕ ЗАБЕРЕШ.

— А коли ви його відновите, — сказав він, — коли відновите... дайте йому голос. Розумієте? І зверніться до когось щодо своєї пораненої руки.

— Голос, ваша милосте?

— Виконуйте!

— Так точно.

— Добре, — Ваймз нарешті зосередився як слід. — Ми з констеблем Ангвою все тут оглянемо. Ідіть.

Він постояв хвилю, спостерігаючи, як Морква та троль виносять рештки голема з цеху.

— Гарзд, — сказав він. — Ми шукаємо миш'як. Може, десь тут знайдеться якась окрема майстерня. Не думаю, що вони стали б складати отруєні свічки разом зі звичайними. Смішинка розбереться... А де капрал Малодупко?

— Е... Тримаюся з останніх сил...

Вони підняли голови.

Усмішка матлялася під стелею, вчепившись за конвеєр.

— Як це ви туди потрапили? — здивувався Ваймз.

— Ну, ніби по дорозі, ваша милосте.

— Ви не можете просто зістрибнути? Тут не так уже й високо... А, он що...

За кілька футів просто під гноминею стояв великий чан із розтопленим салом. Час від часу на поверхню спливали й гучно лопалися бульбашки.

— Е... наскільки гарячим воно може бути? — прошепотів Ваймз до Ангви.

— Гаряче варення коли-небудь пробували? — запитала вона у відповідь.

Ваймз підвищив голос.

— Капрале, ви можете там розгойдатися?

— Тут усе слизьке від сала, ваша милосте!

— Капрале Малодупко, я *наказую* вам не падати!

— Слухаюся!

Ваймз стягнув куртку.

— Тримайтеся міцніше. Спробую вилізти, може, вийде... — пробурмотів він.

— Не вийде! — заперечила Ангва. — Воно і так усе от-от розвалиться!

— Ваша милосте, мені руки зісковзують.

— Прокляття, чому ви не гукнули нам раніше?

— Всі були зайняті...

— Ваша милосте, відверніться, — попрохала Ангва, розстібаючи пряжки на ремінцях свого обладунку. — Будь ласка, просто зараз! І

заплющити очі!

— Чого це, що таке?..

— Пр-р-росто зар-р-раз!

— О... авжеж...

Ваймз почув, як Ангва відступає кудись за формувальну машину і як один по одному брязкають об підлогу елементи обладунку. А потім вона побігла, і кожен крок звучав усе більш *не по-людськи*, а тоді...

Він розплющив очі.

І, ніби в уповільненому фільмі, побачив вовка, який пропливає в повітрі, хапає гнома зубами за плече саме в ту мить, як Усмішка зривається вниз, і примудряється в польоті вигнутися так, що обоє, гноминя і вовк, падають на підлогу по інший бік чану.

Перевертень негайно почав зі скавчанням корчитися на підлозі.

Усмішка зірвалася на ноги.

— Це перевертень!

Ангва каталася підлогою туди-сюди, щосили тручи морду лапами.

— Що з ним таке? — спитала Усмішка, дещо опанувавши себе. — Він наче... поранений. І де Ангва? Ой...

Ваймз глипнув на подерту шкіряну спідницю гномині.

— Ви носите кольчугу *під* одягом? — спитав він.

— Ем... це моя срібна сорочка... але ж Ангва *знала*. Я їй сама *розповіла*.

Ваймз схопив Ангву за ошийник. Вона зробила такий рух, ніби збиралася його вкусити, але зустрілася з ним поглядами і відвернулася.

— Вона ж схопила зубами *срібло*, — неухважно проказала Усмішка.

Ангва із зусиллям зіп'ялася на лапи, пропалила колеґ поглядом і безгучно зникла за штабелями ящиків. Вони почули її скавуління, яке поступово перетворювалося на людський голос.

— Довбані-предовбані гноми з їхніми довбаними кольчугами...

— З вами все гаразд, констеблю? — спитав Ваймз.

— Клята срібна білизна... Ви не були б такі ласкаві кинути мені мій одяг?

Ваймз підібрав форму та обладунок Ангви, для пристойності заплющив очі і передав усе за штабель.

— Мене *не попередили*, що вона пере... — простогнала Усмішка.

— Капрале, погляньте на це ось як, — максимально терпляче запропонував Ваймз. — Якби вона *не була* перевертнем, ви б наразі

були найбільшою на світі ексклюзивною свічкою.

Ангва вийшла з-за ящиків, тручи рота долонею. Шкіра навколо нього була аж занадто рум'яною...

— Ти обпеклася? — спитала Усмішка.

— Загоїться, — відповіла Ангва.

— Ти ніколи не казала, що ти — перевертень!

— І як же я мала тобі це сказати?

— Добре, добре, — сказав Ваймз. — Дами, якщо ви *все* вже обговорили, я хочу розпочати обшук цього місця. Ясно?

— У мене є цілюща мазь, — пригнічено сказала Усмішка.

— Дякую.

У льосі вони знайшли сумку. Кілька коробок зі свічками. І купу дохлих щурів.

Троль Вогнець привідчинив двері своєї гончарні. Він планував відкрити їх десь на одну шістнадцяту, але хтось негайно штовхнув двері так, що ті відчинилися далеко за одну цілу й три чверті.

— Е, що то є? — заговорив він, коли всередину завалилися Щебінь (задом наперед) і Морква, в чотири руки тягнучи рештки Дорфла. — Не можна отак си просто брати та вривати до...

— Ми *не просто* отак, — урвав його Щебінь.

— То є сваволя, — наполягав Вогнець. — Ви не маєте права сюди заходити. І підстав...

Щебінь випустив голема і розвернувся. Його рука метнулася вперед і схопила Вогнеця за горлянку.

— Ти бачиш тотих статуетків Моноліта он-о там? *Бачиш*, га? — прогарчав він, силоміць повертаючи обличчя одноплеменця в бік ряду релігійних статуеток, що вишикувалися на протилежному боці складського приміщення. — Хочеш, я одну розіб'ю, та й будемо бачити, що там є усередині? Може, там *будуть* підстави?

Вузькі очиці Вогнеця забігали. Він міг бути тугодумом, але загрозу розправи відчував шкірою.

— Та то нема потреби, я завше допомагаю Варті, — видушив він. — А що ся стало?

Морква поклав големові рештки на стіл.

— То починайте допомагати, — сказав він. — Відновіть його. Використайте стільки старої глини, скільки зможете, розумієте?

— Так але як він буде працювати, коли у нього очі геть не світять?
— здивувався Щєбінь, який ніяк не міг допетрати, що за завдання милосердя він виконує.

— Він говорив, що глина все пам'ятає!

Сержант знизав плечима.

— І зробіть йому язика, — додав Морква.

Вогнець був відверто шокований.

— *Того* я не робитиму, — заявив він. — Усі знають, що голем, який си вміє розмовляти, — то є *блюзнірство*.

— А, он як? — сказав Щєбінь.

Він перетнув склад, підійшов до статуї і почав її роздивлятися. Потім сказав:

— Ой, осьде я ся випадково спіткнув, о-о-о, ся ухопив за статую, жеби не впасти, ой-ой, у неї відпала рука, яка ганьба мені... А шо то є за білий порошок, який у мене на очах ся сипле на долівку?

Він лизнув пальця і обережно взяв на нього трохи речовини.

— Слеб, — прогарчав він, прямуючи назад до Вогнеця, який трусився, мов у пропасниці. — То це ти *мені* казатимеш про блюзнірство, ти, копроліт^[51] з осадкової породи? Роби, що капітан Морква сказав, і то *бігом*, бо тебе звідси прямо до *камери* виведуть!

— Це зловживання владою... — буркнув Вогнець.

— Не, то є тіко зловживання голосом! — гримнув Щєбінь. — Але як хочеш зловживання владов, то я не проти!

Вогнець відчайдушно спробував знайти захист у Моркви.

— То є неправильно, у нього поліцейський жетон, а він мене залякує, він не повинен, — затарабанив він.

Морква кивнув. Вогнець, утім, мав би заздалегідь помітити нетиповий блиск у його очах...

— Ваша правда, — сказав капітан. — Сержанте Щєбеню?

— Капітане?

— У всіх сьогодні був важкий день. Можете здати зміну.

— Так точно! — з неабияким ентузіазмом відгукнувся троль.

Він відчепив жетон і акуратно поклав його на стіл. Потім почав скидати обладунок.

— Погляньте на це так, — звернувся Морква до гончаря. — Ми не створюємо життя, а просто надаємо житло тіло.

Вогнець мусив здатися.

— Гаразд, *гаразд*, — забелькотів він. — Уже роблю. *Роблю*, так. — Ви принесли цілком достатньо, — промовив він по хвилі; на мить професіоналізм узяв гору над обуренням. — Я можу склеїти його цементом, а тоді випалити. Якщо його випалювати всю ніч, усе вдасться. Ану... Десь у мене тут було троха...

Щебінь моргнув, глипнув на свого пальця, який досі був у білому порошку, і підсунувся поближче до Моркві.

— Я оте лизнув? — спитав він.

— Е, так, — відповів Морква.

— Слава богам, — відгукнувся Щебінь, несамовито моргаючи. — Страшно й подумати, що тут і *справді* з добра-дыва могли ся опинити всі ці здоровенні волохаті павуки... кря-кря-хрум...

Зі щасливою усмішкою він повалився на підлогу.

— Ви його все одно не оживите, хай би я хоч що ‘му робив, — бурчав, повертаючись до столу, Вогнець. — Де ви знайдете жерця, який напише слова, жеби покласти ‘му в голову? Тепер на то нема дурних.

— Він створив власні слова, — відповів Морква.

— А хто ся буде дивити за піччю? — вів своєї Вогнець. — Це треба часу щонайменше до сніданку...

— Я саме нічого не планував на цю ніч, — сказав Морква, знімаючи шолом.

Командор Ваймз прокинувся близько четвертої ранку. Він заснув просто за своїм письмовим столом. Ні, він цього не хотів — але його мозок просто відмовився працювати.

Вже не вперше він прокидався тут, насилу розплющуючи очі. Що ж, зараз він хоч би не лежав обличчям у чому-небудь липкому.

Ваймз сконцентрувався на до половини написаному рапорті. Поруч лежав його записник, і кожна з численних ретельно списаних сторінок нагадувала йому, як він намагався осягнути складний світ зусиллями простого розуму.

Він позіхнув і втупився у вікно, де, виблискуючи п’ятками, тікала з міста ніч.

У нього немає доказів. Жодних справжніх доказів. Він розпитав очманілого капрала Ноббса, але насправді той нічого сказати до пуття не міг. Усе, що Ваймз мав, розтануло б у суді, як туман на світанку. Це

були лише підозри та купа збігів, які спиралися один на одного, як картки в картковому будиночку, тільки без карти-основи.

Він кинув погляд на записник.

Схоже, хтось проробив купу роботи. А, так. Це ж він сам і був.

Події минулої ночі штовхалися і перекрикували одна одну в його голові. Навіщо він занотував усі ці дурниці про герб?

А, так...

Так!

За десять хвилин він розчахнув двері до гончарні Вогнеця. Звідти у вогке повітря вулиці одразу ринуло тепло.

Морква та Щєбінь спали мертвим сном по обидва боки печі. Прокляття. Йому потрібен був хтось, на кого можна покластися, але йому не вистачило духу їх будити. За останні дні він усіх загнав у мило...

У дверцята печі щось постукало. Зсередини.

Потім ручка почала сама собою повертатись.

Нарешті дверцята відчинилися навстіж, і звідти почасти висковзнуло, а почасти вивалилося на підлогу *щось*.

Ваймз усе ще не цілком прокинувся. На краєчках його свідомості шкварчала суміш виснаження із залишками адреналіну; і все ж він чітко бачив вогняну фігуру, що піднялася, розігнулася і випросталася на весь зріст.

Розпечене до червоного тіло почало з дзвінким потріскуванням остигати. Під його ступнями обвуглилася й задиміла підлога.

Голем підняв голову і роззирнувся.

— Ти! — сказав Ваймз, нетвердо вказуючи пальцем. — Підеш зі мною!

— Так, — відповів Дорфл.

Дракон, Король Гербів ступив до своєї бібліотеки. Пил, що вкривав стрільчасті вікна, та пасма туману, які ще лишалися надворі, гарантували тут постійний приємерк, але зараз не менше сотні свічок щедро розливали своє м'яке світло.

Дракон сів за стіл, підтяг до себе один із грубих томів і почав у ньому щось писати.

За деякий час він зупинився і сів, дивлячись перед собою. Не чулося ні звуку, крім потріскування свічок.

— Ах-ха. Я відчуваю ваш запах, командоре Ваймз, — сказав нарешті він. — Невже геральдисти впустили вас сюди?

— О, я й без них знайшов дорогу, — відповів Ваймз, виходячи з тіні.

Вампір знову втягнув повітря.

— Ви прийшли сам-один?

— А кого б ви хотіли зі мною побачити?

— І завдяки чому ж я маю таку приємність, командоре?

— З вашого дозволу, приємністю це буде тільки для мене. Я збираюся вас заарештувати, — сказав Ваймз.

— О, це неприємно. Ах-ха. А чи можна спитати, за що?

— Дозвольте попросити вас звернути увагу на стрілу в оцьому арбалеті, — сказав Ваймз. — Як бачите, вона не має металевого вістря. Суцільне дерево.

— О, ви такий уважний до потреб інших. Ах-ха, — в очах Дракона промайнули іскорки. — Проте ви досі не пояснили мені, в чому мене звинувачено.

— Для початку — співучасть в убивстві пані Флори Полегенько та неповнолітнього Вільяма Полегенька.

— Боюся, ці імена мені ні про що не говорять.

Ваймзів палець на спуску арбалета здригнувся.

— Авжеж, — глибоко дихаючи, сказав він. — Напевне, не говорять. Що ж, ми ще перевіряємо чимало інших фактів, тож можуть бути й додаткові звинувачення. Особисто я, втім, вважаю пом'якшувальною обставиною той факт, що ви намагалися отруїти Патриція.

— Ви справді волієте висунути обвинувачення?

— Я *волів би* вдатися до насильства, — голосно сказав Ваймз. — А обвинувачення — це те, завдяки чому я зможу вдатися до нього на законних підставах.

Вампір відкинувся в кріслі.

— Я чув, командоре, останнім часом ви забагато працювали, — сказав він. — Тож я не стану...

— Ми маємо зізнання пана Глитая, — збрехав Ваймз. — *Покійного* пана Глитая.

На Драконовому обличчі не здригнувся жоден м'яз.

— Я справді не розумію, ах-ха, про що ви говорите, командоре.

— До мого кабінету міг потрапити лише хтось, хто вміє літати.

— Боюся, ваша милосте, ви зовсім збили мене з пантелику.

— Пана Глитая було вбито цієї ночі, — продовжував Ваймз. — Вбито кимось, хто зумів опісля зникнути з провулку, який охоронявся з обох кінців. І мені відомо, що на його фабрику навідувався вампір.

— Я докладаю всіх зусиль, щоб зрозуміти вас, командоре, — сказав Дракон, Король Гербів. — Мені нічого не відомо про смерть пана Глитая, і, в будь-якому разі, в цьому місті вистачає вампірів і без мене. Боюся, ваша... *відраза* до нас є загальновідомою.

— Не люблю, коли до людей ставляться як до худоби, — пояснив Ваймз. Він кинув швидкий, але промовистий погляд на стоси фоліантів. — Але ж ви завжди ставилися до них саме так, авжеж? Це — досліди з виведення породистих анк-морпоркців, — арбалет знову націлився на вампіра, який, утім, не рухався. — Влада над дрібними людьцями. Ось чого прагнуть вампіри. А пиття крові — це тільки спосіб вести обрахунки. Хотів би я знати, якої впливовості ви досягли за всі ці роки.

— Певної. Принаймні в цьому ви не помилилися.

— «Шляхетність — це в крові», — сказав Ваймз. — Хай йому грець. Гадаю, дехто хотів прибрати Ветінарі з дороги. Але не вбити — принаймні не одразу. Адже у випадку його смерті зміни почались би надто швидко, і то забагато одразу. А Ноббі що, і справді граф?

— Матеріали це підтверджують.

— Але ж це *ваши* матеріали, чи не так? Розумієте, я *не вірю*, що він має бодай краплю шляхетної крові. Ноббі такий же звичайнісінький, як вулична грязюка. І це — одна з його найкращих рис. Персня я до уваги не беру. Враховуючи, скільки цінних речей його родина «підібрала» то тут, то там, ви могли б його, мабуть, оголосити й герцогом Псевдополя, серифом Хапонії або вдовою-герцогинею Квірмійською. Торік він потягнув мій портсигар, але я збіса твердо переконаний, що він — не я. Тож я не думаю, що Ноббі входить до нобілітету. Але я думаю, що він вам *підійшов* для певних цілей.

Ваймзові почало видаватися, що постать Дракона збільшилася — але це могла бути гра світлотіні. У міру того, як із шипінням танцювали вогники свічок, освітлення в кімнаті помітно мінилося.

— Ви добре мною скористалися, еге ж? — продовжив Ваймз. — Я не один тиждень уникав візиту до вас. Гадаю, ви відчували сильне нетерпіння. Пригадуєте, як ви здивувалися, коли я сказав вам про

Ноббі? Якби не я, вам довелося б спеціально посилати по нього абощо, а це було б підозріло. Але його *відкрив* сам командор Ваймз — тож усе склалося чудово! Практично, офіційними каналами.

І тоді я почав міркувати: кому ж так потрібен король? Та майже всім. Це в людей у підсвідомості. Добрий цар усіх ощасливить! Кумедно, чи не так? Ветінарі недолюблюють навіть ті, хто всім у житті йому зобов'язаний. Десять років тому більшість нинішніх ватажків гільдій були звичайними бандитами, а зараз... ну, вони-то й зараз, правду кажучи, бандити, але Ветінарі дав їм достатньо часу та можливостей, щоб вони вирішили, що він їм більше не потрібен.

І тут з'являється молодий Морква, на ньому великими літерами написано слово «харизма», він має меча й родиму пляму — й у всіх починають виникати чудернацькі думки, а добрий десяток падлюк зариваються в генеалогічні записи й урешті заявляють: «Агов, схоже, король повернувся». Але потім вони приглядаються до нього і кажуть: «От лихо, він же і *справді* гідний, чесний, справедливий — все, як у казці; овва! Якщо цей хлопець залізе на трон, нас можуть спіткати великі проблеми! Він може виявитися одним із тих-о королів-неадекватів, які в давнину ходили в народ і розмовляли з простолюдом...».

— А ви любляете простолюд? — м'яко перебив Дракон.

— Простолюд? — перепитав Ваймз. — У простих людях немає нічого особливого. Вони нічим не відрізняються від грошовитих та можновладних, крім того, що не мають ні грошей, ні влади. І от для того, щоб хоч трохи це врівноважити, має існувати закон. Тож я вважаю, що повинен бути на їхньому боці.

— Це каже чоловік, одружений на найбагатшій у місті жінці?

Ваймз знизав плечима.

— Шолом Вартового — це вам не корона. Він лишається на вашій голові, навіть коли ви його знімаєте.

— Цікавий виклад світогляду, командоре, і я перший висловив би захват тим, у який спосіб ви примирилися зі своїм родоводом, але...

— Ані руш! — Ваймз перехопив арбалет зручніше. — Так чи йнак... Морква не годився, але вже пішли чутки, і тоді хтось сказав: «Гаразд, зробімо королем того, кого ми *зможемо* контролювати. А раз усі чутки збігаються в тому, що король служить другорядним Вартовим, знайдемо саме такого». І вони пошукали — і виявили, що

нікого другоряднішого за Ноббі Ноббса в місті нема. Але... гадаю, ці люди все одно не були повністю впевнені в успіху. Варіант убити Ветінарі відкидався: як я вже сказав, зміни почались би надто швидко, і то забагато одразу. А от просто акуратно усунути його від влади, так, щоб він одночасно був на місці—і ніби його й не було, щоб усі поступово звикали до другого стану... *це* було дійсно дотепно. Саме тоді хтось намовив пана Глитая зробити отруєні свічки. Він мав голема. Големи не вміють розмовляти — ніхто ні про що не дізнався б. Але план виявився дещо... недопрацьованим.

— Наскільки я розумію, ви хочете вплутати в цю справу й мене, — сказав Дракон, Король Гербів. — Але я нічого не знаю про цього добродія, крім того, що він є одним з моїх клієнтів...

Ваймз перетнув кімнату і зірвав з дошки на стіні аркуш пергаменту.

— Ви зробили йому герб! — скричав він. — Ви навіть *показали* мені його, коли я сюди приходив! «М'ясник, пекар і виробник підсвічників»! Пригадуєте?

Згорблена в кріслі фігура мовчала.

— Коли я вперше з вами зустрівся, — сказав Ваймз, — ви *демонстративно* показали мені герб Артура Глитая. Тієї миті це видалося мені дещо підозрілим, але ситуація довкола Ноббі витіснила все це з моєї голови. Проте я таки *пам'ятаю*, що тоді мені одразу спав на думку герб Гільдії найманців.

Ваймз помахав пергаментом.

— Минулої ночі я все роздивлявся його, а потім на десять поділок приглушив своє почуття гумору і подивився на наверхшя. На лампу у формі риби, чи «*lamp au poisson*» в оригіналі. А є ж і мови, де від слова «риба» походить слово «отрута» — цікава міжмовна гра слів, чи не так?^[52] «Отруйна лампа»? Щоб це помітити, треба бути таким простодушним, як старий добрий Щєбінь. А Фред Колон здивувався, чому гасло написано сучасною мовою, а не старовинною — і це змусило вже *мене* здивуватися. Тож я засів за словники і з'ясував, що латинською, якою часто пишуть гасла на гербах, це буде «*Ars Enixa Est Candelam*». *Ars Enixa* — «арсеніка», а далі згадується свічка, так? Кому-кому, а вам відомо, що алхіміки називають миш'як «арсен»... Не сумніваюся, ви веселились від душі. Ви відверто заявили, хто все вчинив і як саме, і подарували своє зізнання нещасному покидьку, щоб він ним пишався. Не мало значення, що ніхто не міг цього допетрати.

Ви почувалися на висоті: ми, пересічні смертні, довели, що не можемо зрівнятися з вами в інтелекті, чи не так? — він похитав головою. — О небо, зробити йому герб... Це був підкуп? І він продався так дешево?

Дракон ще більше скоцюрбився в своєму кріслі.

— Тоді я став міркувати, що з цього матимете ви, — по паузі знову заговорив Ваймз. — О, не сумніваюся, що купа людей влізла в це через старі добрі мотиви, — але ви? Скажімо, моя дружина вирощує драконів. Суто з цікавості. Вами теж рухає цікавість? Невеличке хобі, аби століття пролітали швидше? Чи блакитна кров смакує краще? Я, знаєте, щиро сподіваюся, що ваші причини лежать десь у цьому ряду. Що ви — цілком пристойний егоїстичний псих.

— А ви припустіть, — сказав Дракон, — що якби хтось був настільки занурений у подібну справу — між іншим, я подібного зізнання не робив, ах-ха, — то він міг би керуватися міркуваннями чистоти раси?

— Селекція заради зменшення підборіддя і вирівнювання зубів, чи як? — спитав Ваймз. — О, так, я розумію, наскільки простіше все пішло б, якби ви могли контролювати якого-небудь короля. Всі ці придворні бали. Всі ці мініугоди про те, щоб правильна дівчина зустріла саме правильного хлопця. Ви ж мали сотні років, щоб усе продумати, еге ж? І всі навколо безкоштовно надавали вам поради. От тільки за правління Ветінарі проробляти такі штуки було б складнувато, правда ж? Нагору постійно потрапляють не ті люди... Я добре пам'ятаю, як лається Сибіл, коли хто-небудь забуває зачинити драконятник: це геть псує її селекційну програму.

— Ви не вгадали щодо капітана Моркви, ах-ха. Місто знає, як давати раду... *непростим* короліам. Але чи потрібен місту король, якого *могли б* звати Рексом?

Ваймз невирозуміло подивився на вампіра. В затіненому кріслі зітхнули.

— Я маю на увазі, ах-ха, стосунки з перевертнем, які здаються достатньо тісними.

Ваймз вирячив очі. Йому нарешті саянуло.

— Думаєте, вони матимуть *цуценят*?

— Генетичний механізм перевертнів не настільки простий, ах-ха, але ймовірність такого розвитку подій існує, і це неприйнятно. Я маю на увазі, було б неприйнятно для будь-кого, хто мислив би описаними вище категоріями.

— О боги, то *ось* у чому річ?

Тіні ворушилися, ніби живі. Дракон так і сидів, згорбившись, у кріслі, але його обриси почали розпливатися.

— Якими б не були, ах-ха, мотиви, пане Ваймз, ви не маєте доказів — тільки домисли, збіги та бажання прив'язати мене до будь-якого замаху, ах-ха, на життя Ветінарі...

Голова старого вампіра ще більше занурилася в плечі, тіні від яких тим часом, видавалося, подовшали.

— Вплутати в цю справу големів було нездоровою ідеєю, — промовив Ваймз, краєм ока спостерігаючи за тіннями. — Вони ж відчували, що чинить їхній «король». Нехай він і був не цілком при здоровому глузді, але більше нічого в них не було. Глина від глини їхньої. Нещасні мали тільки свою глину, а ви, сволота така, позбавили їх навіть *цього*...

Дракон раптом стрибнув, розправляючи перетинчасті крила. Ваймзова дерев'яна стріла гучно вдарила в стелю, а сам він опинився на підлозі.

— Ти справді збирався заарештувати мене, озброївшись шматком дерева? — спитав Дракон, тримаючи Ваймза за горло.

— Ні, — прохрипів Ваймз. — Я... підійшов до питання... більш творчо. Все... що я мав зробити... це... тягти час розмовами. Відчуваєш... слабкість, га? За що боровся... на те і напорюся, як то кажуть, — він усміхнувся.

Вампір розгублено подивився на нього, а потім повернув голову і кинув погляд на свічки.

— Ви... отруїли чимось свічки? Так?

— Ми знали... що часник дасть запах, але наш... алхімік... припустив... що можна вимочити гноти у святій воді... і вона випарується... а святість залишиться.

Тиск на його горло припинився. Дракон, Король Гербів сахнувся і з розмаху сів на підлогу.

Його обличчя зараз було витягнутим уперед, нагадуючи лисячу морду.

По хвилі він похитав головою.

— Ні, — сказав він, і тепер настала його черга усміхнутися. — Ні, це тільки слова. Нічого не вийшло б...

— Закладемося... на твоє... не-життя? — запропонував Ваймз, потираючи шию. — Все-таки це краща смерть... ніж та... якою помер друга Глитай, еге ж?

— Намагаєтеся витягти з мене зізнання, пане Ваймз?

— О, його я вже отримав, — запевнив Ваймз. — Коли ви подивилися на свічки.

— Справді? Ах-ха. Але де свідки? — спитав Дракон.

Голос, що пролунав із тіней, був подібним до віддаленого грому.

— Тут, — прогуркотів Дорфл.

Вампір переводив очі з голема на Ваймза.

— Ви дали одному з них *голос!*

— Так, — підтвердив Дорфл і підхопив вампіра однією рукою. — Я Міг Би Вбити Вас. Цей Варіант Для Мене Припустимий, Бо Я Є Вільно Мислячою Особистістю. Але Я Цього Не Зроблю, Бо Належу Сам Собі І Зробив Свій Моральний Вибір.

— О боги, — ледь чутно буркнув Ваймз.

— Це *блюзнірство*, — видушив вампір.

Ваймзів погляд зблиснув, як справжнє сонячне проміння, і вампіру забило подих.

— Саме так усі й реагують, коли починають говорити позбавлені голосу. Дорфле, заберіть його до підземелля в палаці.

— Я Міг Би Не Звертати Уваги На Цей Наказ, Але Я Вирішив Його Виконати Суто З Поваги Та З Огляду На Соціальну Відповідальність...

— Так-так, чудово, — швидко сказав Ваймз.

Дракон вчепився в Дорфла кігтями. З тим же успіхом він міг би копнути гору.

— Я Доправлю Вас Куди Слід Живим Або Не-померлим, — оголосив Дорфл.

— Вашому безумству взагалі немає меж? Ви ще й зробили цю потвору *поліцейським*? — обурився вампір, щосили, але без успіху, опираючись Дорфлу, який вже тягнув його геть.

— Ще не зробив, але це цікава ідея, як ви гадаєте? — відгукнувся Ваймз.

Після чого лишився в оксамитовому напівмороці Королівського коледжу сам-один.

«А Ветінарі ж його відпустить, — подумав він. — Бо це ж політика. І Дракон — важлива деталь усього механізму міста. Та й з доказами справи досить кепські. Я маю їх досить для себе самого, але...»

Але я знатиму.

О так, за ним спостерігатимуть, і, можливо, одного прекрасного дня, коли Ветінарі буде до цього готовий, сюди пришлють дійсно вмілого Найманця з намащеним часником дерев'яним кинджалом, і під покровом ночі це питання буде вирішено. Адже політика в цьому місті робиться саме так. Це — велика шахова дошка. Кого цікавить загибель пішаків? Та я знатиму. І я буду єдиним, хто потай носитиме в собі це знання».

Він машинально поплескав себе по кишенях, шукаючи сигари.

Вбити вампіра дуже непросто. Можна пробити його кілком і перетворити на пил, а за десяток років у когось із порізаного пальця на це саме місце впаде крапля крові — і *ой, хто це?* Вони повертаються з небуття частіше, ніж сира броколі зі стравоходу.

Ваймз усвідомлював всю небезпеку цих думок. Вони були з розряду тих, що прокрадаються в голову Вартового тоді, коли погоню вже завершено, і є тільки правоохоронець, злочинець та той невловимий проміжок, що розділяє злочин і покарання.

І може статися так, що Вартовий надто часто бачив цивілізацію без макіяжу і перестав бути Вартовим, а став діяти як нормальна людина — тобто зрозумів, що арбалетна стріла чи змах меча можуть *очистити* світ.

А так міркувати не можна — навіть відносно вампірів. Навіть попри те, що вони забирають життя людей, бо ті для них не мають значення, а нам у *них* і забрати-то нічого...

Проте під покровом ночі кояться лише злочини. Покарання має відбуватися при світлі дня. Як постійно повторює Морква, це і є поліцейською службою — запалити в темряві свічку.

Ваймз нарешті намацав сигару. Тепер його руки так само машинально шукали сірники.

Під стінами височіли стоси фоліантів. У сяєві свічок блищали золочені літери назв і тьмяно вилискувала шкіра палітурок. Ось вони: генеалогії, збірки з геральдики, довідники «Хто є хто», які сягають глибини століть, — посібники з удосконалення породи.

Сірників у кишенях не знайшлося.

У тихому супокої Коледжу геральдистів командор Варти безгучно взяв канделябр і припалив сигару.

З насолодою зробив кілька глибоких затяжок і ще раз замислено подивився на книги. Вогняне гроно коливалося й потріскувало в його руці.

Знайомий годинник звично відмірював свій неритмічний час.

Нарешті він дошкандибав до першої години дня, і Ваймз, вставши, зайшов до Еліптичного кабінету.

— А, Ваймзе, — підіймаючи погляд, сказав Ветінарі.

— Так, ваша високосте.

Ваймз устиг кілька годин поспати і навіть з більшим чи меншим успіхом поголитися.

Патрицій пошарудів паперами на своєму столі.

— Схоже, минула ніч для вас видалася складною...

— Так точно, — Ваймз виструнчився.

Будь-який силовик інтуїтивно розуміє, як поводитися в подібній ситуації. Наприклад, потрібно дивитися просто перед собою.

— Скидається на те, що в моїх підземеллях опинився Дракон, Король Гербів, — продовжував Патрицій.

— Так точно.

— Я прочитав ваш рапорт. Як на мене, наведені там аргументи видаються хиткими.

— Ваша високосте?

— Ваймзе, один із ваших свідків навіть не є живою істотою.

— Авжеж, ваша високосте. Так само, як і підозрюваний. Формально.

— Проте ваш підозрюваний — суспільно важлива фігура. Авторитет.

— Так точно.

Правитель Ветінарі знову пошарудів паперами. Один із них був заялений вимазаними у сажі пальцями.

— Також скидається на те, що я повинен винести вам заохочення, командоре.

— Ваша високосте?

— Геральдисти з Королівського коледжу — чи з того, що від нього залишилося — надіслали мені офіційне повідомлення про ваші відважні дії під час трагедії.

— Ваша високосте?

— Ви випустили з загонів усіх їхніх геральдичних звірів, підняли тривогу і так далі. «Надійний, як скеля», — ось як про вас відгукнулися. Наскільки я розумію, більшість тварин знайшли прихисток у вашій садибі?

— Так, ваша високосте. Я не міг самоусунутися й залишити їх напризволяще. При цьому вдома у нас частина будівель для тварин стоїть порожня, а Кіт і Родрік пречудово почуваються в ставку. Вони вже потоваришували із Сибіл, ваша високосте.

Правитель Ветінарі кашлянув. Потім деякий час пороздивлявся стелю.

— Отже, ви надали допомогу при пожежі.

— Так точно. Громадський обов'язок, ваша високосте.

— А спричинив цю пожежу, як я розумію, підсвічник, який, імовірно, упав під час вашої сутички з Драконом, Королем Гербів.

— Я теж так думаю, ваша високосте.

— Як, схоже, й геральдисти.

— Чи повідомлено про трагедію Дракона, Короля Гербів? — безневинно поцікавився Ваймз.

— Так.

— Він же виявив мужність, отримавши цю звістку, чи не так?

— Він волав як божевільний, Ваймзе. Мені сказали, що просто серце розривалося у тих, хто чув. Також мені сказали, що він — чомусь — постійно вигукував погрози на вашу адресу.

— Спробую знайти в своєму насиченому графіку місце для зустрічі з ним, ваша високосте.

— Біп-біп-біп-дзинь! — тоненьким дзвінким голоском сказав хтось у Ваймзовій кишені.

Ваймз ляснув себе по кишені долонею.

Правитель Ветінарі на хвилю замовк. Його пальці стиха постукували по столу.

— Здається, там зберігалось багато рідкісних старовинних манускриптів. Як мене поінформували, їм не було ціни.

— Так точно. Нічого не варті, ваша високосте.

— Невже ви неправильно мене зрозуміли, командоре?

— Цілком імовірно, ваша високосте.

— Витоки багатьох найшляхетніших старовинних родів буквально здиміли, командоре. Звичайно, геральдисти зроблять усе можливе, та й самі ці роди ведуть власні записи — але, по щирості, не маю сумніву, що все це перетвориться на купу плутанини. Це викликає надзвичайну стурбованість. Ви посміхнулись, командоре?

— Мабуть, гра світла, ваша високосте.

— Командоре, я ніяк не можу позбутися думки, що ви маєте в характері анархістську жилку.

— Ваша високосте?

— І, схоже, примудряєтеся зберігати її навіть попри те, що ваша задача — охороняти *існуючий порядок*.

— Ваша високосте?

— Це майже дзен.

— Ваша високосте?

— І, схоже, досить мені було на кілька днів занедужати, як ви зуміли налаштувати проти себе всіх, хто хоч щось важить у цьому

місті.

— Ваша високосте.

— Це було «так, ваша високосте» чи «ні, ваша високосте», ваша милосте Семюелю?

— Це було просто «ваша високосте», ваша високосте.

Правитель Ветінарі зазирнув в один із паперів, що лежали на столі перед ним.

— Ви справді прищемили пальці голові Гільдії найманців?

— Так точно.

— Чому?

— Не мав під рукою кинджала, ваша високосте.

Ветінарі раптом різко відвернувся.

— Рада церков, храмів, священних гаїв та величезних лиховісних брил вимагає... ну, взагалі-то багатьох речей, і деякі з них стосуються диких коней. Але для початку вони вимагають витурити вас зі служби.

— Он як, ваша високосте?

— Загалом я отримав сімнадцять вимог позбавити вас жетона. Дехто бажав би також, щоб я позбавив вас тих чи інших частин тіла. Що змусило вас вивести з себе всіх і кожного?

— Напевне, я маю до цього хист, ваша високосте.

— Але чого ви прагнули досягти?

— Ну, ваша високосте, оскільки ви *питаєте*, то ми з'ясували, хто вбив отця Трубчека *й* пана Гопкінсона *і* хто намагався отруїти вас, — Ваймз зробив паузу. — Два з трьох — це непогано, ваша високосте.

Ветінарі знову пробігся паперами.

— Крамарі, Найманці, жерці, м'ясники... схоже, ви розлютили більшість впливових осіб міста, — він зітхнув. — Ні, схоже на те, що я не маю вибору. З цього тижня я підвищую вам зарплатню.

Ваймз моргнув.

— Ваша високосте?

— Ніяких двозначностей. На десять доларів на місяць. І, наскільки я розумію, у ваше Управління потрібна нова мішень для дартсу? Я пам'ятаю, вони у вас швидко псуються.

— Це все Щебінь, — пояснив Ваймз, настільки здивований ходом розмови, що не міг відповісти інакше, як чесно та вичерпно. — Він постійно жбурляє дротики так, що мішені тріскаються.

— А, ну звісно. До речі, про тріщини, Ваймзе: чи не допоможе ваш аналітичний розум розгадати одну невелику шараду?

— Так, ваша високосте, яку? — спитав Ваймз, спускаючись слідом за Правителем сходами.

— Це в Щурячій палаті, Ваймзе.

— Та що ви кажете, ваша високосте?

Ветінарі розчахнув подвійні двері.

— Вуаля, — сказав він.

— Це назва якогось музичного інструменту, ваша високосте?

— Ні, командоре, це слово означає «Що це таке на столі?», — гостро сказав Патрицій.

Ваймз зазирнув. У залі було порожньо. Довгий стіл із червоного дерева стояв оголеним.

Якщо не зважати на бойову сокиру. Вона глибоко увійшла в дерево, майже розколовши стіл по всій його довжині. Хтось підійшов до столу і щосили увігнав сокиру просто в його центр, та так і лишив; руків'я стирчало майже вертикально.

— Це сокира, — сказав Ваймз.

— Неймовірно, — промовив Ветінарі. — А ви ж майже не мали часу її роздивитися. Чому вона тут?

— Уявлення не маю, ваша високосте.

— Якщо вірити прислузі, ваша милосте, ви приходили до палацу сьогодні о шостій ранку...

— О, так, ваша високосте. Перевірити, чи той покидьок надійно замкнений у камері. І, звісно, пересвідчитися, чи все гаразд.

— Ви заходили до цієї кімнати?

Ваймз тримав свій погляд скерованим у нікуди.

— Навіщо це могло мені знадобитися, ваша високосте?

Патрицій постукав по держаку сокири. Той відгукнувся вібруючим гудінням.

— Наскільки мені відомо, зранку в цій кімнаті збиралися деякі члени міської ради. Принаймні збиралися зібратися. Мені сказали, що це приміщення вони покидали у великому поспіху. З дуже стурбованим виглядом.

— Можливо, хтось із них це й утнув, ваша високосте.

— Така ймовірність, безумовно, існує, — погодився Правитель Ветінарі. — Гадаю, вам не вдасться знайти тут який-небудь із ваших

славнозвісних Доказів?

— Підозрюю, що ні. На цій сокирі, ваша високосте, сила-силенна відбитків.

— Хіба не жахливо було б, якби всі вирішили, що будь-хто може уособлювати закон...

— О, нема підстав цього побоюватися, ваша високосте. Я пильно за цим стежу.

Правитель Ветінарі знову *прогудів* по сокирі.

— Скажіть, ваша милосте Семюел, чи відомий вам вислів «*Quis custodiet ipsos custodes*»?

Ваймз знав, що цю фразу час від часу використовує Морква, але не мав бажання нічого визнавати.

— Навряд чи, ваша високосте, — сказав він. — Щось про кустарні дієти?

— Воно означає «Хто встереже сторожу?», ваша милосте.

— А.

— Отже?

— Ваша високосте?

— Хто вартує Варту? Цікаво було б знати.

— О, все просто, ваша високосте. Ми контролюємо самі себе.

— Справді? Як цікаво.

Ветінарі вийшов з кімнати та попрямував до головного залу; Ваймз поспішив слідом.

— Так чи йнак, — сказав Патрицій, — задля збереження спокою голема має бути знищено.

— Ні, ваша високосте.

— Дозвольте-но, я повторю.

— Ні, ваша високосте.

— Командоре, я глибоко переконаний, що щойно віддав вам наказ. Я однозначно відчував, що ворушу губами.

— Ні, ваша високосте. Він живий.

— Його створено з глини, Ваймзе.

— Як і всіх нас, ваша високосте. Принаймні згідно з тими буклетами, що їх роздає людям констебль Візит. Хай там як, голем *вважає* себе живим, і мені цього достатньо.

Патрицій вказав рукою в напрямку сходів, що вели до його захищеного документами кабінету.

— І все ж, командоре, я отримав від провідних релігійних діячів не менше дев'яти офіційних звернень, зміст яких зводиться до того, що цей голем є мерзотою в очах богів.

— Так точно. Я багато над цим міркував, ваша високоште, і дійшов такого висновку: пішли вони всі до дупи, ваша високоште.

Патрицій на мить затулив уста долонею.

— Ваша милосте Семюелю, з вами нелегко вести перемовини. Невже вам невідомо, що таке компроміс?

— Не дуже знаюся на іншомовних словах, ваша високоште.

Ваймз підійшов до виходу з палацу й відчинив двері.

— Туман розсіюється, ваша високоште, — сказав він. — Трохи ще є, але вже можна побачити навіть Латунний міст...

— Для чого ви збираєтеся використати голема?

— Не *використати*, ваша високоште. Найняти. Гадаю, він виявиться цінним співробітником у справі охорони порядку.

— Голем у Варті?

— Так точно, — підтвердив Ваймз. — Хіба вам не доводилося чути, що саме големи роблять усю брудну роботу?

Ветінарі провів його поглядом і зітхнув.

— Як по-театральному він вийшов, — промовив він.

— Так, ваша високоште, — підтвердив Тулумбас, що безгучно виник у нього за спиною.

— А, Тулумбасе, — Патрицій витягнув з кишені свічку і передав секретареві. — Чи не могли б ви якось безпечно цього позбутися?

— Перепрошую, ваша високоште?

— Це в мене лишилося з ночі.

— Але ж вона практично ціла — а я бачив у підсвічнику недогарок...

— О, ну я ж просто відрізав від неї достатній шматочок, аби надати йому вигляду недогарка. Не міг же я дозволити нашому бравому поліцейському зрозуміти, що я здогадався про все самотужки? Він же доклав стількох зусиль і отримав від цього стільки задоволення, скільки міг би отримати лише істинний... гм, істинний *Ваймз*. Я ж усе-таки, знаєте, не *цілком* безсердечний.

— Але, ваша високоште, ви ж могли все вирішити в дипломатичний спосіб! А натомість він перевернув усе догори дригом, розгнівав та перелякав чимало громадян...

— Авжеж. Біда, біда, тц-тц-тц.
— А, — сказав Тулумбас.
— І не кажіть, — погодився Ветінарі.
— Накажете полагодити стіл у Щурячій палаті?
— Ні, Тулумбасе, лишіть ту сокиру на місці. Гадаю, вона ще придасться як... аргумент на переговорах.
— Чи дозволите висловити одну думку, ваша високосте?
— Звісно, — сказав Ветінарі, спостерігаючи, як Ваймз виходить через палацову браму.
— Мені, ваша високосте, здається, що якби командора Ваймза не існувало, вам слід було б його вигадати.
— Знаєте, Тулумбасе, а мені здається, що так воно й було.

— Атеїзм Теж Є Релігійною Позицією, — прогуркотів Дорфл.
— У жодному разі! — обурено заперечив констебль Візит. — Атеїзм є *запереченням* бога.
— Саме Тому Він І Є Релігійною Позицією, — промовив Дорфл. — Справжній Атеїст Постійно Міркує Про Богів, Хоча І В Категоріях Заперечення. Відтак Атеїзм Є Формою Віри. Якби Атеїст Насправді Не Вірив, Він Не Завдавав Би Собі Клопоту Заперечувати Існування Богів.
— Ви прочитали ті буклети, що я вам дав? — із підозрою поцікавився Візит.
— Так. Чимало З Них Містять Самі Нісенітниці. Але Я Хотів Би Почитати Ще.
— Справді? — очі Візита просяяли. — Ви дійсно хочете отримати ще буклетів?
— Так. У Них Міститься Багато Тверджень, Які Я Хотів Би Обговорити. Якщо Ви Знайомі З Якими-Небудь Жерцями, Така Дискусія Мене Дуже Потішила Б.
— Добре, добре, — сказав сержант Колон. — Дорфле, то ти присягу збираєшся приносити чи ні?
Дорфл підняв долоню розміром з лопату.
— Я, Дорфл, Доки Не З'явилося Божество, Чиє Існування Не Суперечить Логічним Та Раціональним Аргументам, Присягаюся Тимчасовими Заповідями Самостійно Сформульованої Моралі...
— Ви *справді* хочете ще буклетів? — втрутився констебль Візит.
Сержант Колон закотив очі.

— Так, — відповів Дорфл.

— О господи! — вигукнув констебль Візит і розплакався. — Мене *ніколи* ніхто не просив принести ще буклетів!

Помітивши, що за ними спостерігає Ваймз, Колон обернувся до нього.

— Не буде з цього діла, ваша милосте, — сказав він. — Я вже пів години намагаюся привести його до присяги, і кожен раз все закінчується сваркою через які-небудь слова в присязі і всяке таке.

— Дорфле, ви хочете бути Вартовим? — спитав Ваймз.

— Так.

— Чудово. Для мене це нічим не гірше за присягу. Видайте йому жетон, Фреде. А це, Дорфле, від мене. Довідка, що ви офіційно вважаєтеся живою істотою, — на випадок, якщо втрапите в якусь халепу. Ну, розумієте... з людьми.

— Дякую, — урочисто проказав Дорфл. — Якщо Я Відчую, Що Неживий, Я Візьму Ї Й Перечитаю.

— У чому полягають ваші обов'язки? — тоном екзаменатора спитав Ваймз.

— Служити Інтересам Суспільства, Захищати Безневинних І Кому Треба Клепати Як Слід, — перелічив Дорфл.

— А швидко вчиться, еге ж? — сказав Колон до Ноббі. — Про останній пункт я йому навіть *не говорив*.

— Мало кому це сподобається, — відгукнувся Ноббі. — Ніхто не буде в захваті від голема-Вартового.

— Хіба Може Не Мріяти Про Службу Вартового Той, Хто Любить Свободу? Закон Служить Свободі. Адже Свобода Без Обмежень — Порожнє Слово, — майже продекламував Дорфл.

— Знаєш, — гмикнув Колон, — якщо з цього нічого й не вийде, ти завжди зможеш заробляти на життя продажем отих тістечок з передбаченнями всередині.

— Між іншим, цікава штука, — сказав Ноббі. — Ви помітили, що в тих тістечках не буває поганих передбачень? Там не побачиш чогось типу «Ого, а кепські твої справи». Тобто вони ніколи не *попереджують* про неприємності.

Ваймз припалив сигару і помахав сірником у повітрі, аби погасити його.

— Бо, капрале, так влаштовано одну з основоположних рушійних сил всесвіту.

— Тобто? Ті, хто купує щасливі передбачення, стають щасливими? — не зрозумів Ноббі.

— Ні. Суть у тому, що ті, хто *продас* передбачення, хочуть продавати їх і надалі. Констеблю Дорфл, ходімо прогуляємось.

— У вас багато паперів залежалося, ваша милосте, — нагадав сержант Колон.

— Перекажіть капітанові Моркві, що я звелів йому їх переглянути, — уже з дверей відгукнувся Ваймз.

— Він ще не повертався, ваша милосте.

— Тоді папери почекають.

— Гарзд, ваша милосте.

Колон підійшов до свого столу і всівся на стільця. Все-таки, подумалось йому, тут непогано служити. Жодної загрози опинитися сам на сам із Природою. Цього ранку він розмовляв із пані Колон (що траплялося досить нечасто) і чітко дав їй зрозуміти, що більше не в захваті від ідеї пожити по-ближче до землі, бо вже *побував* так близько до неї, як тільки можна, — і виявилось, що це проста грязюка. Тепер він схилився до думки, що мінімальна відстань між ним і Природою повинна дорівнювати товщині добрячого шару бруківки. Без цього Природа була надто слизькою та липкою.

— Мені пора в патруль, — сказав Ноббі. — Капітан Морква наказав мені подбати про про-хві-лак-ти-ку злочинності на вулиці Персикового пирога.

— І що ти повинен для цього робити? — поцікавився Колон.

— Він сказав — триматися звідти подалі.

— Слу', Ноббі, а що це за тема, що ти більше не шляхтич? — обережно спитав Колон.

— Здається, зі шляхтичів мене звільнили, — відповів Ноббі. — Чесно, так якось легше. Та ноббі-лі-тет-ська їжа — на один зуб, а п'ють вони взагалі казна-шо.

— Шо ж, ти легко відбувся, — сказав Колон. — Я маю на увазі, тепер тобі не треба віддавати одягу садівникам і всяке таке.

— Ага. Не треба було мені взагалі нікому казати про того клятого персня, чесне слово.

— Еге ж, мав би менше проблем, однозначно, — погодився Колон.

Ноббі плюнув на свій жетон і старанно протер його рукавом. *«Добре, що я так нікому й не сказав про ті тіару, діадему і три золоті медальйони»*, — подумав він.

— Куди Ми Йдемо? — спитав Дорфл, коли вони з Ваймзом зійшли на Латунний міст.

— Я подумав, що можу почати акуратно вводити вас на поліцейську службу з того, що доручу вам охороняти палац, — пояснив Ваймз.

— А. Це Ж Там Зараз На Зміні Мій Новий Друг Констебль Візит, — сказав Дорфл.

— Пречудово!

— Я Маю До Вас Запитання, — промовив голем.

— Так?

— Я Розламав Тупчак, Але Големи Його Полагодили. Чому? І Я Випустив Тварин На Волю, Але Вони Тільки Тупо Вешталися Навколо Власних Загонів, А На Волю Не Прагнули. Деякі Навіть Повернулися На Бійню. Чому?

— Ласкаво просимо до реального світу, констеблю Дорфл.

— То Бути Вільним — Це Страшно?

— Завважте, не я це сказав.

— Кажеш Людям «Кайдани Порвіте», А Вони Роблять Собі Нові?

— Так, це одне з улюблених людських занять. Міркуючи про це, Дорфл раз у раз щось нерозбірливо гуркотів.

— Так, — сказав нарешті він. — Тепер Я Розумію Чому. Бути Вільним — Це Почуватися Так, Ніби Тобі Відкрили Кришку Черепа.

— Вам видніше, констеблю.

— І Ще Ви Платитимете Мені Подвійну Платню, — сказав Дорфл.

— Справді?

— Так. Я Ніколи Не Сплю. Я Не Потребую Перепочинку. Я — Вигідна Оборудка. Мені Не Потрібно Відпрошуватися На Похорон Бабусі.

«Ох і швидко ж вони вчаться», — подумав Ваймз. Уголос він сказав:

— Але ж у вас є вихідні на святі дні, чи не так?

— Або Кожен День Є Святим, Або Жоден Не Є. Я Ще Не Вирішив.

— Е... навіщо вам гроші, Дорфле?

— Я Заощаджу Певну Суму, Куплю Голема Клутца, Який Працює На Виробництві Маринадів І Солінь, І Подарую Його Йому Ж Самому; Потім Ми Разом Заробимо Ще Грошей І Викупимо У Торговця Вугіллям Голема Бобкеса; Втрюх Ми Заробимо На Купівлю Голема Шмати З Ательє Одягу «Все По Сім Доларів» На Персикового Пироба; А Тоді Ми Вчотирьох...

— *Дехто* заради визволення товаришів скорше вдався б до сили та кривавого повстання, — промовив Ваймз. — Звичайно, я в жодному разі цього не пропоную.

— Ні. Це Було Б Крадіжкою. Нас Купують І Продають. Тож Ми Будемо Викуповуватися На Волю. Власного Працею. Ніхто Інший Цього Для Нас Не Робитиме. Ніхто, Крім Нас.

Ваймз подумки всміхнувся. Напевне, жоден інший вид живих істот на світі не став би на підтвердження своєї свободи вимагати чек. Деяких речей не зміниш.

— О, — сказав він. — Здається, з нами дехто хоче побалакати...

Мостом наближався цілий натовп людей у сірих, чорних та помаранчевих мантіях. Це були жерці. І вони були сердитими. Відтісняючи зі шляху інших перехожих, декотрі з них на мить зчеплялися німбами.

На чолі натовпу йшов Г'югнон Ридикуль, Верховний жрець Сліпого Іо та неофіційний речник жрецької спільноти Анк-Морпорка. Помітивши Ваймза, він поспішив до нього, на ходу докірливо піднявши пальця.

— Послухайте-но, Ваймзе... — почав був він, але затнувся і втупився в Дорфла. — Оце *воно* і є?

— Якщо ви про голема, то це він, — сказав Ваймз. — Констеблю Дорфл, відсалютувати.

Дорфл шанобливо доторкнувся до свого шолома.

— Чим Можемо Допомогти? — спитав він.

— Ви таки догралися, Ваймзе! — вибухнув Ридикуль, не звертаючи уваги на голема. — Ви зайшли куди далі дозволеного. Ви дали цій статуї дар мови, а вона ж навіть не жива!

— Ми вимагаємо, аби її розбили!

— Блюзнірство!

— Громадяни цього не терпітимуть!

Ридикуль окинув колег поглядом.

— Я тут *розмовляю*, — кинув він і знов обернувся до Ваймза. — Ваші дії підпадають під звинувачення в образі почуттів вірян, запереченні традиційних цінностей та святотатстві...

— Я традиційних цін не заперечую: він і мені недешево обходиться, — урвав Ваймз, починаючи насолоджуватися ситуацією. — І вже тим паче я не тато, й не святий. Я лише його роботодавець, — він глибоко вдихнув. — Але якщо вам справді так хочеться почути кілька образ...

— Даруйте, — почав Дорфл.

— Ми тебе не слухатимемо! Ти насправді навіть не живий! — скрикнув жрець.

Дорфл кивнув.

— По Суті, Так І Є, — прорік він.

— Бачите? Він сам зізнався!

— Я Пропоную, Щоб Ви Розбили Мене, Подрібнили Черепки На Скалки, Скалки Перемололи На Порох, А Той Перетерли У Найтонший Пил — І, Гадаю, В Цьому Пилу Не Знайдеться Жодного Живого Атома...

— Воістину! Зробімо ж так!

— Проте, Щоб Перевірка Була Об'єктивною, Один Із Вас Має Пройти Аналогічну Процедуру.

Запала тиша.

— Це нечесно, — сказав по паузі жрець. — Досить знову спекти твій глиняний пил в єдине ціле, і ти оживеш...

Тиша запала знову.

— Мені здається, чи ми ступаємо на непевний ґрунт теологічних диспутів? — спитав нарешті Ридикуль.

І знову всі промовчали.

По хвилі інший жрець сказав:

— Чи правда, що ти заявив, що увіруєш у будь-яке божество, чие існування можна довести шляхом логічних міркувань?

— Так.

Передчуття, що охопило Ваймза, змусило його зробити кілька кроків убік від Дорфла.

— Але боги однозначно *існують*, — сказав жрець.

— Не Факт.

Блискавка вдарила з гущавини хмар просто в големів шолом. Спалахнуло полум'я, а тоді почувся важкий стукіт крапель об землю. Біля розпечених до білого Дорфлових ніг почали осідати калюжки розплавленого металу, що досі були його обладунком.

— Не Можу Назвати Це Переконливим Доказом, — почувся з хмари диму спокійний голос Дорфла.

— А зазвичай на аудиторію це діє, — вставив Ваймз. — Чи діяло до цього моменту.

Верховний жрець Сліпого Іо обернувся до решти жерців.

— Колеги, спокійніше, немає потреби в подібних...

— Але ж Оффлер — дуже мстивий бог, — зауважив якийсь жрець із задніх рядів.

— Маніяк він, ось він хто, — відрубав Ридикуль.

З неба злетів ще один вогняний зигзаг — але за кілька футів над капелюхом Верховного жерця звернув убік і вривався в дерев'яну статую гіпопотама, яка від того розкололася. Верховний жрець самовдоволено посміхнувся і знов обернувся до Дорфла, який стояв та, остигаючи, потріскував.

— Отже, ти кажеш, що погодишся з існуванням будь-якого божества, якщо це існування можна довести в дискусії?

— Так, — підтвердив Дорфл.

Ридикуль потер руки.

— Жодних проблем, порцеляновий мій, — заявив він. — Ану ж спершу ми...

— Даруйте, — мовив Дорфл.

Він нахилився і підібрав із землі свій жетон, переплавлений блискавкою в зливоч чудернацької форми.

— Що ти робиш?

— Зараз Де-Небудь Точно Коїться Який-Небудь Злочин, — сказав Дорфл. — Але Коли Я Матиму Вихідний, З Радістю Подискутую З Жерцем Найдостойнішого Бога.

Він розвернувся і рушив мостом геть. Ваймз поспішно кивнув остовпілим жерцям і побіг слідом. *«Ми забрали його і провели крізь вогонь, і він вийшов з вогню вільним, — думав він. — У його голові немає чарівних слів, крім тих, які він вирішив вкласти туди самотійно. І він не просто атеїст, він — атеїст твердокам'яний, точніше, твердо-глиняний. Вогнетривкий!»*

Схоже, день назрівав непростий.
Позаду них, на мосту, починалася бійка.

Ангва спаковувала речі. Чи, швидше, безуспішно намагалася це зробити. Клунок мав бути таким, щоб його можна було переносити в зубах. Втім, трохи грошей (їй не доведеться часто купувати харчі) та зміна одягу (на ті випадки, коли їй доведеться вдягатися) не повинні займати багато місця.

— А от із черевиками проблема, — вголос подумала вона.

— Може, зв'яжи їх шнурками й начепи собі на шию? — запропонувала Усмішка, що сиділа поруч на вузькому ліжку.

— Гарна думка. Хочеш собі ці сукні? У мене так і не з'явилося нагоди в них покрасуватися. Гадаю, ти зможеш їх підкоротити.

Усмішка прийняла оберемок обома руками.

— А оця — шовкова?!

— Гадаю, ти зможеш зробити з неї дві.

— Ти не проти, якщо я даватиму їх поносити? Дехто з хлоп... *дівчат* в Управлінні, — слово «дівчат» Усмішка вимовила з неприхованим задоволенням, — починають помалу замислюватися...

— Що, вже готові здати свої шоломи на металобрухт? — зіронізувала Ангва.

— Та ні. Але, можливо, їм можна надати симпатичнішої форми. Е...

— Так?

— Гм...

Усмішка нервово посовалась на ліжку.

— Ти ж насправді ніколи нікого не *їла*? Ну... хрускіт кісток і все таке?

— Ні.

— Розумієш, я тільки *чула*, що мого троюрідного брата з'їли перевертні. Його звали Сфен.

— Щось не пригадую такого імені, — сказала Ангва.

Усмішка спробувала усміхнутися.

— Ну, тоді все гаразд, — вимовила вона.

— Тож та срібна ложка в кишені тобі не потрібна, — продовжила Ангва.

Щелепа Усмішки опустилася, а потім гноминя плутано затараторила:

— Е... уявлення не маю, як вона туди потрапила, мабуть, випадково туди впала, коли я прибиралася, ох, я не хотіла...

— Я цим не переймаюся, чесно. Я звикла.

— Але мені й на думку не спадало, що ти могла б...

— Слухай, ти неправильно сприймаєш мою ситуацію, — сказала Ангва. — Річ не в тім, щоб не забажати. Річ у тім, щоб забажати й *стриматися*.

— Ти ж насправді не мусиш іти, хіба не так?

— Ох, я не знаю, чи здатна сприймати службу у Варті всерйоз, і... і часом я думаю, що Морква готується сказати мені... але ж він так ніколи й не приготується. Знаєш же цю його звичку просто *приймати* все як є? Тож краще мені піти, — збрехала Ангва.

— А Морква не намагатиметься тебе відмовити?

— Авжеж намагатиметься, але йому нічого мені сказати.

— Він буде засмучений.

— Так, — кинула Ангва. — Але це мине.

— Хрольф Стегнокус запросив мене на побачення, — повідомила Усмішка, знічено дивлячись у підлогу. — І я майже *упевнена*, що він чоловічої статі!

— Рада це чути.

Усмішка встала.

— Я проведу тебе, але лише до Управління. Мені на зміну.

Вони пройшли вже половину вулиці В'язів, коли побачили Моркву, який вивищувався над перехожими в середньому на дві голови.

— Здається, він зібрався до тебе, — сказала Усмішка. — Е, я піду?

— Пізно...

— А, доброго ранку, панночко капрал Малодупко! — весело сказав Морква. — Привіт, Ангво. Збирався зазирнути до тебе, але, звичайно, спершу мав дописати листа додому.

Він зняв шолом і пригладив волосся.

— Е... — почав він.

— Я знаю, що ти хочеш сказати, — урвала Ангва.

— Справді?

— І знаю, що ти про це багато думав. Ти ж здогадався, що я міркую, іти чи не йти.

— Це ж було очевидно, чи не так?

— І моя відповідь — «ні». Хотіла б я, щоб це було «так»...

Морква був вражений.

— Ніколи б не подумав, що ти скажеш «ні», — сказав він. — Тобто — чому?

— О боги милосердні, ти не припиняєш мене дивувати, — промовила вона. — І як лише тобі щоразу це вдається.

— Я просто подумав, що тобі це сподобалося б, — пояснив Морква. Він зітхнув. — Ну що ж... У принципі, це ж дрібниця.

— *Дрібниця?! — не стрималася Ангва.*

— Я хочу сказати, було б чудово, якби ти погодилася, але через відмову я гірше спати не стану.

— Не станеш гірше спати?

— Ну звісно. У тебе купа власних справ. Тож усе гаразд. Я тільки подумав, що тебе це могло б зацікавити. Але я впораюся й сам.

— Тобто? Це як?.. — Ангва затнулася. — Про що ти взагалі *говориш*, Моркво?

— Про Музей гномського хліба. Я обіцяв сестрі пана Гопкінсона навести там лад. Ну, розумієш, впорядкувати експонати і все таке. Її справи зараз ідуть не дуже, і я подумав, що музей міг би принести їй хоч трохи грошей. Між нами кажучи, там є кілька експозицій, які можна було б розмістити краще, але, боюся, пан Гопкінсон важко сприймав поради. Немає сумніву, що в місті повно гномів, які натовпами туди ходили б, якби тільки знали про існування музею, — а ще ж, звичайно, є молодь, яка мусила б знати про славних прадідів великих. Повитирати пил на полицях та оновити фарбу на стінах — і це місце стане зовсім іншим, запевняю, особливо у відділі найдавніших бойових хлібів. Мені не шкода витратити на це кілька вихідних. І от я подумав, що це могло б тебе розважити — але цілком розумію, що на хліба смак товариш не всяк.

Ангва впритул дивилася на нього. Таким поглядом на Моркву дивилися часто.

Кожна рисочка капітанового обличчя піддавалася найретельнішому вивченню в пошуках щонайменшого натяку на те, що він жартує. Що все, ним сказане, — це тривале, глибоко завуальоване глузування з навколишніх. Кожна клітина її тіла *знала*, що інакше просто не може бути, — та все ж обличчя Моркви не містило ані крихти натяку на це.

— Так, — прошелестіла вона, продовжуючи сканувати поглядом його лице. — Гадаю, цей музей міг би стати невеличкою золотою

жилою.

— За нинішніх часів музеям треба приваблювати публіку чимось оригінальним. А там, уяви собі, є ціла колекція партизанської здоби, яка навіть не каталогізована, — продовжував Морква. — Плюс кілька раних екземплярів захисних калачів.

— Божечки, — сказала Ангва. — Слухай, а чому б не повісити там на вході плакат на кшталт «Ваш шанс зіткнутися із гномським хлібом»?

— Навряд чи це привабить гномів, — не помітивши сарказму, відповів Морква. — Зіткнення з гномським хлібом погано закінчується. Але, я бачу, ти таки захопилася ідеєю!

«Мені все одно доведеться піти, — думала Ангва, коли вони всі разом простували вулицею. — Рано чи пізно він зрозуміє, що з цього нічого не вийде. Перевертні та люди... Кожному з нас довелось би надто багато чим поступитися. Одного дня мені доведеться його покинути.

Але нехай цей день подовше буде завтрашнім».

— Сукні повертати? — спитала, дрібочучи за нею слідом, Усмішка.

— Можливо, — відповіла Ангва, — одну-дві.

ЦИКА
"РИКВИРИУС"

ЦИКА
"ВЛАДЫ"

"ТРАНИ"

ЦИКА
"ОЧЕРТЬ"

ЦИКА
"ВАЛЕН"

ГЛА
ЦИКАМЪИ

ЦИКА
"ТОК ФОН
БУБЕРК"

ДИСКОВІТ

ISBN 978-617-679-779-1

9 786176 797791 >

www.starylev.com.ua

Примітки

1

Пізніше він напився до непритомності, і його затяг на борт та закабалив у раби-матроси купець, чий корабель вирушав до далеких чужинських країв. Там він зустрів багатьох юних панянок, які носили небагато одягу. Врешті-решт він помер від того, що наступив на тигра. Так добрі справи ширяться світом. — *Прим. авт.*

2

Наприклад, коли приробляєш до чогось три зайві ніжки, а потім це підриваєш. — *Прим, авт.*

3

В оригіналі Пратчетт обіграє слово «*career*», яке означає як кар'єру, так і швидкий біг. — *Прим. пер.*

4

Кам'яна булочка, вона ж — кам'яний тортик («*rock bun*» або «*rock cake*») — традиційний ірландський десерт до чаю, названий так через шорстку поверхню, що з вигляду нагадує камінь. По всій Великій Британії кам'яні булочки поширилися під час Другої світової війни, оскільки це заохочувалося урядом з метою економії продуктів: їх роблять не з пшениці, а зі значно дешевшого вівса, і з мінімальною кількістю цукру та яєць. — *Прим. пер.*

5

Очевидно, натяк на анекдот про пожилця готелю, який прокинувся від гучно кинутого сусідом за стіною черевика і не міг заснути, бо той ніяк не кидав другий. — *Прим. пер.*

6

Реальний сорт сигар, суміш кубинського та яванського тютюнів; як відомо, Террі Пратчетт був великим шанувальником сигар. — *Прим. пер.*

7

В оригіналі — «*Clinkerbelle*», очевидна варіація на ім'я феї «*Tinkerbell*» із казки про Пітера Пена, феї, відомої в українських перекладах як «Дзинь-Дзинь» або «Дзинька»; водночас «*clinker*» означає «бурулька» та має ще низку сленгових значень. — *Прим. пер.*

8

Вважається, що назва вулиці є натяком на знамениту в Англії баладу, написану ще у XVIII ст. і присвячену прекрасній Моллі Могг (*Molly Mogg*) — чи то офіціантці одного з трактирів у Беркширі, чи то доньці власника трактиру. Головним чином балада зобов'язана своєю популярністю тому, що в її написанні брав участь знаменитий тогочасний англійський поет Александер Поуп, який нібито одного разу в компанії друзів (теж співавторів поеми, але менш ушлюблених) через бурю надовго застряг у тому самому трактирі. — *Прим. пер.*

9

Історично — «анкх» (*ankh*), важливий у давньоєгипетській міфології символ життя; зображувався у вигляді хреста, верхня частина якого, над поперечиною, має форму петлі. «Анк-Морпорк» в оригіналі пишеться саме як «*Ankh-Morpork*». — *Прим. пер.*

10

Ідеться не про юнака неспокійних занять, а про фазу Місяця. — *Прим. пер.*

11

«Коричневе Пальто Півмісяць» (*фр.*), можливо, й чимало інших варіантів. — *Прим. пер.*

12

Ратуша. — *Прим. авт.*

13

Бо в Анк-Морпорку немає ратуші. — *Прим. авт.*

14

Діжка з дріжджами. — *Прим. авт.*

15

Щоб не перекладати дослівно латинські вульгаризми, обмежмося поясненням, що герб Ваймзів з висот потрапив до каналізації. — *Прим. пер.*

16

Зверніть увагу на типово вампірський добір слів. — *Прим. пер.*

17

У строгому значенні — щит, на якому розміщено герб, проте використовується і в значенні просто герба; вживання саме цього слова підкреслює тут професію і стаж мовця. — *Прим. пер.*

18

Зловісний вигин сірого металевого гноту (*фр.*). — *Прим. пер.*

19

Люстри зі свічками (*фр.*). — *Прим. пер.*

20

Центральний (*лат.*). — *Прим. пер.*

21

Автор допустив навмисну помилку-англіцизм, латиною правильно

мало би бути «*viscera*». — *Прим. пер.*

22

Це безневинне латинське слово, яке дійсно означає «пекар», для англійського вуха звучить напівпристойно — як, скажімо, «пісуар». — *Прим. пер.*

23

З іншого боку, командор Ваймз всіляко обстоював ідею піддавати злочинців короткому й сильному шоку. Параметри шоку залежали від того, наскільки міцно їх прив'язували до громовідводу. — *Прим. авт.*

24

Нагадаємо, англ. «*offensive*» означає не лише «наступальний» у військовому значенні (вище сказано, що гноми використовують свій хліб за зброю), а й «образливий», «принизливий»; чергова типово пратчеттівська гра. — *Прим. пер.*

25

Насправді в оригіналі вжито просто слово «*cowpat*», яке англійською дійсно означає і коров'ячий послід, і хліб-«коровай». — *Прим. пер.*

26

Констебль Візит був вихідцем з Омнії, країни, де традиційний стиль проповідництва полягав у тому, щоб піддавати невірних

тортурам та мечу. За нинішніх часів справу стали вести значно цивілізованіше, проте омійці зберегли якнайбільш енергійний та невтомний підхід до поширення Слова, просто змінивши вживану для цього зброю. Свої вихідні констебль Візит проводив у компанії одновірця на ім'я Розтрощення-Невірного-Підступним-Аргументом, дзвонячи в двері будинків по всьому місту, чим примушував мешканців цих будинків ховатися серед меблів. — *Прим. авт.*

27

Щебінь не мав собі рівних в умінні ставити запитання. Основних запитань у нього було три, а саме: пряме («То ви тоте зробили?»), настирливе («Ви си впевнені, що тоте зробили не ви?») та тонке («То ж ви тоте зробили, еге ж?»). Хоча це були не наймудрованіші запитання всіх часів та народів, талант Щебеня полягав у тому, що він терпляче повторював їх години поспіль, доки нарешті не отримував правильну відповідь, яка зазвичай звучала десь так: «Авжеж! Авжеж! Це я зробив! Я! А тепер, будь ласка, скажіть же мені, що я зробив!». — *Прим. авт.*

28

Тут — «у процесі перетворення» (*фр.*). — *Прим. пер.*

29

Те, що творці знярядь смерті врешті-решт самі від них же й гинуть, — це всепроникний і оманливий міф. Ця гіпотеза *майже* не має підтверджень. Полковника Шрапнеля не підірвало, пан Гільйотен помер із головою на плечах, полковника Гатлінга ніхто не застрелив. Можливо, ця чутка ніколи й не народилася б, якби не вбивство у темному провулку сера Вільяма Туп-Інструмента, винахідника

заповненої свинцевими кульками торбочки на держаку, відомої також як «блекджек». — *Прим, авт.*

30

В оригіналі обіграно англ. слово «*looter*», яке на сленгу означає особу, що навмисне дратує вас жестами, надмірним наближенням, зазіранням через плече, провокаційними коментарями ваших дій тощо. — *Прим. пер.*

31

За бажання цю вигадану Пратчеттом назву можна перекласти як «невизначена / непередбачувана погода» — і згадати, що в низці інших романів «Дискосвіту» автор багато разів у різних контекстах згадує відому білянаукову притчу про помах крильця метелика, нібито здатний викликати тайфун на протилежному боці Землі. — *Прим. пер.*

32

В оригіналі сержант Колон плутає англійські омофони «*heir*» — «спадкоємець» та «*hair*» — «волосся». — *Прим. пер.*

33

Явний натяк на солдатів Олівера Кромвеля (1599-1658), військового вождя Англійської революції (1642-1651, з перервами), в ході якої 1649 року страчено англійського короля Карла I. Солдатів Кромвеля називали «залізнобокими». Сам він до смерті лишався фактичним правителем Англії з різними званнями та титулами. — *Прим. пер.*

34

«*Twurp's Peerage*», пародія на «*Burke's Peerage*», генеалогічний альманах британської аристократії, заснований Пітером Берком ще 1826 року. Сленгове «*twurp*» є нецензурно-ласкавим, якщо можна так висловитися, позначенням певних частин жіночого тіла, а співзвучне «*twerp*» — грубою формою слова «дурень». — *Прим. пер.*

35

Вітання, капрале Малодупку! Це — констебль Ангва... Ангво, покажи-но Малодупкові, як добре ти опанувала гномську... — *Прим. авт.*

36

В оригіналі обіграно те, що «решта» в значенні грошей англійською — «*change*», як і слово «змінюватися». І написану на табличці в «Бірсі» фразу «Ніколи не змінюйся» можна, за бажання, зрозуміти як «Ніколи не давай решти». — *Прим. пер.*

37

В оригіналі «*yudasgoat*», варіація на англомовний термін «*Judasgoat*», що в буквальному значенні позначає спеціально навченого цапа, якого пускають наперед, аби він завів на бійню стадо інших кіз чи овець. — *Прим. пер.*

38

Анк-Морпоркський підхід до злочину та покарання зводився до

того, що кара за перший злочин повинна запобігти скоєнню другого. — *Прим, авт.*

39

Таке завжди стається в усіх поліцейських погонях, де б це не було. Ущерть заповнена вантажівка *завжди* виїде з бокового провулка саме перед переслідувачами.

Якщо не буде автівок, то це буде чоловік зі стелажем для одягу. Або двоє з великим склом.

Можливо, за цим стоїть якесь таємне товариство. — *Прим. авт.*

40

В цьому та низці інших місць Пратчетт обігрує ім'я Ноббі Ноббса та слово «*nob*», скорочення від англ. «*noble*» — «шляхетний». — *Прим. пер.*

41

Відоме і в нас поняття «*happy hour*», вечірній (або, навпаки, ранковий) час знижок у закладах громадського харчування. — *Прим. пер.*

42

І в більшості випадків наплювати на питання зросту. Є гномське прислів'я: «Всяке дерево рубають під корінь», — хоча, подекують, це просто відцензурований переклад, а оригінальна версія звучить так: «Якщо його руки вище твоєї голови, значить, його причандалля якраз на рівні твоїх зубів». — *Прим. авт.*

43

Пінта як міра рідини має різні об'єми в США (бл. 473 мл) та Великій Британії (бл. 568 мл), відповідно різняться і типові розміри пивних кухлів; нагадаємо, втім, що Пратчетт був британцем. — *Прим. пер.*

44

Що часто одне й те саме. — *Прим, авт.*

45

Гра слів полягає в тому, що «сережки» в цьому випадку фігурують як «*earrings*», а «персні», природно — як «*rings*». Очевидно, тут не минулося без чергового пратчеттівського натяку на знамениту трилогію Толкіна. — *Прим. пер.*

46

Ця назва була лише евфемізмом. У народі говорили: «Авжеж, ці знаються на рукоділлі, ха-ха!». — *Прим. авт.*

47

Як відомо, Архімед, на якого в притаманній собі манері натякає тут Пратчетт, насправді кричав «Знайшов!» («Еврика!»), і навряд чи він, зробивши своє епохальне відкриття, пізніше соромився того, що бігав вулицями міста голяка — елліни мали культ оголеного тіла; а от за сам факт надмірної нестриманості могли й присоромити. — *Прим. пер.*

48

«Одне поросятко пішло на ринок, одне поросятко лишилося вдома...» — англійська дитяча лічилочка, під час промовляння якої загинають пальці. — *Прим. пер.*

49

Через масивний випуклий лоб бики Роджери завжди розглядали всесвіт під притаманним тільки їм кутом зору: спочатку одним, а потім другим оком, причому поля зору цих очей не перетиналися. Маючи два окремі бачення світу, Роджери висновували, що становлять собою не одного, а двох биків (як відомо, биків вирощують не заради аналітичного мислення). Цю думку поділяє більшість биків, тому вони й роздивляються вас, повертаючи голову то одним, то іншим боком. Бики так роблять, бо ж подивитися хочуть обоє. — *Прим. авт.*

50

Англійське «*poison*» (отрута) походить з французької мови, де «*poisson*» початково означає «риба». — *Прим. пер.*

51

Копроліти — скам'янілі екскременти викопних тварин або прадавніх людей, рідше — рештки неперетравленої ними їжі. — *Прим. пер.*

52

Див. примітку на с. 370 — *Прим. пер.*